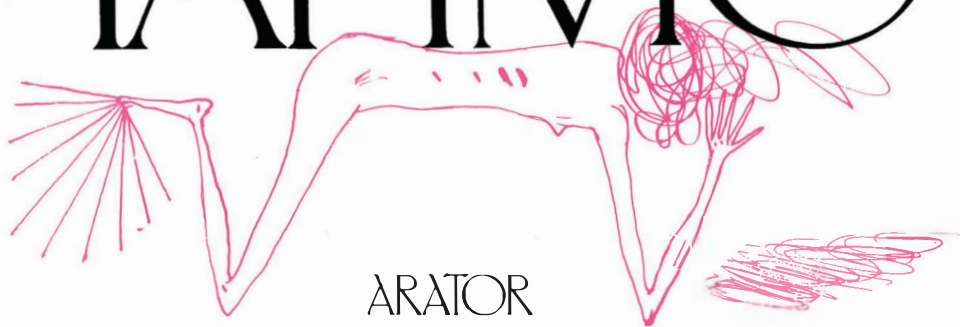

KARI E. TURUNEN IHMISEN

HAAHMO

ARATOR

Kari E. Turunen

Ihmisen hahmo

ARATOR OY HELSINKI 1991

Uudistettu laitos.

Teoksen 1. laitos julkaistu Jyväskylän yliopiston Filosofian laitoksen julkaisusarjassa (julkaisu 15/1981).

Verkkoversio julkaistu perikunnan
ja Arator Oy:n luvalla.

URN:ISBN:978-951-39-9968-1

ISBN 978-951-39-9968-1 (PDF)

Jyväskylän yliopisto, 2024

Kansi: KK

ISBN 951-680-671-6

ISBN 951-96057-9-7 (virheellinen)

ISSN 0357-4105

Jyväskylän yliopisto

Filosofian laitoksen julkaisuja

48/1991 Hakapaino Oy 1991

SISÄLTÖ

Selityksiä lukijalle 1

OSA I Johdanto 5

1. Menetelmän esittely 7
2. Filosofiaa vai psykologiaa 11
3. Tutkimuksen eteneminen 14
Viitteet 15

OSA II Aistiminen 17

1. Silmänmaailma 20
 - 1.1. Berkeleyyn subjektiivinen idealismi tarkastelun lähtökohtana 21
 - 1.2. Luonnontieteen näkemys aistimisesta pääpiirteittäin 24
 - 1.3. Aistimisen ongelmallisuus 26
 - 1.4. Eräiden muiden aistien vaikutus näköaistimukseen 29
 - 1.4.1. Olemassaolo 30; 1.4.2. Muoto 34;
 - 1.4.3. Avaruudellisuus 35; 1.4.4. Vankkumattomuus 36
 - 1.5. Katse 37
 - 1.6. Väri 39
2. Muita aisteja 40
 - 2.1. Aistien lukumäärä 40
 - 2.2. Tunto-olemus 43
 - 2.3. Aistien ryhmittely 45
 - 2.4. Kuuloaisti 46
 - 2.5. Kieliaisti 47
 - 2.6. Käsiteaisti 53
3. Mielenmaailma 58
 - 3.1. Yleinen ja yksityinen 58
 - 3.2. Muita näköaistimuksen hahmottumiseen vaikuttavia tekijöitä 61
 - 3.3. Havainto 63
 - 3.4. Minä ja itse 67
 - 3.5. Selventäviä huomautuksia tarkastelutapaan 68

Viitteet 69

OSA III Ajattelu 75

1. Ajattelu ilmiönä 77

1.1. Mielikuva, mielle ja käsite 77

1.2. Ajattelu ja maailma 83

1.3. Ajattelun tutkiminen 86

1.4. Ajattelu ja todellisuus 89

1.4.1. Ajattelun erikoisuus 89; 1.4.2. Ajattelu ja aivotoiminta 92;

1.4.3. Ajattelun todellisuus 94; 1.4.4. Ajattelun ja todellisuuden yhteys 96

2. Ajattelu sielullisena ilmiönä 100

2.1. Ajattelun tehtävistä 100

2.1.1. Ajattelu ja käsittäminen 100;

2.1.2. Muita ajattelun ominaisuuksia 105

2.2. Mielleolemus ja henkilö 108

2.2.1. Mielleolemus 108; 2.2.2. Ajattelu ja henkilö 111;

2.2.3. Ajattelun kiusaukset 114

2.3. Ajattelu ja tajunta 117

2.3.1. Ajallisuus 117;

2.3.2. Luonnostelma ajattelun toiminnasta 120

2.4. Tieto ja totuus 124

2.4.1. Tieto 124; 2.4.2. Totuus 128;

2.4.3. Olemassaolon väittäminen 130

Viitteet 131

OSA IV Tunne 135

1. Tunteen olemus 135

1.1. Tiedon käsite 136

1.2. Ajattelu ja tunne 140

1.3. Tunteiden laatu 143

1.4. Elämys 146

1.5. Tunteiden merkitsevyydestä 149

1.5.1. Tunteiden ontologiasta 149;

1.5.2. Tunteiden informatiivisuudesta 152

1.6. Aistimukset ja tunne 156

1.6.1. Aistimuksen suhde tunteeseen 156; 1.6.2. Tarpeet 158

2. Tajunta ja sielullisuus 160

2.1. Tajunta 160

2.2. Sielullisuus 163

Viitteet 167

OSA V Tahto 171

1. Tahdon olemus 172

1.1. Ihmisen toiminnan selittämisestä 172

1.2. Tahdon laatu 175

1.3. Tahdon suhde muihin sielunilmiöihin 179

1.3.1. Ajattelu ja tahto 179; 1.3.2. Tietoisuus 181; 1.3.3. Pyyde 186

1.4. Ihminen päämääriin pyrkivänä olentona 189

2. Tapa ja moraalit 191

2.1. Tapa 191

2.2. Moraali 195

2.2.1. Eräitä huomioita moraalista 195;

2.2.2. Moraalin olemuksesta 198

2.3. Arvot 203

Viitteet 207

OSA VI Sielu ja henki 211

1. Sielullisen laatu ja nousu 211

1.1. Sielullisen laadun hahmottaminen 212

1.2. Yhteenveto ihmisen sielullisesta kolminaisuudesta 217

1.3. Ajattelun nousu 218

1.4. Tunne ja tunnemuodostelmat 222

1.5. Tahto ja sen kirkastuminen 226

1.6. Aistiminen tunto-olemuksena 230

2. Henkinen 232

2.1. Henkisen ilmeneminen 233

2.2. Minä olen 236

Viitteet 238

Kirjallisuus 242

SELITYKSIÄ LUKIJALLE

Käsillä oleva teos ilmestyi ensimmäisen kerran monisteena Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisusarjassa vuonna 1981. Siihen on kohdistunut jatkuvasti kiinnostusta, joten lienee paikallaan julkaista se uudestaan.

Tässä uudessa painoksessa vanha teksti on jätetty suurimmaksi osaksi koskematta. Olen korjannut kuitenkin huomaa­mani pahimmat kielelliset virheet sekä huolimattomat ja mahdol­lista väärinymmärrystä aiheuttavat sanonnat. Olen poistannut myös turhia sanoja ja muuta toistoa sekä hionut liioittelevia il­mauksia. Korjaukset eivät muuta suoranaisesti tuolloisia käsityk­siäni, vaikka en ajattele kaikista asioista enää samalla tavoin ja ilmaisisin monet asiat toisin.

Suurin muutos koskee me-muotoisia sanontoja (esim. "Kuten olemme todenneet..."). Olen muuttanut huomattavan osan niistä toiseen muotoon, koska me-muoto tuntuu niin vanhanaikaiselta — kuten se tuntui jo tuolloin. Monikon ensimmäi­sen persoonan käytöllä pyrin siihen, että syntyisi vaikutelma lukijan kanssa tapahtuvasta yhteisestä tarkastelusta.

Tutkimuksessani ei ollut — eikä ole — kyse vain sen opettelemisesta tai muistamisesta, mitä satun sanomaan, vaan sisäisten ilmiöiden tarkastelusta. Olennaista on omakohtainen asioiden kohtaaminen ja tiedostaminen, mikä voi vaatia henkilö­kohtaisia prosesseja. Tosin motiivini oli myös tieteellisessä mie­lessä luoda käsitteellistä kehikkoa sielunelämän ymmärtämisek­si. Mutta edellytin lukijalta tiettyä mielen dekonstruktiota, vapautumista vakiintuneista käsitteistä ja nousemista aitoon si­säiseen maailmaan, tunnustelemaan sitä sellaisenaan.

Dekonstruktiota kuvastaa runsas lainausmerkkien käyt­to; olen niitä tosin vähentänyt tässä painoksessa. Lainausmerkit osoittavat sitä, kuinka itsetietoisuuteen kohonnut ajattelu voi tuntea käsitteiden suhteellisuuden, tavallaan niiden elämän. Kä­sitteet ikään kuin liukuvat ja sulavat osittain vakiintumattomina ja epämääräisinä. Tämä kuvastaa myös tutkimuskohteen ja käsit­teletytavan uutuutta. Toisaalta dekonstruktioista on kuitenkin pääs-

tävä tutkitun todellisuuden uuteen ja uudenaikaiseen käsitteellistämiseen, muutoin se on arvotonta.

Prosessuaalinen tieto ei ollut vielä kovin vakavasti otettava idea siinä intellektuaalisessa ympäristössä, jossa elin 1980-luvun taitteessa kirjoittaessani tutkielmaani. Nyt tilanne on jo muuttunut. On hyvä muistaa, että tuolloin akateemisessa maailmassa — varsinkin sen nuoremmissa ikäluokissa — vaikutti vielä voimakkaasti marxilainen aalto. Sen ohella vanha positivismi — ja yleisemmin materialismi — oli ohjaamassa ja rajoittamassa ihmisten mieliä. Tässäkin suhteessa on väljyyttä syntynyt.

Näen tutkimuksessani — näin lienee lupa sanoa kymmenen vuotta jälkeenpäin — tiettyä sielullista hienovirtteisyttä. Se ilmentää myös nuoruuden "tulipäisyttä", kuumentunutta mieltä, millä tosin on omat luovat ansionsa. Ilmeisesti sielun tarkastelu vaatii jonkinlaista "kohonnutta" mielialaa; se ei ole muutoin mahdollista.

Kirjoittaessani tunsin ajoittain tavatonta löytämisen riemua ja läpimurron tunnetta, ja ihmettelin, kun muut eivät siitä juuri innostuneet — innostuneita oli toki muutamia. Saattoi olla, että tuntemukseni olivat perusteettomia, mutta ne olivat kuitenkin todellisia. Olin löytänyt ainakin itse sisäisen maailman. Elin suorastaan tuossa vivahteikkaassa maailmassa.

Ottaen huomioon tuolloisen henkisen "tieteellisen" ilmapiirin, tunsin oloni hyvin epämurkavaksi. Luovaan ponnistukseen ja omaperäiseen työhön liittyy muutenkin aina kaoottista tuottamista ja kuohuvia tunteita. Ajan patinoimana tekstini ei nyt tunnu kovin omituiselta — näin kai käy monille muillekin kirjoituksille, jotka osoittautuvat myöhemmin ainakin osaksi oikeutetuiksi.

Työni kuvaa tavallaan sitä tietä, jota kautta — muiden teiden ohella — voidaan päästä aitoon kohtaavaan ja tiedostavaan suhteeseen sielullisen todellisuuden kanssa. Myöhemmissä teoksissani olen enemmänkin esittänyt tiedostamisen tuloksia kuin kuvannut niitä ajatuskuluja, jotka auttavat tiedostamaan.

Niissä kriittisissä ja kärjekkäissä huomautuksissa, joita teoksessani esiintyy, kuvastuu tuolloinen vastakohtaisuuteni valitsevaan eli vallassa olevaan ajatteluun. Kritiikki on aina osaksi aikaan sidottua, ts. ajankohtaista. Ajat muuttuvat, niin että kri-

tiikkiin ei aina ole enää aihetta. Kriittiset huomautukseni pitänevät kuitenkin osapuilleen paikkansa, vaikka ne toisaalta ovat tarpeettomia, ja aika voi ajaa selvemmin niiden ohi. Kirjoittamisen ajankohta heijastuu muutenkin tapaani ilmaista asioita.

Koska käsitykseni ovat kehittyneet ja tarkentuneet myöhemmin, olen liittänyt tekstiin indeksiviitteitä, joita alkuperäisessä tekstissä ei ollut lainkaan. Ne ovat siis jotain täysin uutta. Viitteiden tekstit sijaitsevat osien lopussa. Niissä on sekä tarkennuksia että viittauksia siihen, mitä olen asiasta ajatellut ja sanonut myöhemmin. Viittaa usein varsinkin eräisiin myöhempiin kirjoitsemiini, joista käytän lyhenteitä. Lyhenteiden merkitys käy ilmi kirjallisuusluettelosta teoksen lopusta. Toivon lukijan paneutuvan myös viitteisiin.

Kari E. Turunen

OSA I

Johdanto

Ihmistä tutkivat lukuisat eri tieteenalat. Perinteisen luonnontieteellisen ajattelun mukaan orientoituneet tieteet (esim. fysiologia ja neurologia) valottavat ihmistä hänen aineellisen ja elintoiminnallisen olemuksensa puolelta. Tieteitä, jotka tutkivat ihmisen psyykkistä olemusta, ihmisen "käyttäytymistä", hänen yhteiskunnallista ja yhteisöllistä olemistaan, on kutsuttu monella nimellä: humanistiset tieteet, sosiaalitieteet, käyttäytymistieteet, yhteiskuntatieteet jne.

Viime aikoina on alkanut vakiintua nimitys, joka kattaa paremmin ihmisen monitasoisen olemisen ja olemuksen: *ihmistieteet*. (Nimitys esiintyy jo kirjan nimessäkin, Juntunen-Mehtonen: *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*, vaikka se tuossa teoksessa painottuu yhteiskuntatieteiden suuntaan). Luen ihmistieteisiin kaikki ihmistä tutkivat tieteet, myös luonnontieteet, koska ihmisen todellisuus on aina yhtenäinen.

Psykologia-tieteen tehtävänä on ollut alunperin tuottaa meille tietoa ihmisestä psyykkisenä olentona. Vallitsevan materialistisen maailmankatsomuksen ja luonnontieteistä lainatun tiedon käsitteen vuoksi ei ainakaan akateeminen psykologia ole kehittänyt ihmiskäsitystä, joka ottaisi huomioon ihmisen kokonaisuuden ja pystyisi luomaan pohjaa esimerkiksi konkreettiselle kasvatustyölle.

Tämä tutkimus pyrkii olemaan *perustutkimus* ihmisen *sielullisesta olemuksesta*. Kysymys ihmiskäsityksestä on tavattoman laaja. Tässä keskityn hahmottelemaan ihmisestä kuvaa lähinnä sielullisena olentona, tarkoituksena avata ja avartaa ihmis-

käsitystämme. Toivottavasti tulevaisuudessa on mahdollista perustutkimuksen pohjalta löytää uusia näkymiä ihmistä tutkiville tieteenaloille.

Käytän tietoisesti käsitettä *sielullinen*, jota varsinkaan psykologit eivät mielellään käytä. Haluan tällä korostaa ihmisen *sisäisen elämän* omatasoista, substantiaalista luonnetta, ja yritän esittää, kuinka sielulliseen voidaan "tutustua". Tavanomaisen käsitteen "psykykinen" korvaaminen tutummalla ja alkuperäisemmin suomalaisella sanalla johtuu myös siitä, että sana "psykykinen" saattaa herättää kuivahtaneita, epätodellisia ja epähavainnollisia mielteitä. Se on usein luisunut apukäsitteeksi, jota ilman ei aivan ole voitu tulla toimeen. Tässä esityksessä sielullinen on jotain todellista, vaikka on syytä olla liittämättä siihen etukäteen mitään erityisiä mielteitä, koska vasta tutkimuksen kuluessa käsitteelle aukenee merkitys.

Tämän tutkimuksen motiivi ja aihe on siis luoda ihmisestä *kokonaiskuva* juuri siltä osin kuin me tavoitamme nimenomaan ihmiselle tyypillisiä piirteitä. Tästä perspektiivistä alkavat käsitteäkseni sitten asettua oikeaan valoon muut ihmistä koskevat tiedot ja tieteenalat. Se ovatko seuraavassa esitettävät kaikki ajatukset oikeita, täydellisiä tai riittäviä, on tietysti asetettava keskustelun alaiseksi, mutta jokin tämänkaltainen tutkimustie on avattava tai me kadotamme ihmisen.

On vapauduttava väljempään ajatuksen muodostukseen. Tutkijoiden ja kansalaisten on ollut vaikea vapautua normaalitieteen paineesta, vaikka tieteenfilosofista keskustelua on ahkerasti käytykin. Uuteen ajatteluun nouseminen tuntuu yllättävän vaikealta; helposti loksahdetaan vanhoihin kuvioihin.¹ Tämä tutkimus on myös yritys vapauttaa ajattelua ajallemme tyypillisistä suggestiivisista kahleista. Ajatustottumusten painehan on yleensä pahin este uuden ymmärryksen luomisessa. Ahdas tieteen ja tiedon käsite voi lamaannuttaa ihmistä koskevat tieteenalat.

1. Menetelmän esittely

Alustavasti voi todeta, että tieto on ajatuksia. Mikä tahansa ajatus ei kuitenkaan ole tietoa, vaan erityisesti *tieteelliseltä tiedolta* on vaadittu kriittisyyttä ajatusten suhteen. On vaadittu, että tiedon tulee olla tavalla tai toisella *perusteltua*.²

Tiedon perusteltavuuden vaatimus on nykyaikaisessa tieteellisessä käytännössä merkinnyt *empiirisyyden* korostamista. Empiirisuus on käännetty yleensä suomeksi *kokemusperäisyydeksi*. Tieteellisen tiedon vaatimuksena on tällöin nähty se, että se perustuu kokemukseen. Luonnontieteet on nähty erityisen loistavana esimerkkinä tieteen voittokulusta, kun tieto nojaa kokemukseen.

Kokemusperäisyyden idea on kuitenkin jatkuvasti historian kuluessa kaventunut. Kun filosofi Franz Brentano (1838-1917) julkaisi teoksen *Psychologie vom empirischen Standpunkt* vuonna 1874 oli hänen empiirisyyden käsitteensä vielä huomattavasti laajempi kuin mitä sillä nykyään yleensä ymmärretään. Hänen empirisminsä merkitsi sielunilmiöiden ja niiden perusominaisuuksien tarkastelua sellaisena kuin ne meille *sisäisinä elämyksinä* ilmenevät. Tämä merkitsi introspektiota, itsensä tarkastelua, ja tällaista tutkimusmenetelmää on meitä opetettu väheksymään. Kuitenkin Brentanon tutkimus on kokemusperäistä ja yllättävän modernin tuntuista. On myös aina muistettava, että ilman sielullisten ilmiöiden tunnistamista aitoina sisäisinä tahtaumina, psykologia ei olisi lainkaan mahdollista. Ensin on ihmisen sisäisesti tunnistettava se, mitä hänen sisässään liikkuu, jotta sitä voi esimerkiksi ulkoisin kokeellisin keinoin tutkia.

Empirismi onkin käytännössä merkinnyt, ei niinkään kokemusperäisyyttä, vaan *teknistä havainnollisuutta*.³ Tieto on pyrittävä suoraan tai välillisesti perustamaan näköaistimuksiin. Tieteen harjoittama ajatusten muodostamisen kriittisyys on ollut *näköaistimuskriittisyyttä*. Kokemus on käytännössä merkinnyt suoraa tai teknistä aistimusta. Seurauksena tästä on ollut, että oikeastaan koko meidän kulttuurimme on läpäissyt maailmankuva (joka meille jo koulussa huomaamattamme opetetaan), että

vain aistittava on todellista. Tämä on käytännössä yleensä — vaikkei näin tietysti filosofiselta kannalta tarvitsisi olla — merkinnyt materialismia. On päädytty maailmankatsomukseen, että aine on tosioleavaista ja kaikki "johtuu" lopulta aineesta. Filosofisesti tällainen asenne on kyseenalainen.

Tieteen kulttuurisaavutuksena voidaan pitää juuri kriittisen ajattelun kasvatusta, mutta myös toisaalta ihmisen itsetietoisuuden kehittämistä. Luonnontiede on opettanut meidät kohtaamaan maailman tietoisina ja kriittisinä subjekteina. Tosin olemme sitten kyllä unohtaneet tuon subjektin osuuden tietämisessä.

Seuraavassa tutkimuksessa pyrin toimimaan tieteen kriittisessä hengessä, ja tulokset alistetaan arvioitaviksi. Kuitenkin tutkimus perustuu laajempaan kokemusperäisyyden käsitteeseen kuin mihin on yleensä totuttu. Sielullisia ilmiöitä pyrin tarkastelemaan ilmiöinä, sellaisenaan. Mitenkään muuten ei ihmisen sisäisestä luonnosta lopultakaan saada asiallista kuvaa. Tällaista tutkimusta voidaan nimittää *fenomenologiseksi*, vaikka tällä sanalla onkin monia erilaisia merkityksiä.

Ihmisen sielullisen olemuksen tutkimus on vaikeaa, koska tutkimuskohde ei ole havainnollinen. Havaintoja me saamme aistien välityksellä "kuolleen aineen" maailmasta. Sisäisiä tiloja ja laatuja ei voida havainnoida, ne ovat vain *elämyksinä* koettavissa. Kieli on kuitenkin erittäin sidoksissa *havainnollisiin mielteisiin*.

On luultavaa, että varhaisimpina kulttuurikausina kieli on sisältänyt hyvinkin havainnollis-konkreettisia mielteitä, mutta kulttuurin kehitys on merkinnyt sitä, että on opittu puhumaan järjellisesti yhä epäkonkreettisemmista asioista. Kuitenkin kiellemme on yhä voittopuolisesti havainnollisista mielteistä koostunut.

Kieltä, joka pystyisi kuvaamaan ihmisen sisäisyyttä, on kehittynyt psykologian historiassa itse asiassa hyvin vähän. (On tietysti joitakin psykologisia suuntauksia, joissa on luotu kieltä sisäisyydelle, esim. psykoanalyysi, transaktioanalyysi, hahmo-psykologia, eksistentiaalipsykologia jne.) Ihmisen sisäisyyttä kuvattaessa joutuu käyttämään auttamattoman havainnollista kieltä kuvattaessa itse asiassa epähavainnollisia asioita. Siksi puhe on

väkisin *kuvaannollista*. Tarkoitus ei ole kuitenkaan varsinaisesti käyttää vertauskuvallista kieltä. Vertauskuvassa on kyse jonkin toisen ilmiöalueen ominaisuuksien käyttämisestä toisella alueella. Vaikka kieli onkin valtaosaltaan havainnollista, pyrin käyttämään sitä niin, että se kuvaa mahdollisimman *suoraan* ilmiötä itseään, jolloin puhe on lähinnä — näin haluan ymmärtää — kuvaannollista.

On syytä huomata se erikoinen piirre, että kieli on sisäisten ilmiöiden kannalta viisaampi kuin olemme ehkä ajatelleetkaan. Vaikka edellä totesin kielen olevan varsin havainnollista, niin se sisältää kuitenkin runsaasti sanoja, joilla itse asiassa on vain sisäiseen todellisuuteen kuuluva merkitys. Ajatellaan esimerkiksi sellaisia sanoja kuten ajatus, tunne ja tahto. Kieli on lisäksi erotellut lukemattoman määrän erilaisia laatuja sisäisydestämme. Emme yleensä sotke ajattelun ja tunteen laadullisuutta toisiinsa, emme ainakaan jos olemme pyrkineet niistä selvään käsitteeseen. Tunteen alueella erottelemme valtavan määrän laadullisuuksia luonnollisessa kielessä (esim. viha, rakkaus, sääli, kateus, narkästys, pelko jne.).

Kielessä on siis valmius sisäisten ilmiöiden tunnistamiseen ja suuri määrä sanoja, joiden mieli ja mielekkyys pohjautuvat vain *sisäiseen kokemukseen*. Voi vain kuvitella, mikä olisi tilanne, jos ei kielen "luonnollinen viisaus" olisi tunnistanut näitä sisäisiä ilmiöitä.⁴ Ainakaan positivistinen psykologia ei olisi kyennyt löytämään näitä laatuja ja ilmiöitä. Voi olla, että psykologian opiskelu joskus jopa auttaa kadottamaan tämän kielen "terveen järjellisyuden", kun sen sijaan täytyisi tuota kielen luontaista viisautta käyttää hyväkseen sisäisen tuntemuksen lisäämisessä.

Tässä tutkimuksessa pyrin kuitenkin tavanomaisen arki kielen tason taakse tiedostamaan erityisesti kolmen keskeisen sielunelämän laadun, nimittäin *ajattelun, tunteen ja tahdon olemusta*. Aluksi tosin kiinnitän varsin seikkaperäisesti huomiota myös *aistimukseen*, vaikka se voidaan käsittää tunteen eräänä "alalajina". Kolmeen keskeiseen sielunelämän ilmiöön paneutuminen on tutkimuksen päämotiivi. Aistimiseen liittyviä ongelmia en pyri tarkastelemaan aivan ilmiön monimuotoisuuden vaatimassa laajuudessa.

Tieteeseen kuuluu tapahtuma, jota kutsutaan *käsitteenmuodostukseksi*. Tieteemme ovat painiskelleet yleensä positivistisen tieteenfilosofian paineen alla, ja siksi käsitteenmuodostus on käytännössä ollut käsitteiden operationaalistamista, matematisoimista tai ainakin valematematisoimista, variaabelisoimista. Maailman tarkastelusta on tullut tällöin usein *variaabeliajattelua*.⁵ Tällainen käsitteenmuodostus on nähty välttämättömänä, jotta tiede säilyttäisi edellä mainitun ahtaan empiirisyyden.

Tässä tutkimuksessa käytettävää käsitteenmuodostustapa kutsun *hahmolliseksi*.⁶ Se merkitsee, että sanaa vastaavat ilmiöt on *löydettävä* ja *tunnistettava*, jotta voitaisiin muodostaa käsite. Samoin kuin sokeana syntynyt varsinaisesti voi muodostaa punaisen käsitteen vasta sitten, kun hän esimerkiksi leikkauksessa on saanut näkökyvyn ja hän on oppinut tunnistamaan värin laadullisuuden, samoin sielullisuudelle ja sen laaduille aukenee käsite vasta, kun nuo ilmiöt ovat vähin erin alkaneet "näkyä" ja jäsentyä, ja lopulta pelkistyä käsitteellisesti selkeäksi hahmoksi. Vain hahmollisen käsitteenmuodostuksen idean oivaltamalla ihmisen sisäisyydestä opitaan muodostamaan ilmiönmukaista tietoa.

Jos yleisemmin kuvaisin tiedollista pyrkimystäni, sanoisin sen pyrkivän *näkemykselliseen tietoon*. Jokainen ihmisten parissa toimiva henkilö voinee vakuuttautua siitä, ettei ihmistä koskeva tieto voi olla *suljettua* yksityiskohtatietoa, tosiasiatietoa käsitteen ahtaassa mielessä. Opettajan, sosiaalityöntekijän ja johtajan tieto on parhaimmillaan näkemyksellistä. Hänen on käsitettävä ihmisen olemukseen kuuluvat perushahmot, jolloin hän voi paremmin sijoittua aitoihin elämäntilanteisiin. Nykyaikainen psykologia ja kasvatustiede tarjoavat varsin vähän todellista, aidoissa elämäntilanteissa toimivaa tietoa. Kuvaannollisesti voidaan sanoa, että tässä tutkimuksessa *tietämys* pyritään laskemaan "pään tasolta sydämen tasolle".⁷

2. Filosofiaa vai psykologiaa

Seuraavat tarkastelut liittyvät läheisesti mm. siihen filosofian osa-alueeseen, jota kutsutaan tieto-opiksi, epistemologiaksi tai gnoseologiaksi. Erityisesti ajattelua ja havaitsemista käsiteltäessä koskettelen tätä perinteisesti filosofiaan kuuluvaa aluetta.

Tieto-opin kunnianhimoisena pyrkimyksenä on ollut mm. löytää se *edellytyksetön lähtökohta*, josta tarkastelu voidaan aloittaa ilman, että tarvitsee edellyttää tietoa tietämisen tarkastelussa. Se kuinka tässä edellytyksettömän lähtökohdan löytämisessä (tai osoittamisessa) on onnistuttu, ei ole olennaista, vaan se, että on saavutettu ainakin sellaisia tuloksia, että ajattelu on parhaimmillaan päässyt kohoamaan ennakkoluulottomampaan tiedon tarkasteluun. Ehkä hienostuneimpaan tyyliin on viime aikoina Edmund Husserl (1859 — 1938) filosofisessa fenomenologiassaan halunnut osoittaa tieto-opin lähtökohdan (esim. Husserl: *Die Idee der Phänomenologie*). Rudolf Steinerein (1961-1925) huomaamatta jääneessä väitöskirjassa *Totuus ja tiede* keskitytään nimenomaan tieto-opin tietoa edellyttämättömän lähtökohdan löytämiseen.

Monet tieto-opit ovat ansiokkaita siinä mielessä, että niiden kautta voi oppia inhimillisen tiedon moninaisten ehtojen tiedostamista. Sellaiset tieto-opilliset tarkastelut erityisesti analyyttisen filosofian piirissä, jotka ovat keskittyneet havaintoon tiedon lähtökohtana, voivat auttaa tietoon kätkeytyvien lähtökohtaongelmien tiedostamisessa. Erityisesti ajatteluuni on vaikuttanut Chisholmin teos *Perceiving*, joka tosin melkein unohtaa inhimillisen ajattelun osuuden tietämisessä.⁸ Empiristisen perinteen mukaan tiedon lähtökohta siinä on aistimuksessa ja myöhemmän analyyttisen filosofian perinteen mukaisesti havaitsemisen yhteydessä käytetyn kielen erittelyssä. Chisholmin teos on toiminut eräänlaisena tieto-opin perusoppikirjana, samoin kuin hänen toinenkin teoksensa *Theory of Knowledge*.

On epäiltävää, voidaanko tieto-opille löytää edellytyksetön lähtökohta niin, että se olisi käsitteellisesti sitovasti osoitettavissa. Ehkä siihen voidaan vain *viitata*, kuten Steiner on

J.G.Fichten (1762-1814) tiedeoppiin nojautuen pyrkinyt tekemään edellä mainitussa väitöskirjassaan.⁹ Tietylnaista päättelyn kehää ei voi välttää.¹⁰

Itse asiassa kaiken filosofisen tarkastelun ongelma on *lähtökohdan löytäminen*. Lähdettiinpä mistä ilmiöstä tahansa liikkeelle, se edellyttää jo toisten ilmiöiden tuntemista. Ottamalla huomioon ilmiöiden totaliteetin ja niiden moniulotteisen kytkeytymisen toisiinsa, on yritettävä tavoittaa ne ajattelun dialektiikalla. Tässä tutkimuksessa heijastuu lähtökohdan ongelma siinä mielessä, että usein puhuttaessa esimerkiksi aistimisesta edellytetään ajattelun toiminnan ymmärtämistä, vaikka ajattelua ei ole vielä käsiteltykään. Huolimatta siitä, ettei edellytyksetöntä lähtökohtaa löydy, niin tarkastelun näennäisistä ristiriitaisuuksista huolimatta ilmiöiden ymmärrystä voidaan syventää lähestymällä ilmiötä eri suunnilta.

Kaikki tutkimus on ennen kaikkea *ajattelua*, kuten ajattelua käsittelevässä osassa pyrin osoittamaan. Ajattelun olemukseen kuuluu käsitteiden keskinäinen sitoutuminen. Ei voi olla vain yhtä käsitettä, täytyy olla useita käsitteitä, jotta syntyy ajatus. Jokainen ajatus pyrkii olemaan tietoa, mutta edellyttää lukemattomia muita ajatuksia ja mielteitä tueksensa. Ajattelun luonnollisesta ja rakenteellisesta kehämäisyydestä huolimatta se on todellisuuteen syventymään pystyvä elementti.

Tieto-opillisen lähtökohdan ongelmallisuuden ja ajattelun luonnollisen kehämäisyyden välttämiseksi on tässä tutkimuksessa näkökulmaa radikaalisti muutettu. Ajattelua ei halutaakaan nähdä irralliscna ilmiönä, vaan tietynä tapahtumisena ihmisessä. Tarkastelu poikkeaa siis olennaisesti esimerkiksi Husserlin intohimoisesta pyrkimyksestä suorastaan "ihmisettömään" puhtaiden käsiteolemusten maailmaan.¹¹

Ajattelu on ihmisen olemukseen kuuluvaa tapahtumista, jolla on omat "tehtävänsä" ihmisen olemuksessa. Sillä on omaa lainalaisuuttaan ja omia piirteitään. Ennen kaikkea sillä on kaikista aineen (materiaan) mielikuvista poikkeava oma *aineellisuutensa*, joka ilmenee meille ajatuselämyksenä. Ajatusta ei ole tässä mielessä yleensä tarkasteltu.

Tarkastelukulma muuttuu tällöin tavallaan psykologiseksi, koska ajattelua tarkastellaan sisäisenä elementtinä. Yleensä tällainen pohdiskelu ymmärretään kuitenkin filosofiaksi. Niinpä tässä liikutaan kaiken aikaa filosofian ja psykologian välimaastossa, jos asiaa ajatellaan tieteiden perinteisen jaottelun mukaan. Tarkastelu on eräässä mielessä psykologian perusteita, ja näin se voidaan käsittää psykologian filosofiaksi tai filosofiseksi psykologiksi. Kuitenkin tutkimus pysyy tietyllä periaatteellisuuden tasolla, joten se voidaan käsittää filosofiaksi. Tarkastelen sielunilmiöiden olemusta ja perusehtoja.

Ajattelun tarkastelu substantiaalisesta, aidosti *sielutieteellisestä* näkökulmasta on ollut harvinaista. Innoituksen tämän suuntaiseen tarkasteluun antoi minulle Steinerin teos *Vapauden filosofia*.¹² Teoksen ensimmäisessä osassa, valmistellessaan vapauskäsitteen tarkastelua, Steiner paneutuu filosofian historiassa harvinaisella tavalla ajattelun olemukseen. Tarkastelu on epätavallinen, ja se on jäänyt toisenlaiseen tarkasteluun tottuneilta tutkijoilta ymmärtämättä. Teos on itse asiassa hyvin ajankohtainen ja moderni, koska filosofiassa itsetietoisuus on selvästi kehittymässä.

Pyrkimys tietoisuuteen omasta ajattelustaan, *ajattelun ajattelu*, on luonnollisesti ollut filosofeille tyypillistä, vaikka ajattelua ei olekaan käsitetty sielullisesti substantiaalisesti elementiksi. Tällaista ajattelun kykyä tarkastella itseään voidaan kutsua ajattelun *reflektiiviseksi* ominaisuudeksi.

Reflektiivinen ajattelu on ollut meidän aikamme filosofialle luonnollista. Ajattelu on pyrkinyt tietoiseksi omasta tavastaan tarkastella maailmaa. Ajatusta ei vain ole nostettu *tietoiseksi elämäkseksi*, vaan on kiinnitetty enemmän huomiota sen loogisiin ominaisuuksiin kuin sen laatuun ja tosiasialliseen toimintaan sielullisessa elementissä.

On ilmeistä, ettei ajattelu ole olemukseltaan pelkästään sielullista, vaikka sen tapahtumapaikkana onkin ihmisen sisäisten elämysten maailma. Ajatteluun kätkeytyy ominaisuuksia, jotka tulevat sielullisen "ulkopuolelta" ja joita voidaan nimittää "henkisiksi".

Vaikka ajattelua onkin reflektoitu, niin on tarkastelun ulkopuolelle jääneet yleensä muut sielunelementit. Olennaista tässä tutkimuksessa on se, että reflektiivisen ajattelun herättämää tietoisuuden kykyä käyttämällä pyrin osoittamaan muut sielunilmiöt ihmisen olemisen kannalta yhtä keskeisiksi kuin ajattelu. Lisäksi eri sielunlaadut ymmärretään omina todellisuuksinaan, jotka voidaan nostaa syventyvän kokemuksen ja elämyksen piiriin. Näin toimin tavallaan Brentanon viitoittaman empirismin linjalla poiketen sellaisesta enemmän kieleen ja käsitteisiin painottuvasta analyysistä, jotka ovat olleet tapana (esim. Kenny 1963).

On perusteltua nähdä, kuten myöhemmin osoitan, ihmisen sielunelämän jakautuvan kolmeen perustapahtumisen tasoon: ajatteluun, tuntemiseen ja tahtomiseen. Tässä tutkimuksessa pyrin reflektoidaan myös näitä sielunelämän ilmiöitä ja ennen kaikkea *näkemään ne ihmisen olemisen kannalta yhtä merkittävoinä ajattelun kanssa*. Meidän olisi opittava viljelemään ja kasvattamaan myös tunteita ja tahtoa, eikä pelkästään ajattelua.

Lähtökohdan muiden sielunelämän alueiden tasapuoliseen tarkasteluun ajattelun rinnalla on antanut Rudolf Steiner. Steiner käsittelee tätä ihmisen sielullisen olemuksen kolmijakoa lukuisissa esitelmissään, mutta kirjallisesti hän tuo esiin tämän näkökohdan teoksessaan *Von Seelenrätsel*.

3. Tutkimuksen eteneminen

Aluksi paneudun aistimiseen liittyviin erittäin monitahoisiin ongelmiin (OSA II: Aistiminen). Kuten olen todennut, ei aistimisen ja havainnon ongelmia tarkastella tässä riittävän täydellisesti, mutta tarkastelut toimivat eräänlaisena tikapuuna kohti myöhempiä tarkasteluja. Lisäksi tässä luvussa esiintyy monia tietoteorian perinteisiä ongelmia. Periaatteessa tämä luku voidaan hypätä aluksi yli.

Tämän jälkeen käyn laajaan ajattelun tarkasteluun, jossa pyrin syvenevään oivallukseen ajattelun olemuksesta (OSA III:

Ajattelu). Ajattelua tarkastelen monelta näkökulmalta, jotka liittyvät psykologiaan, tieto-oppiin ja totuuden käsitteen ongelmiin.

Ajattelun tarkastelu on laajin, koska se toisaalta valmistelelee tunteen (OSA IV: Tunne) ja tahdon (OSA V: Tahto) tarkastelua. Tunteen ja tahdon tarkastelu on käsittäakseni tutkimuksen epätavallisin osa.

Tämän jälkeen pyrin vielä ihmisen kokonaiskuvan yhteenvedonomaiseen erittelyyn, mutta ennen kaikkea syvempään tietoisuuden kyseisillä sielun alueilla (OSA VI: Sielu ja henki).

Viitteet

1. Tunsin noihin aikoihin todella elävästi, että on olemassa tietty "uusi ajattelu", ikään kuin ajattelun uusi dynamiikka ja käyttö. Tämä liittyy osaksi siihen, että aloin käsittää ajattelun aitona, energieettis-substantiaalisena osana muuta sielun dynamiikkaa. En pitänyt sinä vain — tavallaan salakavalasti identiteetiksi muodostuvien ja jopa sokaisevien, esim. akateemisten ja skolastisten — ajatussiltöjen varastointipaikkana. Myöhemmin ymmärsin psykodynaamisesta näkökulmasta vielä selvemmin ajattelun tavattoman suhteellisuuden ja toisaalta sen persoonallisuutta (kreikaksi persoona = naamio) muodostavanolemuksen. Vrt. näkemyksiäni myöhemmissä teoksissani ISO ja MS. Ks. erityisesti näkemyksiäni ajattelusta valtana ISO, s. 75-83 ja MS, s. 123-135.

2. Myöhemmin olen esittänyt selvemmin ja laajemmin käsitykseni tiedon ideasta, ks. MS, s. 84-107.

3. Ks. tästä myös IK, s. 39.

4. Kielen ekistentialisesta yleispätevyydestä ks. myös MS, s. 344-345.

5. Idean "variaabeliajattelusta" esitin jo tutkielmassani Turunen 1974, s. 19. Tällöin ajattelua käytetään tietyllä tavoin ehdollisesti, ei siis tavallaan luonnollisesti pyrkien jäsentämään todellisuutta. Variaabeliajattelu sopii pyrkimykseen hallita luonnonprosesseja tietyllä tavoin, mutta ei niinkään sielunilmiöiden kuvaukseen.

6. Hahmollisuuden — mielestäni erittäin tärkeän idean — esitin jo tutkielmassani Turunen 1974, s. 52-58.

7. Tätä kuvaa ajattelun siirtymisestä sydämen tasolle en tarkoittanut todellakaan vertauskuvallisesti, vaan hyvin painokkaasti, vaikka lisäksi tämän lauseen tutkimukseeni tuolloin hyvin arkaillen. Minulla oli todella 80-luvun taitteessa voimakas elämys siitä, ikään kuin ajattelu "pään tasolta" olisi yhtynyt joihinkin toisiin energioihin "sydämen" tai "rinnan tasolla". Myöhemmin olin hämmästynyt, kun Rudolf Steiner — johon olin 70-luvulla innokkaasti tutustunut — nimitti tällaista ajattelua "mikaeliseksi" ajatteluksiksi. (Tämä viittaa ns. arkkienkeli Mikaeliin, josta Steinerilla oli omia käsityksiään mm. suhteessa inhimilliseen ajatteluun ja sen kehitykseen. Puuttumatta tähän mystiseen näkemykseen sen tarkemmin

totean vain, ettei kokemuksestani ole syytä vetää kuitenkaan mitään erityisiä johtopäätöksiä, vaikka kokemus voi sinänsä olla todellinen ja kenen tahansa saavutettavissa.)

8. Ns. analyttinen filosofia — opiskeluvaiheessani vallitseva suuntaus — vaikutti ylipäättään ajatteluuni niin, että uskaltaisin väittää siinä olevan analyttisen filosofian käsitteellisen selkeyden vaatimusta ja henkeä, vaikka se toimii muutoin omalla hahmollisella perustallaan.

9. Steinerin tieto-opillista ajattelua olen kuvannut mm. teoksissani Turunen 1983, s. 54-86 ja RS, s. 186-243.

10. Filosofoinnin, erityisesti tieto-opillisen filosofoinnin lähtökohdasta, sen etsimisestä ja mahdollisuudesta ks. MS, s. 353-360.

11. Husserlkin, Kantin yritystä mukaellen, pyrki kaiken tietämisen transkendentiaalisten ehtojen, transkendentiaalisen minän löytämiseen.

12. Varsinkin tuolloin — ehkä vielä nytkin — oli arveluttavaa vedota Steineriin, joka oli sekä filosofiselta että tieteelliseltä kannalta "persona non grata". Olen myöhemmin yrittänyt osoittaa Steinerin puhtaasti filosofiset ansiot erotukseksi hänen ns. antroposofisesta hengentieteestään, josta hänet lähinnä — ja usein yksinomaan — tunnetaan ja jonka vuoksi hänet ns. tieteellisessä maailmassa torjutaan. Steinerin kehityksestä ajattelijana ja hänen filosofisesta työstään ks. RS.

OSA II

Aistiminen

Olemme eläneet yli sata vuotta kulttuurivaihetta, jolle on ollut tyypillistä luonnontieteellisen ajattelun viljely. Olemme tottuneet vetoamaan tieteeseen aivan kuin olisi itsestään selvää se, mitä tieteellinen tieto on. Oppivelvollisuuden myötä luonnontieteellinen ajattelu on tullut koko kulttuurin läpäiseväksi tottumukseksi kaikissa kansankerroksissa.

Paneutumatta tässä tarkemmin tieteenfilosofisiin ongelmiin, joita tieteen käsitteeseen ja merkitykseen liittyy, todettakoon, että luonnontieteellisessä ajattelussa tietoa perusteltaessa vedotaan havaintoon (aistimukseen) ja erityisesti näköaistimukseen (tästä ansiokas esitys, Reenpää 1977). Kuten jo johdannossa totesin, on empirismin kokemuseräisyys ollut lähinnä teknistä havainnollisuutta.

Empirismin vastakohtana on ollut suuntauksia, jotka ovat korostaneet joko inhimillistä järkeä tai yleisemmin ajattelua tiedon lähtökohtana. Tällaisilla rationalistisilla ajatussuuntauksilla on ollut aina merkitystä, mutta kuitenkin tiedon lähtökohdaksi on ollut tyypillistä pelkistää näköaistimus tai havainto. Se on luultavasti merkinnyt — ilmeisten ansioidensa ohella — myös valtavaa ajattelun supistumista, ja ihmisen kulttuurihistorian kannalta se on mielenkiintoinen "oire".

Rationalismi on laajentanut empirististä tieteellistä ajattelua, mutta sekään ei ole käytännössä edennyt ajattelun elämyksellisyyden tarkasteluun. Näin ei ihmisen tietämistoiminnasta ole saatu aitoa käsitystä.

Koska näköaisti on sekä tieteen että kulttuurin kannalta ollut keskeisin aisti, kiinnitän tässä päähuomioni siihen. Toisaalta on aivan ilmeistä, että näköaistilla on ylipäättään tärkeä sija maailmankuvan muodostumisessa. Näin sillä on keskeinen *ontologinen merkitys* eli näköhavainto on keskeisesti antanut meille käsityksen siitä, mistä maailma koostuu. Tieto-opillisilla tarkasteluilla filosofiassa on ollut tosin taipumus rajoittaa pelkästään näköaistimukseen.

Kuten myöhemmin näemme, näköaistimuksen hahmotumiseen havainnoksi liittyy runsaasti informaatiota muiden aistien alueelta. Mutta toisaalta eri aisteilla on *itsenäisinäkin oma ontologinen merkityksensä*. Muiden kuin näköaistin ontologista merkitystä maailmamme tai todellisuutemme muodostumiseen ei yleensä ole otettu tarkastelun piiriin. Tässä tutkimuksessa teen joitakin alustavia huomioita tähän suuntaan, vaikka aistiminen ei olekaan varsinaisesti pääkysymys, vaan keskityn sisäisempiin sielullisiin ominaisuuksiin ja niiden ymmärtämiseen. Itse aistiminenkin on kyllä sisäistä tapahtumista.

Aistien lukumäärän ongelmaa on lähestytty yleensä fysiologiselta pohjalta. Aisteja on ajateltu olevan sen verran, kuin on olemassa erilaisia aistinelimiä tai erikoistuneita hermopäätteitä, reseptoreita. Käsittääkseni aistien lukumäärän ongelma ei kuitenkaan ratkea pelkästään fysiologisella tutkimuksella, vaan tärkeää — ja mahdollisesti ensisijaista — on erottaa ne *aistinlaadut*, jotka löydämme sisäisyydestämme tai joiden huomaamme luovan ja jäsentävän todellisuuttamme. Tätä kautta voidaan päästä aistien lukumäärästä ja laadusta näkemykseen, jolla voi olla laajaa kulttuurimerkitys (esim. kasvatuksen kannalta).

Viime kädessä aistien lukumääräongelma on luonnostaan fenomenologinen, vaikka fysiologinen tutkimus voikin antaa viitteitä sisäisen havainnon onnistumisesta. Ennen kaikkea fysiologinen tutkimus voi varmentaa fenomenologista analyysia.

Seuraavassa on laajennettu tavanomaisia aisteja koskevia näkemyksiä lähinnä Steinerin (1965) antamien viitteiden avulla, vaikka en lähestyäkään asiaa hänen tarkastelukulmastaan (antroposofisen hengentieteen menetelmin).¹ Kokeilen hänen

ajatuksiaan tässä tutkimuksessa, ja uskon niiden valaisevan merkittävästi ihmisen olemuksen ymmärtämistä.

Aistien määrä riippuu osittain siitä, kuinka aistiminen määritellään tai hahmotetaan. Mitä siis on *aistiminen*? Luultavasti aistimisen määrittely on mahdotonta. Tavallaan on kuvaavaa tieteelliselle ajattelulle, että aistimisen määrittelemistä saatetaan vaatia. Kun yrittää määritellä aistimista, havaitsee, ettei sellaista määritelmää löydy, jota ei voisi loogisista, kielellisistä tai muista syistä osoittaa puutteelliseksi.

Lähden siitä tosiasiasta, että aistiminen on olemassa. Aistiminen on tietty laadullisuus. Ainakin kieli on löytänyt sille sanan ja tavallisessa puheessa ei juuri synny epäselvyyttä. Aistiminen on siis *hahmollisesti olemassa*, vaikka jonkinlaista epävarmuutta syntyy sitten, kun otan aistimisen piiriin asioita, jotka eivät sinne kuulu tavanomaisen ajattelun mukaan.

Luonnostellen, pyrkimättä varsinaisesti määrittelyyn, voi sanoa, että aistiminen on suhteellisen *passiivista elämysten vastaanottoa*, jossa ihminen ei koe olevansa useinkaan tietoisesti aikaansaamassa havaintoa. Tunteessa, tahdossa ja ajattelussa ihminen kokee olevansa jotenkin itse mukana, aistiessaan hän vain vastaanottaa. Koska myös tuntemiseen liittyy tiettyä passiivisuutta, on perusteltua todeta jo ennakoivasti tunteen ja aistimisen liittyvän läheisesti yhteen.

Vaikka aistimiseen liittyy tietty passiivisuus, on tämä totta ehkä vain pinnalta katsoen. Jos yrittää porautua tiedostaen aistimistapahtumaan, niin voi havaita, että aistiminen on *aktiivista vuorovaikutusta* ympäristön kanssa. Tässä aktiivinen vuorovaikutus käsitetään aitona *elämyksellisenä* tosiasiana, eikä vain mekaniittisena ja fysikaalisena vuorovaikutuksena. Tällaiset aktiivisemmat näkemykset sisäisyyden ja ulkomaailman välisestä kanssakäymisestä ovat olleet tyypillisiä erityisesti kreikkalaisen ja hellenisen kulttuurin aikana, kuten voi nähdä Hamlynin (1961) aistimiseen ja havaintoon liittyvästä historiallisesta katsauksesta. Yritän tässä tavallaan elvyttää noita aktiivisempia näkemyksiä.

1. Silmänmaailma

Näköaistin kautta maailma "avautuu" keskeisellä tavalla maailmankuvamme kannalta. Tulemme näkemään, että lukuisat aistit itse asiassa astuvat silmän alueelle jäsentäen ja hahmottaen näköaistimusta. Näin silmällä on oma "näkökulmansa" maailmaan, joka johtuu itse asiassa muiden aistien työskentelystä näköaistimuksen piirissä, vaikkei tätä tavallisesti tiedostetakaan.

Kun muut aistit ovat kehomme sisällä ja muodostavat välittömän hermostollisen yhteyden aivoihin, on silmä ikään kuin kehon ulkopuolella, tosin kehon muodostamassa onkalossa. Lisäksi silmän verkkokalvo sisältää runsaasti hermokudosta, niin että tämä tosiasia on antanut joskus aihetta puhua silmän hermostosta pieninä aivoina varsinaisten aivojen ulkopuolella.

Tulen seuraavassa kiinnittämään huomiota fenomenologiin seikkoihin, ja voidaan varsin perustellusti nähdä silmän muodostavan hahmollisesti oman maailmansa, *silmänmaailman*.² Silmänmaailma syntyy näköaistin omien laatujuen ja muiden aistien yhteistyönä. Tulen seuraavassa tutkimaan joitakin silmänmaailman ominaisuuksia.

Muiden aistien alueelle en halua käyttää "-maailma"-nimitystä, koska niihin ei sisälly niin suurta ja monimutkaista struktuuria, vaikka kaikkien aistilaatujuen alueella onkin omaa fenomenologista rakennettansa.³ Maailmankuvamme kulminoituu olennaisesti näköaistin kohdalla. Sokealla on luonnollisesti oma erityinen maailmankuvansa, mutta se toimii yksinomaan muiden aistien avulla, kun taas silmänmaailmassa mäkyä monipuolisesti muiden aistien vaikutus.⁴

Maailmamme ei kuitenkaan vain "näy" meille, vaan me myös miellämme maailman "merkitsevän" ja "esittävän" jotain. Silmänmaailmaan yhdistyy ajattelutoimintaa ja niin maailman esineet ovat aina jotain, eivät pelkkiä näköaistimuksia. Silmänmaailmaan yhdistyy toinen "maailma", jota nimitän *mielenmaail-*

maksi.⁵ Silmänmaailma ja mielenmaailma ovat suhteellisen erillisiä, vaikka ne liittyvät läheisesti toisiinsa arkikokemuksessamme.

Kun ihminen alkaa tietoisesti harkita sitä, mistä maailma koostuu ja minkälaisia lainalaisuuksia siinä vallitsee, hän ei itse asiassa toimi enää mielenmaailman puitteissa, vaan on kohonnut mielenmaailman yläpuolelle. Kun liikutaan esimerkiksi tieteen ja maailmankatsomusten tasolla, voidaan puhua *hengenmaailmasta*. Mielenmaailman ja hengenmaailman ero on myös suhteellinen, ja on luonnollista, että hengenmaailma liittyy mielenmaailmaan. Mielenmaailmalla haluan kuitenkin alustavasti ja kokonaisuus- hahmollisesti viitata vaikeasti rajattavaan, itsestäänselvyyksinä mielletäviin havaintoihin ympäristöstä. Kun tarkastelu liikkuu tietoisemmalla tasolla, silloin on kyse hengenmaailmasta.

Maailmankuvassamme on luonnollisesti aineksia kaikista noista kolmesta maailmasta. Kun ne hahmotetaan kuitenkin omiksi toiminta-alueikseen, saa paremman otteen maailmankuvaamme muovaavista tekijöistä. Tulen seuraavassa kiinnittämään huomiota erityisesti silmänmaailmaan ja mielenmaailmaan. Käsitteet selviävät ja hahmottuvat tarkastelun kuluessa.

1.1. Berkeleyyn subjektiivinen idealismi tarkastelun lähtökohtana

Piispa Berkeley (1684-1753) on saanut nimensä filosofian historiaan varsin keskeiselle paikalle osoittamalla vakuuttavasti sen lähtökohdan, josta jokaisen havaintoteoreettisen ja tieto-opillisen tarkastelun on lähdettävä. Voidaan ainakin sanoa, että Berkeleyyn esittämää todistelua ei näissä tarkasteluissa voi välttää. Berkeleyyn todisteluihin perustuvaa maailmankatsomusta on totuttu nimitämään *idealismiksi* tai tarkemmin *subjektiiviseksi idealismiksi*. En käy läpi kaikkea tähän liittyvää argumentaatiota, vaan tuon esiin tämän katsomuksen muutamia ominaispiirteet.

Berkeleyn ajattelua kuvaa sattuvasti usein toistettu lause: "Esse est percipi" ("Olemassaolo on havaituksi tulemista", ks. Berkeley 1957). Filosofinen tieto-oppi on ollut tavallaan reaktiota tässä lauseessa ilmenevään maailmankuvaan alkaen aina Immanuel Kantista (1724-1804).

Kantilta vaikutteita saaneen Schopenhauerin (1788-1860) sanomana on tullut tunnetuksi toinen subjektiivista idealismia kuvaava ilmaus: "Maailma on minun mielteeni" (Schopenhauer 1965). Schopenhauer katsoo, että joka ei tunnusta tätä "kriittisen järjen" epäämätöntä tulosta, ei ole sovelias filosofiksi. Schopenhauerin mukaan tämä lause on kuin Eukleideen aksiooma, joka on asetettava kaiken tarkastelun lähtökohdaksi. Näin hänen mukaansa jokainen todellinen filosofia on idealistista.

Toisaalta Berkeleyyn todistelua on pidetty tieteen ja filosofian häpeätahrana. Näin siksi, että se on vahvasti "terveen järjen", arkiajattelun naiivin realismin näkemyksiä vastaan, ja toisaalta luonnollisesti siksi, että tätä ongelmaa ei ole onnistuttu ratkaisemaan. Luultavasti se on niin sanottuja "ikuisia ongelmia", vaikka myöhemmästä erittelystä käy ilmi, että sitä voi lähestyä jäseny-neemmin kuin mitä on totuttu tekemään.

Kuvailen nyt muutamilla lauseilla subjektiivisen idealismin mukaista ajattelutapaa. Otan jatkuvasti aistimuksia vastaan. Tietoni ympäristöstä perustuu aistimuksiin. Mitään muuta tietä en tavoita maailmaa. Mikä synnyttää aistimukset? Sitä en voi tietää, sillä aistimusten taakse en voi päästä. Jokainen tarkennet-tukin havainto on aistimuksia. Aistimukset ovat subjektiivisia, ne kuuluvat minuun, subjektiin. Ne ovat ainakin tässä mielessä minun aikaansaannoksiani. Samoin kuin muut sielunsisältöni, ne kuuluvat "subjektiini". Ne ovat subjektiivisia samoin kuin miel-teeni (Berkeleyyn mukaan "ideat"), jotka ovat aistimuksista peräi-sin. Olemassaolosta ei ole muuta varmuutta kuin aistimuksieni suoma varmuus. Olemassaolo on havaituksi tulemistä ja maailma on minun mielteeni. Maailma saattaa olla näin minun itseni luoma, mahdollisesti subjektiivinen harha.

Tämän lähtökohdan ovat joutuneet valitsemaan useim-mat uuden ajan tietoteoreetikot ja tieteenfilosofit. Näistä tunne-tuimpana Immanuel Kant, joka omaksui paljon David Humen (1711-1776) välityksellä brittiläisestä empirismistä. Kantin mu-kaan "esineestä sinänsä" (das Ding an sich) ei voi tietää mitään, sillä — mitä on tietää ilman aistimuksia? Voidaan kysyä, onko aistimusten takana olevaa objektiivista maailmaa olemassakaan? Näin päädytään helposti subjektiivisen idealismin mukaiseen

maailmankuvaan. Berkeleyyn lähtökohtaa ei ole ankarin materialistikaan voinut välttää (esim. Lenin: *Materialismi ja empiriokritisismi*), vaikka onkin päätynyt erilaiseen lopputulokseen.

Voimme kuitenkin kysyä: Mikä olemassaolo aistimusten takaisella maailmalla sitten olisi, jos ei voisi vedota aistimuksiin? Mikä maailma olisi sellainen, joka olisi mauton, hajuton ja väritön? Emme voi sellaista kuvitella, koska kuvittelumme on "havainnollista". Miten "esine sinänsä" olisi olemassa ilman havainnollisia kvaliteetteja? Olisiko objektiivinen todellisuus senkaltainen kuin nykyisen atomifysiikan teoriat aineen olemuksesta? Nehän ovat jo lähes vailla havaintokvaliteetteja, matemaattisia, ei-avaruudellisia suorastaan. Maailman kokeminen objektiiviseksi saattaa olla peräisin muualta kuin näköaistimuksesta, kuten myöhemmin esitän.

Berkeleyyn päättely maailman subjektiivisuudesta (huomattakoon, että Berkeley postuloimalla Jumalan vältti kuitenkin maailman mielivaltaisuuden, joka saattaisi seurata subjektiivisuudesta) ei tietenkään vastaa arkiajatteluamme, jonka mukaan edessämme avautuva maailma on objektiivinen itsestään selvästi. On syytä huomata jo tässä vaiheessa, että on hyvin mahdollista, että vain abstrakti ajattelu ajautuu tämänkaltaiseen dilemmaan maailman subjektiivisuudesta. Tämä on kenties ajattelulle tyypillistä umpikujaan joutumista.

Kysymystä on yritetty ratkaista yksipuolisesti vain ajattelun tasolla, vaikka täytyykin myöntää, että kaikkien ongelmien ratkaisussa käytetään ajattelua: ne esitetään, jäsennetään ja ratkaistaan ajattelua käyttäen. Meidän on kuitenkin eriteltävä tarkemmin eri aisteja. Emme voi ottaa ihmisen sisäisiä eli sielullisia toimintoja (subjektiivisuutta Berkeleyyn mielessä) yhdessä "mökkyssä", erittelemättä niiden mahdollista ontologista arvoa.

Pidän Berkeleyyn dilemmaa perusongelmana tarkastelussani. Ei Berkeleyyn aikana, eikä usein sen jälkeenkään, ole kuitenkaan nähty, kuinka monisyinen hahmotustapahtuma on aistimusten kehkeytyminen ehjäksi, "valmiiksi" havainnoksi, jollaisena maailma meille ilmenee.

1.2. Luonnontieteen näkemys aistimisesta pääpiirteittäin

Tavanomaisten luonnontieteiden (anatomia, fysiologia, neurologia, optiikka, psykologia jne.) parissa on tutkittu aistinelinten toimintoja ja erityisesti näköaistimuksen syntyyn vaikuttavia tekijöitä. On oltava perillä näiden tieteiden tarjoamista tiedoista, vaikka luonnontiede olemuksensa mukaan ei voi tuottaa vastaus- ta filosofisesti periaatteellisiin kysymyksiin. Haluan tässä luonnehtia lyhyesti normaalitieteiden antamien vastausten periaatteellista laatua paneutumatta kuitenkaan yksityiskohtiin. Samalla näkyy "tieteellisiin" tietoihin kätkeytyvä problemaattisuus. Näköaistimuksen tutkimuksessa paljastuvat ne olennaiset vaikeudet, joita havaintoteoreettiseen tutkimukseen ylipäättään liittyy.

Tavallisesti sanotaan, että sähkömagneettiset aallot "välittävät" näköaistimuksen esineen pinnalta. On heti huomattava, kuinka problemaattista tämä puhe on. Puhumme aivan kuin kuvaisimme suoraan objektiivista todellisuutta, vaikka käsitteet vetoavatkin aistimukseen. Mitä muuta esimerkiksi käsite "pinta" on kuin aistimukseen perustuva mielle! Toisaalta oma problemaattisuutensa sisältyy myös ns. "sähkömagneettisiin aaltoihin". Sanotaan, että silmä reagoi vain tietyn aallonpituuden omaaviin sähkömagneettisiin aaltoihin. Käsite "aalto" ja "magnetismi" ovat muilta "havainnoillisilta" elämänalueilta lainattuja analogioita tähän kuvaukseen. Näillä analogioilla on tietysti oma oikeutuksensa, joka perustuu — jälleen — tehtyihin havaintoihin. Aistimuksen kuvaus perustuu yleisemminkin auttamattomasti aistimuksista peräisin oleviin "havainnoillisiin" mielteisiin.

Jos toisaalta ajattelee tiedettä antropomorfisesti (ihmiskeskeisesti), ts. ajattelee, että tiedettä tekee nimenomaan ihminen, olemuksensa suomin mahdollisuuksin, niin vaikealta tuntuu ajatella sähkömagneettisten aaltojen "spektriä" laadullisesti samantapaisena kuin valmista aistimusta. Toisaalta silmän "hyväksymillä" aalloilla luulisi olevan jotakin erityistä ontologista olennaisuusmerkitystä.

Sähkömagneettisten aaltojen teoria ja edessämme aukeava luonnollinen aistimuskenttä tuntuvat laadullisesti niin erilaisilta, että on syytä ihmetellä, mitä yhteistä niillä on. Voimme tietysti myös kysyä, mikä on sähkömagneettisten aaltojen ontologia, ts. miten ne ovat todella olemassa, kun ne meidän inhimillisissä teorioissamme tukeutuvat kuitenkin havainnollisiin mielikuviin. Fysiikka on onnistunut objektivoimaan näkemyksensä, ts. saanut ne tuntumaan tosilta, objektiivisilta ihmisestä riippumatta. Aistimukset tuntuvat subjektiivisilta, koska niitä ei voi siirtää sellaisenaan toiselle ihmiselle. Fysikaaliset teoriat sisältävät paljon *ajatusainesta*, joka on enemmän yhteistä ihmisille. Joka tapauksessa teoriakin on inhimillisin ajatuksin muotoiltu.

Toisaalta on todettava, että me emme aisti sähkömagneettisia aaltoja, vaan niiden olemassaolosta on vakuuttauduttu fysiikan lisääntyneiden havaintovälineiden avulla. Voinko päästä mitään kautta tietoon kahden niin erilaisen laadun keskinäisestä riippuvuudesta, nimittäin tosiasiallisen aistikvaliteetin ja fysiikan objektivoiman aaltoteorian periaatteellisesta yhteenkuuluvuudesta? Ilmeisesti on niin, että tässä yhteydessä fysiikka ei kerro mitään itse aistimisesta, vaan on löytänyt eräitä *korreloivia tekijöitä*, jotka ovat ehtona aistimuksen synnylle. Nämä korreloivat tekijät edellyttävät itse sen ilmiön (aistimisen) olemassaolon, jota ne tutkivat. Tällaista tarkastelua ei voisi siis pitää filosofisesti perusteltuna lähtökohtana, mutta koska kaikki tutkimus edellyttää tietyn kehän (esitiedon, esiymmärryksen), on meidän oltava perillä luonnontieteellisen ajattelun peruslinjoista.

Näköaistimuksen syntyyn kuuluu lukuisia komponentteja. Sähkömagneettiset aallot saavuttavat silmän, jossa silmän optinen rakenne vaikuttaa valoaltojen kulkusuuntaan. Lopulta valoallot "ärsyttävät" silmän verkkokalvon hermosoluja, joissa lähtee käyntiin uusi energiatapahtuma, joka etenee näön heijastusalueelle aivojen takaraivolohkoon, jossa aistimuksen (tai havainnon) sanotaan "syntyvän". Hermoston osuus on keskeinen aistimusten synnyssä. Sen voi havaita siitä, että jos hermosto vahingoittuu, häiriintyy myös aistimiskyky. Tutkijoilla on nykyään paljon tietoa hermoston rakenteesta.

Esineen pinnan ominaisuuksia (sen kyvystä imeä tai heijastaa erilaisia valoaltoja) on pitkä matka (jonka aikana energia muuttaa nykyisen tietämyksemme mukaan muotoaan) takarai-volohkossa "syntyvään" valmiiseen havaintoon. Ymmärrämme hyvin, että havaintojen synnyn fysikaalis-neurologinen teoria on alkuvaiheessaan ja sisältää luultavasti virheellisiä ennako-oletuksia. Tällä lyhyellä kuvauksella ei ollut tarkoitus kumota mitään näkemyksiä, vaan yksinkertaisesti osoittaa luonnontieteellisenkin lähestymistavan epämääräisyys, jotta ajatuksemme vapautuisi uusiin harkintoihin.

1.3. Aistimisen ongelmallisuus

Aistimukset ovat "annettua" (the given, das Gegebene) kuten filosofiilla on tapana sanoa.⁶ Me emme voi mennä aistimusten "taakse", emmekä voi selittää niitä millään muulla; ne on pakko ottaa tarkastelun lähtökohdaksi. Lisäksi aistimisessa ei tarvita tietoista aktiivisuutta. Tässäkin mielessä ne ovat "annettua", ikään kuin lahjaa.

Aistimuslaadut (kun ajattelemme tässä toistaiseksi lähinnä näköaistimusta, niin aistimuksen värillisyyttä) on otettava sellaisenaan. Edellä kuvailtu luonnontieteellinen informaatioesittää niitä ehtoja, joita tunnetaan aistilaadun syntyisessä, mutta itse väriaistimusta ei voida selittää, se vain on. Voimme vain sanoa, että "jokin näyttää joltakin" ("appears"), kuten esimerkiksi Chisholm (1963) toteaa tarkastelunsa lähtökohdassa.

Tärkein oivallus on ymmärtääkseni, ettei aistimuksista itsestään voi sanoa mitään aistimuksellista! Aistiminen on havainnollisuuden edellytys, mutta aistimisesta itsestään ei voi sanoa mitään havainnollista. Tiede on tottunut vetoamaan havaintoihin perustellessaan tietämystään, mutta tutkiessamme itse havaintoa emme voi periaatteessa käyttää havainnollista kieltä joutumatta kehäpäätelmään.

Tilanne voisi tuntua toivottomalta, mutta meidän on otettava huomioon seuraava seikka. Vaikka ajattelumme perustuukin pääosin havainnollisiin mielteisiin (kuten myöhemmin käy ilmi), niin ajattelua hyväksi käyttäen (kuvailten syntyviä para-

dokseja, ajatuksellisia ristiriitoja, taustatietoja, ongelmia) me ikään kuin *tulemme tutuksi* itse ilmiön kanssa sen omassa laadusaan. Tutkijoilla ja filosofiilla ollut intohimona päästä tuloksiin, tai ainakin on pyrkimyksenä osoittaa "oikea puhetapa" kyseessä olevan ilmiön kohdalla. "Tulokset" merkitsevät usein yksiselitteisiä kiinnilyötyjä, "suljettuja" lauseita. Tämä on liiallinen vaatimus silloin, kun olemme tekemisissä ilmiön kanssa, jossa "kaikki riippuu kaikesta".

Osatekijöitä ja ongelmia tuntemalla me *lähestymme* ilmiötä ja tulemme viisaammaksi siksi, että ajattelumme vapautuu aikaisemmista sidoksista ja tarkastelumme tapahtuu tavallaan "korkeammalta" tasolta. Näin ollen voimme esittää monia kysymyksiä; ei siksi että odottaisimme vastausta, vaan siksi että vapautuisimme entisistä vastauksista. "Puhdistuva" ajattelu kykenee kohtaamaan ilmiön sellaisenaan. Näin voimme tavoittaa sielullisen tapahtumisen *omalakisuuden* sotkematta asiaan kuulumattomien tiedonalueiden sisältöjä.

Normaalisti tutkijat antavat aistimusten vain "olla" tai "ilmetä" ("to appear"). Teen kuitenkin eräitä kysymyksiä, jotta ilmiö lähestyisi meitä. Voin kysyä, mitä ainetta on aistimus? Jos joku kysyy minulta, mitä on liitu, voin sen hänelle näyttää. Aistimusta en voi ottaa käteen ja näyttää: Tämä on aistimus. Aistimuksen aineellisuus on erilaista kuin se ulottuvaisen aineen mielikuva, joka meillä on. Värillisyyks ei ole esimerkiksi lainkaan paksua, ei liioin leveätäkään, vaikka väri saattaa ilmaista leveyttä ja paksuutta. Aistimuksessa itsessään ei ole myöskään ajallisuutta. Ajan kokeminen on toisen tason ilmiö, jolloin tulee havaintoon mukaan muita sieluelementtejä. Aistimuksen aineellisuus on todella omalaatuista, tavanomaisista aineen (materian) mielikuvista poikkeavaa.

Edellisessä kappaleessa esitetty luonnontieteellinen aistimisen selitys sisältää seuraavan kehäpäätelmän. Aistimusten avulla (tai tarkemmin havaintojen avulla) saatuja tietoja esimerkiksi aistien ja hermoston rakenteesta käytetään selittämään aistimuksia. Mutta kuten on todettu, aistimuksia itseään ei näin tavoiteta. Tätä taustaa vasten ja ottaen huomioon näköaistimuksen omalaatuisen "aineellisuuden", voimme alkaa oivaltaa, että

näköaistimus on pimeyden ja valon polariteetin välistä "taistelua". Alamme käsittää, että pimeys on jotain substantiaalista samoin kuin valokin. Eikä suinkaan ole niin, että pimeys on valon puutetta. Goethen (1749-1832) mukaan väri syntyy pimeään ja valon "taistelussa". (Ks. esim. Steiner: *Goethes Weltanschauung*). Tämä näkemys on tämän tutkimuksen kannalta "oikeampi" kuin newtonilainen optinen teoria siksi, että selityksessä pysytään itse värillisyyksiä puitteissa.⁷

On myös kysyttävä seuraavaa: Mitä merkitsee, että näköaistimus syntyy, hypähtää yhtäkkiä takaraivolohkosta, energiaketjun päästä, tuoksi havainnoksi, jonka me niin tuttuina koemme? Emme suinkaan koe, että aistimukset sijaitsevat "päässämme", kuten luonnontieteellinen näkemys antaa ymmärtää. Aistimukset tuntuvat sijaitsevan esineiden "pinnoilla". Ne ovat "oikeilla paikoillaan". Ennen kuin ne sinne joutuvat, täytyy tapahtua monenlaisia ja monentasoisia hahmotusprosesseja. Tilanne on itse asiassa hyvin arvoituksellinen. Mikä "työntää" nuo havaintomme tuonne esineiden "pinnoille"? Lisäksi tietysti ainakin naiivisti uskomme, että aistimukset ovat objektiivisia eivätkä subjektiivisia siinä mielessä, että ne olisivat "päässä syntyneitä".

Antiikin ajalla esiintyi havaintoteorioita, joissa ei niinkään ajateltu, että jokin saavuttaa silmämme, vaan ajateltiin ihmisestä virtaavan jotain sellaista ulkomaailmaan, joka kohdatessaan esineet, synnyttää aistimuksen. Nykyisen vallitsevan ajattelun mukaan tämä ei tunnu järjelliseltä. Tässäkin näkemyksessä lienee kuitenkin jotain olennaista, kun vain pääsemme irti liian "havainnollis-aineellisista" mielteistä, jotka ajatteluamme vallitsevat.

Joku voisi protestoida edellistä ajatusta sanomalla, että miten meistä voi työntyä jotain esimerkiksi kaukaisuuteen, kun tarkastelemme tähtitaivasta. Äsken kuitenkin totesin, ettei aistimuksellisuuteen (näköaistimukseen) sisälly mitään ajallisuutta ja paikallisuutta, vaan ne syntyvät muiden aistien kautta kuten myöhemmin näemme. Näköaistimuksessa ilmenee avaruudellisuutta ja paikallisuutta vain muiden aistien vaikutuksesta ja niiden kanssa yhteistyössä.

En ole vielä tässä halunnut päästä mihinkään "tuloksiin", vaan tarkoitus on herättää mieli kysymään ja nousemaan uuteen

tarkasteluun.⁸ Meille on tyypillistä kuvitella, että maailma on "selitetty", vaikka todellisuudessa ehkä "uneksimme ennakkoluuloissa". Tietomme tulee uusiutua, koska tulevaisuuden silmissä elämme kuitenkin ennakkoluuloissa.

1.4. Eräiden muiden aistien vaikutus näköaistimukseen

Kuten olen todennut, filosofien tieto-opillisissa tarkasteluissa näköaistimus on ollut yleensä tarkastelun lähtökohta. Näköaistimus (tai yleisemmin havainto) on otettu yleensä erittelemättömänä, "annettuna". Maailmankuvamme ei kuitenkaan muodostu pelkästään näköaistimuksen avulla. Seuraavassa pyrin ottamaan huomioon neljän muun "unohdetun" aistinalueen merkityksen näköhavainnon hahmottumiseen.

Havaintopsykologit ovat olleet tietoisia näköaistimukseen vaikuttavista hahmottavista voimista, mutta eivät ole ehkä osanneet hakea riittävän syvältä hahmottavien voimien alkuperää. Tarkasteluni lähtee ontologisesta perspektiivistä ja pyrkimyksenä on löytää eri aistien vaikutus maailmankuvaamme. En halua edetä kovin yksityiskohtaiseen hahmotustapahtuman kuvaukseen, vaikka olenkin tietoinen asiaan kätkeytyvistä monista havaintopsykologisista näkökulmista.

On itse asiassa varsin erikoista, että alunperin muiden aistinalueiden piiristä nousee informaatiota näköaistin alueelle muodostaen tuon "näkökulman maailmaan", jonka silmämme tarjoavat. Silmät ja niiden maailma muodostavat merkittävästi suhteellisen erillisen maailmankuvan ikään kuin ulkopuolella muun olemisemme, käyttäen muita aistejamme hyväksi ja tarjojen oman maailmansa sitten "valmiina" tajunnallemme.⁹ Kun käsittelen muita aisteja, on ensisijainen pyrkimys tiedostaa niiden osuus silmänmaailman muodostumisessa, vaikka ne ansaitsisivat oman itsenäisenkin tarkastelunsa.

Seuraava tarkastelu ei ole siinä ahtaassa mielessä empiristä kuin tämä käsite nykyään käsitetään. Nojaan "yleiseen inhimilliseen kokemukseen", jota ajattelu pyrkii syventäen jäsentä-

mään. Pyrin luomaan *koettavan* ja tunnistettavan hahmon neljän perusaistin toiminnasta ja vaikutuksesta maailmankuvaamme.

1.4.1. Olemassaolo

Kun tarkastelen edessäni olevia esineitä, ei epäteoreettinen järkeni epäile niiden *olemassaoloa*. "Teoreettinen, filosofinen järki" voi kyllä asettaa maailman olemassaolon kyseenalaiseksi. Ajattelun tasolla voimme siis muotoilla epäileviä asenteita, mutta toisaalta on niin, ettei ajattelu tavoita maailman koko sisältöä. Aistimukset tarjoavat pääasiallisen aineiston ajattelun työlle. Ajattelu on siinä mielessä "epätäydellistä", ettei se voi yksin ammentaa maailman sisältöä, vaan saavuttaa siitä vain tietyn yleisyyden.¹⁰

Mistä johtuu sitten arkikokemuksen ja luonnollisen asenteen varmuus suhteessa ulkomaailman olemassaoloon? Vaikka tavallisesti näköaistimus riittää varmistukseksi, ei käsittääkseni alkuperäinen olemassaolon käsite synny näköaistimuksen piirissä.

Ensinnäkin on tietysti huomionarvoista, että kielessämme esiintyvät sanat "olla" ja "olemassaolo". Näiden sanojen esiintyminen viittaa siihen, että niillä täytyy olla jokin yleiseen kokemukseen perustuva mieli. Filosofit ovat kyllä pyrkineet (esim. Martin Heidegger, 1889-1976) selventämään olemiseen ja olemassaoloon liittyviä käsitteitä, mutta tällöin ei käsitteiden kokemuksellista alkuperää ole suoranaisesti kysytty. Käsitteet on otettu jossain määrin annettuna siitä huolimatta, että analyysissä on myös kyetty syventämään niiden merkitystä. Lähden siitä näkemyksestä, että ajattelumme kohtaa tiettyjä *peruselämyksiä*, joista käsitteet kohoavat.¹¹

Vaikka voisinkin asettaa kyseenalaiseksi ulkomaailman olemassaolon näköaistumukseen perustuen, niin omaa *aineellisen olemassaolo aistimusta* ei voi asettaa kyseenalaiseksi.¹² Tosin tähän aistimukseen en yleensä kiinnitä mitään huomiota. Mutta jos tämä aistimus katoaisi, se merkitsisi vakavaa sekaannusta maailmaan jäsentymisessä.¹³ Olemassaolon peruselämys perustuu siihen, että koen itseni aineellisesti olemassaolevaksi, mikä taas

puolestaan perustuu kahden aistin vaikutukseen, vaikka lukuisat aistit täydentävät kuvaa aineellisesta olemisestani.

Perustava kokemus olemassaolosta nousee oman *elollisuuden*, *elintoiminnallisuuden* aistimisesta. Ihmisellä on aistieliämys omasta elollisuudestaan ja siksi tätä aistia voidaan nimittää *elollisaistiksi*. Ihmisen oleminen on perustasolla elollista, elintoiminnallista olemista. Ihminen tuntee ikään kuin "sisältä päin" olevansa olemassa ja nimenomaan "elävänä". Ihminen ei siis ensisijaisesti koe itseään suoraan aineelliseksi, vaan elolliseksi.

Elollisaisti välittää sellaisia kehon sisäisiä aistimuksia kuten väsymys, vireys, elintoiminnallinen "hyväolo", heikkous, lihasponnistus jne. Kyse on kehon elintoimintojen tilasta. Elollisaistin laadullisuutta on vaikea tavoittaa käsitteellisesti selkeäksi hahmoksi, koska sen toiminta on niin itsestään selvää, ettei reflektiivinen ajattelukaan helposti löydä sen hahmoa.

Kuvaannollisesti sanoen elollisaisti on "sisäisen täyteen" aisti, johon syventyminen merkitsee myös itsetietoisuutemme syvenemistä. Elollisaisti on aistimus, joka on yleensä "hiljaa", emmekä kiinnitä siihen huomiota, jos ei mitään poikkeavaa esiinny. Jälleen kuvaannollisesti sanoen elollisaistin toiminta on kehon keskeltä kehon rajoille. Kyse on tietyllä tavoin epämääräisestä aistimuksesta.

Jos elollisaisti jotenkin vaikenisi, merkitsisi se häiriötä ja suorastaan uhkaa olemassaololleni. Vaikka ihmisen olemassaolo on sisäistä olemassaoloa, niin ulkoisten esineiden olemassaoloa en voi kokea "sisältä käsin". Varsinainen maailman kohtaaminen alkaa vasta, kun kosketan esineitä. *Kosketusaistin* avulla kohtaan alkuperäisimmällä tasolla jotain itseni ulkopuolista. Elollisaistille ei tarvitse olla mitään ulkopuolista. Tällöin on selvää, että olemassaolon käsitteelliseen mahdollisuuteen liittyy myös mahdollisuus erottaa itsensä muista esineistä.

Olemassaoloni kokemus terävoityy kosketusaistin avulla. Koska näin tulen varsinaisesti vasta tietoiseksi omasta aineellisesta olemassaolostani, saa olemassaoloni myös aineellisen, ei-elintoiminnallisen mielen. Usein koemmekin, että vain aineellinen olemassaolo on primaarisesti olemassaolevaa, vaikka

ihmisen onkin oltava elollisesti olemassa (pelkkä elollisuus ei tietysti ole vielä ihminen).

Oman aineellisuuteni aistimus perustuu näiden kahden aistin suomiin elämyksiin, vaikka varsinainen aineellisuus onkin kosketusaistin käsite. Olemassaolo pelkistyy kosketukseen, vaikka ihmiselle olemassaolo onkin ensin "elävää olemassaoloa". Tässä käsittelen nyt eräitä elollisaistiin liittyviä asioita. Kosketusaistiin paneudun seuraavassa luvussa.

Ihmisen on koettava itsensä sisäisesti *kehona* olemassaolevaksi. Näin ollen elollisaisti on ihmisen kannalta varsinainen "eksistentiaalinen aisti". Kun olemassaolon käsite on noussut peruselämyksistä, toimii se ihmisen ajattelussa itsenäisesti, ja me voimme puhua jopa sellaistenkin asioiden olemassaolosta, jotka eivät ole aistittavasti olemassa. Nykyaikana helposti ajaudumme ajattelemaan, että viime kädessä näköaisti varmistaa sen, mitä on todella olemassa. Kun puhutaan aistittavuudesta, se yleensä tarkoittaakin vain näköaistittavuutta.

Useiden tieteiden sisällöt ovat varsin epäaistittavia (ainakin näköaistin kannalta), vaikka pyrkimyksenä on aina liittää teorioihin näköaistillisia mielikuvia. Fysiikassa puhutaan hiukkasista, värähtelyistä, energioista, magneettikentistä, voimista jne. Nämä käsitteet toimivat näköaistimusmielikuvien ja teknisten havaintojen pohjalla. Psykologiassa puhutaan vähemmän aistittavista asioista kuten ajattelusta, tunteesta, tarpeesta, minästä, torjunnasta jne. Nekin me ajatteleamme olemassaoleviksi. Tästä voi nähdä, ettei olemassaolo voi olla pelkästään näköaistillista olemassaoloa, vaikka olemme suorastaan suggeroituneet hakemaan kaikelle näköaistillisia vastineita.

Olemassaolon käsite syntyy, kun ajattelu kohtaa kehon aistimuksina. Sieltä käsite laajenee esimerkiksi silmänmaailmaan, johon asetamme yleensä suuren luottamuksen, koska näköaistimus takaa usein — kokemuksemme mukaan — kosketuksen mahdollisuuden. Olemassaolon käsitettä on kuitenkin pystyttävä käyttämään väljemmin kuin kytkettynä silmänmaailmaan. Näin menetellään esimerkiksi tässä tutkimuksessa.

Syvistä olemassaolon kokemuksista on kyse, kun tarkastellaan ns. eksistentiaalisen ajattelun välittämiä elämyksiä. Ro-

maanissaan *Inho* Jean-Paul Sartre kuvaa päähenkilön terävöityvää eksistenssin kokemusta, jossa nimenomaan korostuu hänen suhteensa aineelliseen ympäristöön. Sekä hänen itsensä että aineellisen maailman olemassaolo nousevat syvästä kokemuksesta hänen eteensä. Tämäkin osoittaa olemassaolon primaarisen merkityksen liittyvän aineellisuuden kokemukseen.

Lause "Eksistenssi on ennen essentiaa" (Olemassaolo on ennen käsityksiä olemassaolosta) kuvaa sattuvasti myös oman aineellis-elintoiminnallisen olemassaolon terävöityvää kokemusta. Vaikka siinä annetaan aineelliselle olemassaololle ensisijainen merkitys, esimerkiksi ajatusten tai ihmisen idean rinnalla, toteutuu siinä myös olemassaolon *käsitteellistä* kirkastumista. Ajattelun mukanaoloa kaikessa maailman kohtaamisessa emme vain ole tottuneet tiedostamaan.

Vaikka voimme oppineina analysoida ja tutkia sitä, mitä olemassaolon käsitteestä on sanottu tai voidaan sanoa, niin aito olemassaoloon paneutuminen ei voi olla olemuksemme kannalta vaikutuksetonta. Käsitteen syveneminen merkitsee aina suhteen muuttumista ympäröivään todellisuuteen, tässä tapauksessa omaan aineellis-elintoiminnalliseen olemiseen. Olemassaolon käsite on luonnollisesti yhteydessä ihmisen minäkokemukseen. Olemassaolon syvenevä kohtaaminen voi onnistua vain minätietoiselta ajattelulta.¹⁴

On syytä tehdä vielä selventäviä huomautuksia itse elollisaistista. Tähän aistiin liittyvät läheisesti sellaiset kokemukset kuten kipu, nälkä, jano jne. Kuitenkin näitä elämyksiä ei ole syytä pitää varsinaisina aistimuksina, vaan ne ovat pikemminkin *organisia tunteita* (König 1978). Tämän voi ymmärtää, kun täsmennetään aistimisen käsitettä.

Aistiminen on jotain vastaanotettua siten, että tiedottomasti tai tietoisesti *asetun suhteeseen* joihinkin elämyksiin (tässä tapauksessa elintoiminnallisuuteeni). Sen sijaan kipu, nälkä ja jano *kertovat suoraan*, mistä on kysymys. En voi juuri erehtyä sen suhteen, mitä ne informoivat. Tämä on tyypillistä tunteille.¹⁵ Elollisaistin kohdalla on tosin kyse varsin epämääräisestä aistimuksesta, mutta asetun suhteeseen sen välittämään todellisuuteen, omaan kehooni, tavallisesti täysin tiedottomasti.

1.4.2. Muoto

Kokemus maailmasta on niin yhtenäinen, että eri aistien osuutta on aluksi vaikea kohottaa tietoisuuden valokeilaan. Kokonaisuhavainnosta tai kokonaisu-elämyksestä on vaikea erottaa eri laatuja. Olemassaolon peruselämys nousee elintoiminnallisuudesta, mutta saa terävöittävänsä jatkeen *kosketusaistin* piiristä. Kosketusaistimukset syntyvät kehon rajoilla ja jossain määrin kehon onkaloiden pinnoilla (esim. suussa ja kurkussa).

Olennaista on, että kosketusaistin kautta saavutamme peruselämyksen *kehomme muodosta*, koska tiedämme, missä osassa kehoa kosketus tapahtuu. Jo elollisaistiin liittyy avaruudellisuuden tuntua, mutta kosketusaistin kautta kehoni pinnan osat paikantuvat.

Kosketusaisti on eräänlainen raja-aisti. Koska toisaalta kosketusaisti on nimenomaan alkuperäisintä kosketusta maailmaan, merkitsisi kosketusaistin häiriintyminen varmasti myös minäkuvan syntyminen vaikeutumista. Kosketusaisti merkitsee *erottamista*.

Koska kosketusaistiin liittyy taju kehon muodosta, merkitsee se myös perustavaa mahdollisuutta tavoittaa ympäristön esineiden muoto. Alkeellinen *muodontaju* perustuu kosketukseen. Jos otan esineen käteeni, niin eri kohtiin sormiin tuntuvat kosketukset antavat mahdollisuuden tavoittaa kokemuksen siitä, että *esineillä on muoto*. Tosin muodon lopullisen kokemuksen täydentävät esimerkiksi näköaisti ja ennen kaikkea liikeaisti. Liikuntaelimestön suoma mahdollisuus "kiertää esineitä" ja tunnustella niitä eri puolilta, yhdistettynä omien liikkeiden aistimuksiin, mahdollistaa tarkan muodon kokemuksen.¹⁶

Kuten sanottu, kosketusaistiin liittyy erottaminen. Kun yhdistää tämän siihen, että varsinaisesti muodontaju on peräisin perustasollaan kosketusaistista, ymmärtää, että kosketusaistin piiristä nousee meille mahdollisuus kokea maailma erillisinä muotoina, erillisinä esineinä. Ajattelu on sitten se elementti, joka nimeää ja tunnistaa nämä erillisyydet. Kosketusaistissa piilee kuitenkin ontologisesti mahdollisuus kokea maailma erillisyyksinä, vaikka lopullisen muodon syntymiseen vaikuttavat muut-

kin aistit. Näin valmistuu itse asiassa ajattelulle toimintamahdollisuus. Palaan tähän ajattelun tutkimuksen yhteydessä.

Silmänmaailmalle niin luontaiset muodon kokemukset ovat alunperin syntyneet kosketusaistin piirissä. On perusteltua pitää värielämystä ensisijaisesti tasoelämyksenä, vaikka tietysti silmänmaailmankin piirissä koemme ja ajattelemme esineet kolmiulotteisiksi. Kosketusaistiin liittyvä oman kehon muodon kokemus ja liikkeen mahdollisuus varsinaisesti kuitenkin tuottavat täydellisen muodon, johon ei näköaisti yksin pystyisi. Tasomuodot ovat lopulta todellisuuden varjokuvia. Ihmisen kaksisilmäisyys ja silmän näkökenttien leikkaaminen (katse) täydentävät tarkan avaruuden kokemuksen, johon paneudun seuraavassa.

1.4.3. Avaruudellisuus

Kun katselee maailmaa, se aukenee kolmiulotteisena. Näköaistimuksen peruslaatuna voidaan pitää värillisyyttä. Värillisyyssessään ei ole kuitenkaan kolmiulotteista, se ei ole "leveää tai paksua". Näin ollen väri ei saa varsinaisesti meitä kokemaan todellisuutta kolmiulotteiseksi, vaikka taiteilija kykeneekin käyttämään värejä kolmiulotteisuuden elämyksen synnyttämiseen. Kun kehonaistien kohdalla aistimus syntyy kehon sisällä, niin näköaistissa on se erikoisuus, että aistimus vaikuttaa sijaitsevan kaukana kehostamme, "esineiden pinnoilla". Näköaistimuksen muodostuminen on todella vaikeaselkoinen ongelma. Tässä tyydyn vain kysymään, mistä on peräisin alkuperäinen *avaruudellisuuden tuntu*.

On tavoitettavissa kolmas kehonaisti, joka auttaa ymmärtämään, mistä nousee avaruudellisuus maailmankuvaamme. Eri aistinlaadut nivELYTÄT toisiinsa. Kosketusaistin piiristä löysimme ihmisen muodon. Tämän lisäksi olemme tietoisia jäsenemme asennosta ja asentojen muutoksista. Kaikissa kehonaisteissa on avaruudellisuuden tuntoja, mutta liikkeen ja sen aistimisen kautta meille syntyy alkuperäinen elämys ulottuvuudesta.

Nimitän tätä aistinkanavaa *liikeaistiksi* (tai myös jäsenaitiksi). Liikeaisti kertoo jäsenten ja kehon asennon silloinkin, kun

emme niitä silmin havaitse. Vain erikoistapauksissa tämä aistimus katoaa (esim. puutuminen). Käsitökseni mukaan myös lapsen avaruudenkuvan jäsenytyminen aukeaa hänen liikkumismahdollisuuksiensa myötä.

Avaruuden peruselämys on näin jäsenissä ja sieltä se nousee osaksi silmänmaailmaa. Geometria on tiede, jossa ihminen on onnistunut kohottamaan tietyt peruselämykset tietoisien käsitteellisen tarkastelun tasolle. Geometria lienee alkuperäisesti jäsenistömme ominaisuus, vaikka käsitteellisenä muodosteena se on monien aistien yhteistyöstä abstrahoitua. Näin voimme myös oivaltaa, että aritmetiikan mahdollisuus piilee ihmisen muodontajussa, koska se mahdollistaa maailman kokemisen erillisyyksiksi, joka on taas laskemisen edellytys.

1.4.4. Vankkumattomuus

Tajunnan häiriötiloissa voi maailma pyöriä silmissämme, eivätkä esineet tunnu pysyvän paikoillaan. Normaaliolosuhteissa kaikki on kuitenkin kohdallaan. Filosofiselle mielelle, joka ihmettelee selviäkin asioita, tuo maailman *vankkumattomuus* on kuitenkin hämmästyttävää. Jos maailma olisi vain omia mielteitäni, niin mistä on peräisin sitten tuo stabiliteetin tunto aistimuksissa. Maailma tuntuu seisovan vakaasti paikoillaan. Voin siirrellä katsetta- ni edessäni aukeavassa näköhavainnossani, eikä maailma tunnu liikahtavan minnekään katseen liukuessa eri kohteisiin. Maailma tuntuu olevan paikallaan, vaikka katseeni suunta ja kohde muuttuu. Katse ja silmänmaailma ovat eri asioita. Mistä johtuu tuo silmänmaailman vankkumattomuus, aivan kuin se olisi ehdottomasti subjektista riippumaton?

Lapsuuden kehityksen tuloksena omaksumme pystyasennon. Tuo pystyasento on mahdollista vain, koska ihmisellä on pitkälle kehittynyt *tasapainoaisesti*. Tasapainoastin avulla otamme suhteen painovoimaan ja koko maailmaan. Tasapainoaisesti on itse asiassa äärettömän tarkka aisti. Pienikin sormen liike voisi periaatteessa viedä meidät pois tasapainosta, jollei tapahtuisi korvaavia, usein huomaamattomia liikkeitä. Tasapainoaisesti toimii nor-

maalisti tiedottomasti ja kiinnitämme siihen yleensä huomiota vain erikoistapauksissa.

Yleensä emme myöskään tule ajatelleeksi, että tasapainoistin on hoidettava koko kehoa, eikä se voi käsittää vain korvan sisässä olevia tasapainoa aistivia elimiä. Tasapainoistin (yhdessä muiden aistien kanssa) on kyettävä "tasapainottamaan" pienenpienetkin asennon muutokset kaikissa kehon osissa. Tasapainoasti on syvemmin koko kehoa koskeva, kuin mitä aistifysiologiassa on totuttu ajattelemaan.

Pystyasennon omaksuminen ja ylläpitäminen tasapainoistin avulla laajenee tunnoksi maailman vankkumattomuudesta.¹⁷ Tasapainoistin informaatio kohoaa myös silmänmaailmaan luoden vankkumattomuuden kokemuksen. Kun kallistan päätäni, niin maailma, näköhavainto pysyy paikoillaan. Koska vankkumattomuuden elämys eräissä häiriötiloissa järkkyy, täytynee kyseessä olla aistin toiminta. Meillä on myös kokemus maailman *pystysuunnasta*, joka on viime kädessä omaan pystyasentoomme perustuva.

Ennen kaikkea tasapainoasti vapauttaa ihmisen *tietoiseen suhteeseen maailmaan*, koska maailma lakkaa tasapainoistin alueella seuraamasta kehon sisäisiä tiloja. Lisäksi ihmisellä on muihin lajeihin nähden erityinen suhde ympäristöönsä. Ihminen ikään kuin tarkastelee määrätystä vapaasta pisteestä maailmaa.

1.5. Katse

Subjektiiivisen idealismin ajatuskulun perusteella saattaisi tulla vakuuttuneeksi maailman subjektiivisuudesta, mutta edellä esiin tuodut havainnon ominaisuudet osoittavat maailmassa olevan "yllättävää" stabilisuutta. Otan vielä esiin yhden ilmiön, joka voimistaa vankkumattomuuden kuvaa.

Kuten edellä olen jo todennut, silmänmaailma on lisäksi siten vankkumaton, että emme suinkaan koe esineiden liikkuvan katseeni suunnan muuttuessa, vaan esineet pysyvät paikoillaan. Toisaalta en koe katselevani aistimuksiani, vaan koen katselevani maailmaa ympärilläni. Tosin se, mitä näen ulkomaailmasta, riippuu katseeni suunnasta, koska näkökenttä on rajallinen. Ulko-

maailman vankkumattomuus ei kuitenkaan näytä riippuvan katseestani.

Näin olemme itse asiassa löytäneet *katseen* fenomeenin. Katse toimii varsin automaattisesti. Vain poikkeustapauksessa keskitämme katseemme tietoisesti esineisiin. Katse on useimmiten tahatonta. Katse on siis vielä varsin "lievä" tietoisuuden ilmaus, ja se liittyy sielullisena ilmiönä tahtoon.¹⁸

Kun eristää aistien vaikutuksen havaintoihimme, voi kohdata katseen puhtaan sielullisen fenomeenin. Katsetta ei tule sekoittaa aisteihin, koska aistit antavat tietonsa ilman aktiivista osallistumista, mutta katse on jo jonkinasteisen *keskittyneen tietoisuuden* ilmaus.

Voimme siis kokea katsen fenomeenin, voimme löytää katseen sisäisen elämyksen. Tällöin voimme oivaltaa, että silmänmaailma on oma maailmansa, jonka silmät — yhdessä kehonais-tien kanssa — valmistavat katseelle. Katse siis toimii silmänmaailmassa. Katseella ja silmänmaailmalla on kuitenkin jotain erikoista yhteistyötä. Vaikka silmänmaailma on erikoisella tavalla valmis, niin se tarjoutuu vain katseen suunnassa. Näemme maailman aukeavan siinä suunnassa, mihin katsomme.¹⁹

Edellä pyrin löytämään katseen sielullisena ilmiönä. Katseeseen liittyy myös fysiologisia ja fysikaalisia tosiasioita. Ihmisellä on fokuskatse (polttopistekatse). Ihminen katsoo molemmilla silmillänsä näkökentän samaan pisteeseen. Tämä on mahdollista, koska ihmisen silmien näkökentät leikkaavat suurimmaksi osaksi toisensa (toisin kuin yleensä eläimillä). Tätä voidaan pitää ihmisen olemuksen erikoislaatuisuuden (lähinnä tietoisuuden, minätietoisuuden) ulkoisena merkinä. Lapsi oppii jo varhain kohdistamaan silmänsä samaan pisteeseen.

Katse ei siis ole aisti, mutta toimii tavallaan siis näköhavainnon "sisällä". Katse on sielullinen ilmiö, sillä se on tavallaan "ennen" katseen fysikaalisia ilmentymiä (katse esiintyy yhdelläkin silmällä katsottuna). Jos syventyy katseen elämykseen, huomaa, että *katse koskettaa* ympäristöämme. Tietoisuutemme nousee tunto siitä, että katse on eräs ihmisen minä-tietoisuuden ilmaus ja ihminen katseessaan koskettaa maailmaa.²⁰

Katse ja liikkuminen ovat molemmat tahdon ilmenemis-
muotoja. Avaruudentajumme laajenee katseen vaikutuksesta.
Lapsi oppii kehittyessään aluksi avaruuden lainalaisuuksia liik-
keidensä kautta.

Katseessa on lisäksi myös äärettömyys läsnä. Taivas, jos-
kus pilvetkin ja muut yhtenäiset "taustapinnat", eivät oikeastaan
vaikuta olevan kaukana tai lähellä, ne ovat äärettömyydessä,
"viimeisenä taustana".²¹

Elämyksellisesti koen katsovani jostakin pisteestä (onko
se tietoisuuden keskipiste?) johonkin toiseen pisteeseen. Katseen
kenttä vaikuttaa tällöin elliptiseltä. Katseella täytyy olla oma
sisäinen geometriansa, jonka selvittäminen toisi varmasti valoa
fysikaalisten tieteiden avaruudellisuusongelmiin. Katseen geo-
metrian selvittely olisi tieteenfilosofisesti tärkeää.

1.6. Väri

Näköaistin omin laatu on väri, vaikka olemme edellä nähneet,
kuinka silmänmaailmassa erikoisesti yhdistyy monien aistinalu-
eiden informaatio. Maailman värillisyyden lienee se näköhavainnon
ominaisuus, joka ensisijaisesti on saanut filosofit pitämään ha-
vaintoa lyhyesti vain "annettuna".

Filosofisesti ottaen maailman värillisyyteen kytkeytyy
syviä ontologisia ongelmia, joita fysikaaliset teorit valon ja värin
olemuksesta ovat johtaneet aliarvioimaan. Valon olemassaolo nä-
kyy, kun valo kohtaa ainetta. Esineen pinnan aineellinen laatu
vaikuttaa värillisyyden syntyyn. Mitä "ainetta" on sitten väri?
Joka tapauksessa värillisyyden ohella "näky" edellä esitettyjen
muiden aistien informaation jälki, kun syntyy valmis silmänmaa-
ilma. Valon ja "aineen pimeyden" kohtaamiseen liittyy arvoituk-
sia, joiden ratkaisu on vaikea.

Eräs yritys on ns. Goethen värioppi (ks. Goethe 1979).
Kun muiden aistien vaikutusta silmänmaailmaan ei ole tiedostet-
tu, ei olla myöskään nähty värin luovaa ominaislaatua. Kun
nähdään olemassaolon, muodon ja avaruudellisuuden elämys-
ten olevan peräisin kehonaisteista, vapautuu näköaistin värilli-
syyksistä rasituksista, joita siihen on kohdistettu.²²

Voimme kuitenkin todeta, että aistimisen olemuksen reflektointi on äärimmäisen vaikeaa verrattuna esimerkiksi muihin sieluelämän ilmiöihin. Näköaistimus vaikuttaa helposti neutraalilta, "informatiiviselta". Paneutuessaan tarkemmin värinaistimiseen huomaa siihen liittyvän hyvin olennaisesti *tunnevaikutelmia*, vaikka nuo tunnevaikutelmat tahtovat jäädä tiedostamatta. Värien tunnearvoja tunnustelemalla voi huomata näköaistin olevan tekemisissä ihmisen *tunto-olemuksen* kanssa. Väri kohoaa siten *ilmaisevaksi* kuten moni maalaustaiteen harrastaja on kokenut.

2. Muita aisteja

Edellisen tarkastelun motiivina oli osoittaa, kuinka silmänmaailma muodostaa oman suhteellisen itsenäisen "näkökulman" maailmaan. Löysimme ainakin neljän muun aistin vaikutuksen silmänmaailman valmistumiseen. Löytääkseni uusia virikkeitä kokonaisvaltaiseen ihmiskuvaan käsittelen lyhyesti muitakin aisteja.

2.1. Aistien lukumäärä

Tavallisesti aisteja sanotaan olevan viisi (tunto-, haju-, maku-, näkö- ja kuuloaisti). Usein aisteja ajatellaan olevan enemmänkin. Monissa oppikirjoissa, jotka esittelevät aistien toimintaa, saattaa aistien lukumäärä vaihdella suuresti. Saatamme tavata siellä esimerkiksi lihas-, jänne-, lämpö-, kipuaistin jne. Monia aistien luokitusyryityksiä ovat kuitenkin hallinneet hermoston toiminnasta saatujen tietojen virittämät reseptorimielikuvat.

Ilmeisesti meidän on hyväksyttävä aistien joukkoon useampia kuin tavalliset viisi. Toisaalta aistien lukumäärän paisuttaminen monien spesifien funktioiden mukaan ei liene järkevää. Tässä esitetty aistien luokittelu pyrkii lähestymään asiaa fenomenologiselta, hahmolliselta kannalta. Pyrin löytämään aisteille *ihmisen olemuksesta johtuvia kokonaishahmollisia funktioita*, ja pyrin tätä kautta aistien kokonaiskuvaan.

Rudolf Steinerin pitämä esitelmäsarja vuodelta 1909 nimeltä "Antroposophie" esittää aistien luokituksen, joka on tavallisuudesta poikkeava, mutta samantyyppiseen aistinäkemykseen voi päätyä toista tietä pohtimalla silmänmaailman kokonaisuuden muodostumista.

Steiner esittää kolmena ensimmäisenä aistina seuraavat:

1) elollisaisti	(Lebenssinn)
2) liikeaisti	(Eigenbewegungssinn)
3) tasapainoaisti	(Gleichgewichtssinn)

Itse asiassa löysimme edellä nämä aistit.²³ Niistä voisi käyttää muitakin nimiä. Steinerin esittämät perustelut pohjautuvat antroposofisen hengentieteen tarkastelutapoihin, mutta hänen näkemyksensä voidaan nähdä perustelluksi myös edellä esitettyjen reflektiivisten ajatuskulkujen pohjalta. Vaikka Steiner liittyy myöhemmissä tarkasteluissaan näihin aisteihin vielä kosketusaistin (Tastsinn, ks. esim. Steiner 1980), hän kokee sen vielä tässä vaiheessa ongelmalliseksi.

Aistimisen olen määritellyt vastaanottavaksi toiminnaksi, jossa ihminen ei käytä tietoista ponnistusta tai hänellä ei ole osallisuuden tuntoa aistimuksen muodostumiseen. Aistiminen on kuitenkin suhdetta johonkin.

Steiner jatkaa aistien luokittelua seuraavasti:

4) haju-aisti	(Geruchssinn)
5) makuaisti	(Geschmackssinn)
6) näköaisti	(Gesichtssinn)
7) lämpöaisti	(Wärmesinn)
8) kuuloaisti	(Gehörsinn)

Haju- ja makuaisti liittyvät sekä sijaintinsa että toimintansa vuoksi läheisesti yhteen. Ne liittyvät läheisesti ravinnonottoon ja niillä lienee ihmisen kehityshistoriassa ollut keskeinen merkitys terveyden vaalijana. Sivistyneessä kulttuurissa näiden aistien merkitys on osittain rapistunut. Saattaa olla, että näiden aistien

terästynyt "uudelleenkäyttöönotto" saattaisi merkitä muutoksia ravinnon tuotantotapoihin ja ravintotottumuksiin.

Haju- ja makuaistille on vaikea löytää ontologista merkitystä. Haju- ja makujen maailma muodostaa kyllä oman "ava-ruutensa". Siihen on kiinnitetty vain vähän huomiota. Kemiassa esiintyy yhä käsitteitä, jotka ovat lähtöisin maku- tai hajuelämyksen piiristä (esim. happo). Samoin ihmisten eleitä ja ilmeitä kuvataan usein kuvaannollisin sanoin, jotka ovat peräisin näistä aisteista. Siksi nämä aistit välittävät suoranaisesti *tunteenomaisia* vaikutelmia.

Erityisesti makuelämys kykenee tuottamaan meille tunnon siitä, että ympäristön aineilla on potentiaalista "voimaa" (terää), joka tulee esiin yhteydessä muihin aineisiin. Aineiden rakenteelliset (kemiaaliset) ominaisuudet saavat aikaan maku- ja hajuaistimuksia. Aineet eivät ole näin ollen vaikutuksettomia, neutraaleja. Näköaistimukselle ovat aineet enemmän neutraaleja. Ilman haju- ja makuaistimuksia suhteemme aineen rakenteelliseen, sisäisen olemukseen potentiaalisena vaikuttajana olisi luultavasti muotoutunut erilaiseksi. Periaatteessa voitaisiin ajatella perustettavan fenomenologista kemiaa, joka perustuisi haju- ja makuelämyksiin, mutta tässä suhteessa näiden aistien elämyslollisuus, aistimusavaruus tuntuu rajalliselta.

Näköaistin perusominaisuus on värillisyyys, mutta näköaistin alueella vaikuttavat lukuisat hahmottavat tekijät. Näköaisti koetaan objektiivisemmaksi verrattuna esimerkiksi haju- ja makuaistiin, jotka vaikuttavat subjektiivisemmilta, koska aistimus näyttää tapahtuvan välittömässä kosketuksessa aistinsoluihin. (Saattaa olla, että haju- ja makuaistimuksilla on oma objektiivisuutensa, joka ei vain ole tullut tieteellisen työn suoranaiseksi perustaksi.) Näköaistia tutkittaessa on siis tutkittava *värielämyksen* muodostumista.

Lämpöaisti on nähtävä itsenäisenä aistinsa, koska sen tuottamat aistimukset ovat vaikeasti ajateltavissa muiden aistien yhteyteen. Kappaleet, jotka ovat kosketuksissa, pyrkivät tasamaan keskenään lämpötilansa. Vaikka lämmön käsite on pyritty määrittelemään mekanistisesti ainemassojen, atomien liikkeenä tai värähtelynä, on varsin selvää, että alunperin lämmön käsite

on lähtöisin ihmisen aistielämyksestä. Fysikaalisissa tieteissä on objektivoidu antropomorfisia (ihmiskeskeisiä) käsitteitä ja saavutettu matemaattisten funktioiden tasolle ulottuvaa kuvausta. Nämä (mekaniset mielikuvat) me koemme helposti "ihmisestä riippumattomiksi", mutta filosofisesti ajatellen on oltava varovaisia tällaisen otaksuman suhteen. Olisi uudelleen tutkittava fysikaalisten käsitteiden antropomorfista alkuperää.

Totesin, että haju- ja makuaisti saavat meidät vakuuttuneeksi aineiden "sisäisestä", rakenteellisesta, olemuksellisesta luonnosta. Mitä lämpöaisti sitten ilmaisee? Lämpöaistia on pidetty erityisen suhteellisena ja filosofisissa argumentaatioissa jo vanhan Kreikan ajoista asti osoituksena aistien epäluotettavuudesta. Lämpöaisti tuntuukin olevan "suhdeaisti".

Luonnontieteellisesti tiedämme lämmöstä esimerkiksi seuraavia asioita. Lämmön mittauksessa on mekanistisen teorian mukaan löydettävissä absoluuttinen nollapiste. Luonnolla on siis lämmön "raja". Tämä on erittäin merkillinen piirre, sillä yleensä luonnolla ei ole rajoja. Toisaalta lämpö on nähty välttämättömänä edellytyksenä elämän esiintymiselle. Lisäksi lämpöä on totuttu mittaamaan asteina (Celsius, Fahrenheit), ja nämä asteet tahtovat nykyään hallita lämmön mielikuviamme.

Lämmön ontologian täytyy liittyä elämään. "Kuoolleet" esineet tasaavat lämpönsä ympäristön kanssa. Elävät organismit pystyvät säilyttämään lämmön poikkeavana ympäristön esineisiin nähden.

2.2. Tunto-olemus

Steinerin (1909) aistien luettelossa hämmästyttää eräs seikka. Luettelosta puuttuu eräs aisti, jonka tavallisesti oletamme olemassaolevaksi, nimittäin kosketusaisti.

Steiner perustelee kosketusaistin poisjättöä sillä, että kosketuksen tunto syntyy monien aistien yhteistyönä. Siihen liittyy tietoisuus jäsenten asennosta, lämpöelämyksiä jne. Steiner näki tässä vaiheessa kosketustunnon syntyvän tasapainoainin työnä. Tämä on ymmärrettävää, koska olemme huomanneet, että tasapainoainiin täytyy sisältyä tavatonta tarkkuutta ja sen vaikutus

ulottuu kaikkialle kehoon. Kosketuksessa keho joutuu ottamaan suhdetta kosketuksesta aiheutuvaan pieneenkin tasapainohäiriöön. Kuitenkin kosketuksessa piilevä tavaton tarkkuus on vaikea käsittää. Kosketuksessa me erotamme tavattoman pieniä materiaalin vaihteluita ja pinnanmuodostuksen eroja. Kuitenkin erityisesti lämpöaisti osallistuu jatkuvasti kosketustunnon syntymiseen.

Näin kosketusaistin olemassaolo tuntuu luonnolliselta ja toisaalta sitä voidaan perustella fysiologisella ihon aistinsolujen tutkimuksella. Kuitenkin kosketustunnon puhdas fenomenologinen löytäminen on vaikeaa, koska sen eristäminen kaikkien muiden aistien vaikutuksesta on hankalaa. Edellä olen kuitenkin jo esittänyt, että erillisen kosketusaistin olemassaolo on perusteltua.

Steinerin pohdiskelusta ja hänen vaikeudestaan löytää kosketusaistia aukenee tärkeitä huomioita.²⁴ Itse asiassa olemme kosketusaistin kanssa tekemisissä aistimisen perusilmiön kanssa. On kyse niin perustavaa laatua olevasta aistista, että sen erilleen hahmottaminen on vaikeaa. Se mikä on lähinnä ja usein siis arkiajattelulle selvää, on tietoiselle ajattelulle yleensä hankalinta. Steiner toteaa myös, että itse asiassa kaikki aistit ovat kosketusaistiteja. Koskettaminen on aistimisen perusominaisuus ja siksi "peruskoskettaminen" saattaa paeta ajatusta.

Koska näemme eri aistien aistimukset tunteen erikoistuneena väylinä todellisuuteen, voimme myös oivaltaa, että kosketusaisti toteutuu *tunto-olemuksemme* äärimmäisellä reunalla. *Kosketustunto* on näin todella peruselämys, jota ilman ihminen ei todellakaan voi olla. Koko tunto-olemus merkitsee kosketusta maailman kanssa, mutta kosketustunnoissa olemme "maailmamme äärimmäisellä rajalla", sielullisen elämän ja maailmankuvan lähtökohdassa.

Näin voi sanoa, että *kaikki aistit ovat tuntoaistiteja*. Tällöin ymmärrämme, etteivät aistimukset koskaan ole myöskään täysin tunteettomia.

2.3. Aistien ryhmittely

Aistit voidaan nähdäkseni luokitella kolmeen pääryhmään seuraavasti:

- KEHONAISTIT:
- 1) kosketusaisti
 - 2) elollisaisti
 - 3) liikeaisti
 - 4) tasapainoaisti

Kehonaisteille on tyypillistä kehonsisäiset, kehon asemaa ja asentoa ilmaisevat aistimukset. Niille on tyypillistä jokseenkin huomaamaton, tiedoton toiminta. Tavallaan vain poikkeustapauksissa (häiriötiloissa) ne ilmaisevat olemassaolonsa.

Toinen aistiryhmä on seuraava:

- ULKOAISTIT:
- 5) hajuaisti
 - 6) makuaisti
 - 7) näköaisti
 - 8) lämpöaisti

Ulkoasteille on tyypillistä, että niiden välityksellä ihminen on suhteessa ulkomaailman aineellisiin esineisiin. Tämä ryhmä aisteja vaikuttaa varsin neutraalilta, ikään kuin "objektiiivista" tietoa välittävältä. Tämä objektiivisuus on tietysti varsin suhteellista, jos ajatellaan sitä filosofista kritiikkiä, jota on esitetty aistimusten epävarmuudesta.

Tämän lisäksi tulee kolmas ryhmä, jossa esiintyy myös Steinerin esiintuomia muita aisteja.

- SISÄISYYSIAISTIT:
- 9) kuuloaisti
 - 10) kieliaisti (Sprachsinn)
 - 11) käsiteaisti (Begriffssinn)

Kiinnitän nyt aluksi huomion kuuloaistiin, ja myöhemmin perustelen kahta muuta epätavallista aistia. Kuuloaistin myötä siirrytään *sisäisempiin, sielullisempiin* aistimuksiin. Sisäi-

syysaistien kautta aistimme jo selvästi enemmän olioiden sisäistä tilaa. Todettakoon, että Steiner myöhemmin (ks. esim. Steiner 1980) liittää kolmannen ryhmän aisteihin vielä 12. aistin, ns. *minäaistin* (Ichsinn), jolla hän tarkoittaa toisten ihmisten kokemista minäolennoksi. Palaan tähän myöhemmin (OSA VI: luku 2.2.).

2.4. Kuuloaisti

Kuuloaistin elimenä on korva, joka pystyy ottamaan vastaan ilmanvärähtelyä, ääniaaltoja. Kuulo on selvästi *prosessuaalinen* aisti; se syntyy prosessista, tapahtumasta ulkomaailmassa (esim. kaksi keppiä "napsahtaa" toisiinsa). Prosessin voi ajatella tietysti olevan muidenkin aistien taustalla, mutta arkiajattelun mukaan esimerkiksi näköhavainto jäljentää todellisuutta todellisuuden omaan rakenteeseen perustuen. Ääntä sen sijaan ei ajatella sillä tavalla olemassaolevaksi, vaan tapahtumasta syntyneeksi. Ääni kyllä kertoo fyysikaalisten kappaleiden laadusta jotain. Erilaiset kappaleet "soivat" eri tavoin. Ääni ei ole kuitenkaan minkään muuttumattoman, konkreettisen asian ilmaus.

Kuuloaisti on monessa mielessä sisäisempi kuin muut aistit. Elämyksellisesti koemme olevamme olemuksellamme "enemmän mukana" kuulemistapahtumassa. Kuuleminen ei ole niin neutraalia kuin muiden aistien vastaanottamat sanomat. Kuuleminen vetoaa muihin sielullisiin elementteihin (esim. tunteeseen) suuremmin kuin muut aistit.²⁵

Elollisen olennon äänissä on jo selvästi *sisäisten tilojen* ilmaisu. Esimerkiksi monien eläinten äänet, puhumattakaan ihmisen äänistä kertovat organismin sisäisestä tilasta. Voimme todella tavoittaa jo pelkästä äänestä sisäisyyttä.

Musiikki on valtava ja erikoinen inhimillisen aistimisen alue. Se sisältää elementtejä, jotka puhuttelevat suoraan ihmisen sisäisyyttä. Musiikin äänet ovat elottomien esineiden (esim. viulun kielen) aikaansaannoksia, mutta tuntuvat sisältävän sellaisenaankin tiettyä sisäisyyttä, jonka vielä moninkertaistavat rytmi ja melodia.

Musiikki on lajihistoriallisesti erikoinen ilmiö, koska sen merkitys lajin säilymisen kannalta on vaikeasti nähtävissä. Mu-

siikilla lienee syvempää ontologista merkitystä kuin on yleensä ajateltu, sillä tavallaan se on puhtain taiteenlaji, mitä voidaan ajatella. Musiikki merkitsee myös mahdollisuutta kasvattaa ja kehittää varsin välittömästi ihmisen sisäistä elämää. Lajihistoriallisesti näennäisesti tarpeeton ilmiö lieneekin olennainen sisäisen kasvatuksen väline.

Kuulon kautta maailma muuttuu *sisäisemmäksi elämykseksi* kuin mitä muut aistit kykenevät tuottamaan. Ääneen liittyvien moniulotteisten sävyjen sanoman ymmärtämisessä on ihmisellä rajaton harjoituskenttä.

Ihminen on olento, joka pystyy tuottamaan ääniä hyvin monipuolisesti ja lisäksi kullekin kielialueelle tyypillisen systeemin mukaan. Ihmisellä on synnynnäinen kielen omaksumisen ja käytön kyky, jonka hän jo lapsuudessaan kehittää lähes täyteen mittaansa. Kielen välityksellä siirtyy myös ajatuksia ihmisestä toiseen ja syntyy aidossa mielessä yhteyttä ihmisten välille. Ihmiset kommunikoivat toisilleen kielen avulla käsitteellisesti.

Seuraavassa pyrin perustelemaan, miksi voidaan varsin hyvällä syyllä ajatella kuuloon liittyvän kieliainstin ja käsiteainstin. Kuuloainstin sisäisen luonteen ymmärtäen voi myös käsittää, miksi myös "korkeammat" aistit liittyvät siihen. Niissä ilmenee vielä suurempaa *sisäisyttä* kuin kuuloaistissa.

Voidaan havaita, että kehonaistit ovat aisteja, joiden toiminnasta emme tavallisesti ole paljon tietoisia. Ulkoaistit saattavat meidät suhteeseen ulkomaailman kanssa ja antavat vielä suhteellisen "neutraalia" tietoa ulkomaailmasta ja sen ominaisuuksista. Sisäisyysaistit merkitsevät, että asetun itse persoonallisena ja nimenomaan sielullisena olentona suhteeseen ulkomaailman kanssa. Sisäisyysaisteja voi kutsua myös *merkitysaisteiksi* tai *sielullisiksi aisteiksi*. Tunne-elämä on välittömämmin kietoutunut näihin aistimuksiin.

2.5. Kieliainsti

Ihmistä on sanottu merkkejä, symboleja käyttäväksi eläimeksi. Ihminen on *puhuva* olento, joka käyttää puheessaan hyväksi valtavaa rakennelmaa, jota kutsumme *kieleksi*. Ihmisyhteisössään pide-

tään *yhteyttä*, kommunikaatiota yllä juuri kielen avulla.²⁶ Kieli ilmiönä ja käytänteinä on niin monimutkainen ilmiö, että seuraavassa kiinnitän vain eräisiin seikkoihin huomiota.

Steiner (1909) väittää esitelmäsarjassaan, että on syytä olettaa olevan olemassa erityisen *kieliaistin*. Voisi puhua myös sana-aistista, koska näin tulisi korostuneesti esiin ihmisen kyky liittää ään-teisiin ja sanojen sointiin erityistä merkityksellisyttä verrattuna muihin ääniin. Kieliaistista puhuminen tuo enemmän esiin kielen ilmiön valtavan moninaisuuden.

Alustavasti voi pitää kieliaistin olemassaoloa oikeutettuna, koska kielen *ymmärtäminen* käytännössä on välitöntä. Useimmissa elämäntilanteissa emme tarvitse minkäänlaista tietoista ponnistusta esimerkiksi puheen ymmärtämiseksi. Erotan jo alustavasti ymmärtämisen *käsittämisestä*, joka on selvemmin ajattelun piiriin kuuluva ilmiö. Jos kuuntelemme jotakin esitelmää, voimme ymmärtää, mitä sanotaan, vaikka emme sitä käsittäisikään. Voin esimerkiksi ymmärtää jonkin matemaattisen väitteen, vaikka en näe sitä, miksi se on perusteltua.²⁷ Arkikielessä näitä sanoja ei käytetä tietysti tällä tarkkuudella, mutta niiden avulla voi saada jo alustavan kuvan kieliaistin ja puheeksi tulevan käsite-aistin toiminta-alueista.

Elämänsä varhaisina vuosina lapsi kokee ympäristönsä ja sen tapahtumat aivan toisella väkevyydellä kuin aikuinen. Lapsen sisäisen elämän eriytymättömyys saa lapsen myötälämään ympäristön ilmeet, eleet ja liikkeet. Lapsi jäljittelee suoraan pakonomaisesti ympäristöä. Kun lapsi on omaksunut pysyasennon ja alkaa ottaa ensimmäisiä askeleitaan, mahdollistuu myötäläminen ja jäljittely olennaisesti toisella tavoin kuin aivan vauvana.

Myötäläen ja jäljitellen tapahtuu myös kielen oppiminen. Eläytyen lapsi liittää puheen ääniin aivan toisen *merkityksellisyyden* kuin muihin ääniin. Puhe tuotetaan kurkunpään ja suun seudun tahdonalaisten lihaksien avulla. Koska lapsen olemus on kuin kokonaisvaltainen aisti, kokee hän ihmisen tuottamiin ääniin liittyvän *ilmauksen* ja luonnonvoimaisesti pyrkii tuottamaan näitä samoja ilmauksellisia ääniä. Aluksi sanojen käytön epä-

johdonmukaisuus ja niiden melkein pelkkä tunnesisältö antavat ymmärtää, että käsitteellinen ajattelu syntyy vasta vähitellen.²⁸

Kielen oppimiseen liittyy tietysti monia vaiheita, mutta tässä on kiinnostavaa lähinnä se tosiasia, että kielen äänneisiin liittyy erityistä merkityksellisyyttä ja että kieli opitaan tavallaan ennen ajattelua. Kielen oppiminen liittyy läheisesti lapsen liikuntaelimityksen ja tahdonalaisen lihaksiston kehittymiseen (ks. esim. König 1978). Tärkeää lapsen olemuksen ymmärtämisen kannalta on nähdä lapsen ilmiömäinen kyvykkyys kielen oppimiseen varhaisina vuosinaan aidoissa sosiaalisissa tilanteissa.

Näin voimme myös nähdä, että kieli on auttamattoman *sosiaalista luonteeltaan*. Kielen sosiaalisuus on tietysti edellytys *yhteydenpidolle*. Ihminen ei voi luoda yksityistä kieltä, koska tällöin ei olisi kyse kielestä sanan aidossa mielessä. Tämä merkitsee, ettei yksityinen ihminen ole luonut kieltä, vaan kieli on syntynyt "ihmisen mukana". Kieli on ennen yksilöä ja jää elämään yksilön jälkeen.

Kieli kuuluu ihmisen "sosiaaliseen elimistöön", sosiaaliseen olemassaoloon ja viettää tavallaan ihmisistä riippumatonta elämää siinä mielessä, että yksityisen ihmisen vaikutus kieleen on vähäinen. Muutokset kielessä historian kuluessa eivät juuri ole olleet tarkoituksellisia, vaan luultavasti reaktiota ihmisen muutuneisiin ulkoisiin ja sisäisiin oloihin. Tässä mielessä kielessä on varmasti suhteellista joustavuutta ja luovuutta. Kieli reagoi olemuksensa suomin mahdollisuuksin muutoksiin.

Kielen sosiaalinen merkitys on tietysti moninainen, mutta erityisen olennaista on se, että yleensä juuri kieli muodostaa kansoja. Kieli on merkki kansojen erilaisuudesta hyvinkin monessa mielessä.

Vaikka kieli yksityisen ihmisen perspektiivissä ehkä muuttuu hitaasti, niin yleisesti ottaen kielen olemus on joustava ja se pyrkii vastaamaan kaikkiaan eteentuleviin ilmiöihin.²⁹ Kiinnitän tässä lyhyesti huomiota muutamiin piirteisiin, jotka osoittavat kielen monitasoista rakenteellisuutta sekä joustavuutta.

Kielen yleinen onomatopoeettisuus. Yleensä kielen onomatopoeettisuudesta puhutaan silloin, kun tuodaan esiin sanojen pyrkivän joissakin tapauksissa jäljittelemään esimerkiksi luon-

nonprosesseja (liristä, kopsahtaa, paukahtaa, räsähtää jne.). Mutta kielessä voidaan nähdä eläytyen yleisempääkin onomatopoeettisuutta. Esimerkiksi suomen kielessä äänne "a" esiintyy usein avautumiseen vivahtavissa sanoissa, mm. sanoissa aamu, laaja, aukea, avara, maa, vaalea, aapa, taaja. Kun opimme eläytymään sanoihin, havaitsemme nämä sanat "a-maisiksi", määrättyyn elämykseen liittyviksi ja pyrkiviksi. Oma tunkeutuva "i-mäisyytensä" on monissa sanoissa, joissa "i" esiintyy keskeisessä tehtävässä: viha, kiivas, riivaaja, piina, viima, himo, siima, ihminen jne. "U-maisia" ovat sanat: kuuma, uusi, huuma, tuuma, tuli, uuni, puu, kuu, suu, luu jne. Niissä yleensä ilmaistaan jotain ylöspäin pyrkivää pitkänomaista.

Voisin esittää hyvin pitkiä tarkasteluja, jotka osoittaisivat, että kielen äänteisiin liittyy olennaisesti *elämyksiä*. Olen ottanut esimerkiksi vain muutamia viitteitä vokaalien äännteellisistä merkityksistä. Tämän suuntaisen tarkastelun kautta saataisiin kielen ymmärtämiseen aivan uutta ulottuvuutta. Kieli muuttuisi meille elävämmäksi tosiasiaksi. Steinerin kehittämässä äänne-eurytmiassa tämä tuleekin esiin (ks. esim. Steiner 1969).

Maailman rakenne ja kielen rakenne. Kieli sisältää selvästi rakenteellisuutta. Kieli koostuu tavuista ja sanoista, ei esimerkiksi yhtäjaksoisesta äänestä. Lisäksi kielen sanat ovat laadullisesti erilaisia. Filosofinen kysymys on, onko kielen rakenne seurausta maailman rakenteesta vai päinvastoin. Me koemme maailman ajatuksissamme koostuvan olioista (kielessä: substantiivit) ja näihin olioihin liittyvistä laaduista (kielessä: adjektiivit). Lisäksi koemme maailmassa muutosta (kielessä: verbit).

Rakenteellisuus ulottuu tästäkin vielä pitemmälle ja kuvaa suhdettamme maailmaan. Kieli on ilmeisen joustavasti kehittynyt vastaamaan tarvettamme eritellä maailmaa. Toisaalta voidaan tietysti kysyä, onko kieli ensisijaisesti se väline, jonka takia maailma näyttää siltä miltä näyttää.

Vaikka yksityiset kielet äännteellisen erilaisuuden lisäksi poikkeavat ainakin pinnalta katsoen myös rakenteensa puolesta toisistaan, on juuri viime aikoina onnistuttu tuomaan esiin kielen liittyvä *syvä rakenne*. Vaikka eri kielissä esiintyy erilaisia ratkaisuja asioiden ilmaisemiseksi, niin tavalla tai toisella jokin kie-

lille yhteinen rakenne kuitenkin tulee esiin. Kielet eivät tässä suhteessa poikkeakaan niin paljon toisistaan kuin on ajateltu, vaikka voidaan tietyin varauksin nähdä kielten olevan eri kehityksasteilla.

Ajattelun rakenne ja kielen rakenne. Kieli on tietysti ennen kaikkea ajatusten ilmaisun väline. Koska kielessämme esiintyy sanaluokkia, se voidaan nähdä myös ajatteluolemuksemme vastauksena kohdattuihin aistimuksiin ja elämyksiin. Kun tarkastelee lauseiden rakentumista ja lauseiden alistamista toisilleen sideseinoilla, voi inhimillisen ajatteluolemuksen nähdä aivan olennaisesti lyövä leimansa kielen rakenteeseen. Logiikassa on pyritty formaalisesti ilmaisemaan eräitä puolia ajattelun rakenteesta.³⁰

Elämänmuoto ja kielipeli. Ludwig Wittgenstein (1889-1951) on opettanut meitä lisäksi huomaamaan, kokemaan ja tuntemaan, kuinka suhteellisen omaehtoisen merkityssuhdejärjestelmän, *kielipelin*, kieli muodostaa. Kielen *käyttö* on lausumattomien sääntöjen seuraamista. Sääntöjen olemassaolo tulee ilmi, jos niitä rikotaan ja yhteys (kommunikaatio) katkeaa. Tällöin ei synny *yhteisymmärrystä*, joka on kielen perusilmiö silloinkin, kun erimielisyyttä jollain tasolla esiintyy. Kieltä ilmiönä on mahdoton asettaa kokonaan kyseenalaiseksi, koska tällöinkin on nojaututtava joihinkin lausumattomiin sääntöihin, tai joudutaan kaoottiseen epäymmärrykseen (ks. esim. Wittgenstein 1975).

Mielenkiintoista valoa kielen liittymisestä muihin olemassaolon tasoihin luo Wittgensteinin ajatus kielipelin yhteydestä *elämänmuotoon*.³¹ Kieli ja elämäkäytäntö muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden.³¹ Kieli on elämäkäytännössä mukana omana erikoisena todellisuuden tasona ja ilmentymänä. Toisaalta kielipeleissä heijastuu Wittgensteinin mukaan *maailmankuva*, joka muodostaa tavallaan kielipelin yleispuitteet.

Elämänmuoto ja maailmankuva liittyvät siihen kielen erityistä kyvykkyyttä osoittavaan piirteeseen, että kieli kykenee erittelemään suhteellisen pitkälle ihmisen elämänpäiriin kuuluvia kaikkia ilmiöitä. Kieli tekee erotteluja ilmiöiden välille joskus huomattavasti tarkemmin kuin tietoinen ajattelumme. Jos kuuntelemme kielen omaa "sisäistä viisautta", opimme havainnoi-

maan esimerkiksi sielullisen todellisuutemme erilaisia laatuja, jotka kieli on jo differentioinut, vaikka tiede olisi ne ehkä "hukanut", jos kielessämme ja arkielämässämme emme näitä sanoja käyttäisi. Kaikki tieteemme pohjautuvatkin luonnolliseen kieleen, vaikka tieteen tehtävä on toisaalta tavoittaa alueita, joille ei luonnollista sanastoa ole olemassa.³²

Kaikki nuo edellä esitetyt huomiot on tehty siinä tarkoituksessa, että löydetäisiin paremmin sen alueen, jota varsinaisesti voisi nimittää kieliainin toiminta-alueeksi. Koska kielen olemus näyttää olevan erittäin joustava, niin että se heijastelee kaikkea inhimillistä olemista, on ollut vaikea nähdä, mikä on se perustaso, jolla kieli tulee välittömästi ymmärretyksi ilman, että esimerkiksi ajattelumme siihen liittyy.

Kuvaavaa ja olennaista kielen joustavuudelle onkin se, että se pystyy *liittymään* mitä moninaisimpiin ilmiöihin, joiden yhteydessä se esiintyy. Aluksi lapsella sana liittyy elämyksiin ja aistimuksiin. Tällöin sanaan on liittynyt elämysvoimaa. Kun ajattelu vastaa kehityksen kuluessa kokemuksiin ja sanoihin, niin myös käsitteellisyydestä liittyy jotain sanoihin. Kun tähän liitetään vielä kussakin kielessä esiintyvä sanojen soinnista johtuva merkityksenomaisuus (sanathan "maistuvat" aina myös itse asialta), voimme nähdä, että kieli sinänsä pystyy hankkimaan oman sisäisen *merkityksellisyytensä*.³³

Kielen erikoinen ominaisuus tunkeutua kaikkialle inhimillisen elämän alueelle ja sen kyky liittyä, "liimaantua" niihin, avaa kielelle merkityksellisyyden silloinkin, kun alkuperäinen merkityslähde ei ole paikalla. Kielellisen ilmaisun yhteydessä ei tarvitse olla mukana aina edes ajatuksellista tapahtumista, sillä kieli kantaa sen eteenpäin, mitä se on ajattelulta saanut. Asia tarkentuu, kun käsittelen seuraavassa ns. käsiteaistia ja myöhemmin varsinaista ajatustoimintaa.

Kieli on tällöin todella jotain merkinomaista, symbolista. Sanat ovat merkkejä, kunhan ne ymmärretään hyvin monipuolisesti erilaisiin aistimuksiin, elämyksiin ja ajatuksiin alunperin liittyneinä. Kieli on kuin varas, joka sieppaa eri elämänalueilta tunteja, tiivistää ja kadottaa ne itseensä. Näin se pystyy myös nostamaan näitä tunteja esiin, vaikka tullakseen ymmärretyksi,

kielen ei sitä tarvitse aina tehdä. Kielen puhdas oma merkityksellisyys toimii näin välittömästi elämäntilanteissa.

Tämä kaikki voisi saada ajattelemaan, että kysymys olisi jostakin yksinkertaisesta ehdollistumisilmioistä, eikä näin tarvitsisi lainkaan olettaa kieliäistia. Kuitenkin vain ihminen oppii kieltä ja tuo merkityksellisyuden saavuttaminen kielessä on niin erikoinen ilmiö, että on pakko olettaa ihmisessä olevan erityisen olemuksen, joka pystyy vastaamaan juuri tällä tavoin kokemuspäiriin tuleviin vaikutelmiin.

Juuri se, että kieli kykenee liittämään, tiivistämään ja luomaan merkitystä, on osoitus sen erityisestä voimasta. Kun tuo voima sitten niin välittömästi ottaa vastaan kielen merkityksellisyttä, voidaan puhua varsin perustellusti aistista. Aisti se on siinäkin mielessä, että siinä tavallaan vastaanotetaan, mitä tarjotaan, ja että ihmisen on luotava siihen (usein tiedottomasti kehityksen kuluessa) suhde. Kieli on jotain, joka tulee ihmisen ulkopuolelta ja joka vähin erin hahmottuu kasvun myötä kuten muukin maailma. Tärkeämpää kuin kiistellä kieliäistin olemasolosta, on nähdä kielen erikoisuus.³⁴

Olipa siis kyse elämänmuodosta, maailmankuvasta, maailman rakenteesta, ajattelun rakenteesta tai muusta, niin kieli tunkee merkityksellisyytensä näille alueille ja siirtää jotain näistä alueista itseensä. Tämä merkityksen saavuttaminen on kielen perusolemus, ja sen tulee olla ihmisen olemukseen kätkeytyvä voima. Tällöin ei tule unohtaa kielen äänneiden ja sanojen soinnillista merkityksellisyttä, koska siihen eläytyen me lähestymme kielen merkityksellisyttä.

2.6. Käsiteaisti

Steiner väittää ihmisellä olevan *käsiteaistin* (Begriffssinn). Kuinka tällainen outo näkemys on ymmärrettävissä? Siihen löytyy kyllä perusteluja, jotka valottavat ihmisen olemusta, oltiinpa käsiteaistista mitä mieltä tahansa.

Lapsi oppii aluksi elämänsä sosiaalisissa yhteyksissä kieltä. Näin on selvää, että kieli perusolemukseltaan on *sosiaalinen ilmiö*. Tätä tukee sekin luonnollinen havainto, että maailmassa on

lukemattomia eri kieliä ja murteita, jotka kukin lapsi omaksuu omasta ympäristöstään. Jos kieli olisi sama kuin ajattelu, eivät erikieliset ihmiset voisi oppia ymmärtämään ajatusten tasolla toisiaan.

Lapsi oppii väkevän eläytymiskykynsä kautta aluksi pelkkää kieltä ja liittää sen alkuvaiheessa varsin sattumanvaraisesti ja epäjohdonmukaisesti kohtaamiinsa elämyksiin. Kuitenkin jo kahden ikävuoden tienoilta kieleen alkaa ilmaantua jäsenytyneisyyttä, joka lisääntyy hyvin nopeasti. Jokin lapsen sisäisyydestä alkaa *vastata* sekä kielellisten että ulkoisten elämysten tulvaan. Kielessä alkaa todella aidossa mielessä esiintyä käsitteellistä ainesta, eivätkä sanat ole pelkkiä elämysten kuvia tai vastineita.

Tarkastelen myöhemmin ajattelua yksityiskohtaisemmin, mutta voimme nyt huomata, että ajattelu on yksilön *henkilökohtaista vastausta* elämyksiin. Kieli tulee sosiaalisesta todellisuudesta, ja se omaksutaan omaan sisäiseen todellisuuteen, mutta ajattelu nousee sisäisenä reaktiona jäsentämään vaikutelmia. Ajattelu on perusytimeltään henkilökohtaista, vaikka kieli luonnollisesti myöhemmin pystyy paljon ohjailemaan ajattelua niin, että ajatteluun tosiasiallisesti sisältöjen tasolla tuleekin voimakas traditioon sitoutunut juonne. Kokemuksiin vastaavana käsitteellistävänä voimana se kuitenkin nousee yksilön sisäisyydestä.

Kielen ja ajattelun ero tulee esiin siinäkin, että me emme varsinaisesti kielellä käsitä maailmaa, vaan ajattelu on se voima, joka suo elämyksen *käsittävästä maailman tavoittamisesta*. Ajattelun kannalta kieli on näin pinnallisempi elementti, vaikka toisaalta on sanottava, että kielellä on tärkeä tehtävä ajattelun vakiinnuttamisessa ja kommunikaation mahdollistamisessa. Kielessä maailma jäisi meille varsin vieraaksi, mutta ajattelussa me koemme voivamme kuitenkin sitä lähestyä.

Yleinen taipumus sekoittaa ja yhdistää ajattelu ja kieli toisiinsa johtuu edellä puhutusta kielen ominaisuudesta muodostaa merkitystä "nielaisemalla" itseensä toisten elämyseläinten ilmiöitä. Näin myös sanat ja lauseet imaisevat itseensä ajattelun tekemän jäsennystyön niin, että emme usein erota sanaa ja käsitettä toisistaan. Käsite hukkuu sanaan.³⁵

Tämä mahdollistaa ihmisen puheen, joka on vahvasti ajatuksilla ladattua ja selkeää. Kieli on kuitenkin puhtaasti sosiaalinen elementti, jonka me vain otamme käyttöön, emmekä suinkaan vahvassa mielessä luo kieltä, vaikka voimme paljon vahvemmin sanoa luovamme ajatuksia. On syytä hämmästyä sitä tosiasiaa, että me käytämme ajatuksen ilmaisuun sosiaalisesta todellisuudesta omaksumaamme rakenteellisesti erittäin monimuotoista ja monitasoista kieltä välittömällä sujuvuudella.³⁶ Olemme siis saaneet kielen lahjaksi kaikessa täydellisyydessään.³⁷ Kielen sosiaalisuuden ohella on syytä kiinnittää huomiota kielen merkitystä luovaan voimaan, joka kykenee yhdistämään itseensä kaikkea elämyksellistä, jopa käsitteetkin.

Koska kieli muodostaa kansoja ja heimoja, on selvää, että kieli toimii rajoitetuimmissa puitteissa kuin ajattelu. Kieli kuitenkin mahdollistaa sen, että ylipäätään voidaan saavuttaa yhteisymmärrystä. Ajattelun soveltuvuus on laajempaa. Usein samassa ajassa elävät ihmiset voivat kielellisestä eroista huolimatta ymmärtää toisiaan, koska elämäkokemuksista nouseva *maailmankuva* on pitkälle yhteneväinen.³⁸ Ajattelu on näin yleispätevämpää.

Edellä kerrottu on luonut pohjaa sille, että ymmärtäisimme, miksi voidaan puhua käsiteaistista. Aistiminen on suhteellisen passiivista toimitaa. Korvamme kuulevat ääniä, jotka syntyvät luonnonprosesseista. Kaikki äänet eivät ole kuitenkaan samanarvoisia, vaan tietyllä tavoin muotoutuneet äänet kantavat mukanaan kielen merkityksellisyyttä. Mutta emme me itse asiaansa kuule vain kieltä, vaan me "kuulemme" myös käsitteet.

Kielen avulla välittyvä ajatus tapahtuu tavallisissa olosuhteissa niin välittömästi ja ponnistuksetta, että se vähintäänkin on aistinomaista. Sanan mukana me siis tavallaan aistimme myös käsitteen. Käsite on sanassa, se on sanaan puristunut. Aina ei tapahdu puheen tai kirjoituksen ymmärtäminen näin välittömästi. On syytä kuitenkin pitää erillään lauseen ymmärtäminen ja sen käsitteellinen tavoittaminen. Tämän lisäksi on vielä aivan toinen ajatuksellinen, ei-aistillinen taso, joka havainnollistuu siinä, että vaikka tavoitan lauseen tutun käsitteellisyyden kielellisessä hahmossa, en kuitenkaan pysty seuraamaan ja käsittämään sitä

ajatuksellista jäsenystä, joka yhdistää eri lauseet kokonaisuudeksi.

Käsiteaistissa on siis kyse vain välittömästä käsitteiden tajuamisesta, johon arjessa emme edes kiinnitä huomiota sen välittömyyden takia. Ajatustyö puheen tai kirjoituksen seurannon käsittämiseksi ei ole aistimisen kaltaista, vaan olennaisesti ajatusponnistusta.

Käsiteaistin ja varsinaisen ajatustyön erottamiseksi toisistaan kiinnitän huomiota vielä erääseen sielunilmiöön. Silmänmaailmassa havaitsimme katseen olevan ilmauksen ihmisen keskittyneestä tietoisuudesta. Kun ihminen sisäisesti asettuu kuulolle, kohdistaa huomionsa johonkin kohteeseen, puhumme *tarkkaavaisuudesta*.³⁹ Käsitteiden aistimiseen puheessa riittää yleensä pelkkä tarkkaavaisuus, samoin kuin katseen suuntaaminen tuo meille valmiiksi jäsentyneitä aistimuksia. Usein tarkkaavaisuus on täysin tiedotonta, ja monesti huomaamme jälkepäin kuullemme sellaisiakin asioita, joiden luulimme itse tilanteessa menneen ohi korvien. Tarkkaavaisuutemme saattoi ainakin näennäisesti suuntautua johonkin muuhun.

Tarkkaavaisuus on siis pelkkää huomion kiinnittämistä. Sen ohella on huomattava se seikka, että me voimme myös *suunnata ajatusvoimaamme* tietoisesti joidenkin kokemusten, kuulemisen tai kirjoitusten ajatusrakenteen selvittämiseen. Ajatusponnistukseksi sanomme sitä, kun ohjaamme ajatusvoimaamme määrättyyn kohteeseen ja yritämme saada syntymään ajatuksellista jäsentymistä. Tämä on olennaisesti muuta kuin pelkkä tarkkaavaisuus, mutta ennen kaikkea aivan toisentasoinen ilmiö kuin käsitteiden aistiminen. Katse, tarkkaavaisuus ja ajattelun suuntaaminen ovat eritasoisia esimerkkejä ihmisen *tietoisuudesta*. Ne ovat sielullisia fenomeeneja, jotka osoittavat ihmisen erikoislaatua. Jos katse on silmänmaailman "valokeila", ovat tarkkaavaisuus ja ajattelun suuntaaminen sisäisemmän maailman valokeiloja.

Vaikka aistiminen onkin käsitettävä suhteellisen passiiviseksi vastaanottamiseksi, voidaan toisaalta sanoa, että sisäisyysaistien kohdalla ainakin tiedoton sisäinen aktiivisuus voi olla

suurempaa kuin muiden aistien kohdalla. Edellyttäähän jo musiikin kuuntelukin jonkinlaista "mukanaoloa".⁴⁰

Kieleen liittyvän merkitystä luovan voiman joustavuudesta on tärkeä esimerkki se, että merkitys ei muodostu vain puhuttuun sanaan, vaan myös kirjainmerkit kykenevät sanoiksi hahmotuttuaan välittömästi tuottamaan luetun käsitteellisen ymmärtämisen. Lukeminen ja kirjoittaminen eivät ole ihmisen olemukseen "luonnostaan" kuuluvia asioita (niin kuin esimerkiksi laskeminen), vaan ne ovat verraten uusia kulttuuri-ilmioitä ihmiskunnan pitkässä historiassa.⁴¹

Kirjoitettuihin sanoihin liittyvä merkityksellisyys lienee vaikuttanut paljon ihmisen sisäiseen olemukseen. Lukemisharrastuksen myötä on varmasti voimistunut "sisäinen puhe" ja "ääneton ajattelu".⁴² Tämän on täytynyt merkitä ihmisen sisäisen ajatuksellisen aktiivisuuden lisääntymistä. Toisaalta kehitys on ehkä saanut vinouttaviakin piirteitä, ja siksi olisi palautettava "elävän sanan" merkitys esimerkiksi opetuksessa takaisin, jotta sielullinen olemus saisi kielen tasapainottavia virikkeitä.

On varsin perusteltua olettaa, että kieli todellisuutta äänitteellisesti jäljittelemään pyrkivänä kuvana on varhaisimpina historian kausina ollut suoremmin välittömään kokemukseen sitoutunutta. Ihmiskunnan historia on ollut käsitteellisyyden voimistumista ja eräässä mielessä kielen merkityksellisyyden ja ajattelun käsitteellisyyden erottumista toisistaan. Voidaan jopa arvailla, että kielen kehitys on jäänyt toissijaiseksi, kun käsitteellinen kehitys on tullut määrääväksi. Kielen oma luova voima on ollut ehtymässä, koska se on joutunut vain heijastamaan ajattelun kehitystä ja alistunut kommunikaation välineeksi. Elävällä sanalla voisimme saavuttaa takaisin kielen omana luovana voimanaan.

3. Mielenmaailma

Silmänmaailman hahmottumiseen vaikuttavat lukuisat seikat, joista joitakin on tullut edellä esiin. Tässä luvussa tutkin tavallaan varsinaisen *havainnon* syntymistä ja myös *merkitysten* vaikutusta siihen, miltä maailmamme näyttää. Pyrin myös yhteenvedoon, joka pääpiirteittäin toisi esiin maailmankuvamme ainekset.

3.1. Yleinen ja yksityinen

Ajattelulla on keskeinen merkitys siinä, miltä maailma näyttää. Maailma ympärillämme ei ole merkityksettämiä esineitä, olioita ja tapahtumia. Maailma on meille "merkityksellinen", kuten on tullut tavaksi sanoa. Edellä olen todennut, että merkityksellisyys on lähinnä kielen ilmiö. Jos haluaa erityisesti korostaa ajattelun vaikutusta maailmamme hahmottumiseen, on sanottava, että ajattelu tekee maailman *mielekkääksi*. Maailman mielekkyyden perustana on ajatteluolemus, jonka "päällä" kieli tavallaan istuu.

Myöhempiä tarkasteluja ennakoiden väitän, että kieli antaa merkityksellisyyden, mutta ajattelusta syntyy *mieli*.⁴³ Ajattelukyvyn seurausta on se, että olemme *orientoituneita* ympäristöön. Tiedän kaiken aikaa, että "istun tuolilla", "edessäni on kirjoituskone", "minä olen ihminen", "tämä on Jyväskylän yliopiston filosofian laitos". Olen (usein tiedottomasti) selvillä lukemattomista "tosiasioista" ympärilläni. Ajattelu (ja kieli) luo ällistyttävän verkoston, joka on maailman "päällä" ja siksi elämme "mielekkäässä" maailmassa. Ajatteluolemus on ihmisen kokonaisolemukseen kuuluva piirre, joka tekee tämän mahdolliseksi. Ihminen käyttää ajatteluolemustaan (ylcensä tiedottomasti ja silti tehokkaasti) maailmaan orientoitumiseksi. Ajattelu on tavallaan "läpäissyt" ympäristömme, oli sitten kyse esineistä, olioista, tapahtumista, laitoksista tai mistä vain.

Ajattelu orientoi meidät ympäristöön yleensä huomamattomasti; emme normaalisti tiedosta tätä tapahtumaa. Siksi meidän on syytä valita määrätty sana ilmaisemaan ajattelun vaikutusta näköaistimuksiin. Ajattelun (yleensä tiedoton) vaikutus

aiheuttaa sen, että me kaiken aikaa *tunnistamme* ympäristöä.⁴⁴ Ei voi siis sanoa, että ajattelu olisi kaiken aikaa toiminnassa ympäristön hahmottamisessa, vaan ajattelu on ikään kuin "taustalla" jo työnsä tehneenä. Näin tapahtuu ympäristön tunnistaminen ilman ajattelun erityistä aktiivisuutta. Vain silloin, kun ympäristössä esiintyy jotain yllättävää, käynnistyy ajattelutoiminta pyrkien hahmottamaan edessä olevan ilmiön. Koska tunnistan ympäristöä kaiken aikaa, olen orientoitunut riittävän tutussa ympäristössä ilman ylimääräistä energian kulutusta.

Tavanomaista on kuvata havaintojen muodostumista seuravasti. Aistimukset ovat alituisesti muuttuva, "virtaava" elementti todellisuuttamme. Aistimuksista sanotaan, että ne ovat *yksityistä* (tai erityistä) siinä mielessä, että ne sisältävät äärettömän määrän erilaisia ja muuttuvia yksityiskohtia. Ajattelu on sen sijaan luonteelta *yleistä*; ilmiöiden moninaisuus pelkistyy käsitteiksi ja ajatuksiksi. Ajattelun avulla maailma on hallittavissa, kun aistimusten rajaton moneus pelkistyy yleisyydeksi. Tämä tapa kuvata aistimusten ja ajattelun "yhteistyötä" sisältää paljon totta, mutta on kuitenkin rajoittunut.

Ajatelkaamme jotain tuttua ympäristöä, esimerkiksi pihapiiriä puineen. Pihapiirissä on kuusipuu. Käsite "kuusi" auttaa meitä tunnistamaan tuon puun. Kuitenkin tuo kuusipuu ei ole mikä tahansa kuusipuu, vaan sijaintinsa ja muotonsa puolesta määrätty, erityinen puu. Havaintojen maailma, silmänmaailma sisältää hahmotusperiaatteen, jota nimitän todellisuuden *yksilöimiseksi*. Tämä on *yksilöivän tunnistamisen* perusta ja mahdollistaa sen, ettei tietomme ympäristöstämme ole pelkästään *yleistä tunnistamista*.⁴⁵ Näin määrätty ympäristöt, ihmiset, eläimet, esineet ovat meille *tuttuja* yksilöllisten piirteiden ja suhteiden perusteella.

Silmänmaailmassa yhtyy toisaalta yleinen ja toisaalta yksityinen. Jokaisessa todellisessa näköhavainnossa on jotain *erityistä*. Yleisen ympäristön tunnistamisen ymmärrämme ajattelun työksi, mutta mistä on peräisin ympäristön kokeminen erityiseksi?

Aluksi voi luulla, että näköhavainto syntyy vain aistimuksenomaisen ja ajatuksenomaisen yhteistyönä. Mutta kun oi-

valtaa aistimuksen todellisen laadullisen luonteen, joka pelkistyy näköaistimuksen kohdalla värillisyydeksi, niin alkaa aavistaa, että kuvasta puuttuu vielä jotain oleellista.

Jokaisen näköhavainnon kokeminen myös erityiseksi ei voi nousta värillisyydestä, vaan todellisuuden yksilöivä tunnistaminen johtuu siitä, että *tahdonomaista* nousee osaksi silmänmaailma. *Tahto jäsentää maailman erityiseksi*. Kuten myöhemmin näemme, ajattelu ja tahto ovat vastakkaisia (polaarisia) voimia. Ajattelu löytää yleisen, tahto jäsentää todellisuuden erityiset rakenteet. Tahto ilmenee muun muassa tekona. Tekokin on mahdollinen vain erityistilanteessa; emme tosiasiaassa tiedä, mitä täysin yleiset olosuhteet olisivatkaan. Ajattelu auttaa meitä todellisuuden yleisessä tunnistamisessa. Tahto luo maailmamme erityisyyden, se mahdollistaa tuttuuden syntymisen.

Kuten myöhemmin käy ilmi, on tahto erityisen tiedostumaton sielullisen piirissä vaikuttava voima. Siksi edellä esitetty voi tuntua yllättävältä. Alustavasti voidaan kuitenkin todeta, että tahdon vaikutus esimerkiksi aistielämyksiä jäsentävän ajattelun piirissä näkyy siinä, että maailmamme jäsentyy erityisiksi rakenteellisuuksiksi (esim. oma pihaympäristö) eikä vain yleiseksi rakenteiksi (esim. teoria). Erityiset rakenteet ovat arjen elämän todellista toiminta-aluetta.

Näin voimme oivaltaa, että *mielenmaailma* on se osa sisäistä olemusta, jolla olemme yksityisinä ihmisinä orientoituneet ja sitoutuneet maailmaan. Se sisältää sekä yleisiä elementtejä että yksityisiä mielikuvia. On selvää, että kaikella sillä, mitä kutsutaan yleisesti kulttuuriksi, on myös vaikutusta siihen, minkälaiseksi mielenmaailma muodostuu.

Silloin kun puhutaan kulttuurin vaikutuksesta ympäristön havaitsemiseen, lähestytään jo *hengenmaailman* aluetta. I hengenmaailman voi katsoa merkittävien tietoista suhtautumista esimerkiksi mielenmaailmaan. Mielenmaailman ja hengenmaailman ero on suhteellinen, mutta ihmisen itsctictioisuuden kasvessa hän voi suuremmassa määrin valita erilaisten maailmankatsomusten välillä. *Hengenmaailma voi asettaa mielenmaailman kriittisen tarkastelun alaiseksi*.

Hengenmaailman alueella liikutaan jo suuressa yleisyydessä verrattuna siihen yksityiseen kokemukseen, joka aina rajoittavana vaikuttaa näkemyksiimme. Ajattelun yleisyydessä ihminen pyrkii ylittämään persoonansa rajat, mutta ilman henkilökohtaista kosketusta maailmaan, kaikki ajattelu olisi mahdollonta. Ajattelun tehtävänä on toisaalta myös auttaa meitä juurtumaan maailmaan. Tiede, taide ja uskonto edustavat parhaimmillaan yksilöt ylittävää pyrkimystä. Tällöin pyrimme luomaan käsityksiä, jotka sivuuttavat persoonan, vaikka toisaalta tietämys aina esiintyy persoonassa ja saa siitä jotain väriä.

Ajattelun prosessit osallistuvat monin tavoin maailman hahmottumiseen. Ajatellaan vaikka tilannetta, kun katselemme kaukana meistä liikkuvaa ihmistä. Kuva, joka verkkokalvolle optisesti voidaan ajatella muodostuvan (mikä on tällaisen kuvan realiteetti?!), on "pieni". Kuitenkin tajuamme ihmisen olevan "normaalin" kokoinen. Ajattelumme suorittaa *tiedotonta jäsentämistä*, jota se tekee aikaisemman kokemuksen (aikaisempien mielikuvien) perusteella vertaamalla aistittua kokoa muihin aistimuksiin. Myös monet kausaalisuhteisiin liittyvät "huomaamattomat" (ilman tietoista ponnistusta tapahtuvat) päättelet ovat ajatusolemuksen ja sen kokemuksen tulosta.

Ajattelun valtavasta merkityksestä valmiin *havainnon* muodostajana saa elävän kuvan, kun kuvittelee, mitä tapahtuisi, jos menettäisimme orientoitumiskykymme kokonaan. Maailma muuttuisi sekavaksi, aina uudeksi.

3.2. Muita näköaistimuksen hahmottumiseen vaikuttavia tekijöitä

Psykologian oppikirjoissa, joissa käsitellään havaintojen hahmottamista, luetaan lukuisia tekijöitä, jotka vaikuttavat erityisesti näköhavainnon kokonaisuuden syntymiseen. Useimmiten ne käsittelevät tasopinnoilla vaikuttavia hahmotusvoimia. Mainitsemisen eräitä näistä täydellisyyden vuoksi, vaikka ne ovat jossain määrin sekundäärisiä tarkasteluni yleisten linjojen rinnalla.

Usein mainitaan esimerkiksi ns. optiset hahmolait, joita esitetään erilaisia ja eri nimillä riippuen kirjoittajan mielitymyk-

sistä. Optisina hahmolakeina esiintyy esimerkiksi: kuvien ja taustan hahmottuminen, läheisten esineiden ryhmittäminen yhteenkuuluviksi, "samanlaisten" esineiden yhteenkuuluvuus, hyvän jatkon laki, pyrkimys valiomuotoisuuteen, suljettujen alueiden käsittäminen yhdeksi kokonaisuudeksi, perspektiivit jne.

Optisten hahmolakien yhteydessä tuodaan esiin yleensä näköhavainnon piirissä esiintyvät näköharhat eli illuusiot. Illuusioiden syntymisellä voidaan osoittaa "hahmolakien" toimintaa siinä mielessä, että saadaan näkyviin hahmotusvoimien aiheuttamia havainnon vääristymiä, jos havaintokenttä sisältää ristiriitaisia tai puutteellisia ärsykeitä hahmon syntymiseksi. (Tämä on erityisesti tasossa mahdollista, koska siinä "informaatio" voidaan pelkistää toisin kuin aidommissa havainnoissa.)

Havaintopsykologisessa kirjallisuudessa puhutaan myös monista *konstansseista*, esimerkiksi värin, vaaleuden, koon ja muodon konstanssit. Nämä osoittavat näköhavainnon syntyvän lukuisista "vihjeistä" ns. ärsykekentässä. Edellä mainitulla "sisäisellä päättelyllä" on osuutta asiaan. Normaalisti ajatellaan konstanssien saavan aikaan sen, että maailma vaikuttaa meistä vakioiselta eikä muuttele muotoaan elämyksissämme, vaikka havainto-olosuhteissa tapahtuisikin muutoksia.⁴⁶ Konstanssien on katsottu osoittavan, ettei havainto ole riippuvainen ärsykkeen absoluuttisista ominaisuuksista vaan *ärsykkeiden välisistä suhteista*.

Myös ns. syvyyden havaitsemiseen vaikuttavat lukuisat tekijät, jotka antavat lisävihjeitä kolmiulotteisen kuvan syntymiseen. Havaintopsykologit mainitsevat tällaisena tekijöinä esimerkiksi stereoskooppisen katselun, silmien suuntautuneisuuden (silmlihasten toimintana), silmänmunan mukautumisen, perspektiivin, pintagradientit jne.

Kaikki tämäntyyppiset hahmotustekijät ovat luonnollisesti vartenotettavia, mutta monet niistä ovat alistaisia niille yleisimmille hahmotustekijöille, joista edellä on ollut puhe ja toisaalta niille, joista vielä tulee puhe. Näidenkin hahmotustekijöiden luonne selviää ehkä, kun ihmisen olemuksen kokonais-hahmoon kuuluvat seikat tulevat meille tutummaksi.

Erityisen tärkeää on uudelleenorientoitua ns. optisten hahmolakien tutkimiseen. Siihen, että näkökentän esineet ovat toisiltaan erillisiä, on tietysti ajattelun käsitteillä vaikutusta, mutta toisaalta myös optiset hahmolait suorittanevat jonkinlaista "automaattisempaa" esivalmistelua siihen suuntaan, että noita erillisyyksiä syntyy.

3.3. Havainto

On lukuisia eri aisteja ja lukuisia aistimuksia, jotka tapahtuvat samanaikaisesti. Näköaistimus on kuitenkin usein tarkasteluissa keskipisteenä, ja se on maailmankuvamme muodostumisessa varsin keskeinen. Sen piirissä manifestoituvat monet hahmottavat tekijät. Ilman näköaistiakin "maailmankuva" hahmottuisi liikkein samantapaiseksi, vaikka joitakin aistimuskvaliteetteja (värillisuus) jäisikin uupumaan. Maailmankuvaan jää tällöin kuitenkin joitakin "puutteita" ja vääristymiä, koska sokeana syntyneiden silmäläikkäusten yhteydessä on näkönsä saaneiden todettu yllättyvän maailman laadusta. Näköaistin puuttuminen ei kuitenkaan merkitse sitä, että muiden aistien — esimerkiksi kehonaistien — toiminta olisi estynyt.

Edellä näimme, kuinka erilaiset aistit osallistuvat myös näköaistimusten hahmottamiseen. Katsoin olevan oikeutettua puhua silmänmaailmasta. Muiden aistien laadullisuutta "katoaa" näköaistin piiriin vaikuttaen siellä tiedottomana ja ehkä myös jossain määrin muuntuneena hahmotusvoimana. Voimme kuitenkin pyrkiä tiedostamaan näiden hahmotustekijöiden alkuperää reflektiivisellä ajattelulla.

Meidän on vaikea kuvitella, minkälaista olisi täysin hahmottomaton aistimus, sillä aistimuksemme ovat aina hyvin pitkälle hahmottuneita ja jäsentyneitä. Saattaa olla, että lapsella on hyvin jäsentymättömiä, "leijuvia" aistimuksia, mutta meidän on mahdoton muistaa tuota aikaa osittain siksi, että muistaminen jo edellyttää joidenkin hahmottavien tekijöiden olemassaoloa, esimerkiksi jossain määrin tietoisien ajattelun toimintaa. Siksi käsite "puhdas aistimus", jota joskus käytetään, on todella "teo-

reettinen". Se voi olla tarkasteluissa apukäsitteenä, mutta sen tarkkaa merkitystä on vaikea kuvitella.

Käsite "aistimus" tarkoittaa tietyn aistielimen tai aistikanavan mahdollisuutta välittää määrätynlaisia laatuja, jotka poikkeavat toisen aistielimen tai aistinkanavan välittämistä laaduista. Meihin ulottuu ikään kuin erilaisia "aistimusvirtoja", joilla kaikilla on oma laatunsa ja omat vaihtelu-ulottuvuutensa ("avaruutensa"). Käsite *havainto* tarkoittaa sitä lopputulosta, joka meillä on "edessämme", kun kaikki mahdolliset hahmottavat tekijät ovat vaikuttaneet aistimuksiimme.

Havainto on siis jotain hyvin valmista ja koostunutta, aistimuksellisuus on siinä vain peruslaatuina. Filosofisen tietoisuuden myönteisiä tuloksia on se, ettei meidän enää tarvitse naiivisti uskoa havainnon yksiselitteisyyteen. Havainnon hahmottumiseen vaikuttavat lukuisat tekijät, joista tiedon kannalta kiinnostavin on ajattelun vaikutus. Me havaitsemme mielenmaailman tasolla aina "jonkin joksikin". Ajattelun kautta nimittäin havaintoon alkavat vaikuttaa yleinen kulttuuri ("kansanhenki", "ajanhenki"), maailmankatsomukset, koulukuntaiset teoreettiset mieltymykset, ideologiat jne. Kun havainnon monimielisyys todella tulee tiedostetuksi, vaikuttaa se varmasti uudistavasti tieteisiin, joissa edelleenkin tieteenfilosofisesta keskustelusta huolimatta vaikuttavat naiivit uskomukset havainnon yksiselitteisyydestä.

Voimme siis tiedostaa, että se miltä maailma näyttää, johtuu osin siitä, minkälaisia ajatuksia on sattunut tarttumaan ajatusolemukseemme. Kuitenkin toisaalta "terve järkemme" vaatii myös, että maailman täytyy jossain mielessä näyttää samalta kaikille normaaleille ihmisille. Tässäkin vaatimuksessa täytyy olla jotain totta. Erittäin kiperäksi ongelmaksi osoittautuikin se, kuinka "syvälle" aistimusmaailmaan esimerkiksi kulttuurin vaikutus ulottuu. Missä määrin kulttuurin vaikutus saa ihmiset näkemään maailman erilaisena?

Yritän seuraavassa luonnostella lyhyesti vastausta tähän sinänsä laajaan kysymykseen. *Havainnon* ("maailmankuvan") syntyemisessä on ainakin seuraavia momentteja.

1) Silmänmaailman alkuperäisimmät hahmotustekijät nousevat kehonaistien alueelta. Näiden vaikutuksesta maailma asettuu "kohdalleen". On hyvin luultavaa, että kulttuurien väliset havaintoerot ovat tällä tasolla vähäiset. Eroja syntyyneen tälläkin alueella vasta maailmankuvien sisältämän "tulkinallisuuden" astuessa mukaan. Tulkintaa alkaa esiintyä mahdollisesti jo käsitteiden "avaruus", "olemassaolo" jne. kohdalla, mutta voidaan ajatella jollakin "lähellä aisteja" olevalla tasolla suurta yksimieliisyyttä.

2) "Korkeammista" hahmotusvoimista on jo kysymys, kun maailma hahmottuu "erillisyyksiksi" ja "yhteenkuuluvuuksiksi". Esimerkiksi puu ja maa hahmottuvat toisistaan erillisiksi. Tällaisia hahmotustekijöitä on useita (esim. optiset hahmotuslait). Tällöin voimme jo ajatella ajatuskulttuurin alkavan astua kuvaan siinä, mitä hahmotetaan erillisyyksiksi ja mitä hahmotetaan yhteenkuuluviksi.⁴⁷ Tässäkin voidaan kuitenkin ajatella vaikuttavan niin tiiviisti ihmisen olemukseen kuuluvia hahmotustekijöitä, että suurta yksimielisyyttä on eri kulttuureja edustavien ihmisten välillä. Kuitenkin eroja voi esiintyä ainakin kahdessa mielessä.

Kulttuurin "ajatustaso" voi vaikuttaa havaintotoimintoihin asti, koska on kehittyneitä käsitejärjestelmiä (esim. meillä hyvinkin jäsenyneitä käsityksiä kasveista) ja heikosti differentioivia käsitejärjestelmiä. Toisaalta on jopa otaksuttavaa, että tietoisuudet tästä syystä ovat eri "kehitysasteella" (vaikka tämä on kyseenalaista). Jos näemme ajattelun vaikutuksen erillisyyksiä synnyttävänä voimana, on kuitenkin luultavaa, että esiintyy joihinkin perustavaa laatua olevia hahmotusvoimia, jotka mahdollistavat tietyn suhteellisen kulttuurien välisen "yksimielisyyden" tässä mielessä. Voidaanhan ainakin ajatella, että ihmisten olosuhteet eri puolilla maapalloa ovat perusulottuvuuksiltaan samankaltaiset. Maailma ei jää kaaosmaiseksi aistimusmassaksi, vaan jäsenyytyä tietyksi luultavasti jossain määrin ajatuskulttuurista riippumatta.

3) Aivan luonnollista havaitsemisen erilaisuutta syntyy, kun tarkastelemme ihmisten "yksityisiä" ympäristöjä. Koska olemme yksilöivästi jäsentäneet omat henkilökohtaiset ympäris-

tömme, on aivan luonnollista, että vieras havaitsee nuo ympäristöt ainakin jonkin aikaa eri tavoin kuin me. Toisaalta tässä tulee erityisen selvästi (vaikka se näkyy jo ehkä edellisissäkin kohdissa) esiin ihmisten intressien (tarpeiden, toiveiden, luulojen jne.) vaikutus maailman hahmottamiseen. Erilaiset tarpeet jäsentävät maailmaa eri tavoin.

4) Kaikilla esineillä (luonnonesineillä tai kulttuuriesineillä) on kuitenkin myös ajatuskulttuurimme niille antama mieli. Mielenmaailman alueelle noustessamme on jo aivan selvää, että eri kulttuurien ihmisille maailma näyttää sitä erilaisemmalta, mitä erilaisempia tulkintoja maailmasta he kantavat mielessään. On tosin merkillistä, että tätäkään asiaa ei edes ns. tieteellisessä maailmassa aina riittävän vakavasti mielletä.

5) Kun siirrymme tietoisemmille maailmankuvan tasoille, voimme puhua hengenmaailmasta. Kuten todettu, on mielenmaailman ja hengenmaailman ero kovin suhteellinen, sillä yleinen kulttuuri sisältää jo maailmankatsomuksellisia ratkaisuja. On kuitenkin oma tietoisempi maailmankuvan alue, jota kutsun tässä hengenmaailmaksi (filosofiat, tieteet, uskonnot jne.).

Hengenmaailman hahmottaminen on tärkeää, sillä erityisesti tieteellisen työn olisi selkeästi oivallettava, että jokainen ajatus, jokainen teoria sinänsä jo kantaa myös mukanaan *perusasennetta*, joka usein jo sisältää maailmankatsomuksellisia ajatuksia siitä, mistä maailma koostuu ja mikä on siinä oleellista.

Toisaalta jokainen teoreettinen käsitys on aina myös *metodinen ohje* siitä, mitä asioita tulee havainnoida. Teoria ei ole koskaan neutraali eikä intressitön todellisuuden suhteen. (Tästä aukeaa filosofisen pohdiskelun vuo, johon en tässä voi paneutua.) Huomattavaa on, että meidän kulttuurimme läpätunkenut luonnontieteellinen ajattelu (nykyisessä muodossaan) on saattanut estää meitä käsittämästä kokonaisvaltaisesti esimerkiksi sitä, mikä on ihminen.

Näkemyksemme maailman ja havaintojen jäsentymisestä saisi uuden vankemman pohjan, kun oppisimme hahmollisesti erottamaan toisistaan silmänmaailman, mielenmaailman ja hengenmaailman.

3.4. Minä ja itse

On erityisen merkillepantavaa, että aistimisella ja havaitsemisella, samoin kuin muulla sielunelämällä, on ihmisessä tietty keskipiste. Voimme tietysti yrittää kuvitella, että esimerkiksi havainnot olisivat irrallisia tajunnassamme leijuvia muodosteita, jotka itsenäisinä suorittaisivat tehtävänsä. Tämä ei ole kuitenkaan ihmisen tajunnalle tyypillistä, vaan kaikki sisäinen elämä kokoontuu tietyn keskipisteen, tukipisteen ympärille. Tuota tukipistettä me tottuneesti kutsumme *minäksi*.

Suuri arvoitus on, kuinka paljon minä on muodostamassa aistimuksia ja havaintoja, ja missä määrin minä on suhteessa havaintosisältöihin. Tavallisestihan me sanomme, että "minä aistin tai minä havaitsen". Tällöin emme suinkaan ajattele, että meissä oleva minä olisi tehnyt aistimukset, vaan se on ikään kuin meillä luonnonlahjana olevien aistinkanavien kautta tulevan tiedon "viimeinen" vastaanottaja ja hyväksikäyttäjä. Toisaalta emme kuitenkaan myöskään yleensä sano, että "silmani havaitsee"; oikeastaan miellän asian niin, että "minä havaitsen". Meidän on todella vaikea käsittää, mitä olisivat "minättömät" havainnot.

Vaikken aina ajattele tietoisesti, että minä havaitsen, niin kuitenkin havainnot kokoontuvat jonkin minäkokemuksen ympärille. Toisaalta ei voida ajatella, että minä olisi jokin pistemäinen olemus, sillä se tuskin on millään tavoin määriteltävissä avaruudellisesti. Minällä ei ole mitään avaruudellista luonnetta. Vaikka aistiminen on aistinkanavien lahjaa ilman minun omaa työtäni, niin kuitenkin minäisyysimme aivan kuin tulee todellisuutta vastaan näitä aistinkanavia myöten.

Kun ei liitä mitään avaruudellisia mielikuvia minään, niin voidaan nähdä, että minä on levittäytynyt kokemusmaailmaamme. Toisaalta voi todeta — luovuttuaan ensin kulttuurimme avaruudellis-materialistisista mielikuvista — että katse eräässä mielessä koskettaa todellisuutta. Palaan myöhemmin minän ongelmaan, mutta kiinnitän valmistelevasti huomiota vielä eräaseen minään liittyvään käsitteeseen, joka on tärkeä ymmärtääksemme mielenmaailmaa.

Tavallisesti emme juuri tee eroa *minän* ja *itsen* välille.⁴⁸ Kuitenkin voimme hahmollisesta perspektiivistä nähdä niiden viittaavan erilaiseen olemukseen. Voimme nähdä, että minä viime kädessä viittaa johonkin absoluuttisen sisäisyyden kohtaan, jossa inhimillinen tajunta kokoontuu. Käsite "minä" on siitä erikoinen inhimillisessä ajatuskulttuurissa, että se on oikeastaan ainoa käsite, joka viittaa suoraan sisäisyyteen, kun taas kaikki muut (sielunsisältöjäkin kuvaavat) käsitteet viittaavat minästä pois päin. Voimme tietysti puhua toisen ihmisen minästä, mutta silloin emme käytä käsitettä sen alkuperäisessä suunnassa.

Vaikka normaalitieteissä on saatettu epäillä minän ole-massaoloa, koska se on epähavainnollinen ja aineeton muodoste, niin kieli ei kuitenkaan voi tulla toimeen ilman tätä käsitettä. Jos taas pyritään löytämään hahmollinen vastine käsitteelle *itse*, niin voi ajatella, että minä on ikään kuin absolutisoitu sisäisyyden keskipiste, joka on tavallaan "puhdas". Tällöin itseä on kaikki se, joka on muuta sielullista ainesta ja liittynyt minään. Itseä ovat minun ajatukseni, tunteeni, toiveeni, tarpeeni, haluni jne.⁴⁹ Itse on tavallaan minän "sivuhahmo". Ihmisestä ei suinkaan sanota, että onpas hän "minäkäs", vaan "itsekäs". Jos sanon "minä itse", niin tarkoitan, että en vain minä, vaan myös minuun kuuluvat asiat. Ilmeisesti minä voi olla enemmän tai vähemmän kietoutunut itseän, ja toisaalta ihminen minä-olentona voi pyrkiä riippumattomaksi itsen paineista.

3.5. Selventäviä huomautuksia tarkastelutapaan

Olen tässä aistimista koskevassa luvussa pyrkinyt luomaan vain eräänlaisen johdannon myöhempiä tarkasteluja varten. Pääintressini kohdistuu ihmisen aidosti *sisäisten* olemuspuolien tarkasteluun: ajatteluun, tunteeseen ja tahtoon. Aistiminen voidaan nähdä eräässä mielessä ihmisen tunneolemuksen eräänä muotona. Toisaalta aistimisen tarkastelu on äärimmäisen vaikeaa.

On huomattava, että ihminen on hyvin monesta tapahtumisen tasosta ja ilmiöistä koostuva olento, mutta siitä huolimatta ennen kaikkea *kokonaisuus* (totaliteetti). Jos ihmisen yhtä puolta ryhdytään tarkastelemaan, on koko ajan otettava huomioon inhi-

millisen olemuksen muut puolet. Tarkastelulla ei siis voi olla ehdotonta lähtökohtaa. Jokainen ihmisen olemuspuoli tai osa (momentti) muotoutuu toiseksi, koska se on yhteydessä toisiin osiin (momenteihin). Tarkastelussa on oltava tietoinen siitä kokonaisuudesta, jonka ihminen muodostaa. Näin tarkastelu on *dialektista*, ristiriitaisten tai vastakkaisten tekijöiden yhtäaikaista hahmottamista.

Kuten jo aikaisemminkin olen todennut, on tarkasteluni *hahmollista*. En sitoudu siihen tavalliseen tieteelliseen käytäntöön, että käsitteet pyritään rajaamaan ahtaasti ja usein vielä aistimussisältöihin sitoen. Ihmisen tarkastelun kannalta tietämisestä tulisi tällöin luonteeltaan liian *suljettua*. Pyrkimykseni on käyttää sanoja ja käsitteitä siten, että lukija voi vähin erin kohdata käsitteitä vastaavat sielulliset muodosteet, *hahmot*.

Käsitteitä ei tällöin käytetä missään absolutisoidussa mielessä, vaikka käsitteellisestä selkeydestä ja kirkkaudesta ei tingitäkään. Käsitteet ovat osin sielullisia muodosteita, ja kyse on siitä, kuinka selkeisiin ja kirkkaisiin käsitteisiin tutkija ja lukija voi työskennellessään päästä. Todellisuus on tietyn laatuinen ja muotoisena olemassa, meidän on vain pyrittävä täsmentämään käsitteemme sen mukaisesti.

Toisaalta on tietysti kaiken aikaa kyse myös *tiedostamisesta*. Ihmisen tiedostaminen ei ole suinkaan mikään itsestään antautuva asia. Sielutieteelliselle (psykologiselle) tiedolle on erityisen tyypillistä se, ettei ihminen pysy samana tiedon ja tietoisuuden lisääntyessä, vaan tieto, joka nimenomaan koskee ihmistä ja näin myös tietäjää itseään, ei ole tietäjän kannalta neutraalia. Onnistunut sielutieto jäsentää ja selkeyttää inhimillistä henkilöä.

Viitteet

1. Sitä että en halua nojautua Steinerin antroposofiseen hengentieteeseen, korostin siksi, että esittämäni väitteet ja näkemykset ovat mielestäni saavutettavissa reflektiivisellä ajattelulla ja sisäisellä tiedostamisella. Niiden tavoittamiseen ei tarvita mitään antroposofian edellyttämää "yliaistista tietoa" tai "rajatietoa", ts. tietoa, joka ylittää ihmisen tavanomaiset ja luonnolliset kyvyt. Steinerin omaperäinen aistiteoria herätti kuitenkin minut aistien uudenaikaiseen tarkaste-

luun. Steinerin antroposofista hengentiedettä olen kuvannut teoksessani RS, s. 285-323.

2. Pidän käsitettä silmänmaailma edelleenkin hyvin tärkeänä hahmollisena ideana. Silmänmaailma on monimuotoisesti koostunut ilmiö, kuten myöhemmin tutkimuksessani esitän.

3. Voitaisiin tietysti puhua esim. "korvanmaailmasta", koska kuulemiseen liittyy laadullista ja rakenteellista moniulotteisuutta. Kun havaitsemme kielen tavattoman rakenteellisen ja kerroksellisen monimuotoisuuden, voisimme puhua myös "kielenmaailmasta", näin varsinkin jos pidämme kielen ymmärtämistä eräänlaisena aistina, kuten jatkossa esitän.

4. Se että sokeana syntyneellä on lähes samanlainen avaruudellinen maailmankuva, todistaa sen puolesta, että maailmankuvamme valmistumisessa — ja siinä mitä silmänmaailma välittää — on muilla aisteilla merkittävä sija. Mm. juuri tämän pyrin jatkossa todistamaan.

5. Pelkästään rationaalisella tasolla voimme päätellä ja oivaltaa, että ihminen antaa merkityksiä todellisuudelle. Sisäisen todellisuuden rakenteellisten ja tiedottomien ehtojen tiedostamisessa on huippukokemuksensa. On todella häkellyttävää ja kiehtovaa aidosti elämyksellisesti — ikään kuin tapahtuman sisällä eläen — kokea, kuinka tietty energieettinen olemus, mielenmaailma, kutoutuu merkitystä synnyttään silmänmaailman luomaan maailmankuvaan. Kyseessä on konkreettinen elämys, jonka saavuttaminen ei — eikä elämyksen uusiminenkaan — ole helppoa. Myös silmänmaailmassa tuntuu olevan omaa energieettistä luovaa olemustaan, vaikka paljon passiivisemmin ja itsestään selvemmin.

6. Myöhemmin olen käyttänyt käsitettä "kohdattu", joka käsittelee aistimellisesti annettua, mutta myös elämyksinä, tunteina, kokemuksina, ajatuksina jne. annettua. Ks. esim. MS, s. 90-92.

7. En ole suinkaan enää aivan yhtä varma tästä yllättävän voimakkaasta kannanotosta — tavallaan kesken kaiken muuntasosien argumentaation keskellä — Goethen väriteorian puolesta, vaikka se itsessään on suhteellisen perusteltu ja kokeellisestikin todennettava näkökulma väreihin. Ks. esim. Bjerke 1961. Halusin kuitenkin painottaa, että väriaistimusten olemuksen selittämisessä ei ehkä voida kokonaan astua niiden ulkopuolelle, vaan selityksen on myös löydettävä itse ilmiön sisältä, koska muuten osa ilmiöstä — sen peruslaadullisuus — jää selittämättä. Goethen alkukuvallinen lähestymistapa pyrkii pysymään ilmiöissä itsessään, mikä on myös perusteltu tieteellinen lähestymistapa. Ks. esim. RS, s. 235-244. Tuolloin olin tavattoman innostunut Goethen alkukuvallisen selittämisen (tai ns. näkemyksellisen käsittämisen, ks. RS, s. 242) ideasta. Itse asiassa olen soveltanut sitä ihmistä tutkivissa teoksissani. Alkukuvallisuus edellyttää usein tietoisuuden kohoamista ikään kuin ilmiön itsensä tasolle, ja siinä mielessä Goethen väriteorian puolesta otettu kanta on ymmärrettävä.

8. Huomautettakoon, että 70-luvulla kuulin usein filosofien, varsinkin vallassa olleen analyyttisen filosofian edustajien, vaativan, että filosofiassakin täytyy päästä tuloksiin niin kuin esim. luonnontieteissä. Voidaan tietysti jälkeänpäin kysyä, ovatko ns. analyyttisen filosofian edustajat päätyneet mihinkään kovin vakuuttaviin ja kiistattomiin tuloksiin. Itse halusin tuolloin vain spekuloiden ja asian monipuolisiin yhteyksiin viitaten saada esiin ilmiöiden moniulotteisuuden. Edeltävä monipuolisen tarkastelun tarkoituksena oli saada vapautettua mieli

kohtaavaan tarkasteluun. Se oli yritys saattaa lukijan mieli vapauttavaan prosessiin. Tältä pohjalta voi ajatella sitten syntyvän uudistuvia näkemyksiä. Näkemysten käsitteestä ks. MS, s. 72-73.

9. Ehkä oikeampaa on sanoa, että aistimukset ovat keskeinen osa tajuntaamme, ts. ne ovat siis tajuntamme yhdessä muiden sielunliikkeiden kanssa. Tajuntamme valmistaa näin meille maailmankokemuksesta keskeisen osan, perusosan, ilman tietoista ponnistusta.

10. Ajattelu ei itse asiassa voi todistaa mitään olemassaolevaksi. Asioiden olemassaolon kokemus ja varmuus tulee muuta kautta. Tavallaan siis "vain kohdattu on todellista". Tärkein kohtaamisen laji on tietenkin aistiminen (Ks. edellä viite 6). Silti ajatuksellinen argumentaatio on tärkeää, koska se avaa näkyviin ja kohdattavaksi asioita, jotka muuten olisivat jääneet pimentoon. Argumentaatio on myös tärkeää kriittisen arvioinnin ja tutkimisen vuoksi. Lopulta tietenkin ajattelu jäsentää kokemuksemme. Jäsentämisestä eksistentiaalisena tarpeena ks. ISO, s. 37-42, IK, s. 193-196 tai MS, s. 56-60. Prosessuaalisesta tiedosta, ts. tiedosta, joka perustuu asioiden saavuttamiseen ks. tarkemmin IK, s. 19-26.

11. Ajattelu on tietty potentiaalinen kyky ihmisessä, mutta se ei toimi "tyhjässä". Se tarvitsee aineistoa ja tämän aineiston se saa tavalla tai toisella kohdatusta. Vrt. edellä viite 6 ja 10. Vaikka ajattelussa onkin omia eritasoisia lainalaisuuksiaan — se on siis tietyllä tavoin rakentuva ilmiö —, sen sisällöt tulevat kuitenkin muualta, kohdatusta. Tietysti se itsessäänkin on sisäisessä maailmassamme kohdattava ilmiö, ja selvittelen sitä myöhemmässä ajattelua käsittelevässä osassa.

12. Se että katson olemassaolon käsitteen ensisijaisesti, tavallaan alkukuvallisesti, olevan peräisin kehon aistimisesta, voi tuntua yllättävältä. Kuitenkin se osoittaa ajatteluni äärimmäistä empiristisyyttä. Kaikki olemassaoleva on jotain kohdattua, usein nimenomaan aistittua. Pidän yhä olemassaolon yhdistämistä kehon aistimiseen tärkeänä oivalluksena. Ks. myös edellä viitteet 6, 10 ja 11.

13. Ehkä oma keho on yksi tärkeimpiä perusjäsentymän lähtökohtia. Perusjäsentymän käsitteestä ks. tarkemmin IK, s. 200-201.

14. Myös tällä kohtaa tulee esiin käsitykseni siitä, että filosofian tulokset ovat prosessuaalisia saavutuksia. Ilman prosesseja emme tiedosta, emme saa uutta suhdetta asioihin, tietoisuutemme ei rakennu uudelleen. Vrt. viite 10. Filosofiaista prosessuaalisena tieteenä ks. MS, s. 4-11.

15. Tunteiden merkitys on yleensä itsestään selvä. Tästä myöhemmin tässä tutkimuksessa, mutta myös teoksissa ISO, s. 55-61 ja MS, s. 47-50.

16. En riittävästi tässä korosta, että ilmeisesti sen, että ylipäättään voidaan kokea ehyitä muotoja, täytyy perustua johonkin valmiuteen. Täytyy siis osata hämmästyä sitä, että ihon eri osien välinen kokemus kokoontuu muodon kokemukseksi eikä sirpaleiseksi aistimusten kaaokseksi. Tämän valmiuden täytynee osaksi pohjautua kokemukseen siitä, että kehossamme on muoto. Oman kehon muodon kokemus ilmeisesti herää siitä, että lapsia pienenä kosketellaan (esim. hyväillään) ja että he myös itse alkavat kosketella ympäristöä. Näin kehittyä olemassaolon kokemus ja ajan kanssa se vahvistuu tietoisena kokemuksena. Taustalla on kyky kokea oma keho muodoksi (ns. body image). Ihmisellä täytyy siis olla muodoksi kokemisen potentiaali olemassa, samoin kuin hänellä on esimerkiksi kielen oppimisen ja käytön potentiaali, jonka ympäristö herättää. Kielestä tässä mielessä ks. esim. IK, s. 63-68.

17. Havaitsemamme maailman vankkumattomuus — usein tiedottomana itsestään selvänä kokemuksena — on siis tullut tavallaan riippumattomaksi meistä, vaikka kokemus on peräisin tasapainoalistamme, ts. sen laajentumisesta silmänmaailman rakenteelliseksi osaksi. Riippumattomuus on kuitenkin osaksi näennäistä kuten pyörtymisen ja maailman keinumisen kokemuksista tiedämme.

18. Katseen syvää filosofis-ontologista merkitystä ei olla yleensä ymmärretty. Se on todella tahdon ilmaus, sillä tahtohan voi olla joko tietoista tai tiedotonta. Katseen kohdistamisessa on toki usein tietoisia tarkoituksia ja elämyksiä mukana — vaikka tietoisuus voidaankin tulkita vain ilmiöksi, joka saattelee tahdonomaisia sielunliikkeitä, joiden syvempi juonne voi olla tiedoton. Tietoisuuden käsitteen merkitystä käsitellen tässäkin työssä myöhemmin. Ks. siitä myös MS, s. 335-338.

19. Lisäksi on syytä huomata, että vaikka silmänmaailman ja katseen välillä on sisäinen riippuvuus, niin toisaalta ne ovat jotenkin polaarisesti riippumattomia toisistaan, ts. ne ovat jotenkin vastakkaisia toisilleen.

20. Tämä väite voi tuntua yllättävältä, mutta se on mielestäni eräs tiedostamisen ja tietoisuuden huippuelämyksistä, joista edellä esitin jo toisen esimerkin. Ks. viite 5.

21. Tämä osoittaa sen, että saavutin jotenkin elämyksellisesti, mitä synteettisen geometrian edustajat — tutustuin tähän geometriaan vasta myöhemmin — kutsuvat äärettömyydessä olevaksi tasopinnaksi, siis varsinaiseksi äärettömyydeksi. Ks. esim. Adams 1978.

22. Tarkoitin tällä, että värillisuus herää tai kohoaa omaksi erityiseksi "vaapaaksi" laadukseen, jota voidaan tarkastella erillään kehon aistien välittämän maailman konkreettisuuden suhteen. Tästä lienee kyse ns. modernissa taitteessa, joka tutkii tavallaan värin olemassaoloa ja sisäisiä lainalaisuuksia itsessään, osaksi riippumattomasti esineiden avaruudellisesta maailmasta.

23. Tästä saa sellaisen kuvan ikään kuin olisin löytänyt saman aistiluokituksen itsenäisesti kuin Steiner. Selvää on, että Steinerin näkemys vaikutti siihen, mitä löysin, joten se ei ollut suinkaan itsenäinen, vaan Steinerin inspiraation synnyttämä. Olennaista on kuitenkin, että löysin kehonaisteille mielestäni perustellun osan silmänmaailman komponentteina ja maailmankuvamme osana ihmetellessäni näköhavaintojen erikoista valmiutta; kaksi ajattelun linjaa näin yhtyivät. Steinerin käsitys aisteista jää lähinnä vain ilmoituksen tasolle ilman mitään kovin konkreettisia yhteyksiä koettuun todellisuuteen.

24. Korostin tarkoituksellisesti sitä, että Steiner muutti antroposofista aistikäsitystään vuosien kuluessa. Näin siksi, että Steinerin kannattajat idealisoivat Steinerin persoonan ja pitivät myös jotenkin erityisen totena sitä, mitä hän oli sanonut. (Steincrista ja idealisoinnista ks. myös RS, s. 40.) Steinerin ajattelussa on paljon ansioita, jotka jäävät osaksi käyttämättä tai ainakin edelleen kehittämättä, koska hänet katsottiin lähes erehtymättömäksi, "viimeisen sanan sanojaksi" monissa asioissa.

25. On syytä korostaa, että yritän hakea tässä kuulemiselle, kuuloaistille sen ontologista asemaa ja merkitystä. Siksi on syytä vapautua toisaalta kuulemisen itsestäänselvyydestä ja toisaalta siihen tieteellisen kehityksen liittämistä teknisistä mielikuvista. Yritän siis "tutustua" kuulemiseen, yhteen sielullisen tapahtumisen osaan. Spekuloivan, mutta myös jäsentävän tutustumisen olen esittänyt yleensäkin tutkimukseni motiivina. On syytä myös huomata, että näköhavainnoille on

annettu painokas ontologinen erityisasema tieteissä niiden yleisen näköhavaintoperäisyyden vuoksi.

26. Yhteyden käsitteelle olen myöhemmin antanut suorastaan teknisen merkityksen, ks. MS, s. 149-154.

27. Ymmärtämistä olen käsitellyt toiselta kannalta teoksissa ISO, s. 42-49 ja MS, s. 38-46, ja toisen ihmisen ymmärtämisen näkökulmasta teoksessa IY, s. 139-155.

28. Lapsen olemusta olen kuvannut tarkemmin tutkielmassani Turunen 1985, s. 28-48.

29. Ns. kielen eksistentiaalisesta yleispätevyydestä ks. MS, s. 344-345 ja edellisen osan viite 5.

30. Sekä kieli että ajattelu ilmentävät myös monenlaista kategoriaalista ja loogista rakennetta.

31. Wittgensteinin mukaan sanojen merkitys on yhtä kuin niiden käyttö. Tämä ei tule tekstissäni selvästi esiin.

32. Luonnollisen ja teknisen kielen erosta ks. MS, s. 343-352.

33. Ajatus kielen omasta merkityksellisyydestä on kovasti vieras nykyiselle tavallemme tarkastella todellisuutta. Voi olla, että se ei olekaan perusteltu, mutta toisaalta on syytä osata hämmästyä myös kielen tiettyä omaehtoisuutta, omalakisuuutta ja suhteellista sisäistä riippumattomuutta, omatasoisuutta. Tästä havainnosta meitä estää usein kätketyt maailmankatsomukselliset päätökset, joita olemme omaksuneet. On yritettävä myös "kohota" itse kieleen, elää itse kielessä.

34. Tätä on tärkeää korostaa, koska en ollut tuolloinkaan täysin vakuuttunut siitä, että olisi hyväksyttävä kieliasti omana aistinaan. Mutta tuolloin minusta tuntui, ettei kielen monitasoista omaehtoisuutta ja suhteellista omalakisuuutta aina huomata riittävästi. Yleensä aistiksi hyväksytään vain sellainen vastaanottamisen kanava, mille löydetään myös fysiologinen aistinelin, reseptori. König (1957) on esittänyt — varsin mielenkiintoisesti ja perustellen laajasti —, että kieliastin elin on autonomisen hermoston sympaattinen osa ja käsiteitin (ajatusaistin) elin on autonomisen hermoston parasympaattinen osa.

35. Useinkaan ei ole riittävästi kiinnitetty huomiota siihen, että käsite todella hukkuu sanaan, ts. sana on muuttunut todella kokemuksellisesti käsitteeksi, käsitteen merkityksen kantajaksi. Tämä on elämyksellinen tosiasia. Siksi sanan vaihtaminen on vaikeaa, vaikka se periaatteessa pitäisi olla sovittava tosiasia. Vie aikansa ennen kuin sana kunnolla käsitteellistyy. Toisaalta pelkät sanatkin voivat käsitteellistyä. Ks. tästä esim. MS, s. 80.

36. Puhumisen ja teon välittömyydestä ks. myös IK, s. 171-179.

37. Tällä halusin myös korostaa sitä, että olemme saaneet lähes kaiken sen tavallaan "lahjaksi", minkä kautta elämämme toteutuu: kehon, tuntemisen ja ajattelun mahdollisuuden, kielen, tietoisuuden jne. Tämä vähentää ihmisen mielen omnipotenssin tunetta. Vallasta ja omnipotenssista ks. esim. ISO, s. 75-93 tai MS, s. 123-135.

38. Jotkut sosiologit ovat korostaneet, että ihmisen elämän monet primaarisimmat perustosiasiat (esim. kuolema, syntyminen, syöminen, ulostaminen, kasvaminen, avaruus, putoaminen jne.) ovat niin samat, että kielissä on näin yhteistä yhteistä käsitteellisiä sisältöjä tässä mielessä.

39. Tarkkaavaisuudesta voi puhua toki myös katseen yhteydessä. Tarkkaavaisuutta voi kutsua ns. minänläheiseksi toiminnoksi. Muista vastaavista ks. tarkemmin MS, s. 335-337.

40. Käyttäessäni käsitettä "kohdattu" tiedon eräänä perustana, totean myös, että sisäisemmin kohdatussa (elämykset, tunteet jne.) sisäinen aktiivisuus ja vaikutus on ilmeisesti suurempaa kuin tavanomaisten aistien yhteydessä. Ks. viite 6.

41. Ks. tästä myös IK, s. 180-181.

42. Tähän liittyy myös näkemykseni ns. "kielimielikuvista", ta. sanojen "kuulokuvista" mielessämme. Näiden kuulokuvien avulla ajatteleminen "äänettömästi" mielessämme. Tästä myöhemmin, mutta myös IK, s. 64.

43. Tuonnempana totean tunteen olemusta tutkiessani, että myös tunne tekee elämän merkitykselliseksi. Myöhemmin olen analysoinut tarkemmin tunteen fenomenologista rakennetta, ks. esim ISO, s. 55-61 tai MS, s. 47-50. Itse asiassa saattaisi olla parempi puhua vain tunteen yhteydessä merkityksestä ja ajattelun yhteydessä mielestä, jota käsitteet kantavat. Mutta vakiintuneita puhetapoja ei ole syytä muuttaa, koska käsitteen merkityksen voi ajatella muodostuvan käsitteen yhteyksistä toisiin käsitteisiin, ts. potentiaalisista ajatuksista. Ajatukset puolestaan ovat ajattelun tunteenomaisin komponentti, kuten olen toisaalla todennut, ks. tarkemmin ISO, s. 42-49 tai MS, s. 38-46.

44. Myöhemmin olen pyrkinyt antamaan tuntemiselle tai tunnistamiselle oman teknisen merkityksensä, ks. tästä MS, s. 152-153.

45. Tähän yksilöivän tunnistamisen ideaan ei liene paljonkaan kiinnitetty huomiota, vaikka se on varsin tärkeä idea.

46. On syytä huomata, että "sisäinen päättely" on usein huomaattavasti voimallisempaa kuin tietoinen päättely. Esineet todella näyttävät samankokoisilta, vaikka verkkokalvokuvat ovat erikokoisia. Tämä osoittaa, että on kyse tiedottomista tai ainakin tiedottomaan hautautuneista prosesseista.

47. Ajatuskulttuurin käsitettä olen käyttänyt myöhemmin suorastaan teknisessä merkityksessä, ks. IK, s. 79-83.

48. Itsen käsitettä olen käsitellyt myös teoksessa ISO, s. 114-120.

49. Itseä voi ajatella myös olevan kehoni, ajatteluni, tunne-elämäni, tarkoitukseni jne. Ainakin ne voidaan ajatella suhteellisen erillisiksi minuudesta, vaikka ne ovat siihen erityisen läheisessä yhteydessä. Ks. edellä viite 48.

OSA III

Ajattelu

Immanuel Kantin filosofinen työ on totuttu näkemään "kopernikaanisena käänteenä" filosofian historiassa. *Puhtaan järjen kritiikissä* (*Kritik der reinen Vernunft*) Kant esittelee ns. "transkendentiaalisen logiikkansa", joka todella ilmaisee tietoisuuden syvenemistä tieto-opillisissa kysymyksissä. Lyhyesti sanottuna Kant tutkii kokemuksen käsitettä uskollisena nousevan luonnontieteen empirismille ja päätyy näkemykseen, että kokemuksessa on kahdenlaista ainesta.

Toisaalta kokemus (havainto) sisältää *a posteriori* ainesta, josta saamme tietoa vain tuon kokemuksen avulla. Mutta toisaalta kokemuksella on aina tietty *muoto* (esim. aika ja avaruus), joka on kokemuksen *a priori* ainesta ja joka johtuu *subjektin* olemuksesta. Näin subjekti ja sen olemuksen tiedostaminen tuli tärkeäksi filosofiseksi kysymykseksi. Voi sanoa, että Kantista lähtien kaikki syvällisesti tiedostamaan pyrkivä filosofia on aina ymmärtänyt subjektin ominaisuuksien olevan mukana tietämisessä.

Merkittävää on kuitenkin, että Kant ei juuri kiinnitä huomiota *ajatteluun sellaisena* kuin se esiintyy tietämisessä. Hän näkee subjektin, tietäjän välttämättömyyden tietämisessä, mutta ei ilmeisesti koe elävästi itse ajattelutoimintaa, joka on meidän olemuksessamme virtaava realiteetti. G.WF.Hegel (1770-1831) sen sijaan on syvästi vakuuttunut ajattelun voimasta ja sen yhteydestä maailman alkuperustaan. Aistimuksen yli kohotaan ajattelun avulla, ja juuri se tekee ihmisestä jotain muuta kuin eläimen. Spekulaatio merkitsee Hegelillä aivan määrättyä rationaalisen hengen todellisuuteen syventyvää toimintaa. Ajattelu on Hegelil-

le kuitenkin lähinnä hengen liikuntoa, eikä hän tarkastele sitä sielullisena tapahtumisena. Hegelin filosofia on kuitenkin merkinnyt sitä, ettei ajattelun jylhä voima ole tyystin jäänyt unohtuksiin (ks. esim. Hegel 1967).¹

Reflektiivinen "sisäänpäin katsominen" kantilaisessa hengessä tulee esiin uudelleen Husserlilla. Hänen ideansa eideettisestä, transkendentiaalisesta ja fenomenologisesta reduktiosta johdattavat ajatustamme kohtaamaan "puhtaat" olemukset (*Wesenschau*), jotka ovat todellisuutemme rakenneaineiksi, mutta "ennen kokemusta" siinä mielessä, ettei niihin saa sotkeutua mitään reaalisen maailman satunnaisuuksia.

Käsittääkseni Husserlin tarkastelu johtaa "superrationaaliseen" maailmantarkasteluun, vaikka Husserl onkin erikoisella tavalla hengeltään empiristi. Kuten ja aikaisemmin olen todennut, on tällainen tarkastelu kuitenkin helposti "ihmisetöntä", siinä sivuutetaan subjekti ja subjektin sisäinen maailma. Ennen kaikkea haluan kiinnittää ajatteluun huomiota *sielullisena* elementtinä unohtamatta, että ajatteluun liittyy muitakin kuin sielullisia olemassaolon tasoja ja että ajattelun alkuperä on ehkä muu kuin sielullinen (se lienee "henkistä" toimintaa).² Haluan avata näkökulman, josta saamme *aitoja tiedollisia näkymiä* myös ajattelun psykologiseen luonteeseen.

Seuraavan tarkastelun innoittajana on ollut Steinerin teos *Vapauden filosofia*. Kyseisen teoksen ensimmäisessä osassa tarkastellaan ajattelun olemusta tavalla, joka on epätavallinen filosofian historiassa. Ajattelua pyritään tavanomaisten tieto-opillisten tarkastelujen kautta myös valaisemaan aitona sielullisena tapahtumisena.³ Ehkä tämän käsittääkseni erikoisen modernin tarkastelukulman takia teos on jäänyt vähälle huomiolle. Se on ollut ja on ehkä vieläkin "aikaansa edellä".

En ryhdy selvittämään kaikkia hienoja oivalluksia, joita Steinerin teokseen sisältyy. Tuon siitä kuitenkin joitakin näkökulmia esiin, ja pyrin vielä tarkastelua eteenpäin tuon teoksen hengessä.

Todettakoon, että tutkijoille on ollut tyypillistä taipumus olla melkein kokonaan huomaamatta ajattelua, kun on pyritty rakentamaan tieto-opillista maailmankuvaa. Ahtaan empirismin

hengessä on pyritty rakentamaan maailma alkeishavainnoista käsin. Näin ei saada näkyviin maailmankuvan muodostumiseen vaikuttavia lukuisia sielullisia tekijöitä (ks. esim. Carnap: *Der logische Aufbau der Welt*).

1. Ajattelu ilmiönä

Paneudun seuraavassa ensin ajatteluun liittyvään yleiseen ongelmallisuuteen: Mitä ajattelu oikeastaan on? Myöhemmin tarkastelen ajattelua enemmän sielullisena tapahtumisena.

Meillä on kielessämme lukuisia yleisluontoisia sanoja, jotka kuvaavat sisäistä todellisuuttamme: tajunta, mieli, sielu, sielunelämä ja tietoisuus. On hyvin luultavaa, että kaikille näille sanoille voidaan löytää tietty jäsentynyt hahmollinen vastine sisäisessä elämässämme. Seuraavassa käytän näitä sanoja välttämättöminä apusanoina, ja toisaalta myös pyrin hahmottamaan niille täsmällisempää mieltä. Saattaa kuitenkin olla vaarallista luoda tarkkoja määritelmiä, koska se osoittaisi sielullisen olemuksen liikkuvuuden väärinymmärtämistä ja voisi ehkäistä hedelmällisten mielteiden kehittämistä.

Edellisessä aistimista käsittelevässä luvussa käytin käsitettä *mielenmaailma* kuvaamaan tajuntamme määrättyä suhdetta ulkoiseen todellisuuteen aistimisen rinnalla. Nyt paneudun siihen, miten tuo mielenmaailma rakentuu ajatuksista ja mielteistä. Siirryn enemmän sisäisen todellisuuden tarkasteluun.

1.1. Mielikuva, mielle ja käsite

Vastaanotamme valveilla ollessamme aistimuksia, tai tarkemmin sanoen havainnoksi hahmottuneita aistimuksia. Havainnot muuttuvat hetkestä hetkeen. Niinpä on tullut tavaksi sanoa, että havainnot "virtaavat", näin korostaen niiden jatkuvaa muuttumista. Havainnoista jää kuitenkin jälkiä ihmisen sisäiseen olemukseen. Havainnot elävät ihmisessä edelleen *mielikuvina*.⁴

Mikä on sitten mielikuva? Kun havainto tuntuu olevan vielä jotain ulkoista (vaikka aistimukset ovatkin toisaalta myös

subjektiivista), niin mielikuva on jo selvästi jotain sisäistä, sielullista. Me emme yleensä tiedosta mielikuvan syntymistä havaitsemisen yhteydessä, mutta voimme jälkikäteen useista havaituista asioista palauttaa mielikuvia mieleemme.

Joka tapauksessa mielikuva on jotain olennaisesti erilaisista verrattuna havaintoon. Tästä voi varmistua palauttamalla mieleen jonkin henkilön tai paikan mielikuvan ja vertaamalla sitä välittömään havaintoon edessämme. Havainto on suoraan todellisuuden kanssa tekemisissä, ja mielikuva on taas aivan kuin "jäämä" tai "jääne" todellisuuden havainnoinnista. Mielikuva on todella kuva. Tavallisesti mielikuva ei ole mitenkään tarkka vaan tietyllä tavoin epämääräinen. Havainto on välittömässä yhteistyössä "todellisuuden", ulkomaailman kanssa, kun taas mielikuva on "sisäistä", ihmisen sisällä elävää. Vaikka mielikuva syntyy ulkomaailman havaitsemisen vaikutuksesta, se elää sen jälkeen "omaa elämänsä" sisäisyydessä vaikuttavien lainalaisuuksien mukaan.

Kun havainto tuntuu todistavan jonkin esineen olemassaolosta, niin mielikuva ei luonteensa mukaisesti suoranaisesti todista olemassaoloa. Mielikuva toimii vain "apuna" ajattellessamme jotain ei-läsnäolevaa esinettä tai asiaa. Arvelemme esineen olleen olemassa tai olevan luultavasti vieläkin, vaikkei se olekaan näköpiirissämme vaan vain mielikuvissamme. Mielikuvilla ei ole *eksistenssiluonnetta* kuten havainnoilla, vaan niillä on nimenomaan *kuvaluonne*.

Kun havainto kertoo suoraan tosiasian, niin mielikuva on tuon tosiasian jäämä mielessäme. Mielikuva ei ole kuitenkaan "tosiasiaton" siten, että kokisimme mielikuvien kuvanomaisuudessaan olevan jotain mielivaltaista. Askarrellessamme mielikuvien parissa koemme olevamme tekemisissä todellisten asioiden kanssa, vaikkakin kuvan muodossa. Jos epävarmuutta syntyy, täytyy mielikuvat todentaa uusilla havainnoilla.⁵ Mielikuvat eivät siis ole mielivaltaisia, vaan ne tuntuval "merkitsevän" jotain. Mielikuvilla on siis tiettyä *tosiasialuonnetta*. Koska mielikuvat lopulta ovat vain kuvia, on niiden elämyksellinen merkitsevyys kuitenkin peräisin muualta kuin itse mielikuvista.

Vaikka sanoin, että mielikuvilla ei ole *eksistenssiluonnetta*, on kuitenkin todettava, että mielikuvat itsessään ovat tietenkin jotain olemassaolevaa, niillä on oma reaalisuutensa, vaikka ne eivät ilman muuta (ilman havaintoa) vakuuta kuvaluonteensa takia jonkin ulkopuolisen reaalisuudesta. Mielikuvat ovat inhimillisessä olemuksessa realiteetti, vaikka ne sisällöiltään olisivatkin "epärealistisia". Jokin antaa mielikuville niiden merkityksellisyyden. Tuo jokin on nähdäkseni ajattelu.

Havaintojen, mielikuvien ja ajattelun välisen suhteen voi esittää seuraavasti. Havainnot ovat jotain (suhteellisesti ottaen) ulkoista, mielikuvat ovat sisäistä, sielullista. Kummankin kohtaa ihmisen sisältä nouseva ajattelu, *ajattelun voima*, joka painaa jälkensä havaintoihin ja erityisesti havaintojen jäämiin, mielikuviin, pyrkien jäsentämään niitä. Ajattelu on voima, joka mielikuvamasojen "välissä" ja "sisällä" vaikuttaa pelkistäen ja yksinkertaistaen mielikuviin. Ajattelua sinänsä, voimana, ei huomata.

Se mitä me tavallisesti sanotaan ajatteluksi, on mielikuvien liikettä, niiden yhteyttä. Ajattelu on se voima, joka saa aikaan tuon yhteyden ja liikkeen. Mielikuvat ovat ajattelun materia, aines, ja ajattelu on tuon aineksen liikkeelle paneva voima. Mielikuvamassat muodostavat meissä eräänlaisen *mielleolemuksen*. Jännitteet ja liike mielleolemuksessa ovat ajattelua elämyksellisesti koettuna.

Ajattelu on siis voima, joka mielikuvien paljoudesta pyrkii yksinkertaistamaan ja pelkistämään (abstrahoimaan) meille selkeän maailmankuvan. Ajattelun liike pelkistää mielikuvia lopulta niin, että niissä jäljellä oleva "havainnollinen" aines on vähäistä. Tällöin saattaa olla parempi puhua *mielteestä* kuin mielikuvasta. Mielikuva on havainnollisempi ja jo hyvin pelkistynyt mielikuva. Havainnon sanotaan olevan yksityistä, erityistä ja alati vaihtuvaa. Ajattelu pyrkii yleiseen. Mielikuvat ja mielteet ovat havainnon ja ajattelun välissä olevia "jossain määrin yleisiä" sielullisia muodosteita. Mielle on kuitenkin luonteeltaan liikkuva ja pysymätön (fluidi), niin kuin mielikuvakin. Miellekin sisältää häviävän määrän havainnollisuutta.

Mikä on sitten *käsite*? On huomattava, että ajattelu voimana ja liikkeenä on ensisijaista. Mielteet ovat tämän voiman

liikkeen pelkistymiä. Käsite ei kuitenkaan ole mielle. Mistä se syntyy?

Mielikuvat eivät todellakaan ole mielivaltaisesti sisäisyydessämme vellovaa massaa. Mielleolemus, ja näin koko ihmisen oleminen, on hämmästyttävän jäsentynyttä. Ajattelu on voimavirta, joka on jäsentymisen perusta. Mielikuvat ja mielteet ovat aina jossain määrin havainnollisia (yksityisiä), eivätkä ne sinänsä voi tuottaa meille elämystä maailman käsittämisestä. Toisaalta ei ajattelua voi suoraan havaita, vaikka se suorittaakin jäsennystyön ja vaikka sen elämyksellisesti koemme mielteiden liikkeessä.

Kuten emme voi havaita ajattelua (voimana), emme voi myöskään havaita sisäisenä muodosteena käsitettä. Voimme havainnollistaa käsitteen, mielteen ja havainnon välisiä yhteyksiä tutkimalla geometristä kolmion käsitettä. Kun piirrän kolmion paperille, on se aina erityinen kolmio, ts. sillä on määrätty kulman suuruudet ja sivun pituudet; en voi piirtää täysin yleistä kolmiota. Toisaalta kolmion mielikuva tai mielle ei myöskään ole täysin "puhdas", se sisältää aina jossain määrin havainnollisia aineksia, joten se ei ole yleinen. Kuitenkin yleisen kolmion olemassaolosta olemme varmoja, koska voimme ajatuksellisesti tavoittaa siihen liittyviä geometrisiä lainalaisuuksia.

Voiko puhtaan, yleisen kolmion sitten mieltää? Olen kuullut sanottavan, että voi, mutta pidän sitä erikoistapauksena, erityisen kehittyneen ajattelun kykynä. Vaikkemme voikaan mieltää yleistä kolmiota, voimme ainakin ajatuksellisesti sen tavoittaa. Nyt voimme tehdä ratkaisevan askeleen. Mielleolemuksen (laajemmin sielullisen) kannalta *käsite onkin tyhjä kohta!*⁶ Kuitenkin tämä tyhjä kohta on osa mielteitä jäsentävää voimaa. Tyhjä se on vain mielleolemuksen ja sielullisen havainnon kannalta. Tosiasiassa ajattelun voima tulee juuri tämän tyhjän kohdan kautta ja ilmenee siinä. Tyhjä kohta sisältääkin täyteyttä, joka ei ole peräisin sielullisen piiristä, vaan liittyy olennaisesti muualle, henkiseen. Näin ajattelu on henkistä toimintaa.

Ajattelu on ihmisen sisäisyydestä nousevaa vastausta siihen, mitä havaintoina ja mielteinä tulee häntä vastaan. Käsitteet ovat tämän toiminnan pelkistymiä. Kuitenkin on todettava, että yleensä käsitteissä esiintyy senlaatuista *vakioisuutta* ja kom-

munikoitavuutta, ettei ajattelutoiminta kuitenkaan pysähdy pelkästään henkilökohtaiseen reaktioon, vaan käsitteen syntyminen edellyttää vielä jotain muutakin.

Käsite tarvitsee vakiintuakseen *kieltä*. Kieli omana erikoisena todellisuuden elementtinään painaa jälkensä, yhdistyy "tyhjiin kohtiin", ja ikään kuin "jähmettää", "ankkuroi" mielteet niin, että syntyy hyvin vakioisen tuntuinen muodoste, käsite. Eräässä mielessä pitkälle pelkistyneet mielteet ovat käsitteenomaisia, mutta ilman kieltä ne eivät ankkuroidu vakioisiksi eivätkä "löydä" käsitettään. Kieli on tässä mielessä paljon pysyvämpää, muuttumattomampaa, konservatiivisempaa, kun mielteet ovat ainakin jossain määrin "ajelehtivia". Kielen avulla mielteet vakiintuvat.

On syytä korostaa, että kielen sanoilla on suuri merkitys käsitteiden ja käsitteellisen ajattelun heräämisessä, vaikka ajattelu onkin perustaltaan henkilökohtainen vastaus kielen ja havaintojen tuottamiin elämyksiin. Syytä ei ole myöskään unohtaa *kielen omaa sisäistä merkityksellisyyttä* (vrt. edellä kieliäisti), koska se on ehto sille, että kieleen voi liittyä syvempää *ajatuksellista mieltä*.

Me ajattelemme mielteillä ja sanoilla, ja se voima, joka antaa elämyksen siitä, ettei mielteiden ja niihin liittyvien sanojen liike ole irrallista, merkityksetöntä, on ajattelu. Mielikuvan ja mielteen "merkityksellisyys" ei ole jäämä havainnosta, vaan havainnossa ja myöhemmin mielikuvassa mukana olleesta ajattelusta. Ajattelu sinänsä on henkistä tapahtumista ihmisessä, mutta mielteet ovat sielullisia ilmiöitä. Henki on jotain sellaista, jota ei voi suoraan havaita, vaikka sen vaikutus tuntuu ja näkyy sielullisessa. Sielullinen taas on sitä sisäisyyttä, jota me päivittäin elämme ja koemme.

Ajattelussa tuntuu olevan elämyksellisesti jotain vankkuutta, eksistenssiluonnetta. Ajattelu tuntuu parhaimmillaan tukupilarilta inhimillisessä olemuksessa. Ajattelun "tukevuus" lie-nee johtanut Descartesinkin (1596-1650) sanomaan: "Ajattelen, olen siis olemassa" (Cogito, ergo sum).

Toisaalta on todettava, että käsite on prosessi! Käsite on ajattelun liikkeen solmukohta, kuroumakohta mielikuvien masassa. Ajattelun liike saa reaalista olemassaoloa mielikuvien ja

mielteiden kautta, muuten se "katoaisi henkeen". Sana on se elementti, joka saa meissä aikaan tunteen käsitteen absoluuttisesta ja vakaasta liikkumattomasta olemassaolosta. Käsite on sanan ja mielteiden yhteenliittymä, jonka taustalla on ajattelun prosessi. Ajattelu yhdistää mielteitä ja niin muodoin myös sanoja. Se että mielteiden ja sanojen yhdistykset ovat mielekkäitä, johtuu niiden "väliin" kätkeytyvästä ajattelusta. Henki on aina kätkeytyvää. Se että sanon käsitteen olevan prosessi, voidaan ajatella seuraavasti: käsite on tavallaan lukuisten ajatusten koostuma ("solmukohta"), kun ajatukset käsitetään tässä enemmänkin "kätkeytyneen" ajatteluvoiman liikkeenä.⁷

Jos palaamme vielä mielikuvan syntymisen ongelmaan, meidän on kysyttävä, syntyykö mielikuva puhtaasta aistimuksesta (totesin tosin aikaisemmin tämän käsitteen epämääräisyyden) vai täytyykö mielikuvan syntymisessä olla kyse havainnosta, ts. jossain määrin jäsenytyneestä aistimuksesta. Lapsella saattaa olla jäsenytymättömiä, leijuvia aistimuksia, mutta syntyykö niistä mielikuvaa, ts. jääkö noista aistimuksista (tai hyvin alkeellisista havainnoista) jotain jälkeinpäin elämään? Luultavasti yksinkertainenkin aistimus elää jonkin aikaa, mutta häviää pian, jos ajattelunomainen ei siihen vaikuta.

Toisaalta näkemys, ettei ajattelu jollain tavoin jo vaikuttaisi lapsenkin aistimuksiin, voi olla lähinnä teoreettinen. Ajattelu on ihmisen olemuksessa oleva voima, joka toimii joka tapauksessa, pyrkien jäsentämään aistimuksia. Lapsen kehittyessä ajattelun jäsentävä voima tunkeutuu yhä enemmän aistimus- ja havaintojäämiin ja jäsentää niitä, saaden lopulta mm. *muistoja* syntymään. Muistamisen ongelmaan sinänsä liittyy niin monia seikkoja, etten varsinaisesti siihen puutu. Muistaminen on kuitenkin käsitteellisen ajattelun perusehto ja myös perustuotteita.⁸

Ymmärtääkseni ihminen varsinaisesti muistaa vain edes jonkin verran jäsenytneitä aistimuksia, aistimuksia (tai jo siis havaintoja), joihin hänellä on edes hämärä tietoinen suhde. Ajattelu on se elementti, joka nostaa tajunnan tietoisuudeksi. Aivoja sähköisesti ärsytettäessä ja hypnoosikokeissa on saatu tuloksia, jotka näyttäisivät tukevan käsitystä, että ihmiseen rekisteröityy kaikki hänen kokemuksensa ja ihminen muistaa tällöin jopa vau-

vaikäisiä asioita. On kuitenkin huomattava, että aina näissä ko-keissa on mukana koehenkilön, nykyisen aikuisen käsitteellinen olemus mukana. Tätä ei ollut vielä olemassa kyseisessä varhaisessa lapsuuden elämäntilanteessa. Nykyisen käsitteistön kautta tapahtuu tuo varhaislapsuudenkin tai muun aikaisemman elämäntilanteen tarkastelu.

Ihmisen aivot ovat myös luultavasti huippuhieno tietokone, joka rekisteröi "tietoja" suunnattomasti enemmän kuin mitä normaalitietoisuudessamme voimme tavoittaa. On kuitenkin käsitteittäkseni niin, että mielikuvamassat ovat jotain muuta kuin aivotoimintaa, vaikka näiden kahden todellisuudentason välillä tulee olla yhteys.

Onneksi me emme muista kaikkea (esim. pyörällä ajaessa kaikkia niitä vaiheita, joita kuului pyörälläajon opetteluun), vaan mielteet pelkistyvät ajattelun voimasta mahdollistaen maailman jäsentymisen. Tahtomalla voimme tietysti muistaa paljonkin asioita menneisyydestä, mutta muistoihin vaikuttaa varmasti nykyinen mielikuvien jäsenyneytyyden ja ajattelun taso jossain määrin. Muistelemme muuntuneita mielikuvia (vaikka ne voivat silti olla tosia).

Kun teemme edellisenkaltaisia tarkasteluja mielikuvista, mielteistä ja ajattelusta, on koko ajan muistettava, että liikumme hyvin vaikealla alueella. Havainnollinen puhe sisäisistä asioista, jotka ovat epähavainnollisia ja vain "tuntuvat" elämyksinä, on mahdotonta. Kuvaus on helposti vertauskuvallista, vaikka se ehkä parhaimmillaan on "kuvaannollista".

1.2. Ajattelu ja maailma

Kun myöhemmin puhun ajattelusta, en yleensä tee sitä tarkkaa erottelua, joka edellä esitettiin: että ajattelu on — pelkistetyksi — vain se voima, joka — toisaalta — liikuttaa ja yhdistelee mielikuvia ja mielteitä. Tavallisesti kielikin — kolmantena — on jo liittynyt tähän prosessiin, ja näin ajatukset pukeutuvat lauseiksi.

Aistimista tutkiessani totesin, että ajattelu ikään kuin "läpäisee" todellisuuden, siksi todellisuudella on meille jokin mieli. Sanoin lisäksi, että ajattelu aiheuttaa sen, että me tunnis-

tamme yleensä ympäristömme välittömästi ja olemme näin ollen ympäristöömme *orientoituneita*. Ajattelu löytää todellisuudessa olevan yleisen, niin että meidän ei tarvitse jatkuvasti hämmästellä muuttuvien aistimusten edessä. Jos emme kokisi havainnoissamme riittävää yleispätevyyttä, olisimme jatkuvasti pakotettuja orientoitumaan muuttuviin aistimuksiin.

Koska olemme ajattelun avulla vankasti todellisuudessa kiinni, voimme käyttää tässä yhteydessä sanontaa, että olemme *juurtuneet* todellisuuteen. Rudolf Steiner on käyttänyt ihmisestä kuvaa alassuvin olevana kasvina. Kun kasvi juurtuu juurillaan maahan saaden "vankan olemassaolon", tekee ihminen tämän tavallaan "päällään", tarkemmin sanottuna ajatusolemuksellaan. Ihminen ei "ajelehti" todellisuudessa, vaan ohjautuu siinä ajatusensa mukaan.

Ajattelu ei kuitenkaan ole keskittynyt vain ulkoisiin havaintoihin, vaikka suurin osa miellemassoistamme lienee lähtöisin aistien piiristä. *Ajattelu läpäisee itse asiassa koko inhimillisen olemisen* ja on näin erityisen tunnusomainen piirre ihmiselle. Ajattelu läpäisee ja jäsentää myös sielunelämäämme, sisäistä elämäämme, vaikka tällä suunnalla sillä lienee yleensä erityisen runsaasti "kyntämätöntä sarkaa" varsin sananmukaisesti.

Ajattelu (yhdessä mielikuvien ja kielen kanssa) on muovannut esimerkiksi sellaiset käsitteet kuin ajattelu, tunne, tahto, tarve, ilo jne. Ajattelumme on siis löytänyt sielunelämän piiristä erilaisia laatuja samoin kuin olemme kyenneet käsitteellisesti erottamaan esimerkiksi eri värit näköaistimusten piirissä. Voi olla, että monella ihmisellä on hyvin haalea kuva tunteen ja ajatuksen erosta, ts. he eivät välttämättä ole erityisen hyvin hahmottaneet näitä ilmiöitä, jotta voisivat päästä niiden selkeään käsitteelliseen erittelyyn.

Mutta joka tapauksessa sielunelämän laadut (esim. juuri ajattelu ja tunne) ovat varmasti erotettavissa toisistaan, koska kielessä niille löytyy sana ja toisaalta asiaa pohtimatonkin ihminen tiedottomasti tekee niiden välille eron. Toinen asia on sitten, että esimerkiksi tunne ja ajatus voivat olla sielunliikkeissä paljonkin toisiinsa kietoutuneita. Laadullisesti niiden erosta, toimin-

nasta ja olemuksesta voi päästä tarkempaan hahmolliseen käsitteeseen esimerkiksi tässä esitetyn analyysin avulla.

Tässä haluan lähinnä korostaa sitä, että ajattelu toimii myös sielunelämän alueella eritellen eri laatuja, olemuksia ja tapahtumia.⁹ Meillähän on tavattomasti sanoja sielunelämän ilmiöille. Luultavasti niitä useimpia vastaa myös jokin todellisuuden laatu.

Nykyaikainen psykologia on myös tehnyt tutkimusmatkoja ihmisen sielunelämään ja luonut uusia käsitteitä, jotka ovat syventäneet ihmistuntemustamme. Ajatellaan vaikka sellaisia psykoanalyttisiä käsitteitä kuin "tiedoton sielunelämä", "torjunta", "yliminä", "arkkityyppi", "anima ja animus" jne. Tämä osoittaa, että ajattelu on purrut syvemmälle, jäsentäen sielunelämän prosesseja.

Mutta ajattelu voi tunkeutua jäsentäen myös muille alueille, se kykenee jäsentämään esimerkiksi kielen sanat sanaluokkien erilaisten laatujuen mukaan. Ajattelu pystyy löytämään itsensäkin säännönmukaisuuksia, esimerkiksi muodollisen logiikan muodossa. Ajattelu voi tunkeutua syvemmällekin itseensä ja jopa sielunelämän ulkopuolelle, "henkiseen", kuten myöhemmin näemme. Ajattelua vain rajoittaa se, että sen mielteet ovat yleensä voimakkaasti sidoksissa havainnolliseen, aistimuksien kautta saatuun ainekseen. Kuitenkin ajatuskulttuurimme oppii varmaankin muodostamaan käsitteitä, joilla yksiselitteemmin opimme liikkumaan sekä sielunelämän että hengenenelämän alueilla. Tosin ilmeisesti joudumme käyttämään runsaasti havainnollista, "kuvallista" ainesta itse asiassa epähavainnollisten ilmiöiden kuvaamiseen.

Tärkeintä on kuitenkin huomata, että ajattelun keskeinen tehtävä on *jäsentää* todellisuutemme. Se kuinka hyvin juurumme todellisuuteen, riippuu tietysti sen ajattelun laadusta, jota sielusamme kannamme. Tästä kohdistuu vaatimuksia sekä kulttuurille että opetukselle.¹⁰

On huomattava, että ihmiskunnan historiassa hyvin uusi ilmiö, nimittäin tiede, on tietoista pyrkimystä todellisuuden syventävään jäsentämiseen, vaikka tiedettä ei ehkä aina riittävästi olekaan tältä kannalta harkittu.

Ajattelun erikoista todellisuuden moninaisesti läpäisevää kokemusta kuvaa seuraava esimerkki. Voin muodostaa ajatuksen "Tämä on pöytä", mutta voin myös tietoisuuttani kohottaen havaita: "Minä ajattelen: Tämä on pöytä". Todellisuutemme jäsentyy monikerroksisesti.¹¹

1.3. Ajattelun tutkiminen

Miten me saisimme tarkempaa selkoa, mitä ajattelu oikeastaan on? Filosofit ja psykologit ovat tuottaneet kuvauksia ja "malleja" ajattelun olemuksen selvittämiseksi. Loogikot ovat valaisseet tiettyjä päättelyyn liittyviä piirteitä. Hyvin vähän on pyritty tutkimaan ajattelua sellaisenaan, ilmiönä, joka jatkuvasti virtaa meissä sielullisena tapahtumisena. Tämä on ymmärrettävää monista syistä, joita pyrin selvittämään.

Ajattelu on ensinnäkin epähavainnollinen ilmiö. Me tunnemme sen liikkeen ja toiminnan itsessämme, mutta emme voi tarjota sitä havaintona nähtäväksi, jotta voisimme tutkia sitä "pysäytettynä" edessämme. Ajattelulla ei ole avaruudellisia ominaisuuksia, se ei ole "pitkä eikä leveä", eikä se toisaalta ilmeisesti "painakaan" mitään. Nämähän ovat aineellisen, aistittavan kapaleen erottamattomia ominaisuuksia, ja ajattelu lienee "jotain muuta".

Toisaalta ajattelu on auttamattomasti *sisäistä*, sielullista tapahtumista, eikä ole suoraan kenenkään toisen havaittavissa, joten yksiselitteinen puhe ajattelusta on huomattavasti vaikeampaa kuin ulkoisista havainnoista. Keskustelun onnistuminen ajattelusta edellyttää, että molemmat ovat kyenneet tekemään samoja *sisäisiä havaintoja*. Vaikka sanon, että ajattelu on viime kädessä yksilön sisäisyydessä tapahtuva ilmiö, on ajattelulla se erikoinen *objektiivisuusmomentti*, että se tuntuu tavoittavan todellisuutta ja olevan ihmisille yhteistä niin, että *kommunikaatio* on mahdollista. Kuitenkin ilmiönä se on jotain, joka tapahtuu sisäisyydessäni.

Rudolf Steiner on ansiokkaasti, ehkä ainoana tunnettuna ajattelijana, tuonut teoksessaan *Vapauden filosofia* esiin ajattelun tutkimiseen liittyviä erikoisuuksia. Ajattelun "havaitseminen" — jos niin voidaan sanoa — on poikkeustila. Ulkoiset aistimukset

valmistuvat havainnoiksi vasta, kun ajatus, käsite liittyy niihin. Havainto edellyttää aistimusta ja ajatusta, kumpaaakin. Ajattelu "ilmenee" kuitenkin sellaisenaan *välittömästi*, ilman välittäjiä. Tämä on varsin erikoista ja siksi yleensä ollaankin kyvyttömiä kiinnittämään ajatteluun mitään huomiota. Kaikki muu havaitseminen on välitettyä (esim. ajattelun välittämää), mutta ajattelu ilmenee suoraan itsessään. Inhimillinen todellisuus ei ole kuitenkaan "valmis" ilman, että ajattelu sen jäsentää. "Ajatukseton" todellisuus olisi kaaosta.

On vielä toinenkin seikka, minkä vuoksi ajattelun havaitseminen on vaikeata. Jos aion toteuttaa jonkin teon tässä maailmassa, niin minulla on ennakoivia mielikuvia teostani. Voin suunnitella mitä teen ja sitten toteuttaa sen. Ajattelun alueella en voi näin menetellä. Ajattelu on nimittäin eräässä mielessä ehdottoman luovaa. En voi ajatella ajattelevani jotain ajatusta ilman, että sen jo ajattelin! Ajattelu ilmenee välittömästi. Tämäkin on outoa, ajattelu ikään kuin pulppuaa jostakin lähteestä ilman "ennakkosuunnitelmaa". Ajattelun tulee olla tapahtunut tosiasia ennen kuin voin kiinnittää siihen mitään huomiota.

Kuitenkin koen elämyksellisesti (vaikkei tietysti välttämättä totuudenmukaisesti) itse tuottavani ajatukseni. Sanon täyden elämyksen voimalla: "Minä ajattelen". Näin siitä huolimatta, että toiselta kannalta voisikin osoittaa, että ajatukseni eivät ole vähäisessäkään määrin omiani. Mutta tämä ei olekaan tässä olennainen huomio, vaan olennaista on se, että koen olevani ajatusteni tuotannossa minänä (minä-olentona) mukana ja että tämä on normaalin sielunelämän mukaista. Tervettä olisi tuskin kokea, että joku muu ajattelee ajatuksiani.

Edellisiä huomioita seuraten voisi tulla siihen tuntuun, että olemme ajattelun suhteen täysin hukkatiellä ja että ajattelusta selvyuden saaminen on täysin mahdotonta. Näin ei kuitenkaan ole, sillä ajattelu on ainoa todellisuuteen kuuluva elementti, joka voi tutkia myös itseään. Voi jopa ajatella, että se mahdollisesti on ainoa todellisuuden elementti, jonka koemme suoraan ilman välittäjiä. Se vain tuntuu olevan liian lähellä.

Olen edellä todennut, että ajattelu pyrkii läpäisemään kaikki todellisuuden tasot. Näin se voi pyrkiä luomaan jäseny-

neen kuvan myös itsestään. *Ajattelu tutkii itseään ja tämä on inhimillisen itsetietoisuuden ydin.*

Tärkeää on kyllä, että voin ajatella aikaisemmin ajattelumiani ajatuksia, tuosta — ainakin näennäisesti — tuntemattomasta lähteestä nousevilla uusilla ajatuksilla. Voin päästä perille ajatteluni sisällöistä, laadusta ja liikkeestä. Tämä on nähdäkseni fenomenologinen tosiasia. Tässä itse asiassa ajattelun luovuus tulee dramaattisesti esiin. Ajattelu voi suorittaa *dialektista liikettä* itseensä "syventymiseksi", se voi heijastaa itse itseään. Lienee jo syytä huomata, että tämä tietysti edellyttää eräänlaista tajunnan "leviämistä", jatkumista "pistemäisen" ajan hetken yli. Ajatukset eivät saa kadota mielestäni välittömästi ajateltuani ne, vaan niiden on jäätävä "joksikin aikaa" tajuntani piiriin (ja ne jäävätkin), jotta voin niitä tarkastella. Tavallisesti tätä nimitetään hämäräksi muistoksi, kun asian ontologista syvyyttä ei haluta tarkastella.

Tämä ajattelun dialektisen itsetiedostuksen kokeminen suo myös elämyksen siitä, että on ajattelun "syntyn" äärellä, ikään kuin saisi ajatuksesta kiinni "itse teossa". Ajattelun mieltä sokaiseva vaikutus häviää. Se muuttuu sielulliseksi elementiksi muiden sielullisten elementtien joukossa.¹²

Näin ajattelu tulee *tutuksi* tutkijalle. Eikä tätä ole nähtävä itsekeskeisenä "märehtimisenä", vaan se on välttämätöntä ajatuksen haltuunottamiselle. Onhan toisaalta muistettava, että ajattelu on myös yleistä, yhteistä ja objektiivisuuteen pystyvää, niin että tällaisen elementin tunteminen onkin kaikkien alojen tutkijoille itse asiassa ehdottoman välttämätöntä. Tämä koskee varsinkin filosofeja, psykologeja ja erityisesti kaikkia ihmistä koskevien tieteiden kanssa puuhailevia tutkijoita. Ihmistieteilijälle ajattelun kanssa tutuksi tuleminen on välttämätöntä, koska ajattelu on ihmisen olemuksen tunnusmerkillisin sielullinen piirre.¹³

Näin voimme päätyä kokemukseen, että ajattelu (mielteidän liike) on *oma olemassaolon tasonsa*, jolla on omat tehtävänsä ihmisen olemuksessa. Normaaleissa elämäntilanteissa me olemme yleensä "sokeita" tämän elementin suhteen, ja tätä kai on pidettävä jossain määrin oikeutettuna ja terveenä ilmiönä. Ajattelun havainnointi on näin poikkeustila, joka kyllä vaikuttaa merkittävästi "arkiajattelunkin" laatuun. Elämyksellisesti ajatte-

lun voi kokea liikkeenä ja voimana omassa henkilössään. Ajattelu on siis lähinnä löydettävä omassa olemuksessaan, herättävä ajattelun suhteen, ja tähän voi ajattelun olemuksen erittely antaa virikkeitä. Tieto ajattelusta ei voi olla suljettua kuten lause "mansikka on punainen", vaan ajattelu on opittava kokemaan "sen omassa ympäristössään".

Jos ajattelumme (tai tajuntamme, tietoisuutemme) kysyy sitä, miten se rakentaa omasta olemuksestaan käsin sellaisen todellisuudenkuvan kuin se tekee, niin kysymys on *ontologinen*. Voimme tietysti arvella ajattelumme kehittyneen tietyn kehityshistorian tuloksena, jolloin näkökulma on *geneettinen*. Seuraavassa näemme, kuinka ongelmallisia ilmiöitä ajattelu ja tietoisuus ovat ylipäätään.

1.4. Ajattelu ja todellisuus

1.4.1. Ajattelun erikoisuus

Kun lähtee tutkimaan ajattelua, on luonnollista, että nykyaikana huomio kääntyy aivotoimintaan. Maailmankuvamme on niin läpeensä materialistinen, että asiaa huomaamatta etsimme pakonomaisesti ilmiöiden aineellisia ehtoja.

Mutta minkä merkillisen huomion tällöin teemme? Ajattelun osoittaminen aivotoiminnaksi *edellyttää* jo ajattelua. Ilman ajattelua tuo osoittaminen ei olisi mahdollinen. Kun luomme käsityksiä ihmisen aivojen toiminnasta käyttäen hyväksi esimerkiksi kemian, fysiikan, fysiologian ja neurologian tietoja, niin on huomattava, että ne on muotoiltu ajatuksin. Tämä on filosofisesti kiusallista, sillä joudumme edellyttämään ajattelun luodessamme käsityksiä ajattelusta.

On varsin tärkeää kysyä, miten ns. havaintoperäinen tiede (empirismin rajoitettu mieli) kykenisi *havaitsemaan* ajatukset. Jos fysiologi etsisi ajatusta aivoista, hänen täytyisi "yltää" tuohon erikoiseen poikkeustilaan, jota ajattelun havainto introspektiivisena kokemuksena on. Voiko fysiologi havaita ajatusta, kun ajattelun havainto on auttamattoman sisäistä? Tällä en kiellä,

etteikö fysiologia voisi löytää joitakin ajattelun korrelaatteja, vaan haluan tuoda esiin ajattelun ontologisen erityisaseman.

Toisaalta voisimme lähteä kehitysteoreettisesta (esim. darwinistisesta tai marxilaisesta) näkökulmasta laatimaan näkemystä siitä, kuinka lajihistoriallisen kehityksen kuluessa ajattelu alkoi esiintyä ja mitä ehtoja ajattelun ilmestymiseksi täytyi olla olemassa. Kaikki nämä kaavailut edellyttävät jo ajattelun olevan olemassa, sillä ne tapahtuvat ajattelulla!

Yritimmepä lähteä selittämään ajattelun luonnetta milta näkökannalta tahansa meidän tulee olettaa jo ilmiön olemassaolo ja meidän on käytettävä sitä hyväksemme. Ajattelulla on näin ollen ihmisen olemuksessa merkittävä *ensisijaisuus*. Samaan oivallukseen on päätenyt Lauri Rauhala (1976) puhuessaan tajunnan primorditeetista. Rauhalan ajatus on sikäli laajempi, että hänen mukaansa tajunnan on oltava ensin olemassaoleva tosiasia ennen kuin se voi tutkia oman syntynsä tai olemassaolonsa ehtoja.

Edellä esitetyt seikat eivät tietenkään todista, etteikö ajattelu olisi voinut syntyä "aineesta" (mitä se sitten lieneekin, sillä ainehan on ajattelun käsite!¹⁴), mutta ne nähdäkseni viittaavat siihen, että ajattelun myötä todellisuuteen on tullut erikoinen "itseriittoinen" elementti siinä mielessä, että se *tarvitsee itseään itsensä selittämiseen*.

Lienee myös syytä huomata, että tämän oivaltaminen saakin ajattelun vapautumaan itsemääräisempään kehitykseen. Ajattelun tutkiminen merkitsee myös *ajattelun nousua*.

Toinen piirre, jota Steiner käsittääkseni liiankin terävästi ja dramaattisesti korostaa, liittyy ns. filosofian peruskysymykseen eli todellisuuden erikoiseen kahtiajakaantumiseen ihmisessä. Tietoinen ajattelutoiminta edellyttää maailman jakautumista ajattelun kohteeseen (objektiin) ja ajattelijaan (subjektiin). Varsinkin *tietäminen* edellyttää, että on olemassa kohde (tiedettävä, objektiviteetti) ja tietäjä (subjektiviteetti). Tietäminen ei ole muuten sanan varsinaisessa mielessä mahdollista. Tiedävä ja tiedettävä eivät voi sulautua yhteen. Maailman täytyy "revetä" näihin kahteen osaan. Tämä tapahtuu ihmisessä.

On selvää, että tämä on ontologisesti hyvin merkittävää. Steiner korostaa erityisesti tätä toista ajattelun dilemmaa, nimittäin sitä, että ajattelu jakamalla maailman minään ja ulkomaailmaan tavallaan *itse valmistaa itselleen toimintamahdollisuutensa*. Jäsentämällä (usein tosin tiedottomasti) maailman kahteen osaan ajattelu luo itselleen toimintakentän.

Vain erillisyydestä käsin voi syntyä tietämistäpahtuma. Tietäminenhan voidaan käsittää *yhdistymiseksi*, ihmisen eräänlaiseksi yhteydeksi ulkopuolelleen. "Ulkopuolen" ja "sisäpuolen" on vain oltava ensin olemassa. Yhdistyminen (tietäminen) edellyttää erilläänoloa. Ehkäpä erilläänolo on tietoisien yhteydenoton edellytys.

Ajatus siitä, että ajattelu luo nuo kaksi elementtiä, on ehkä liiallista ajattelun ensisijaisuuden korostamista. Olemme jo edellä havainneet, että ajattelu ulottuu kaikille elämänaloille jäsentäen todellisuuden laatuja. Nähdäkseni erittäin keskeisen ontologisen elementin, "minän", täytyy olla olemuksena ja laatuna olemassa, ennen kuin ajattelu (terävöityneenä) pystyy tuon elementin löytämään ja jäsentämään erilleen. Minä on olemus, joka asettuu "maailmaa vastaan", ja ajattelu "löytää" tuon kahtiajaon. Ajattelun avulla me joka tapauksessa tietoisesti tai tiedottomasti koemme itsemme minäksi.

Yleisesti tuo dramaattinen maailman kahtiajako minään ("henkeen", subjektiin) ja ulkomaailmaan ("aineeseen", objektiin) on erittäin perustavaa laatua ja ajattelulle ehdottoman olennaista. Ajattelun on terävöidyttävä tuon kahtiajaon näkemiseen.

Todettakoon, että tuon kahtiajaon seurauksena minä voi (tai minä voin) tuntea kipeää erillisyyttä ja yksinäisyyttä todellisuuden suhteen. Tämä voi viedä ahdistuksen, tuskan ja oman olemassaolon (eksistenssin) outouden kokemiseen. Ne lienevät merkkejä tietoisuuden kehitysvaiheesta ja ehkä ajallemme tyypillisiä oireita. Tämänäsuuntaiset eksistentiaalistiset teemat välähtelevät näkyviin monilla elämänaloilla, erityisesti kirjallisuudessa. Ihminen on ilmeisesti "pakotettu" tässä historiansa kehitysvaiheessa tietoisempaan, "yksinäisestä minästä" lähtevään suhteeseen ympäristöönsä, luontoon ja omaan elämäänsä. Ihminen on "heitetty maailmaan".

1.4.2. Ajattelu ja aivotoiminta

Olemme jo edellä havainneet, että ajattelu on jollain tavoin meille arvoituksellinen elementti, koska olemme kulttuurissamme vielä voimakkaasti kiinni havainnollisessa kielessä eikä havainnollinen kieli ole onnistunut ajattelun kuvauksen kannalta. Toisaalta ei kulttuurissamme juuri ole perinnettä, joka innoittaisi ihmisiä sisäisten ilmiöiden, esimerkiksi ajattelun tutkimiseen.

Eräs ajallemme tyypillinen pinttynyt käsitys on, että ajattelu on "aivotoimintaa". Aivoissa tapahtuvista ilmiöistä sekä hermosoluista tiedetään sentään yhtä ja toista nykyaikana. Periaatteessa meidän ei fenomenologisessa tutkimuksessa tarvitsisi lainkaan välittää siitä, mikä ajatteluilmiön ja aivotoiminnan suhde on, sillä meitä kiinnostaa ajattelu sellaisenaan eikä sen fysiologiset korrelaatit. Voisimme jäädä odottamaan, milloin neurologiset tutkimukset löytäisivät tuon yhteyden, sisäisenä koettavan ajattelun ja ulkoisena havaittujen aineellisten tapahtumien välisen yhteyden. Sitten voisimme tarkastella, vaikuttavatko nämä luonnontieteellis-havainnolliset tutkimukset milläänlailla fenomenologiseen tutkimukseen. On vaikea ainakin toistaiseksi kuvitella, miten ajattelun sisäinen luonne voidaan "ulkoistaa", niin että tavanomaisten tieteiden tarkastelutapa mahdollistuu. Tai sitten tieteellisessä ajattelussa täytyy tapahtua muutoksia.

Joka tapauksessa se tiedetään, että ajattelu näyttää edellyttävän vahingoittumattomia aivoja ja erityisesti ns. korkeammat aivokeskukset (isoaivot) näyttävät olevan olennaisesti tekemisissä ajattelun kanssa. Fenomenaalisesti voi todeta, että koemme ajatustemme sijaitsevan päässä. Emme koe ajatusten läsnäoloa muissa ruumiinosissa, vaikka en sulje pois sitä mahdollisuutta, että voisimme puhua ajatusten jonkinlaisesta läsnäolosta muuallakin kehossamme. Koemme kuitenkin normaalisti ajattelevamme päällämme.

Tietoisuuden ilmiöt ovat voimakkaimmin keskittyneet pään seudulle. Jos ajattelua tunnustelee tarkasti, se "tuntuu" keskittyvän silmien tasolle ja yläpuolelle. Siinä tuntuu olevan ajattelevan tietoisuuden keskus, ajatusten muodostumisen keskus. "Tiedottomammin" ajatuksia saattaa olla muuallakin, mutta nor-

maalitietoinen ajattelu tapahtuu jossain määrin rajatussa "pistemäisessä" avaruuden kohdassa.

Tietoiseksi tuleva ajattelu ei asu kuitenkaan pelkästään tuossa pisteessä. Jokainen tietoisesti ajattelun liikettä seurannut huomaa sen olevan yhteydessä kaikkialle kehoon, mutta erityisesti keskikehoon. Voimakkaat ajatukset voivat saada aikaan ilmiöitä erityisesti sisäelimistössä ja omalla erikoisella tavalla luonnollisesti ihmisen rytmisessä elimistössä. Haluan korostaa, että ajattelu vaikuttaa elimistön toimintaan eikä vain esimerkiksi ajattelun mukana kulkevat tunteet. Ajattelu on tässä mielessäkin "aineellista" (tosin omalaatuista ainesta), substantiaalista. Sisäelinten toiminnalla ja ajattelulla tuntuu olevan hiukan yllättävä keskinäinen yhteys.

On syytä todeta, että ajattelun ja aivotoiminnan yhteydessä emme saa tietoja "sisäkautta", ts. emme millään tavoin koe aivotoimintoja ajattellessamme. Vaikka aivotoimintaa täytynee liittyä jokaiseen ajatukseen, emme ole siitä ainakaan suoraan tietoisia. Aivotoiminta jää tiedottomaan. Vain "ulkokautta", ts. aistien ja tieteellisten kojeiden välityksellä voimme havaita aivotoimintaa, mutta ajattelun yhteys aivotoimintaan on hyvin problemaattinen, kuten edellä totesin. Käsittääkseni siitä ei ainakaan tarkasti ottaen tiedetä mitään.

Tavallisesti nimitetään materialismiksi ajatussuuntaa, joka näkee asiat niin, että kaikki sielulliseksi tai henkiseksi nimetty tapahtuminen olisi lopulta palautettavissa "aineellisiin" (tarcoittaa yleensä "aistillisiin") ilmiöihin. Kun ajattelu vapautuu lopulta eläväksi, liikkuvaksi elementiksi, niin voi hyvin ymmärtää, että "materialismikin" on eräänlaista ajattelua! Toisaalta se ei kuitenkaan ole "pelkkää" ajattelua, sillä maailmankuvamme muodostukseen osallistuvat muutkin sieluelementit, erityisesti aistit, ja ajattelussa maailmankuvamme saa vain tietoisien ilmauksen. Materialismilla on oma suhteellinen oikeutuksensa aistien alueella, kun kuitenkin muistetaan sen ajatuksellinen suhteellisuus. Materian käsite perustuu kuitenkin joihinkin mielikuviin.

Tilannetta ei käsittääkseni korjaa, vaikka yritettäisiin erilaisella "sanamystiikalla" korjata materialismia. Näinhän tapahtuu ns. dialektisessa materialismissa, kun käytetään sanontaa

"korkeasti järjestyneen materian tuote" (ks. esim. Lenin 1971) kuvattaessa sielullisia ilmiöitä, erityisesti ajattelua. Dialektinen materialismi, jota pidetään kehittyneenä materialismina ja johon ei ajatella sisältyvän tavallisen materialismin "naiviutta", sisältää sekun runsaasti tällaisia käsittääkseni epämääräisiä sanontoja.

Puntaroidessaan asiaa eri puolilta, voi päästä oivallukseen, että ajatuksen (tai mielteen) liittymistä toiseen ei saa aikaan aivojen aineellis-kausallinen lainalaisuus, vaan ajattelun käsitteisiin (mielteisiin) kätkeytyvä *oma mielellisyys ja logiikka*. Ajatukset voivat silti olla paljolti ympäristön heijastusta tai ainakin siihen sidoksissa. Ajattelun *mieli ilmenee* meille sisäisessä havainnossa *suoraan*, ja me koemme, että ajatukset liittyvät toisiinsa *sisäisten merkitystensä* perusteella. Tietysti siihen, *mitä* me ajattelemme vaikuttavat muut sielulliset aiheet, mutta *miten* ajatukset pounoutuvat, on ytimeltään ajattelun sisäisen logiikan (jolla varmaan on yhteys ulkopuolisen todellisuuden logiikkaan ja rakentamiseen) mukaista. Näin voimme kokea ajattelun omana todellisuuden tasonaan.

1.4.3. Ajattelun todellisuus

Nykyaikana on esiintynyt ajatussuuntia, joissa on kielletty ajattelun olevan oikeastaan lainkaan olemassa. Ajatteluhan voitaisiin käsittää jonkinlaiseksi illuusioksi, joka syntyy hermosolujen toiminnan sivutuotteena. Vaikkei ajattelun fenomenaalista olemassaoloa kieltäisikään, niin voitaisiin se nähdä kuitenkin vain jonkinlaisena "ylimääräilmionä", joka esiintyy rinnan aineellisten ilmiöiden kanssa. Tämänsuuntainen ajattelu istuu erityisen hyvin ns. behavioristiseen psykologiaan. Vaikka tavallinen tiedemies ei monesti ole näinkään pitkälle harkinnut maailmankatsomustaan, niin tiedottomasti tämä on tavallaan vallitseva ajattelutapa tieteellisessä maailmassa siinä mielessä, että ajattelun fenomenologiaan ei ole juuri kiinnitetty mitään huomiota lukuunottamatta ehkä eräitä filosofisia suuntauksia.

On myös pyritty palauttamaan ajattelu "sisäiseksi puheeksi". Tämä on varsin luonnollista, sillä useinhan me ajatellesamme muodostamme lauseita (esim. tällaista tutkielmaa laadit-

taessa), ja toisaalta voimme havaita kurkunpäässä toimintaa, joka viittaisi siihen, että myös puhe-elimistö muodostaa puhetta ajattellessamme, silloinkin kun emme tuota kuultavaa puhetta. Tämä on erittäin varteenotettava näkökanta ja siihen paneudun hiukan tarkemmin.

Kun puhumme, niin ajatukset "purkautuvat" välittömästi lauseiksi ja puhe virtaa melko tiedottomasti olemuksensa mukaisessa muodossa ja rakenteellisesti valmiina. Käsittääkseni kuulon ja kieliäistin välillä vallitsee suurempi yhteys kuin on osattu olettaakaan. Kieli on auttamattomasti sosiaalinen ilmiö (vaikka kielen "syvärakenne" voi olla jotain ihmisen olemukseen muutoin liittyvää, ajatuksellista). Kieli kehittyy kuullusta ja syntyy jäljittelystä lapsella. Fenomenaalisesti yhteys vaikuttaa välittömältä. Kieli onkin "korvista kurkunpäähän" vaikuttava erikoinen olemassaolon taso. Me vain "liitymme" tähän tasoon, ja oma osuutemme on siinä varsin pieni. Käytämme kieltä hyväksemme.

Olen edellä todennut, että kieli "istuu ajattelun päällä" ja ankkuroi ajattelun. Ajatellessamme sanoilla me tavallaan ajattemme "kuulomielikuvilla". Kun havaitsemme äänielinten olevan tällöin jollain tavoin mukana, voimme itse asiassa täsmentää tätä kuvaa. Olen edellä todennut, että ihmisellä on kieliäisti. Ajatellessamme me itse asiassa käytämme *kielimielikuvia*, jotka ovat yhteydessä äänielimiin.

Me siis todella ajattemme paljon sanoilla, mutta meidän on nähtävä sen taustalla mielteiden liike, joka usein on nopeampaa kuin, mitä sanoilla voi ilmaista. Miellemassojen liike on varsinaista ajattelua, johon kieli liittyy.

Ihmisen ajattelutoimintaa on pyritty selittämään siten, että ihmisen mieli *heijastaa* ympäröivää todellisuutta. Tämä voidaan edellisten tarkastelujen pohjalta ymmärtää siten, että ulkomaailman havainnot jäävät elämään ihmisessä edelleen mielikuvissa. Näin ihmisen mielen voi ajatella olevan ulkomaailman heijastusta. Kun näemme, että ajattelu toimii näiden mielikuvien "joukossa" jäsentäen niitä, ja ennen kaikkea, kun otamme huomioon monet sielulliset elementit, on käsitys ihmisen tajunnasta todellisuutta heijastavana vaarallisen latteaa. Kun rajoitamme "heijastusteorian" mielikuvien syntyä, niin sillä on silloin tietty

suhteellinen oikeutuksensa. Jos inhimillinen tajunta on heijastuva peili, se on siitä erikoinen peili, että peilillä on omaa sisäistä liikettä, rakenteellisuutta ja lainalaisuuksia. Ihmisen tajunta omaa suhteellista itsenäisyyttä ulkopuoliseen maailmaan nähden.

Tämä tarkastelu pyrkii johdattamaan sen oivaltamiseen, että ajattelu on reaali-teetti ihmisen sielunelämässä. Jos me otamme sielunelämän "puuromaisena" pyrkimättä jäsentämään sitä, emme näe ajattelun reaalista luontoa. Ajattelu on jäsennettävä erilleen lukuisista muista sielunelementeistä, sielunlaaduista, jotka siihen liittyvät. Ajatteluun liittyy sellainen kummallisuus, että sillä on olemuksessaamme selvästi koettava, mutta samanaikaisesti erikoisella tavalla "katoava" laatu.

1.4.4. Ajattelun ja todellisuuden yhteys

Ajattelussa on myös toisenlaista reaalisuutta kuin mistä edellä oli puhe. Voimme kokea elämyksellisesti, että ajattelu on ihmisen sielunelämässä tietynlainen tukipiste, se sisältää omaa erikoista vankkumattomuutta. Olen jo edellä tuonut esiin, että ajattelun avulla me juurrumme todellisuuteen.

Edellisen kanssa ei ole ristiriidassa se, että ihminen persoonana voi kokea juurettomuutta, elämän mielettömyyttä ja ajattelun voimattomuutta. Karkeasti yleistäen voi sanoa, että "naiivi tietoisuus" luottaa täysin epäröimättä ajatteluun ja toimii sen ohjaamana, kysymättä mitään ajattelun suuntaan. Kysyvälle tietoisuudelle tulee hetkiä, jolloin ajattelu voidaan kokea täysin subjektiivisena, "mielivaltaisesti ajeltavana", mihinkään tarttumattomana kipeänä sisäisenä tapahtumisena. Tämän vaiheen ylitettyämme (jos sitä todellisuudessa teemme täysin koskaan) voimme uudelleen löytää suhteen ajatteluun ja koemme jälleen siinä erikoista tukevuutta.

Joka tapauksessa ajattelu yleensä, olipa tietoisuutemme millä kehitysasteella tahansa, tuntuu omaavan erikoista "totuusvoimaa" ja vankkuutta, jolla on itse asiassa suuri merkitys olemisellemme. Ajattelu tavallaan *todellistaa* maailmamme. Ajattelu aivan kuin "kertoo" jotain todellisuudesta. Maailmalla on meille

ajatuksenomainen sisältö. Tämä on eräs ajattelun laatu, jota on vaikea kuvata ja joka täytyy vain havaita.

Se että ajattelu tuntuu juurruttavalta ja vankkuutta luovalta persoonassamme, ei millään muotoa ratkaise sitä filosofista kysymystä, joka nousee luonnollisesti tässä yhteydessä. Mutta se, että ajattelu tuntuu todellisuutta tavoittavalta, *tekee* tietysti tämän filosofisen kysymyksen todelliseksi ja aidoksi. Nimittäin kysymyksen siitä, mitä on ajattelun ja todellisuuden välinen suhde. Kuinka on mahdollista, että ajattelu *tavoittaa* todellisuutta?

Olemuksemme on siten rakentunut, että se säilyttää havaintoja mielikuvina ja mielteinä. Olen sanonut, että ajattelu työskentelee näissä mielikuvissa pelkistäen ja jäsentäen, mutta samalla sitoen niitä (ajatuksiksi). Ajattelu on se "kätkeyty voima", joka tekee näin. Ilmeisesti on niin, että ajattelu ei voi työskennellä tyhjässä, vaan mielikuvamassat tarjoavat sen aineksen, materian, johon ajattelu upottaa olemuksensa, muotonsa.

Selittämättömältä tuntuu silti, mistä ajattelu saa tuon voiman, että se voi "tuntua todelta". Mistä johtuu ajattelun *todellisuusluonne*?

Ajatteluun kätkeytyy se erikoisuus, että vaikka se elämyksenä on aitoa sielullista tapahtumista, se on myös samalla epäpersoonallinen siten, että ajatus *ylittää* sielullisuuden ja henkilöllisyyden rajat. Ajatus voi kertoa objektiivisen tosiasian kertomatta mitään itse ajattelevasta henkilöstä. Tosin ajatus esiintyy subjektissa ja sisältää aina vähintään sen subjektiivisen momentin, että ajatuksen esiintyminen saattaa olla yksilön sielullisten aiheiden motivoima tai hänen henkilöhistoriastaan johtuva. Ajatus esiintyy aina "aidossa" subjektissa ja on tietysti muiden sielunilmiöiden ympäröimä, mutta se ei tee ajattelusta suinkaan epätotta. Ajatus kykenee ylittämään (transkendoimaan) sisältönsä puolesta sielullisen. Mitä on sitten tuo "ylittävä osa" ajattelussa? Kuinka jokin sisäinen voi tavoittaa jotain sen ulkopuolella olevaa?

Filosofian historiassa mainitaan yleensä eräänä keskeisenä tieto-opillisena ongelmana ns. universaliala-kiista, joka alkoi keskiajalla. Kiista koskee käsitteiden ontologista asemaa. Käsitteet ovat jotain yleistä (siitä nimi universaliala), mutta missä mie-

lessä ne ovat olemassa? Kiistan toinen osapuoli, *nominalistit* väittivät, että yleiskäsitteet ovat ihmismielen luomuksia ja ovat vain ihmisen mielessä olemassa. Toinen suunta, *realistit* väittivät, että yleiskäsitteillä on jokin ihmisestä riippumaton reaalin olemassaolo, jonka ihmisen mieli tavoittaa muodostaessaan käsitteitä. Tässä en halua puuttua syvemmin kiistan taustoihin ja argumentaatioon.

Kuten yleensä filosofisissa kiistoissa, uskon tässäkin molempien osapuolten olevan oikeassa tietyssä suhteellisessa mielessä. Kiistan ja ongelman näkeminen ei kuitenkaan ole merkityksentöntä, sillä se on jakanut tutkijoita ja filosofiä kahteen leiriin lähinnä sen suhteen, kuinka he suhtautuvat tutkimuskohteeseen. Voidaan sanoa, että realistisesti suuntautuneet tutkijat ovat pyrkineet löytämään lainalaisuuden itse ilmiöstä (esim. marxismi), kun taas nominalistit ovat nähneet lainalaisuuden lähinnä ihmismielen konstruktiona (esim. kokeellinen tutkimus tai positivismi).

Ihmisellä on jonkinlaista vapautta käsitteiden muodostamisessa. Ihminen voi asettaa käsitteitä määrittelemällä. Kun näemme kuitenkin ajattelun voimana, joka pelkistäen työskentelee mielikuvien piirissä suoden meille elämyksen käsittämisestä, voimme myös vakuuttautua, ettei käsitteiden muodostaminen voi olla mielivaltaista.

Ajattelu voimana näkee havainnoissa jotain yleistä, jotain havainnollisesti ottaen "näkömätöntä". Tietäminen on sitä, että ajatus löytää ilmiössä itsessään olevan lainomaisuuden. Käsitteen löytäminen on jo sinänsä tietämistä, lainalaisuuden (käsitteiden välisen yhteyden) löytyminen sitäkin olennaisemmin. Näin realistinen asenne on käsittääkseni oikeampi, koska se perustuu ajatustoiminnan tuntemiseen.

Realistit väittävät vielä ehkä jotain enemmänkin. Kun nominalistit näkevät käsitteiden voivan pelkistyä (käyttääkseni omaa ilmaisuani) mielivaltaisesti ihmisen intresseistä käsin, realistit uskovat todellisuudessa olevan käsitteitä vastaavia olemuksia, joiden mukaisesti ajattelun olisi suuntauduttava. Realistien tueksi voi ainakin sanoa, että me koemme ympäristössämme "luonnollisia kokonaisuuksia", joiden emme voisi ajatella

hahmottuvan muulla tavoin kuin, mitä yleisesti teemme (esim. käsite "puu", emme hahmota oksia ilmaan kuuluvaksi ja runkoa maaksi).

Kun huomaamme, että käsite on seuraus ajatteluprosesista, voimme nähdä realistien tarkoittavan sitä, että ajattelu on jotain todellista siinä mielessä, että se on *yhteydessä todellisuuteen*.¹⁵ Nominalisti pitää ajattelua ihmisen sisäisyyteen jäävänä ilmiönä. Olen edellä jo todennut, että havainto muodostuu vasta, kun ajattelu on aistimuksessa mukana. Ajattelu "näkee" lainomaisuuden todellisuudessa.

Voimme edelleen ihmetellä, mitä tarkoitetaan sillä, että ajattelulla on *todellisuusluonne*. Olemme käsittäkseni tässä kysymyksessä tärkeällä rajalla. Ajattelu sellaisena kuin sen koemme on sielullinen ilmiö. Jos kysymme ajattelun todellisuusluonnetta, meidän on ylitettävä sielullinen ilmiö, ts. meidän on ylitettävä sielullisen rajat. Emme suinkaan voi saada vastausta pysyen sielullisen piirissä. Kun näemme ajattelun "kätkeytyvän", voimme arvella olevamme sielullisen ulkopuolisen, henkisen kynnyksen äärellä. Tulemme nähdäkseni väistämättä tälle rajalle esittäessämme kysymyksiä ajattelun todellisuusluonteesta. Kysymykset kilpistyvät, eivät vie eteenpäin.

Olemme varsin avuttomia kysymysten äärellä, jotka koskevat jonkin ilmiön viimeistä luonnetta. Voi vain todeta, että se "voima", joka on ajattelun syvin olemus, on jonkinlaisessa suhteessa itse todellisuuden kanssa. Ajattelu on syntynyt "luonnon syylistä", ehkä siitä johtuen ajattelu on sukua ympäröivän maailman kanssa. Tällöin ajattelen ajattelun koko mahtavaa, jäsentävää toimintaa.

Yksinkertaisesti sanottuna ajattelun todellisuusluonne johtuu sen todellisuutta "kutovasta" henkisestä luonteesta. Henkinen ei ole suoraan ilmenevää. Se jättää ihmisen sielulliseen olemukseen "jälkensä" muun muassa ajattelun muodossa. Ajattelu muodostaa kuitenkin ne langat, *luotteet*, joilla olemme juurtuneet maailmaan.

2. Ajattelu sielullisena ilmiönä

Ajatus on samanaikaisesti monentasoinen ilmiö. Sen transkenoivaan ("henkiseen") puoleen kuuluu sen todellisuusluonne (ajatus objektivoi ja tavoittaa todellisuutta), looginen rakenne (johon en tässä tutkimuksessa kiinnitä huomiota) ja käsitejärjestelmien kulttuurinen, sosiaalinen alkuperä. Ajatus on myös aina *sielullinen* ilmiö ja elämys, joka on altiina muille sielun voimille ja kuvastaa myös, huolimatta mahdollisesta objektiivisuudesta, henkilöä, joka ajattelee.¹⁶

Ensimmäisessä jaksossa ajattelun tutkimista sävyttivät perinteiset filosofiset ongelmat. Nyt paneudun tarkastelemaan ihmisen sielunelämää ajatusilmiön näyttämönä. Kysyn, mitä sielullisia prosesseja liittyy ajatteluun. Saattaa tosin olla, että näiden prosessien alkusyy on ajattelun ulkopuolella, mutta "ajatusnäytelmä" tapahtuu kuitenkin ihmisen sisäisyudessa.

2.1. Ajattelun tehtävistä

Saattaa olla, että koko todellisuus on ajatusvoiman läpäisemä ja rakentama. Ajattelusta me kuitenkin tulemme tietoiseksi sisäisenä tapahtumana, ja jos maailmanajattelun ja inhimillisen ajattelun välillä on jokin suhde, niin emme ainakaan nykyisessä tietoisuuden kehitysvaiheessa juuri kykene näkemään tuota yhteyttä. Voimme kuitenkin yrittää nähdä sen, mitä ajattelu tekee henkilöissämme, vaikkemme näkisi sitä, mitä se tekee maailmassa.

2.1.1. Ajattelu ja käsittäminen

Olen jo edellä puuttunut moniin ajattelun ominaisuuksiin, joita voi pitää ajattelun "tehtävinä". Tarkastelen nyt ajattelua tarkemmin sen suhteen, miten ajattelu toimii ihmisen olemuksessa. Olen sanonut ajattelusta, että se jäsentää sekä maailmaa että meidän

omaa olemustamme, ja näin juurruttaa meidät todellisuuteen. Mistä nämä ajattelun ominaisuudet sitten johtuvat?

Ajattelusta voi sanoa, että sillä on *pelkistävä* luonne. Miellemassat pyrkivät pelkistymään mahdollisimman "puhtaiksi" mielteiksi, ts. mielteiksi, jotka ovat niin pelkistyneitä havaintosäällöistä kuin on mahdollista ilman, että "mielikuva" katoaa. Käsite syntyy mielteiden mereen ajattelun voimasta. Toisaalta ajattelulla on *kutova* luonne. Ajattelu kutoo mielteet yhteen. Ajattelu tekee tätä työtä "itsestään", mutta toisaalta ihminen näyttää kykenevän suuntaamaan tätä ajattelun toimintaa haluamaansa suuntaan ja ponnistaa näin jonkin haluamansa ilmiön käsittämiseen. Koska ajattelu itsessään on syvimmiltään "katoava" elementti, on vaikea nähdä vielä syvemmälle saadakseen vastauksen, miksi ajattelu näin tekee. Ajattelu kuitenkin kutoo pelkistyneet mielteet verkoiksi, joilla me sitten paikannamme itsemme maailmassa.

Ajattelussa vallitsee *käsittämisyrimys*. Käsittämisyrimys on olennaisin ajattelun "tehtävä". Ajattelu pyrkii *käsityksiin*. Koska meillä on käsityksiä, me voimme ihmisinä elää maailmassa. Käsityksemme ohjaavat toimintaamme. Ajattelumme muovaa ja omaksuu käsityksiä itsestään silloinkin, kun emme siihen tietoisesti pyri.

Pohjimmiltaan käsittämisyrimys on luonnonvoimais- ta ja pakonomaista. Se kuuluu ihmisen "psykodynaamisiin" perusvoimiin. Ihmiselle on kuitenkin myös tyyppillistä *tietoinen käsittämisyrimys*. Ihmisessä vallitsee tämän takia usein ajatuksellinen rauhattomuus, kun tilanne on käsittämisen kannalta epäselvä. Monimutkaistuva yhteiskunta on pakottanut ihmiset jopa luomaan laitoksia (esim. tutkimuslaitoksia), joiden tehtävänä on "paremmin käsittää", missä tilanteessa olemme.

Se pystytäänkö käsittämään jokin ilmiö tai tapahtuma, riippuu tietysti paljon edeltävien käsitysten laadusta. Käsittämisyrimys merkitsee sitä, että havainnoissa ja mielteissä erilaiset sisällöt "pyrkivät yhteen". Käsitys syntyy, kun sellaiset elementit tavallaan "napsahtavat yhteen", jotka aikaisemmin "ajelehtivat" erillään. Tämä on juuri ajatteluolemuksen jäsentymistä.

Käsittäminen on ajattelun piirissä esiintyvä sielullinen ilmiö, johon liittyy yleensä myönteisiä elämyksiä. Käsittäminen

"havainnollistuu" (sielullisesti) erityisen selvästi aloilla, joissa ollaan tekemisissä mahdollisimman puhtaan ajattelun kanssa. Kun käsitämme jonkin matemaattisen väitteen totuuden, emme enää odota tapaavamme havaintomaailman piiristä mitään, joka voisi kumota väitteen (esim.: "Kolmion kulmien summa on 180 astetta."). *Käsittäminen on elämys*, johon liittyy tunne, että aikaisemmat mielteet rakentuvat, "kutoutuvat" uudelleen. Jos käsittäminen on hyvin yhtäkkistä, kutsutaan sitä yleensä *oivallukseksi*.

Käsittäminen on aina jollakin tapaa yhtäkkistä siinä mielessä, että olemme usein tietoisia siitä hetkestä, jolloin olemme saavuttaneet käsityksen (itse muodostetun käsityksen, ei vain opitun). Erityisen merkillepantavaa on, että varsinkin nopeassa käsittämisessä aivan kuin "unohdamme", "kadotamme" itsemme hetkeksi. Käsittäminen yleensäkin merkitsee, että "astumme itsemme ulkopuolelle". Käsittäminen tapahtuu useimmiten kuitenkin varsin huomaamatta. Saamme tajuntaamme uusia mielikuvia ja mielteitä, jotka vähitellen "hakevat paikkansa", kutoutuvat muiden mielteiden yhteyteen muodostaen käsityksen. Suurimman osan käsityksistämme ("käsityskudoksesta") saamme muilta ihmisiltä, koska pystymme eläytymään heidän puheeseensa tai kirjoitukseensa.

Käsityksiä voidaan siis meihin "istuttaa", sillä sanat herättävät meissä aina joitakin mielteitä, ja puheessa (tai kirjoituksessa) nähty uusi mielleyhdistelmä jää meissä elämään pyrkien sopeutumaan aikaisempaan miellekudokseen.¹⁷ Käsittämistä ei voi syntyä ilman runsasta joukkoa edeltäviä käsityksiä, mielleyhdistelmiä. Matemaattinen totuus tavoitetaan vasta, kun riittävä määrä matemaattisia perusmielteitä on olemassa. Opetuksessa onkin luotava ensin peruskäsitteistä "perusmielteet". Käsittäminen merkitsee aikaisempiin mielteisiin pulkahtavaa uutta järjestystä suhteessa uuteen mielteeseen, joka aluksi oli yhteensopimaton tai muuten outo aikaisempiin miellekudoksiin nähden.

Käsittäminen on yleensä ainutkertainen tapahtuma. Käsitämme jonkin asian vain yhden kerran. Käsittämisen elämystä samasta asiasta emme voi yleensä saada toista kertaa, vaan uudessa käsittämisessä on jo mukana uusia mielteitä ja uusia yhdistelmiä. Käsittäminen on prosessi. Käsittämispyrkimys on luon-

nollista "painetta" miellemassoissa. Jos unohdamme joitakin aikaisempia oivalluksiamme (esimerkiksi kouluuikaisia matemaattisia lauseita), tapahtuu niiden uudelleen käsittäminen kuitenkin toisella tavalla kuin ensimmäisellä kerralla, jolloin niillä on suurempi *persoonallinen merkitys*.

Käsittäminen tulee esiin dramaattisesti oivalluksena esimerkiksi matemaattisissa tieteissä, sekä puhtaassa matematiikassa että myös luonnontieteissä, joissa matematiikka on perustana. Nämä tieteet ovatkin suuntautuneet varsin puhtaasti "idea maailmaan". Miten on sitten kokemusperäisten, havaintoihin pohjautuvan tieteiden laita? Voiko kokemusperäisissä tieteissä saavuttaa käsittämistä? Matematiikassa käsittämällä saavutetaan tietoa persoonalliseksi omaisuudeksi. Samoin myös fysiikassa jossa käytetään runsaasti matematiikkaa. Matematiikka on monissa tieteissä niin olennaisena osana, että "käsittämiset" näissä tieteissä ovat enemmän "matemaattisia" kuin "fysikaalisia".

Tieteitä ja tietoa on jopa jaoteltu sen mukaan, kuinka "puhtailla käsitteillä" ne operoivat. En tässä kuitenkaan puutu tähän ongelmaan. Jos käsittämisen keskeisyys oivallettaisiin tieteenteossa, niin se orientoisi uudelleen koko tieteellisen ajattelun. Sama tapahtuisi luultavasti myös opetuksen piirissä. Käsittäminen on *persoonan rakentamista*.

Kun ajatus liittyy aistimukseen, se merkitsee havainnon syntymistä. Tämä on jo jonkinlaista käsittämistä. Käsittäminen, joka toimii havaintomaailmassa, on ilmiöiden *hahmottumista*, järjestymistä miellekokonaisuuksiksi. Puuttuvan mielteen saavuttaminen voi merkitä vaikkapa kasvitieteessä oivalluksen syntyä. *Käsitteen löytäminen on jo tietämistä*.¹⁸ Nominalistinen asennoituminen ns. empiirissä tieteissä on kuitenkin käsittääkseni merkinnyt sitä, ettei käsittämisen pyrkimystä ole vaalittu. Tämä vaaliminen edellyttäisi tieteenfilosofista ajattelun suuntautumista enemmän *hahmolliseen ajatteluun*.¹⁹

On huomattava se elämyksellinen *varmuuden tunne*, joka viriää meissä käsittämisen yhteydessä. Käsittäminen tuntuu aivan kuin koko *persoonaa vankistavalta ilmiöltä*. Tämä viittaisi siihen, että käsittämisessä tapahtuu "jotain enemmän" kuin vain mielteiden järjestäytymistä. Törmäämme jälleen kysymyksen:

Onko ajattelu jollain vaikeasti ilmaistavalla tavalla myös maailman kudos? Käsittämisen elämyksen "vankkuus" heijastuu myös usein tiedottomassa varmuudessa omasta olemassaolosta, juurtumisesta ympäristöön, vastakohtana elämykselle täydellisestä irrallaanolosta, mielteiden "kitkattomasta leijumisesta".

Käsittämiseen liittyy muita ilmiöitä, joista jo on ollut aikaisemmin puhe. Havaitsemisen yhteydessä toimii *tunnistaminen*. Tunnistaminen merkitsee sitä, että edessämme olevan kaltaisia havaintoja olemme tehneet ennenkin ja niistä on jäänyt meissä elämään mielikuvia, jotka ovat jäsentyneet muiden mielikuvien kudokseen. Tunnistaminen on ikään kuin "hiljaista käsittämistä". Olemme "riittävästi perillä" kohtaamastamme ilmiöstä. Ilmiöiden *tuttuus* merkitsee sitä, että meillä on riittävästi varhaisempia mielteitä. Myös se, että tiedämme, kuinka ilmiötä kutsutaan, mikä sen "nimi" on, auttaa meitä tunnistamaan ilmiön. Tunnistaminen tapahtuu yleensä tiedottomasti.²⁰

Ymmärtämisestä olen sanonut, että se liittyy lähinnä kieleen. Kuitenkin on syytä huomata, että kieli ilman ajattelua on "tyhjän päällä" ja toisaalta ajattelu ilman kieltä vakiintumatonta ja mielikuvamaisesti ajelehtivaa. Kielen sana tai jokin muu merkki (esim. viittomakieli) paikantaa, vakiinnuttaa mielteen, mutta ilman miellettä merkki vain "soi" tai ei merkitse mitään. Kielen oma sisäinen merkityksellisyys "pakottaa" meidät puhumaan ymmärtämisestä eri asiana kuin mitä on käsittäminen. Ymmärtäminen ei ole kuitenkaan mahdollista, jos ei jonkinlaista käsittämistä ole tapahtunut.

Kolmiota koskevan väitteen ymmärtäminen edellyttää, että on riittäviä käsityksiä tai edes mielteitä väitteessä esiintyvistä käsitteistä. Näin väitteen voi ymmärtää, vaikkei sitä vielä käsitäisikään. On kuitenkin selvää, että tavallisessa kielessä verbejä "ymmärtää" ja "käsittää" käytetään synonyymeinäkin eikä siitä välttämättä synny sekaannusta. Käsittämisessä on kuitenkin kysymys jonkin tavoittamisesta, kun taas ymmärtämisessä lähinnä "mukanapysymisestä".

Ymmärtämis-sanaa käytetään myös silloin, kun käsitetään toisen ihmisen sieluntiloja ja niistä aiheutuvia tekoja. Sieluntilat ovat sisäisiä, samoin kieli on sisäinen ilmiö perusluonteel-

taan. Kielentajumme käyttää sisäisten ilmiöiden käsittämisestä mielellään sanaa ymmärtäminen. Käsittäminen on enemmän jonkin "meistä riippumattoman" saavuttamista. Ymmärtäminen on enemmän sisäisyyden tajuamista ja käsittäminen taas lainalaisuuden tavoittamista. Toisen henkilön ymmärtäminen on hänen omien sisäisten elämystensä hyväksymistä, kun taas käsittäminen on sisäisyydessä olevien prosessien näkemistä.²¹

Yleisessä käytössä on myös sana *tajuaminen*. Käsittääkseni tajuaminen on enemmän kuin ymmärtäminen, mutta vähemmän kuin käsittäminen. Ymmärtäminen on välttämätöntä, mutta sen lisäksi vielä tajuamme puhetta. Tajuaminen merkitsee sitä, että puheen esittämät mielteet ovat meille tuttuja siinä määrin, että miellämme puheen. Olemme toisin sanoen riittävästi käsittäneet siinä esiintyvät asiat jo aikaisemmin. Näin voimme sanoa tajuavamme jonkin tutun asian, jos varaamme käsittämis-sanana kuvaamaan ainutkertaisempaa ilmiötä.²²

2.1.2. Muita ajattelun ominaisuuksia

Kun ajattelusta sielullisen tapahtumisen määrättynä "tasona" ei olla juuri tietoisia, on selvää, että eräät muutkin ajatteluun liittyvät käsitteet ovat saaneet vinoutuneita mielteitä. Esimerkiksi sellainen käsite kuin "äly" tai "älykkyys" on joskus yhdistetty ja samastettu ajatteluun. Toisaalta käsitteet "järki" ja "viisaus" eivät ole olleet tieteiden varsinaisessa kielenkäytössä pitkään aikaan. Ne eivät ole siis merkinneet tavallaan mitään. Kuitenkin arkikielissä niitä käytetään (samoin kuin esimerkiksi sanontaa "henkiset prosessit"), mikä osoittaa, ettei niitä ilman tulla toimeen ja ilmeisesti sielun todellisuudessa on olemuksia, jotka vastaavat niitä.

Käsitteisiin äly, viisaus ja järki liittyy monia sielunelämän ilmiöitä ja näiden käsitteiden hahmot ovat hyvin laajat. Siksi tässä vain lyhyesti viitataan niihin, varsinkin kun niiden tarkastelu ei ole tutkimuksen etenemisen kannalta välttämätöntä. Esiintyvien väärinkäsitysten oikaisemiseksi sanottakoon kuitenkin jotain.

Älykkyys on ajattelun ominaisuus. Koska ajattelu suuntautuu hyvin monenlaisille elämänoiloille, on älykkyyttäkin monia lajia. Älykkyys on käsittääkseni riippuvainen ihmisen kehöl-

lisuudesta. Kehomme, sekä aineellisena että orgaanisena olemuksena, luo 'rajoja' ajattelun toiminnalle, sen periaatteelliselle ehdottomalle luovuudelle. Kuten myöhemmin näemme, on ajattelu tietyllä tavoin "orgaanista", läheisessä yhteydessä ihmisen *kehon* toimintoihin, aineellisen tapahtumisen "yläpuolella" olevaan *kehollisuuteen*.

Kehollisuus on ilmeisesti suurelta osalta periytyvää ja näin älykkyyydessäkin vaikuttaa perinnöllisyys. Älykkyys on ajattelun liikunnan nopeutta. Yleisen älykkyuden jakautuminen suhteellisen riippumattomiin "älykkyystekijöihin" on oma ongelmakenttänsä. On ymmärtääkseni selvää, että perinnöllisten älykkyiden kykyjen lisäksi vaikuttavat monet ihmisen sisäiset intressit, jotka suuntaavat ajattelua ja vaikuttavat älykkyuden määrään ja suuntaan.

Oppimisella, tajunnan käsittelyllä, on varmasti vaikutusta ajattelun pohjana olevaan kehollisuuteen ja näin myös älykkyteen. Äly on ajattelun eräs ominaisuus, joka liittyy ajattelun tiettyyn suorituskyvykkyuteen, mutta vaikuttaa vain "väriä antavana" ajattelun niihin peruslaatuihin, joita tässä tutkielmassa on esitetty. Voi sanoa, että äly on eräs ajatustoiminnan momentti, eikä sen perusolemus.

Voimme verrata ajattelua peltoon. Pello on välttämätön leivän tuottamiseksi, mutta riippuu paljon maan laadusta, kuinka paljon se tuottaa viljaa. Näin ajattelu on ihmisen olemuksen välttämätön osa, joka ei voi puuttua, koska muutoin ihminen ei voisi elää. Eri asia on sitten, kuinka tehokas ja notkea tuo osa on.

Järki on vaikea käsite tutkijoille, koska sitä on vaikea tavoittaa mittaamalla. Arkikielessä on sana järki kuitenkin säilynyt sitkeästi, joten on luultavaa, että se myös tarkoittaa jotain. Kielitajomme sanoo, että järki on jotain muuta kuin älykkyys, vaikka järjen toimintaa luultavasti helpottaa älykkyys. Myös järki on eräs ajattelun momentti.

Järki "syntyy", kun ajattelun toimintaan liittyy sielunmomentti, jota nimitän *tahdoksi*. Tahto ikään kuin vetää ajatteluolemuksesta osan ajatuksista tietoiseen kontrolliin. Tahto "tarkkailee" ajatusten liittymistä toisiinsa ja edellyttää ajatusten etenemisessä kurinalaisuutta. Tunteet, mieltymykset tai tarpeet

eivät saa ohjata ajatuksia. Fenomenaalisesti järki syntyy tahdon ja ajatusten liittyessä yhteen. Selvitän asiaa seikkaperäisemmin, kun tarkastelen tahtoa. Järkeväksi kutsumme ihmistä, joka ei anna satunnaisten mieltymysten ohjata ajatustaan ja tekojaan. *Järjen kyvyssä* on kyse tahdon kyvystä saada ajatusmassat hallintaan.²³

Edellä tuli esiin itse asiassa järjen myönteinen sisältö: tahdon ponnistus "asioiden logiikan" mukaiseen ajatteluun ilman subjektiivisia sivumakuja. Järjen käsitteeseen on liitettävä myös siinä piilevä vastavoima, joka liittyy myös sinänsä myönteiseen käsittämispyrkimykseen. Ajattelumme kykenee sisältämään (aina rajoittuneen henkilöhistoriamme ja aina rajallisen omaksu- miskyvyn vuoksi) vain rajallisen määrän mielteitä. Kuitenkin ajattelumme pyrkii yksinkertaisuuden, pelkistyneisyyden tilaan silloinkin, kun se todellisuuden moninaisuuden huomioon otta- en ei olisi toivottavaa. Tietoisuutemme ei siedä epä tietoisuuden tilaa.

Ajattelussamme on sisäisenä paineena pelkistyneisyy- den ("selvilläolon"), *kompaktisuuden* vaatimus. Järjen kielteinen puoli on sen pyrkimys todellisuuden kannalta liian yksinkertai- siin ja kiinteisiin rakenteisiin. Mielteemme (kokemuksemme, tie- tomme) ovat aina rajalliset. *Viisastumisen* alku onkin *tietämättö- myyden sietäminen* ja aito sokraattinen elämys: "Liedän, että en tiedä."

Viisaus on siis jotain muuta kuin järki. Äly voi olla kova ja häikäilemätön ja saattaa palvella hyvin erilaisia tarkoituksia. Viisaus merkitsee kykyä kohota itsestään, katsoa asioita puolu- eettomasti, kykyä nähdä olennaisia tekijöitä. Usein viisaus mer- kitsee kykyä nähdä sellaista, mitä muut eivät näe. Viisautta saa- daan vain "sisäisellä työllä" ja kyvyllä tarkastella omiakin elämäntapahtumia puolueettomasti. Viisaus edellyttää koke- musta, mutta ennen kaikkea "vapautumista omista intresseistä" tarkastelun hetkellä ja pyrkimystä moraaliseen hyvään. Usein vain tällöin asioiden todellinen laita näyttäytyy. Viisaus edellyttää tunne-elämän jalostumista, vaikka ajattelu on nähtävä viisauden elementtinä, koska kyky "nähdä syvälle" edellyttää aina myös

ilmiöiden jäsentämistä. Tunne-elämän on puhdistuttava, koska se on varsinainen este tietämiselle.

2.2. Mielleolemus ja henkilö

Kielessä esiintyy ihmisestä puhuttaessa sellaisia sanoja kuten henkilö, persoona, luonne ja yksilö. Näille sanoille voidaan löytää aidot käsitteelliset vastineet ilman, että niitä keinotekoisesti määritellään; niille voi löytää vastaavat hahmot ihmisen olemuksesta. Meidän on näiden käsitteahmojen tavoittamiseksi paneuduttava mielleolemuksemme tiedostamiseen.

2.2.1. Mielleolemus

Mielteet ja mielikuvat ovat osa inhimillistä olemustamme. Ne ovat jatkuvassa liikkeessä. Tavallisesti tämä ilmaistaan sanomalla, että ajattelua ei voi pysäyttää. Ajattelu "virtaa" sielullisuudessamme taukoamatta. Siinä se muistuttaa aineellisen kehomme elintoimintoja: elimistö hoitaa tehtäviään pysähtymättä ja yleensä tiedottomasti. Mielteiden liikkeessä, ajattelussa on syvimmiltään jotain samankaltaista, "ikuista liikettä" sillä erotuksella, että ajattelu voidaan nostaa tietoiseksi ja lisäksi tietoisien tarkastelun kohteeksi. Arjen keskellä ajattelu tosin liikkuu ilman, että olemme erityisesti tietoisia siitä, sen meille ominaisista sisällöistä tai laaduista.

Ajattelun olen todennut olevan mielteiden taustalla olevan voiman. Tavallisesti nimitämme ajatukseksi sitä, mikä syntyy, kun kieli yhdistyy mielteisiin ja muodostamme lauseen. Kielen liittyminen mielteisiin saa tavallisesti aikaan sen, ettemme näe lainkaan "kielen yli", sen takana välttämättä oleviin mielteisiin. Lause dominoi ajatusta, ajatus "hukkuu" kielelliseen ilmaisuun ja jäljelle jää tavallaan vain kielellisen ilmaisun muoto. Lauseessa on kuitenkin ajatus "sisällä", "kätkettynä", tehden sen "eläväksi".

Olen lisäksi todennut, ettei mielikuvilla ole todellisuusluonnetta, vaan mielikuvat saavat todellisuusluonteen ajattelulta. Ajattelu kutoo, sitoo mielikuvat toisiinsa ja ympäristöön. Näin ajattelu muodostaa mielteiden kautta ne *luotteet*, joilla olemme

sidoksissa elämäntilanteisiimme. Nuo luotteet voivat olla todet tai valheelliset, täydellisemmät tai puutteellisemmat, orjuuttavat tai vapauttavat jne. Joka tapauksessa ne ovat tärkeä osa elämäntilannetta ja määräävät, kuinka olemme elämässä kiinni. Luotteet, sitoutuminen elämään, kuuluvat ihmisen olemukseen. Elämästä ei voi olla irti. Se kuinka siihen on kiinni, on psykologinen kysymys. Luotteet alkavat muodostua meihin varhaisesta lapsuudesta lähtien.

Kun mielleolemusta pyrkii tiedostamaan, se tuntuu erikoisella tavalla "kaksiulotteiselta". Kaksiulotteisuus ei ole ehkä samaa, mitä geometrisesti kaksiulotteisuudella tarkoitetaan, mutta kuvaannollisesti sanoen mielleolemus tuntuu eräänlaiselta levyltä, jota me kuljetamme mukamme.²⁴ Se on se aines, jonka "läpi" ajattelu muodostaa luotteensa. Se luoko tämä mielleolemus rikkauksia kuten Sampo vai pirstooko se ja köyhdyttääkö se elämää, riippuu siitä, minkälaisia luotteita se tuottaa.

Mielleolemukselle (ajattelu mukaan lukien) on myös tyyppillistä tietylainen *jähmeys*, muutoksen vastustaminen. Mielleolemus on tosin elastinen, taipuisa ja jäntevä, mutta sisäiseltä olemukseltaan se on myös taipuvainen jäykkyyteen. Mielteet pyrkivät toistamaan itseään. Ajattelu pyrkii automaattiksi, joka ajattelee jo ennestään "valmiita" ajatuksia. Tämä on käsitettävä siinä suhteellisessa mielessä, että ajattelu voi olla muuttumatonta ja samaa, vaikka sen ulkoinen ilmaisu (puheessa ja kirjoituksessa) muuttuisikin. Ajattelussa voi esiintyä vaihtelua, vaikkei muutosta.

Mielleolemuksella on sisäistä "hitautta", se ei haluaisi muuttua. Mielteisissä elävä ajatus kuitenkin pyrkii olemuksensa mukaisesti jäsentämään ja pelkistämään mielteitä. Näin asioiden käsittäminen voi vaatia aikaa kunnes mielleolemuksen hitaus "antaa periksi". Oppiminen edellyttää juuri tällaista uusien mielteiden tai mielleyhdistelmien "sulattelua".

Voimme huomata, että monesti *havainto* lukemattomine yksityiskohtineen on niin *hallitseva*, että tarkastellessamme jotain ilmiötä (esimerkiksi jonkun ihmisen olemusta), emme kykene oikein tavoittamaan olennaisia piirteitä. Kun jätämme tuon havainnon ja vetäydymme mielikuvien pariin ja sitten nostamme

havainnon mielikuvan mieleemme, niin voimme kokea, että saavutamme pelkistyneempiä, olennaisempia ajatuksia esiin. Miel-teissä vallitsee ajattelun voimasta tietty yleisyys, joka ei havainnossa ole niin voimakas, koska siinä on mukana runsaasti aistimuksellista ja yksityiskohtaista. Näin "mietiskely" on varsin hyödyllistä mielen kyvyn kehittämistä. Mietiskely ymmärretään tässä mielikuvien "muisteluna". On välillä hyödyllistä sulkea havainto näköpiiristä ja eläytyä mielikuvien maailmaan.

Ilmeisesti unen aikana mielleolemus vapautuu sekä ulkomaailman että ihmisen tietoisien järjen paineesta ja kykenee vaivattomammin muodostamaan mielteiden yhteydet. Tämän voi usein elämyksellisesti kokea. Ajattelu on mielteiden joukossa eräänlainen "järjestyksen periaate", joka pyrkii ajatuksellisesti mielekkäisiin kokonaisuuksiin. Siihen miksi se näin tekee, ei voi vastata muuta kuin että se on sen olemuksen mukaista. Unet lienevät usein mielteisiin kätkeytyneiden paineiden purkautumista, jota minän tahtoluonne, järki ei ohjaa, ja siksi unet voivat olla todellisen maailman kannalta viljejä. Unet eivät seuraa normaalin maailman logiikkaa.

Unen ja nukkumisen eräs keskeinen merkitys on luultavasti päivän aikana vastaanotettujen mielteiden järjestyminen ja sulattaminen. Kun havainnoimisesta (lukemisesta, kuulemisesta) syntyy entisiin miellemassoihin paineita, pääsevät nämä paineet laukeamaan unen aikana, kun "ennakkoluuloinen" järki ei pakota niitä annettuihin uomiin.²⁵ Valveilla ollessa ei mielteiden järjestyminen myöskään siksi aina onnistu, koska joudutaan useinkin ottamaan vastaan jatkuvasti uusia havaintoja.

Mielleolemuksessa on luonnollista jäsentymisen voimaa, mutta ihminen voi aivan ilmeisesti suunnata mielleolemuksensa työskentelyn määrättyyn suuntaan, niin että sillä suunnalla alkaa syntyä uusia mielteiden jäsentymiä. Tämä havainnollistuu elävästi tutkimustyössä, kun tutkija suuntaa ajatuksensa usein vuosikausia, jopa vuosikymmeniä määrättyyn aiheeseen. Ajatukset ja mielteet lopulta kypsyvät niin, että hänen voi sanoa olevan alansa "asiantuntija". Hänellä on "asianmukainen miellevarasto". Opetuksen olisi myös pyrittävä asianmukaisen miellevaraston tuottamiseen.

Olen edellä sanonut, että mielleolemus on jähmeä ja vastustaa muutosta. On myös huomattava, että mielleolemus on *suhteellisen itsenäinen*. Sillä on taipumus pyrkiä irti tietoisesta minästä alaisuudesta ja ohjailusta. Jos kuvittelemme täysin itsenäistä mielleolemusta, niin voimme nähdä sen "mennä ruplattelevan" omia aikojaan ja toistaen itseään: mielleolemus muuttuu "automaatiksi", omaksi itsenäiseksi elimistöksi kuljettaen henkilöä mielensä mukaan. Näemme joskus tällaisia itsenäisiä mielleolemuksia kaupungin kaduilla. Ihminen, joka on menettänyt otteensa mielleolemukseensa, vaikuttaa jotenkin demoniselta (esim. itseksensä puhuva alkoholisti). Mielleolemukseen voi tavallaan pesiäyttyä "vastavoimia", jotka pyrkivät irrottamaan sen tietoisesta minästä ohjauksesta, mutta toisaalta mielleolemuksella on aivan luonnollinen taipumus pyrkiä riippumattomaksi kantajastaan.²⁶

Se onko ajatteluolemus meidän itsemme hallinnassa vai menetämmekö sen minuuden itsenäisyyden voimille, riippuu siitä, kuinka minätietoisia olemme, kuinka voimakasta ajattelumme on ja millaisia vaikutteita olemme omaksuneet itseemme. Käsittääkseni hyvin abstrakti, teoreettinen, lapsen olemuksen huomiotta jättävä opetus kasvattaa vaarallisella tavalla itsenäisiä, liioitellen sanottuna "riehaantuneita" ajatteluolemuksia.

Periaatteessa mielleolemuksen, miellekehon tai ajatteluolemuksen — kuinka vain haluamme sitä nimittää — tulisi olla käytössämme oleva, maailmaan jäsentymisen väline. Toisaalta se on olemus, joka sitoo meidät elämänkohtaloihin. Se muodostaa tavallaan meidän "velkamme" elämälle. Ajattelun luotteet ovat usein se "paatinen taakka", jonka kanssa kamppailemme.²⁷

2.2.2. Ajattelu ja henkilö

Edellä olen yrittänyt paneutua mielleolemuksen tuntemiseen substantiaalisuutena, omana erikoisena "aineellisuutenaan". Tunnusteltuna mielleolemus tuntuu yllättävällä tavalla "orgaaniselta" luonteeltaan.

Tavanomainen luonnontieteellinen tutkimus toimii omilla menetelmillään saadakseen selville aineessa vallitsevat lainalaisuudet. Kun tutkitaan elollisia organismeja, tulee tutkimus

hyvin monimutkaisten ilmiöiden äärelle, sillä elollisissa olennoissa tapahtuu samanaikaisesti lukemattomia prosesseja. Myös ihmisessä voidaan erottaa tietty *orgaanisuuden* taso. Se on tekemisissä elintoimintojen, kasvun ja ihmisen muodon kanssa.²⁸

Erityisen orgaanisen tason olemassaolon oletaminen, jota voi kutsua *kehollisuudeksi*, on tietysti ajallemme vierasta, koska sitä ei voida ajatella tavallisessa mielessä aineellisesti olemassaolovaksi. Erittäin kiinnostavia perusteluja ja yllättäviä näkökulmia kehollisuuden puolesta on esittänyt Lauri Rauhala (1976) merkittävässä teoksessaan *Filosofinen orientoituminen psykosomaattikan ongelmaan*. Tietyn orgaanisen tason (omalaatuisen "aineellisuuden") olemassaolosta saa kuitenkin aidon tunteen perehtymällä mielleolemuksen.

Kehollisuus on "sokea luonnonvoima", jonka suora tiedostaminen on vaikeaa. Se on eräs osa lukemattomia elämänehtoja, jotka mahdollistavat olemassaolomme. Kehollisuuskin on meille "lahjaksi" annettu. Mutta tämä kehollisuus ei "kulu" kokonaan ihmisessä elintoiminnallisuuteen, vaan osa siitä toimii kuin "peililaitteena" muodostaen meille mielleolemuksen. Olen jo aikaisemmin huomauttanut, että ajattelu on erikoisesti yhteydessä elintoimintoihin.

Mielestäni voi sanoa, että mielleolemus on orgaaninen "yliäämä", ja ajattelu on jotain, joka tulee sen ulkopuolelta vaikuttaen tuossa orgaanisessa yliäämässä. Toisaalta kehollisuuden voi ajatella olevan laajemman ilmiön kuin orgaanisuuden. Kehollisuuteen kuuluu mm. ihmisen muoto ja näin ollen orgaaninen on kehollisuudessa vaikuttava "voima". Orgaaninen ihmisessä sisältää näin siis *elintoiminnallisen ja mielikuovallisen*.

Kehollisuus ja orgaanisuus ovat pitkälti perinnöllisiä ominaisuuksia. Luultavaa on myös, että koska kehollinen ja orgaaninen merkitsevät ihmisen elintoimintojen kokonaisuutta, ne muodostavat myös perustan sille, mitä sanotaan ihmisen *luonteeksi*. Arkikielessä sanotaankin luonnetta tarkoittaen joitakin ihmisen piirteitä hänen "luonnokseen". Tämä kuvastaa tavallaan vaistoa siitä, että luonne on riippuvainen "luonnonomaisesta" ihmisessä, nimittäin juuri kehollisuudesta ja orgaanisesta. Luonteeeseen kuuluu tietysti myös muita ihmisen sielunelämän tasoja,

mutta tärkein puoli luonteessa lienee tämä elintoiminnallinen taso.

Tällöin on ymmärrettävää, että luonteen muuttaminen ei ole helppo asia, mutta se on kuitenkin mahdollista, koska ihmisessä on korkeampiakin olemuspuolia. On myös hyvä huomata, että sana "luonne" liittyy hyvin sanaan "luote", jolla kuvasin ihmisen mielleolemuksen sitoutumista elämäntilanteisiin. Luonteen pohjana oleva elintoiminnallinen on toisaalta myös niiden mielteiden "heijastuspinta", joiden "läpi" ajatusluotteet solmiutuvat.

Myöhemmissä tarkasteluissa näemme, että ihmistä voidaan järkevästi pitää henkisenä olentona. Näin ollen jokaista ihmistä voidaan kutsua *henkilöksi*. Henkinen aiheuttaa — ajattelun muodossa — pelkästään elintoiminnallisen kohoamisen mielleolemuksiksi. Ajattelu voimana vaikuttaa siis tähän ihmisen "elintoiminnalliseen ylimäärään", joka muodostaa mielleolemuksen. Luultavasti näin ajattelu vaikuttaa myös puhtaasti elintoiminnalliseen.

Ajattelun vaikutus ihmisen orgaaniseen olemukseen tekee ihmisestä *persoonan*. Se minkälainen persoona hän on, riippuu elintoiminnallisen olemuksen luonteesta, mutta myös ajattelusta, joka hänessä elää. Ajattelu on taas peräisin toisaalta ihmisen kokemuksesta ympäristöstä, jossa hän on kasvanut, ja toisaalta hänen "korkeammasta" yksilöllisestä olemuksestaan. Meidän on pakko nähdä myös ihmisessä tiettyä *yksilöllisyyttä*, jota on mahdoton selittää henkilön ulkopuolisella tai perinnöllisyydellä.

Luonnetta voidaan siis kasvattaa juuri ajattelun avulla, vaikka on syytä kysyä, missä määrin ajattelu sitten kykenee muokkaamaan puhtaasti elintoiminnallista. Mielikuvalliseen osaan orgaanista ajattelu vaikuttaa ja tekee ihmisestä persoonan. Ihminen voi olla itse asiassa enemmän tai vähemmän "persoonan" riippuen ajattelun vaikutuksen määrästä ja ajattelun avaruudesta ja monipuolisuudesta. Kreikankielinen sana "persoonan" on sattuva, koska se tarkoittaa muinaisissa kreikkalaisissa näytelmissä näyttelijän kantamaa naamia. Eräässä mielessä ajattelu, vaikuttamalla elintoiminnallisessa "heijastuvien" mielteiden parissa,

muodostaa ihmiselle persoonaa, naamiota. Naamio on tällöin tietysti käsitetty neutraalissa mielessä.

Ihminen ei voi henkilö olla enemmän tai vähemmän, vaan jokainen on "vain" henkilö. Sen sijaan toinen voi olla henkevämpi kuin toinen riippuen hänen henkisestä vastaanottavuudesta. Luonteen kehitykseen vaikuttavat ajattelun lisäksi myös ne mielikuvat ja virikkeet (esim. tunne-elämykset), joita ihminen saa. Luonnetta voidaan näin viedä myös eteenpäin.

Persoonan kasvatusta kuuluu olennaisena osana myöhemmän, murrosiän jälkeiseen koulutukseen. Ajattelu toimii "täydellä teholla" vasta murrosiän jälkeen. Kysymyksessä ei ole tietenkään ajattelun koulutus tavanomaisessa mielessä, vaan ennen kaikkea persoonallisuuden kehityksessä on keskeistä sellaisen ajattelun omaksuminen, joka jäsentää persoonan ja juurruttaa henkilön todellisuuteen.

2.2.3. Ajattelun kiusaukset

Tekijät, jotka ohjaavat meitä virheellisiin ajatuksiin ja saavat meidät pitämään niistä kiinni, ovat lukuisat. Ajattelumme voi vaikuttaa arvostelun pelko, oman kunnian etsintä, sosiaalinen painostus ja hylkääminen, puutteelliset tiedot ja kokemukset, luottaminen väärin auktoriteetteihin jne. En puutu tässä näin yksityiskohtaisesti ajattelua harhauttaviin voimiin; jokainen löytää näitä tekijöitä itsestään. Paneudun paljon yleisempiin tekijöihin, jotka pyrkivät ottamaan ajattelun "valtaansa". Koska näissä ei ole kyse yksilöpsykologisista motiiveista tai yksilöpsykologiset motiivit esiintyvät ainoastaan niiden rinnalla, nimitän niitä ajattelun "kiusauksiksi", vaikka se kuulostaa vanhahtavalta.²⁹

On syytä huomata, että ihmisen mieli on varsin altis erilaisten aatteiden, maailmankatsomusten, ideologioiden, uskontojen jne. "kaappaukselle". Vaikka aatteissa voi olla myönteistä innoitusta ja kantovoimaa hyviin suorituksiin, niin ne voivat olla myös "mielenvallottajia", jotka lukitsevat tai rajoittavat elämäkäsitystämme. Ilmeisesti ihmisen tulisi aina pyrkiä säilyttämään suhteellisen itsenäisenä mielensä, vaikka maailmankatsomukset sisältävätkin aina oman annoksensa elämänymmärrys-

tä. Seuraavat "kiusaukset" kuvaavat vain kahta periaatteellista ja perustavaa sitoutumisen suuntaa, jotka voivat esiintyä missä tahansa aatteissa. Ihminen tarvitsee tietyn annoksen *mielenlujuttamista* voidakseen välttää aatteiden kohtuuttomat lupaukset tiedosta, vallasta ja oikeassaolemisesta.

1) *Sitoutuminen aineellisuuteen*. Kehittymättömässä mielessä tämä ilmenee ajatusluotteiden sitoutumisena arkipäivän ilmiöihin, pieniin huoliin ja murheisiin välittömässä arjessa. Arjen asioiden moninaisuus voi houkuttaa niiden märehittämiseen ja mielen jatkuvaan pikku asioiden "ruplattamiseen".

Kun ihmisessä herää tietoisuutta maailmassa vaikuttavista voimista, aineelliseen sitoutunut mieli näkee kaikkialla vain alkeellisten tarpeiden ilmennyksiä ja päättelee maailman olevan tällä tavalla karkea. Tällöin hän voi ajatella olevansa todellinen "realisti", kun kykenee näkemään ne "likaiset" voimat, jotka todella ihmistä ja maailmaa liikuttavat. Oikeassa hän on, vaikka tämä ei ole "koko totuus".

Henkilön kehittyessä kysymään enemmän maailman olemusta, hän näkee kaikkialla vain aineellisia ehtoja. Tietoisuuden syventyessä nähdään jo suurella ajattelun hienostuneisuudella kaiken aineellisuus, vaikka samalla valtava monimutkaisuus. Materialismi on parhaimmillaan kehittyneen mielen tarkkaa todellisuuden erittelyä ja todistelua, joka osoittaa kaiken koostuvan vain aineesta. Yhteiskunnan tarkastelussa aineellinen perspektiivi näkee *kaiken* tapahtumisen olevan heijastusta "yhteiskunnan aineellisestä perustasta". Esimerkiksi "korkeamman moraalin" vaatimukset ja tunnot eivät vaikuta todellisilta, ne ovat satua ja hämäystä.

Voimme sitten kuvitella huikean älykkään olennon, joka näkee kaiken syntyvän vain aineesta ja joka pyrkii ohjaamaan ajatusta ja mieliä aineen ensisijaisuuden ehdottomaan hyväksymiseen.

2) *Sitoutuminen henkisytyteen*. Tämä merkitsee ajattelun kääntymistä pois reaalisesta elämästä. Alkeellisessa mielessä tämä esiintyy haaveellisuutena, "poissaolona", yhteydettömyytenä ympäristöön. Kehittyneemmässä mielessä omaan itseensä suuntautuneena liiallisena pohdiskeluna, ymmärtämättömyytenä toi-

sia kohtaan ja muiden poissulkemisena. Mielen ja tietoisuuden kehittyessä tulee mukaan epäempaattinen oveluus ja tarkkanäköisyys, joka käyttää hyväkseen tietoisuuden terävyyttä oman olemuksensa esille tuomiseen. Voimme kuvitella olennon, jonka koko valtava viisaus on keskittynyt oman olemuksensa pyhittämiseen ja itsensä "siunaamiseen".³⁰

Nämä luonnostellen esitetyt, kaksi "kiusausten" suuntaa vaikuttavat meissä kaiken aikaa, eikä meidän ole syytä pyrkiä niistä kokonaan eroon, emmekä edes voi päästä niistä eroon. Jossakin elämänvaiheessa voi toinen tai toinen kiusaus olla määräävä ja sillä voi olla paljon myönteistäkin annettavaa persoonallisuutemme kasvuun. Ne ovat olennaisia mieltämme virittäviä voimia. Vaikka ne toimivat mielessämme, niin lopultakaan meidän ei kuitenkaan tulisi koskaan täysin antautua niille. Kam-mottavinta olisi kuvitella olento, jossa nuo voimat olisivat yhdistyneet: Suunnattoman älykäs olento, joka on kiinnittänyt koko tajuntansa aineellisuuteen ja on itse "pyhittänyt" itsensä.

Koska ajattelussamme vallitsee tällaisia (usein siis kasvattavia) kiusauksia, meidän on pyrittävä paneutumaan ajattelun olemukseen niin, että huolimatta oman tietoisuutemme kehittymisestä, näen ajattelun *vain* tiettyinä ihmisen olemuksen osana, joka suorittaa tärkeitä tehtäviä ja jonka tulee olla meidän käytössämme, emmekä me sen käytössä. Jos pystymme aina välillä palauttamaan tällaisen tasapainotilan, niin emme jää sen paremmin aineellisten elämänehtojen kuin esimerkiksi jonkin aatteen käytettäväksi ja kuljetettavaksi. Ihmisen täytyy minäolentona säilyttää kuitenkin aina lopulta oma minänsä.

Ihmisellä on taipumusta siihen, että hän ei tyydy omaan vaatimattomaan minäänsä, vaan rakentaa sen rinnalle *sivuminän*, joka lopulta kaappaa koko ihmisen mielen. Tämä sivuminä voi olla nimeltään helluntalais-minä, marxilais-minä, antroposofi-minä, kirkollis-minä, keskustalais-minä jne.³¹ Yleensä sivuminä uskoo olevansa oikeassa, haluaa oman ajatuksensa ylciseksi laiksi, haluaa valtaa ja arvioi itsensä tärkeämmäksi kuin muiden ihmisten minät. Käsittääkseni todellisuudessa on voimia, jotka auttavat meitä voimistumaan myös omassa vaatimattomassa minässämme, jolla ei ole suurta ahneutta todellisuuden suhteen.

On huomattavaa, että se, mitä tarkoitamme itsekkyydellä, merkitsee itse asiassa aina jonkinasteista minänsä menetystä.³² Meidän on pyrittävä (jos olemme ajattelun alalle suuntautuneita) elävään ajattelun liikkeen tuntoon, niin että lopulta erotamme myös ne voimat, jotka työskentelevät ajatuksen piirissä, ja saamme näin omalle minällemme keskeisemmän aseman persoonasamme. Minä porautuu syvemmälle olemukseemme, emmekä esimerkiksi pyri sitä vaientamaan tai irrottamaan olemuksestamme, kuten joissakin mystisissä ihmisen koulutussuuntauksissa tapahtuu.³³

2.3. Ajattelu ja tajunta

Seuraavassa palaan ajattelun tarkasteluun siten, että yritän katsoa sitä oikein "läheltä".

2.3.1. Ajallisuus

Kun mietimme *ajan* olemusta, niin huomaamme, että ajan senlaatuinen käsitteellinen hallinta, joka on tyyppillistä ihmiselle, edellyttää varsin korkeata tietoisuuden tasoa. Ilmeisesti aikaa, siinä mielessä kuin me sen ymmärrämme, ei ole muilla luomakunnan olennoilla. Ihmisellä on pitkäjänteinen ja tarkka ajan käsite. Nykyisen mekaanisen kulttuurin aikana ajan käsite on muodostunut hyvin matemaattiseksi. Siksi olemme "pakotettuja" ajattelemaan, että ajalla olisi loppu ja alku, tai sitten meidän on pakko ajatella "ikuisesti" jatkuvaa aikaa. "Ikuinen aika" on kuitenkin vaikea mielle ja epäilen, että se on mekaanisen ajan käsitteen harha.

Elämyksellisesti koemme elävämme tietystä "ajan-kohdassa". "Hetket" kuvitellaan mekaanisen kulttuurimme aikana helposti "pistemäisiksi", vaikka se ei tarkkaan ottaen vastaa todellista elämystämme. Koemme yleensä elävämme aivan kuin jotenkin "merkittävä ajankohtaa". "Hetki" on meille todellista, mutta käsittääkseni se ei ole elämyksellisesti pistemäinen, vaan laajempi ulottuvuudeltaan.

Toisaalta aika nähdään helposti jonain absoluuttisena ominaisuutena, joka virtaa vääjäämättömästi ja on ikään kuin maailman peruslainalaisuus tai perusulottuvuus siten, että kaikkialla eletään "samaa aikaa" (mitä se sitten merkinneekin?). Helposti erehdymme ajattelemaan, että aika jotenkin "merkitsee" tapahtumat. Tapahtumilla on ikään kuin muun ohella myös se piirre, että ne ovat sattuneet "määrättyyn aikaan".

Ymmärryksemme mukaan aineella, aineellisella maailmalla ei ole tietoisuutta. Kivi ei tiedä, mitä sen ympäristössä on. Aineelle tuskin on mitään väliä, mikä ajankohta on. (Tämä on tietysti kovin antropomorfista ja kuvaannollista puhetta). Aineen maailmassa tapahtuu, ihmisen tarkastelukulmasta "muutoksia" ikään kuin "merkiten" eri ajankohtia (tietoisesti tarkastelevan olennon kannalta). Kuitenkin ajankohta on aineellisuudelle itselleen "katoavasta merkityksestä".

Vasta kun tullaan elollisen luonnon piiriin, alkaa ajalle, ajankohdalle tulla ikään kuin jotain merkitystä. Elollisessa luonnossa "synnyttään" ja "kuollaan", on alku ja loppu. Tämänkin tietysti havaitsee vasta "riittävän korkean tietoisuuden" omaava olento, mutta elolliselle ei ole enää "täysin samantekevää", mistä ajankohdasta on kyse. Elolliselle on tyypillistä muodon suhteellinen säilyminen, vaikka tosin jatkuvasti muuntuen. Muoto esiintulevana (syntymänä) ja katoavana (kuolemana) ei ole olennaista "kuolleelle" aineelle.

Aika astuu maailman näyttämölle "primitiivisessä muodossa" elollisessa luonnossa. Meidän aikanamme elää varsin pinttynään näkemys, että "aine" oli ensin ja sitten syntyi "elollinen", mutta ajan käsitteen miettiminen ainakin jollain tavoin alkaa horjuttaa tätä näkemystä. Ehkä "aika-elollinen" oli ensin. Toisaalta intensiivinen ajan olemukseen ja elämykseen syventyminen auttaa meitä "irrottamaan" vanhan ajan käsitteen dominoimasta mieltämme, ja aika alkaa tuntua orgaanisemmalta elementiltä, kuin mitä mekaaninen maailmankäsityksemme antaa olettaa. Ehkä "kuollut aine" on elollisen tiivistymää ja pikemminkin "pudonnut" elämän piiristä. Näinhän sanonta "kuollut aine" antaisi aavistaa. Kuollut on "elämästä irronnut".³⁴

Elollinen merkitsee jonkin muodon säilymistä "jonkin aikaa". Nyt havaitsemme, että myös *mielteillä on pyrkimys säilyä "jonkin aikaa"*. Kun muodostamme käsitteitä (mielteen, sanan ja taustalla olevan ajatusvoiman yhdisteen), ne säilyvät, jatkavat olemassaoloaan. Ajattelunomaista on pelkistää, löytää yleinen mielteistä. Mielteet ja käsitteet säilyvät ja jäsentävät maailmaamme sekä luovat siihen jatkuvuutta (vaikka "korkeammillakin" sielun olemuksilla on tässä tietysti tekemistä). Mielteet eivät noin vain synny tai katoa, vaan jatkavat ikään kuin orgaanisesti olemassaoloaan. Tältäkin kannalta elämys ajattelun "orgaanisesta luonteesta" saa ymmärtääkseni tukea. Elollinen on ajallista. Ehkä voisimme löytää elämäämme orgaanisemman ajan mielteiden ja näin saavuttaa luonnonrytmisemmän näkemyksen elämänsäkuun.

Ajattelun orgaanista luonnetta selvittää myös se, että tajuntamme on ikään kuin "levittäytynyt pistemäisen ajanhetken ulkopuolelle". Elämyksemme ajasta ei itse asiassa ole pistemäinen vaan leveämpi, "orgaanisempi". On selvää, että ihmisen suuri älyllinen kapasiteetti menee paljon yli tämän "primitiivisen ajan peruselämyksen" muodostaessaan näkemyksensä ajasta, mutta ajan kokeminen jatkuvana elämyksenä nojaa tajunnan "orgaaniseen leviämiseen".

Muisti on se "lainomaisuus" ihmisen olemuksessa, joka mahdollistaa asioiden pysymisen mielessä jopa vuosikymmeniä.³⁵ Varsinaisesta muistista ei kuitenkaan ole kyse hetken ajallisessa levittäytymisessä. Se ettei tajuntamme ole pistemäiseen aikaan sitoutunut, mahdollistaa ylipäätään "asioiden seuraamisen". Edellinen mielle, ajatus, havainto tai liike ei katoa välittömästi tajunnastamme, vaan pysyy siellä "jonkin aikaa". Tajunnan ajallinen levinneisyys on ontologisesti erittäin merkittävä ilmiö.

On syytä huomata, että *hetken orgaanisuudella* on merkitystä muun muassa alkeellisten oppimisilmiöiden (ehdollistuminen ja assosiaatio-oppiminen) yhteydessä ja niitä olisi jossakin yhteydessä syytä selvittää tältä kannalta. "Inhimillinen aika" muodostuu tavallaan ihmisen "korkeampien" sielunelementtien ja orgaanisen olemuksen yhteistyönä. Ajallisuus "alkuhammossaan" nojaa kuitenkin orgaaniseen tai on jopa mahdollisesti sen

"synty". Joudumme tätä kautta syviin metafysisiin kysymyksiin. Syvä paneutuminen ajan olemukseen auttaa meitä vapautumaan tavanomaisen aikakäsitteen dominanssista. Aika alkaa näyttäytyä enemmän tietynä piirteenä elämässä, ja samalla alkaa hämmöttää myös "ajattomuuden" olemassaolo jollakin elämisen tasolla.

2.3.2. Luonnostelma ajattelun toiminnasta

Kuvitelkaamme, että edessämme on biljardipöydän vihreällä veralla kaksi biljardipalloa. Toinen on paikallaan ja toinen liikkeessä. Jälkimmäinen törmää edelliseen saaden senkin liikkeelle, kun taas liikkeellä olleen liikerata ja nopeus muuttuvat. Minä *havaitseen* tämän ilmiön. En pelkästään aisti sitä, vaan itse asiassa tajuntani monipuolinen käsitteellinen apparaatti on toiminnassa jäsentäen tuon ilmiön. Ehkä myös koen siinä jotain "lainalaisuutta". Fysiikko voisi nopeusvektoreita käyttäen löytää hyvin "yleispätevän" kuvauksen. Arkiajattelumme ja arkihavaintommeekin saa meistä ilmiön tuntumaan jäsentyneeltä ja lainomaiselta. Mitä kaikkea ajattelussa täytyy olla, jotta ilmiön jäsentyminen arkihavainnossa todella tapahtuu? Yritän löytää eräitä piirteitä.

Ensinnäkin täytyy tajuntani kyetä erottamaan ainakin kolme aistimuksissa olevaa elementtiä toisistaan: vihreän veran eli "pinnan" ja kaksi palloa. (Luonnollisesti erotan lisäksi vähintäänkin alitajuisesti itseni noista ilmiöistä, ikään kuin "neljäntenä elementtinä".) Alkeellisimmillaankin ajattelu edellyttää *erottamisen*. Tässä toimivat apuna aistimusten piirissä vaikuttavat hahmottavat lainalaisuudet, mutta jotenkin ensisijaiselta ja primaariselta tuntuu erillisyyden syntyminen, joka on ymmärtäkseni käsitteellisyys alkeis- tai perusominaisuus.

Erillisyyden kokemisen mahdollisuutta voi luonnehtia sanomalla, että ihmisen käsitteellisen tajunnan pohjana on *aritmeettinen taju*. Aritmetiikka edellyttää erillisyyttä, ja nimitän tuota voimaa, joka saa aikaan erillisyyden kokemisen, aritmeettiseksi tajuksi. Aritmetiikka on alkeellisesti ajateltuna samaa kuin "laskeminen". Laskeminen mahdollistuu vasta erillisyyden syntyminen jälkeen. Voi ajatella, että ensin on "yksi" kokonaisuus eikä esiinny

erillisyyttä. "Yhden" jakaantuessa syntyy "kaksi". Tämä on päinvastainen ajatuskulku tavanomaiselle "laskemiselle", jossa erillisyydet on annettu etukäteen. Kokonaisuuden jakautuminen osiin vastannee lähemmin lapsen kokemista maailman jäsentymisestä.

Erottamisen lisäksi meidän on kyettävä pitämään noita erillisyyksiksi hahmottuneita esineitä (esimerkiksi palloja) *samoina*, säilyvinä hahmoina ajanhetkestä toiseen. Pallo ei ole "eri" törmätessään kuin liikkeelle lähtiessään. Jotta esineet säilyvät "samoina", on niiden lisäksi määrättyllä tavalla oltava "yhtenäisiä". Tässä vaikuttaa tajunnan ajallinen levittäytyminen sekä käsitteiden periaatteellinen "ajattomuus". Pallon kaikki "osat" ovat palloon kuuluvia, samoin vihreä verkka muodostaa "yhtenäisen" taustan.

Tämä yhtenäisyys mahdollistuu käsitteellisesti, sillä toisaalta käsitteellisyys voi sen pirstoakin. Esimerkiksi voimme puhua pallon "yläpuolesta" tai vihreän veran vasemman nurkan osasta, vaikkei mitään selvää "rajaviivaa" olisi kuin kuvitteellisesti (käsitteellisesti). Hahmojen suhteellista säilymistä luonnehdin sanomalla, että käsitteellisen olemuksemme perusominaisuus on myös *geometrinen taju*. Kuvaannollisesti sanoen geometrinen taju sitoo aistimukset hahmoiksi.

On selvää, että kaikki tuo edellä mainittu aistimusten käsitteellinen hahmottaminen edellyttää myös *ajantajua*, josta jo edellä on ollut puhe. Se kuuluu ajatteluolemuksen orgaaniseen luonteeseen. Käsitteet merkitsevät jatkuvuutta. Ajantaju havainnollistuu metronomin tai kellon "tikityksessä". Tikitys muodostuu siitä, ettei edellinen ääni häviä tajunnasta uuden esiintyessä. Äänten välillä on "jatkuvuus" tai "yhteys", jonka muodostaa tajuntamme rakenne tai olemus, tajuntamme orgaaninen levittäytyneisyys.

Kun sitten käytämme käsitettä "törmäys", niin se osoittaa, että koemme todella ilmiössä olevan jotain lainalaista eikä vain aistimusten mielivaltaista leikkiä. *Lainomaisuuden kokeminen* edellyttää todella "ajassa levittäytynyttä" tajuntaa, jotta ilmiössä voisi syntyä edes alkeellista lainomaisuuden tuntoa. Käsitteellisyys muodostaa erityistä jatkuvuutta. Käsite "törmäys" on luonnollisesti varsinaisesti "ajatusryväs" ("theory-laden"), sillä edel-

lyttäähän "törmäyslainalaisuuden" kokeminen elämyksiä esimerkiksi kiinteiden kappaleiden kimmoisuudesta. Käsitteellinen kokemusmaailmamme sisältää näkemyksiä kiinteistä kappaleista, vaikka ne olisivatkin hyvin "esiteoreettisia" ja olisimme kykenemättömiä niitä ajatuksellisesti ilmaisemaan. Syvempi tutkimus tosin käsittääkseni osoittaisi, että lainomaisuuden tunto on peräisin "alkuhahmossaan" tahdon ja tekojen alueelta.

Ymmärrämme näin myös sen, että *liikkeen* havaitseminen edellyttää levittäytynyttä ajantajua. Jos eläisimme elämyksellisesti pistemäisessä ajan hetkessä, ei elämystä liikkeestä voisi syntyä. Liikkeen kokeminen ja havaitseminen edellyttävät sitä, että koemme erillisyyksien, esineiden välillä vallitsevan suhteita ja että nämä muuttuvat. Ajatellaanpa vaikka metronomin tikitystä, josta edellä oli puhe. Ilmiöt jäsentyvät ikään kuin perättäisyyden sarjana. Tajunta kutoo ne yhteen. Tajunta säilyttää mielteen tapahtumista "välittömässä meneisytydessä". "Korkeampi" käsitteellinen apparaattimme pystyy säilyttämään hyvinkin kaukaisten asioiden välisiä yhteyksiä.

Tilanne, "suhteet" muuttuvat liikkeen aikana. Ajantajun lisäksi liike edellyttää myös *suhdetajua*. Suhdetaju voi luoda meille elämyksen ilmiöiden "yhteenkuuluvuudesta". Tämä mahdollistaa "kokonaisuuden säilymisen". Kysymyksessä ei siis ole ilmiöiden täydellinen erillisuus, vaan myös suhteellinen yhteenkuuluvuus.

Emme koe kuitenkaan pelkästään suhteita, vaan jo käsite "törmäys" tuntuu kantavan mukanaan käsitettä ilmiöiden lainalaisuudesta. Ilmiöiden "suhteet" eivät ole mielivaltaisia, vaan niissä on "säännönmukaisuutta". Koemme tapahtumat usein *kausalisuhteena*, joka merkitsee ilmiöiden kutomista yhteen syinä ja seurauksina. Iluminen pystyy nykyään jo hyvin korkealla käsitteellisellä tasolla keskustelemaan kausalisuhteista ja "luonnonlaeista", mutta olen tässä kiinnostunut käsitteellisen tajunnan perusominaisuuksista.³⁶

Ihmisen käsitteellisen olemuksen perusilmiöihin kuuluu *kausaalitaju*. Ilmiöt tuntuvat meistä liittyvän lainomaisesti yhteen, monesti silloinkin, kun emme itse asiassa osaa käsitteellisesti ilmaista lainomaisuuden laatua. Hyvin kehittymätönkin mieli

kokee lainalaisuuden olemassaolon, vaikka se ei hänelle antautuisikaan käsitteellisesti.

Itse asiassa kausaalitaju (tai ylipäänsä laintaju) on hyvin merkityksellinen, sillä vasta se "sitoo" tavallaan käsitteellisen olemuksemme "ulkopuoliseen" todellisuuteen. Kausaalitajun avulla voimme saada elämyksellisesti "otteen" ulkomaailmasta. Lain tajuaminen on sen käsittämistä, kuinka ilmiöt liittyvät toisiinsa. Mitään ilmiötä ei voi käsittää itsessään, vaan ainoastaan *suhteessa* muihin tai suhteessa vaihtuviin tiloihinsa. Tämä ei tietysti edellytä mitään mekaanista maailmankuvaa, vaan ilmiöt liittyvät lainomaisesti toisiinsa ilmeisesti monin muodoin. Koska käsitteeseen kausaalisuhde nykyaikana liitetään helposti vain mekaani- sia mielteitä, saattaisi todella olla parempi puhua "laintajusta" tai "lainalaisuudentajusta". Kausaalitaju ei ole laki, vaan ehto yhteyden saamiseksi todellisuuteen.

Hyvin moniin arkipäivän käsitteisiin liittyy huomaamatamme "kausaalitajua"; ts. ne ovat "teoriatäyteisiä" ("theory-laden"). Ajatellaan vaikka käsitettä "putoaminen". Itse asiassa se kätkeytyi ilmoittaa, että olemme tietoisia (hämärästi tai kirkaasti) eräästä lähimaailmamme lainalaisuudesta. Tieteellinen työ merkitsee usein asioiden tarkempaa ja "yleisempää" käsitteellistämistä. Esimerkiksi puhutaan "kappaleiden välisestä veto-voimasta" putoamisen yhteydessä. Se on yleisempi käsitteahmo, vaikka hyvällä syyllä voi kysyä, mitä se sellainen vetovoima oikein on joka vaikuttaa "etäältä". Viittaako se varsinaisesti mi- hinkään todelliseen vai onko kysymyksessä vain hiukan yleisem- män tuntuinen ilmaus kuin "putoaminen", ja näin se sopii mui- hinkin ilmiöihin (esim. planeettojen välisiin liikkeisiin) kuin vain lähiympäristöön?

Käsitteet, joihin "kätkeytyy" lainomaisuuden tajua (esim. "putoaminen"), ovat todellisuudessa "ajatusverkostoja". Käsitte- essä kulminoituu, "solmuuntuu" vain valtavan mielle- ja mieliku- vapaljouden yhteys. On pakko nähdä, että "näkyvätön" ajatus sitoo nämä mielteet yhteen muodostaen käsitteitä.

Kaikki tämä käsitteellisen tajunnan erittely tuntuu kier- tävän kysymystä, onko ajattelulla jokin suurempi "sukulaisuus- suhde" todellisuuteen, koska me koemme ajatuksella käsittäväm-

me tuota todellisuutta. Onko ihmisen tajunta ("mikrokosmos") jollain tavoin todellisuuden ("makrokosmos") kuva? Kausaalisuhteen olemassaolo todellisuudessa voidaan kieltää (kuten teki tunnetusti David Hume) ja väittää, että se on vain ikään kuin "ihmisen tajunnan tottumus", mutta kuten edeltävästä erittelystä ilmenee, on tämä vähintäänkin hämärä ajatus, eikä se perustu ihmisen sielullisen olemuksen tarkkaan jäsentämiseen.

Kaikesta edellisestä erittelystä käy ilmi ajattelun keskeisyys ja se, että ajattelu on *omatasoisensa* ja muusta suhteellisesti erillinen todellisuutta hahmottava ja tavoitettava olemus. Pelkkä aistimus ei kerro ilmiöiden lainalaisuutta. Alkeellinen käsite "putoaminen" kuvastaa jo sitä, että olemme käsittäneet jotain. Ajatus on tavoittanut "enemmän" kuin mitä pelkässä aistimuksessa on.

2.4. Tieto ja totuus

Ihmisen sielulliselle tapahtumiselle on tyypillistä, että kaikki esiintyy yhtäaikaan. Siksi saattaa olla hyvin vaikeaa erottaa eri elementtien elämyksiä ja hahmoja selkeiksi toiminnoiksi. Näin on tietysti myös sellaisten tieto-opillisten käsitteiden kohdalla kuin "tietäminen" tai "totuus". Niiden on katsottu olevan jotain ajattelun piiriin kuuluvaa, mutta niitä ei ole onnistuttu näkemään sielullisina funktioina tai olemuksina. Yritän valottaa näitä käsitteitä sielullisesta ja henkisestä näkökulmasta.

2.4.1. Tieto

Olen edellä todennut, että ihminen juuri *käsittävänä olentona* luo erikoisen suhteen ympäristöönsä. Käsittäminen on sielullinen ilmiö, jossa ihminen tuntee tavoittavan jotain hänen ulkopuolellaan olevaa. Tähän liittyy ilmiö, jota tottuneesti nimitämme tietämiseksi, *tiedoksi*. Meidän on syytä kiinnittää huomiota tietämisilmiöön, koska se on ollut innokkaan filosofisen tutkimuksen kohteena.³⁷

Tietäminen perustuu ajatteluun, kykyyn jäsentää ja tunnistaa todellisuuden piiriin kuuluvia ilmiöitä sekä kokea niiden välillä vallitsevia yhteyksiä. Kieli "käsitteellistäjänä" tekee

mahdolliseksi tiedon esittämisen lauseina. Mikä tahansa ajatus ja lause ei ole kuitenkaan tietoa, vaan tietäminen merkitsee jotain erityistä.

Varsinkin analyttisesti orientoituneet filosofit (esim. Chisholm 1966) ovat vaatineet muun muassa, että tiedon on oltava *totta*. Vain sellainen väite voi olla tietoa, joka on tosi. Tietoon on tällöin liittynyt kohtuuton ikuisuusaspekti, koska mikä tahansa lause (propositio) voi lopulta osoittautua vääräksi. Käytännön tietämisen kannalta määritelmä vesittyy näin merkityksettömäksi.

Analyttisesti orientoituneiden filosofien intressi on ollut toisaalta selvittää tiedon "loogista struktuuria" (esim. Hintikka 1969), ja silloin tietäminen tosiasiallisena tapahtumisena ei ole ollut kiinnostavaa, vaan pyrkimyksenä on ollut löytää tavallaan tiedon "puhdas määritelmä", joka ilmenee niissä loogisissa yhteyksissä, joihin tietäminen liittyy. Näissä analyyseissa on kuitenkin yleensä unohdettu se yksinkertainen tosiasia, että juuri *ihminen tietää*. Näin ollen meidän on päästävä selville jäseny-
neesti ihmisen olemuksesta, jotta selviäisi myös tietämisen inhi-
millinen merkitys. Tietäminen ei voi olla vain looginen rakennel-
ma, vaan se viittaa johonkin tosiasialliseen tapahtumiseen, jossa
ihmisen eri olemuspuolet ovat mukana.

Sen lisäksi, että on analyttisessä mielessä totuttu vaatimaan tiedon totuutta sitä määrittelevänä ominaisuutena, on tietämiseen liitetty myös uskominen (belief). Tiedon tulee olla "uskottu", ja kun se lisäksi on totta, on se "tosi uskomus". Käsittääkseni uskominen on kuitenkin toisenlainen, puhtaammin sielullinen elementti, ja sen määrittelevä kytkeminen tietoon on harhauttavaa ja väärinymmärrystä.³⁸ Se että tietäminen halutaan käsittää "loogisena" käsitteenä ja kytkeä se toisiin "logisoiuihin" käsitteisiin sen määrittelemiseksi, kuvaa sitä, ettei kyetä eikä haluta tarkastella ilmiötä suoraan sellaisenaan, fenomenina. Fenomenologisessa tarkastelussa ei tietämisen tarvitse suinkaan "ravistua" vain sielulliseksi ilmiöksi.

Tietäminen on käsittääkseni toisentasoinen sielullinen ilmiö kuin käsittäminen. Käsittämisen voimme kokea elämyksenä ja se on aito sielullinen prosessi. Tietäminen on jotain muuta.

Tietäminen on henkilön suhde ajatukseensa. Jos henkilö kokee, syystä tai toisesta, että *ajatukselle on löydettävissä perusteluja*, hän pitää ajatustaan tietona.³⁹ Jos tietämistä ei logisoida irti ihmisestä, niin ymmärrämme, että tietäminen on ilmiö, joka *tapahtuu ihmisessä.*

Tietäminen on astunut maailmanhistoriaan, kun ihminen on tajunnut erillisyytensä ulkomaailmasta ja pystynyt muodostamaan ajatuksia irrallaan ulkomaailman suorasta suggestiivisesta vaikutuksesta. Tietämisen tiedostaminen on tapahtunut, kun on nähty ajatusten suhde ulkomaailmaan. Tuo suhde ei ole aina ongelmaton. Ihmisen minä-tietoisuuden herääminen on nostanut luultavasti tietämisilmiön sielulliseksi laaduksi.⁴⁰

Käytännön elämän tilanteissa tietämiseksi kutsutaan tilannetta, jossa henkilöllä on sellainen ajatus (lause) mielessä, jonka totuudesta voidaan periaatteessa joissakin olosuhteissa vakuuttua. On luonnollista, että tieto voi olla väärä. Tiedolle ei voi asettaa mitään absoluuttista totuuden vaatimusta, koska tieto muuttuisi näin epäinhimilliseksi. Tietäminen on henkilön käsitys siitä, että perusteluja ajatukselle on löydettävissä ja olemassa.

Tiedon oletetut perustelut voivat olla monenlaisia. Usein me joudumme vetoamaan autoritatiivisiin lähteisiin, ihmisiin tai teoksiin (esim. sanakirjaan). Tieto perustuu useimmiten viime kädessä havaintoon (kun muistetaan havinnon käsitteellinen suhteellisuus, josta aikaisemmin on ollut puhe). Tieteenfilosofisesti on tietysti mielenkiintoista se, mitä kaikkea hyväksytään perusteluksi eli *evidenssiksi*. Erilaiset tieteenfilosofiset suuntaukset eroavat varsinaisesti juuri tässä kohdassa.

Perinteinen luonnontiede on vedonnut evidenssinä lähinnä havaintoon. Havainto on muodossa tai toisessa aina olennainen perustelujen lähde. Kun perinteinen tieteellinen ajattelu ei kuitenkaan ole huomannut ajattelun mukanaoloa (ajattelun "metodista" tai "instrumentaalista" luonnetta) havainnoinnissa, voitaneen luonnontieteiden ajattelun eksplikoinnin pohjalta syntynyttä positivistista tieteenfilosofiaa nimittää *aistimusperäiseksi*. Positivistisen ajattelun kohdistamaa kritiikkiä ajatuksiimme ja uskomuksiimme voi pitää tällöin *aistimusperäisenä kritiikkinä*. Tieteessä yleensä, ja tietysti myös positivistisessa tieteessä, on kyse ajatusten evidenssin kriittisestä tarkastelusta.

Fenomenologinen ihmistutkimus ei voi kuitenkaan olla pelkästään aistimusperäistä, vaan se ainakin ytimeltään perustuu toisenlaisiin "havaintoihin" kuin aistimuksiin vetoava luonnontiede. Ihmistuntemuksen ydintieto perustuu *sielutietoon*, aistimustiedon sijasta. Pelkästään aistimuksiin perustuva tiedon kriittikki saa aikaan sen, että olennaisia osia ihmiseen kohdistuvasta tutkimuksesta "unohtuu", ja aivan ilmeisesti ihmisen olemuksen ja olemisen kannalta keskeisin osa. Tämä tutkimus perustuu sielutietoon, *sielutieteelliseen kriittiseen ajatteluun*. Se merkitsee sitä, että ilmiöitä pyritään tarkastelemaan suoraan, sellaisenaan niiden "omissa ympäristöissään". Sielunilmiöitä ei voida "aistia" ainakaan sanan tavallisessa mielessä. Esimerkiksi ajattelun ydinolemuksen voi tavoittaa vain tarkastelemalla ajattelua sellaisena kuin se ilmenee sielumme piirissä.

Tämä koskee nähdäkseni myös yhteiskuntatieteitä. Niiden teorian ydinaines on pakko saada muuta kautta kuin suorasta havainnosta; se nousee "yleisestä kokemuksesta ihmisenä". Yhteiskuntatieteenkin tulee lähteä *hahmollisista käsitteistä* liikkeelle, jos se aikoo saavuttaa ihmisen kokonaisolemuksen kannalta kriittistä tarkastelua. Usein tätä kautta on nähty filosofian "tunkeutuvan" väkisin tieteen alueella (ks. esim. Winch: *Filosofia ja yhteiskuntatieteet*). Tällöin "tiede" on käsitetty ymmärtääkseni liian rajoittuneesti.

Niin erilaisilla tutkimusaloilla toimivat tutkijat, kuten esimerkiksi Freud ja Marx, tuovat esiin nähdäkseni *hahmollisen käsitteenmuodostuksen*. Tällaisten tutkimusten "oikeus" ja "vääräryys" (evidenssi) riippuu etupäässä siitä, kuinka ne kykenevät jäsentämään kohtaamiamme elämän ilmiöitä. On syytä tietysti korostaa, että myös sielutieto perustuu olennaisesti ajattelun jäsentävään työhön. Perusaines sielutieteessä on *elämys*, mutta elämys ei ole vielä havainto (sisäinen havainto), vaan vasta ajatuksen jäsentämä elämys on varsinaista tietoa. Sisäisessä havainnoinnissa joudumme erityisesti ponnistamaan ajattelusamme saadaksemme yhteenkietoutuneet laadut "puhtaina" näkyviin.⁴¹

2.4.2. Totuus

Tietämisessä täytyy olla luonnollisesti totuus jollain tavoin inu-kana, mutta se ei voi olla tietämisen absoluuttinen, äärimmilleen idealisoitu, "logisoitu" vaatimus. Totuus on nähdäkseni jotain, joka vaikuttaa persoonassa ja jota kohti ihminen henkilönä pyrkii.

Maailmankatsomuksemme nykyisen kulttuurin aikana on usein materialistisempi kuin luulemmekaan, materialistinen niin piilevästi, ettemme sitä juuri tiedosta. Siksi monet "korkeat" käsitteet kuten "totuus" eivät merkitse meille mitään olemassaolevina, vaikuttavina voimina. Tällaiset käsitteet on typistetty, "logisoitu" ja haihdutettu melkein olemattomiin. Niistä on tullut ideoita, joille yritetään löytää loogisia selityksiä, jotka kuitenkin vaikuttavat kovin kuihtuneilta ja merkityksettömiltä.

Näkemykseni mukaan totuus ei ole sielullinen elementti, sillä tietyissä mielessä voi sanoa, että kaikki sielullinen on suhteellista, persoonaan liittyvää. Vaikka ajattelu onkin se sielunelementti, joka pyrkii "kertomaan" jotain todellisuudesta ja näin ylittämään persoonan rajat, niin kuitenkin se sellaisenaan, ilmevänsä on sielullinen elementti. Myöhemmin näemme, että ajattelun takana vaikuttaa virittävänä "korkeampi" olemassaolon muoto, henkinen.

Totuus on jotain, joka vaikuttaa *ajattelun ulkopuolelta*. Se ei ole ajattelutasoinen ilmiö, vaikka se ensisijaisesti vaikuttaa ajattelun piirissä (unohtamatta sen vaikutusta esimerkiksi tunne-elämään). Helposti tällaiseen ajatukseen kohdistetaan sellaista kritiikkiä, että tämä on totuuskäsitteen psykologisoimista. Tällainen kritiikki perustuu nähdäkseni kuitenkin ihmisen olemuksen kokonaiskuvan ja monikerroksisuuden ymmärtämättömyyteen. Totuus ei ole jotain, joka roikkuu jossakin ihmisettömässä "loogisessa avaruudessa", mutta se ei toisaalta ole myöskään mikään sielullinen käsite, vaikka se vaikuttaa nimenomaan ihmisen sielunelämässä.

Totuus on aito "henkinen" idea, joka vaikuttaa ihmisen persoonan kautta. Koska henkinen on jotain hyvin vaikeasti suoraan koettavaa, vaikuttaa totuus ihmisen sielun piirissä *ihanteena*. Totuus sinänsä, henkisesti kohdattavan muodosteena, on

"puhdas", vapaa kaikesta psykologismista. Toisaalta ihmisen olemuksessa vaikuttaessaan se ei tietysti toimi aivan puhtaana, vaan on alttiina moniin sielullisiin vääristymiin.

Ihmisen olemuksen kerroksisuus tulee hienosti esiin juuri totuus-käsitteen kohdalla. Totuus voidaan käsittää *arvoksi*. Ajattelu on pelkistänyt meille käsitteen totuus, jonka se on kohdannut vaikuttavana voimana sielunelämässä. Arvoa ei ihminen koskaan saavuta eikä voi sitä tyhjentävästi selittää. Ihminen voi olla vain *suuntautunut totuuteen* arvona. Maailmassa voidaan tavoitella konkreettisia päämääriä. Pyrkimys, toiminta ja tulokset voivat heijastella arvoja, vaikeivät arvot koskaan lopullisesti reaalisoidu. Tutkimuksenkin päämäärät ovat varsin konkreettiset (tiedon tuottaminen). Tutkimuksessa me voimme olla suuntautuneita totuuteen, vaikkemme lopullisesti koskaan saavuta totuutta, vaan parhaimmillaankin vain kokoelman perusteltuja käsityksiä.

Kulttuuri (kasvatus) herättää (virittää) totuuden tunnon ja antaa käsitteelle erilaisia mielteitä. Ajatus ihmisen olemuksen keskeisenä elementtinä käsitteellistää sekä "ylöspäin" (henkiseen) että "alaspäin" (aistittavaan). Sielunilmiönä totuus vaikuttaa ihanteena, joten se ei ole siten "puhdas" kuin voidaan ajatella totuuden "alkukuvan" mahdollisesti olevan. Ajatuselämämme on tietysti tiedollisesti hyvin rajoittunutta, mutta totuus yrittää työskennellä näissä rajoittuneissa puitteissa. Ihminen on "totuuden astia", jonka vetoisuus on vähäinen.

Näin on ymmärrettävissä se, että totuuden voi kohdata, vaikka ei tunnekaan kaikkia totuuksia. Totuus voi tulla hyvin eläväksi voimaksi ihmisen persoonassa, niin että se tälle henkilölle on elävästi koettavissa oleva idea ja ideaali. Voi sanoa, että filosofin tulee mietiskellä totuutta, vaikka tällainen lause voi aluksi tuntua oudolta, koska totuutta ei voi saavuttaa. Totuus on luova voima.

Kun tutkija paneutuu ilmiöihin, niiden tarkkaan havainnointiin, ja pyrkii muodostamaan niistä ajatuksia, niin hänen totuuden löytämisen pyrkimyksensä on tässä tietysti mukana. On kuitenkin pidettävä ajattelu ja totuus olemuksina erillään toisistaan, vaikka totuus "työskenteleekin" ajattelun piirissä, kun yksilö suuntautuu tähän arvoon. Tutkijahan pyrkii saamaan sel-

ville "tosiasiat". Voimme kuitenkin tehdä seuraavan olennaisen ja kuvaa selventävän eron. Ajattelu on se voima, joka tavoittelee ilmiön käsittämistä, jäsentämistä ja lainomaista kuvausta, mutta totuus on se voima, joka on kriittinen ajatusten suhteen. Totuus "vaatii" selvitystä yhteyksistä muihin ilmiöihin, havainnon teon perusteista jne. *Ajatukset ovat katoavia, totuuteen pyrkiminen ei.*⁴²

Jokainen ajatus on sielullisena ilmiönä, jopa "henkisen virittämänäkin" vain suhteellinen "välitavoite". Tämä ei kuitenkaan yhtään "alenna" totuuden merkitystä, sillä kuinka ajatus voisikaan saavuttaa "lopullista totuutta", kun maailmassa on *lukematon määrä yksityiskohtia*, jotka vielä vaihtelevat näkökulmaa muutettaessa. "Ja jos se kohta kohdalta kirjoitettaisiin, luulen, etteivät koko maailmaan mahtuisi ne kirjat, jotka pitäisi kirjoittaa." (Joh. 21:25). Henkinen ei ole "psykologista", sielullista, siksi totuus säilyttää ylevyytensä, vaikka se toimisi kuinka "alhaisessa" sielussa. Ei voi sanoa, että joku erityisesti omistaisi persoonallisena olentona totuuden, olipa se esitetty tiedon tai uskon muodossa.

Filosofit (tunnetuimmin Immanuel Kant) ovat eritelleet totuuden eri lajeja. Jokin lause voi olla totta loogisesti, analyytisesti, pragmaattisesti, synteettisesti, empiirisesti jne. Jos totuutta tarkastellaan tässä esitetyssä mielessä, niin on luultavaa, että ns. loogiset totuudet (esim. muodollisen logiikan lauseet) eivät varsinaisesti ole tosia tai epätosia, vaan kuvaavat tiettyjä ajatteluolemuksen rakenteita. Totuuksien lajiongelman edellyttäisi kuitenkin aivan omaa tutkimustaan.

2.4.3. Olemassaolon väittäminen

Olen aistimisen tutkimuksen yhteydessä puhunut olemassaolon (eksistenssin) primitiivisestä peruskokemuksesta. Tähän kysymykseen on palattava uudestaan tässä yhteydessä, koska erittäin keskeinen sana kielessämme on "on". Tähän sanaan liittyvät filosofiset ongelmat ovat erittäin syviä ja laajoja. Tämän sanan käsite (käsitteahmo) on laaja ja läpäisee hyvin monessa mielessä inhimillisen elämän ja "olemisen".

On selvää, että "on" liittyy myös totuuden käsitteeseen: Jos väitän jonkin olevan olemassa, on väitteen totuuden edellytys väitetyin asian olemassaolo. "Olemisessa" on kyse myös tietämisestä. Jos voin väittää jonkin olevan olemassa, on se myös tietämistä koskeva väite. "On"-käsite ilmenee kuitenkin niin monivi-vahteisissa tehtävissä, että sitä on vaikea saada kokonaisuudessaan tietoisuuden valokeilaan.

"On" on monessa mielessä universaalinen. Kun sanon jonkin olevan olemassa (ja myös näin ajattelen), ylitän näin tavallaan persoonani rajat. Olemassaolon löydän alunperin itsestäni, mutta "antaessani" sen myös muille asioille ja olioille ylitän itseni. Kuvaannollisesti sanoen aidossa "on"-väitteessä osa olemustani "kokoontuu" jossakin minun ulkopuolella olevassa.

Fenomenologisesti "on"-käsitteeseen liittyy syvyyseroja. Ei ole lainkaan samantekevää, minkä kokonaiskokemuksen yhteydessä väitän "on"; esimerkiksi vaikkapa että "ihminen on järjellinenolento". "On" on kuin kipinä, joka voi polttaa tiensä yhä syvemmälle. Viisauden lisääntyessä "on"-väitteiden paino kasvaa.

Erityisesti olemassaolon ja sen väittäminen tulee esiin ihmisen minätunnon yhteydessä. Kun ihminen sanoo sisimmäsäänsä "minä olen", voi myös siinä olla erilaisia syvyyssasteita. Ihmisen arvoitus luultavasti kätkeytyy väitteeseen "minä olen". Arvoitukseen liittyy myös se, kuinka syvästi voin tämän sanoa. Ilman, että minä olen, en voi väittää, että jokin muukin on.

Näillä huomioilla olen halunnut vain viitata siihen, kuinka monitasoisesti "on" liittyy ihmisen olemiseen, hänen ajateluunsa sekä tietämisen ja totuuden ongelmiin. Ajatus parhaimmillaan ja ankarimmillaan pelkistyy "on"-väiteissä. *Tietäminen* on pyrkimystä väitteeseen, että *jokin on*. Tietäminen merkitsee persoonallisen olemiseni muuttumista suhteessa tuohon muuhun.

Viitteet

1. Myöhemmin olen selvemmin todennut, että Hegel ei ymmärtänyt ajattelua kuitenkaan subjektiivisena tapahtumana, vaan jossain määrin yliobjektivoi

sen. Hegel koki ajattelun kategoria-luonteen hyvin painokkaasti. Ks. tästä RS, s. 268-271 tai MS, s. 78.

2. Puhuessani "henkisestä" asetin sanan usein sulkeisiin, koska en halunnut suoranaisesti sitoutua mihinkään maailmankatsomukselliseen asenteeseen, vaan pyrin vain tekemään havaintoja sisäisestä todellisuudesta. Siinä voi aidosti erottaa myös tason, josta voi luontevasti käyttää käsitettä "henkinen".

3. Tarkasti ottaen Steiner ei nähnyt ajattelua vain eräänä sielunenergiana, vaan antoi sille hyvin keskeisen aseman suorastaan todellisuutta muovaavana ylyksilöllisenä elementtinä. Kuitenkin hän koki ajattelun jo varsin individualistisesti verratuna esim. Hegeliin. Olen esitellyt Steinerin ajattelua koskevaa filosofointia teoksissani Turunmin 1983, s. 87-115 ja RS, s. 186-234. Kuten jatkostakin käy ilmi, olin hyvin innostunut Steinerin ajattelua koskevista huomioista, vaikka itse asiassa en niihin pitäytynytäkään, vaan loin käsityksiä, joita häneltä ei löydy. Myöhemmin kriittisyyteni kasvoi jopa siinä määrin, että näin Steinerin ajattelun varsin puutteellisenä, vaikka historiallisesti ottaen merkittävänä saavutuksena.

4. Mielikuvista ihmisen ns. kuvatajunnan osina ks. myös IK, s. 55-62.

5. Myöhemmin huomasin ns. odotusmielikuvien keskeisen merkityksen tietämisessä. Ks. tarkemmin MS, s. 93-95.

6. Pidän tätä käsitteen "tyhjyyttä" — sielullisesta näkökulmasta — aitona ja tärkeänä sisäisenä havaintona. Tämän havainnon kautta voi oppia erottamaan mm. sielullisen ja henkisen eron.

7. Ajattelun fenomenologista rakennetta olen analysoinut myös muualla, ks. esim. ISO, s. 42-49 tai MS, s. 38-46.

8. Käsitteen syntymisen, pysymisen ja muistamisen välisestä yhteydestä ks. myös MS, s. 63-64 ja 326-327. Muistamisella on jokin yhteys myös tahtoon.

9. Sielunelämäkin kuuluu näin ns. kohdattuun, vrt. edellisen osan viite 12.

10. Myöhemmin olen nähnyt asian niin, että jäsentyminen on eksistentiaalinen tarve, joka on olennaisesti syvempi, laajempi ja alkuperäisempi kuin ajattelu, joka on kuitenkin jäsentymisen tärkeä välittäjä. Ks. esim. MS, s. 56-60.

11. Ehkä tätä kutsuttaisiin nykyaikaisella kielellä "metakognitioksi", joka on kognitio kognitiosta.

12. Esimerkiksi tämä on jotain muuta kuin mitä Steiner opetti. Vrt. edellä viite 3. Steinerilla minus ja ajattelu lähes samastuivat, ja näin hän ei saanut ajattelua tarkasteluun kuin tietyltä osin. Hänen ajatteluunsa jäi tietty ajattelun omnipotenssia korostava piirre — niin kuin myös hänen persoonaansa —, mikä osoittaa ajattelun keskeistä asemaa inhimillisessä olemuksessa. Ks. esim. RS, s. 36.

13. Johtuu aivan ilmeisesti osaksi tuolloisesta omasta ikävaiheestani, että korostan ajattelua näin voimakkaasti. Ajattelu on toki tärkeä osa nimenomaan inhimillistä elämää ja sielunelämää, mutta toisaalta on nähtävä myös tunteiden tavaton keskeisyys ihmisen elämän ohjaajana. Ks. tästä esim. IY, s. 11-20.

14. Tähän voisi lisätä vielä, että käsitys aineesta on mielikuvia aineesta.

15. Käsitteet ovat usein seurausta tiedottomasta ajatteluprosessista, ei suinkaan tietoisesta. Ne ovat mielen prosessuaalisia reaktioita kohdattuun.

16. Ajattelu on todella monitasoinen ilmiö. Se on sinänsä tietty energieettinen luonnonilmiö. Mutta se on myös tietyllä tavoin jäsentynyt (esim. käsitteiksi ja ajatuksiksi jäsentynyt) ilmiö. Siinä ilmenee loogista rakennetta (yhteydessä kieleen ja sen moniin rakenteisiin). Siinä elää merkityssisältöjä. Jne.

17. Kun kuuntelemme esim. jotakin esitelmää, mielikuvamme "kuvittavat" esitelmäitsijän lauseet ja ajatukset — niitä välähtelee mielessäme. Mielikuvat ovat vain niin häviävänolaisia liikahtuksia sielussamme, ettemme usein huomaa niitä ilman erityistä tarkkaavaisuutta. Kuuntelu aktivoi tietysti myös ajattelumme, ei vain mielikuvia. Ehkä tämä on ajateltava niin, että toisen ihmisen puhe muuttuu omaksi ajatukseksimme, joka kutsuu tai vetää mielikuvat mukaansa. Mielikuvamme voivat olla tietysti puutteellisia tai virheellisiä esitelmäitsijän tarkoitusten kannalta, mutta vain ne ovat ne, joilla me toistaiseksi voimme puhutun mieltää.

18. Tämän voi hyvin ymmärtää, kun ottaa huomioon sen, että käsite on prosessi, ajatusten "yhteenjuoksema". Näin olen edellä todennut.

19. Käsitteiden olemuksesta johtuen käsitteenmuodostus on aina syvimmiltään hahmollista, nähtynä ihmismielen luonnollisena prosessina.

20. Tunnistaminen ja tunteminen ovat itse asiassa erittäin hämmästyttäviä ja erikoisia ilmiöitä. Olen käsitellyt niitä myös teoksessa MS, s. 152-153.

21. Tosiasiassa ymmärtämisen ja käsittämisen ero on varsin vaikea tehdä, vaikka yritin siihen vielä viitata teoksessani ISO, s. 42-49.

22. Tällainen tajuamisen taso on kyllä mielestäni jotenkin olemassa, vaikka se tuntuu tässä aika oudolta.

23. Järki on ihmiskunnan aatehistorian kannalta tärkeä käsite. Valistuksesta alkaen, 1700-luvulta, on vedottu järkeen viimeisenä auktoriteettina. Järkeä on myös rohkeasti käytetty, herätetty ja viljelty. Järki — ja modernimmin rationaalisuus — on saatettu kokea selviönä. Tämä käsite on kuitenkin erittäin vaikeaselkoinen; on vaikea yksiselitteisesti hahmottaa ja käsittää, mikä järki lopulta on. Siinä täytynee olla jokin tahdon ja arvioinnin elementti mukana. Arvioinnin käsitteestä myös IK, s. 160-161 ja MS, s. 86-87. Nykyään on yritetty selvittää rationaalisuuden käsitettä, mutta aivan ilmeisesti mitään lopullista käsitystä siitä ei ole luotu. Sama vaikeus koskee monia muitakin inhimillisesti tärkeitä ajattelun ja tietoisuuden ilmiöitä, esim. käsittämisen ja arvioinnin ilmiöitä.

24. Olen käyttänyt myöhemmin usein käsitettä "ajatukseksi" kuvaamaan ajattelun erikoista orgaanista olemusta. Ks. esim. IK, s. 31-32 ja MS, s. 63-68.

25. On hyvä huomata, että järjeksi sanotaan usein — jopa tieteellisessä maailmassa — sitä, että ajattelee mahdollisimman tavanomaisesti, ja vain sille kuvitellaan löytyvän joitain yleispäteviä kriteerejä.

26. Johonkin rajaan asti mielleolemus (ja ajattelu ylipäätään) on kantajastaan, ts. minästä riippumaton olemus, joka toimii omaehtoisesti ja omalakisesti. Pidän tätä varsin tärkeänä oivalluksena. Yksilön on pyrittävä riippumattomuuteen myös omaan mielleolemuksensa nähden. Mielleolemuksen autonomisuus havainnollistuu myös siinä, kuinka ajatusvallat (teoriat ja maailmakatsomukset) pesiytyvät ihmisen mieleen pitäen sitä halussaan ja antaen ihmiselle identiteetin. Ajatusvalloista ks. esim. MS, s. 125-129 ja identiteetistä ISO, s. 114-120.

27. Sanontaa "paatinen taakka" — runoilija Eino Leinolta peräisin olevaa ilmaisua — olen käyttänyt myös hiukan toisessa merkityksessä, ks. MS, s. 258.

28. Tähän näkemukseen ajattelusta vaikutti Steinerin näkemys ns. eetteriruumiista, ks. esim. RS, s. 294-295. Kuitenkin tällainen kokemus ajattelun erikoisesta orgaanisesta luonteesta — kuten sitä itse luonnehdin — on sisäisesti saavutettava kokemus ja voi johtaa näkemukseen — tavallaan sisältäpäin, omasta kokemuk-

sesta tiedostaen —, että Steinerin näkemys on ehkä joiltain osin perusteltu. Steinerin käsitteet jäävät tosin usein varsin abstrakteiksi eikä hän tee vastaavia huomioita, joita tässä yhteydessä esitän.

29. Kiusausten kuvaukset muistuttavat sitä, mitä myöhemmin olen nimittänyt narsismiksi, vaikka annan niille tässä suorastaan kosmista ja myyttistä, yliyksilöllistä syvyyttä. Narsismista ks. esim. MS, s. 200-213.

30. Kuvaukseni ihmisen ajatteluolemukseen kohdistuvista kiusauksista muistuttavat sitä, mitä Steiner on sanonut ihmisessä vaikuttavasta pahasta. Ks. esim. RS, s. 308-309. Tosin ne myös poikkeavat Steinerin näkemyksistä jonkin verran, koska korostan tarkoituksellisesti myös "henkeä" kiusauksena. Lisäksi näen ajattelun vain eräänä sielunenergiana, enkä yksilöllisyyden omnipotenttina ytimenä kuten Steinerilla oli taipumusta asiaa kokea. Vrt. edellä viite 12.

31. Nämä ovat — ehkä kömpelöitä — esimerkkejä ajattelun kaappaavista valloista. Vrt. edellä viite 26.

32. Minän ja itsen käsitteestä ks. ISO, s. 114-120 sekä edellisen osan viite 48.

33. Näin tässä tärkeän eron mm. itämaisen ja länsimaisen (lähinnä kristillisen) ajatusperinteen välillä.

34. Tämän kappaleen näkemys on aika voimakas maailmankatsomuksellinen kannanotto, johon olen saanut vaikutteita Steinerin kosmisista teorioista.

35. Muistia olen lyhyesti käsitellyt myös teoksessa MS, s. 326-332.

36. Suhde ja kausaalisuus ovat ajattelun kategorioita, sellaisia a priorisia elementtejä tajunnassamme, joihin jo Kant kiinnitti huomionsa.

37. Tietoa olen käsitellyt seikkaperäisesti myös teoksessani MS, s. 84-107.

38. Uskon käsitettä tiedon yhteydessä olen käsitellyt tarkemmin teoksessani MS, s. 116-118. Siinä en ole aivan yhtä torjuva uskon käsitteen suhteen kuin tässä, vaikka käytänkin sitä eri tavoin kuin mitä filosofiassa on ollut tapana. Uskon (ja luottamuksen) käsitteen laajempaa merkitystä ihmisen olemuksessa olen käsitellyt teoksissani ISO, s. 172-178, MS, s. 275-280 ja IY, s. 73-81.

39. Tämä vastaa myöhempiä käsitystäni, että tiedolla tulee olla aina jotkin kriteerit, ks. MS, s. 85-86.

40. Vaikka tässä esittämäni huomiot tiedosta eivät ole suoranaisesti vääriä, ainakaan kaikki, oivalsin myöhemmin, ettei tietäminen suinkaan ole ihmisen kyky, vaan pikemminkin idea. Ks. edellä viite 37.

41. Omalla ns. emotiologiallani olen yrittänyt "pinsetin tarkasti" erotella yhteenkietoutuneita sielunilmiöitä omaksi "emotiologiseksi koordinaatistokseen". Tästä käsitteestä ks. ISO, s. 74-75.

42. On syytä korostaa painokkaasti, että jos tietojen ainoa olemassaolon paikka on inhimillinen ajattelu, on selvää, että tiedot katoavat ajatusten kadotessa. Se että ne merkkeinä säilyvät esim. kirjojen sivuilla, ei muuta asiaa, koska merkit on aina ajateltava, jotta ne merkitsivät jotain.

OSA IV

Tunne

Pohtiessamme oman aikamme kulttuuria huomaamme *tunteella* olevan siinä vaikean aseman. Varsinkin tietämisen kannalta tunteet ajatellaan tarpeettomiksi, jopa tutkimusta kiusallisesti harhauttavaksi tekijäksi. Tunteet kuuluvat tieteessä siihen "subjektiiviseen" elementtiin, josta on päästävä eroon.

Tutkimuskohteena tunteet ovat myös olleet vaikeita. Niitä on fysiologiassa lähestytty alempien aivokerrosten toimintaan liittyvinä elämyksinä, joka on jonkinlaista "ylimäärätapahtumista" varsinaisen aineellisen tapahtumisen rinnalla. Toisaalta psykologia, jonka tutkimusalaan tunteet kuuluvat, ei ole kyennyt kohoamaan selkeään *tunteen käsitteeseen*. Tunne ei ole noussut kovin todelliseksi tutkimusobjektiksi.¹

1. Tunteen olemus

Pyrin tässä ensimmäisessä luvussa *löytämään* tunteiden laadullisen olemassaolon. Tunteiden nostaminen tarkastelun piiriin ei ole helppoa. Monet ajatustottumukset ehkäisevät meitä näkemästä sellaistaikin, joka olisi toisin ajatuksin helposti nähtävissä. Tämän vuoksi kiinnitän ensiksi huomiota yleisluonteisesti tiedon käsitteeseen. Samalla tulee esiin *sielutieteellisen tiedon* erikoisluonne.

1.1. Tiedon käsite

Oman aikamme kulttuurille on tyypillistä arvostaa *tietoa*. Tämä on ymmärrettävää, kun näemme ympärillämme valtavan teknisen tuotannon, liikenneyhteyksien ja tietoliikenteen kehityksen. Emme pärjäisi maailmassa ilman runsasta tietovarastoa.

Mutta minkälainen on näkemyksemme siitä, mitä tieto on? Ymmärtääksemme tunnetta meidän on ensin tiedostettava, miten tavanomainen ajattelu estää meitä lähestymästä tunnekokemuksia. Kun tiedonkäsitys on ollut ahdas, niin syvempi elämän ymmärrys on ollut *taiteen* tehtävänä. Tunteiden maailmaa ei ole arvostettu, koska tiedon käsitteen taustalla on tiettyjä *maailmankatsomuksellisia siteitä*. Tarkastelen lyhyesti niistä muutamia.

1) *Vain aistittava* on todellista. Tämä merkitsee, ettei suhtauduta vakavasti mihinkään muuhun kuin siihen, joka tavalla tai toisella on aistillisesti konkreettista (aine, raha, organisaatio jne.). Tieteissä tämä merkitsee käsitteiden sitomista näköaistimuksiin ja teknisiin toimenpiteisiin (ns. operationalismi). Sisäiseen todellisuuteen ei suhtauduta vakavasti, siihen ei luoteta eikä sitä tavoiteta. Kuitenkin jokainen teoria ottaa ainakin implisiittisesti kantaa ontologiseen kysymykseen, mikä on todellista.²

2) *Matemaattinen* on "todellisinta". Kun teknisissä tieteissä käytetään runsaasti matematiikkaa ja sen tehokkuus on todettu erityisesti "kuolleen aineen" kuvauksessa, on tieteen kehittyneisyyden tunnusmerkkinä pidetty sen "matematisoinnin astetta". Onpa jopa pyritty kehittämään matemaattista psykologiaa. Jos matematisointi ei onnistu kaikissa tieteissä, pyritään ainakin näennäismatemaattisiin, logisoituihin formaalisiin rakennelmiin.

Yhtä asiaa ei ole kuitenkaan oivallettu (kaikella kunnioituksella matematiikkaa ja luonnontieteitä kohtaan): matematiikka on aineellisessakin todellisuudessa "liitännäinen"; se on tapa tarkastella maailmaa matemaattisen viitekehyksen läpi. Esimerkiksi fysiikan tieto "tuntuu todelta" paljolti sen takia, että siinä keskeisenä oleva matematiikka "tuntuu todelta". "Puhtaasti (aistittavaa) fysikaalista" fysiikan teorioissa on luultavasti vähemmän kuin olemme arvanneetkaan. Olemme vain matematiikkaan luottaen oppineet lähestymään todellisuutta matemaattisesti.

Tietoisuuden tulisi kypsyä näkemään tämä mielen sidonnaisuus (ahtaan luonnontieteellisen ajattelun "suggestio") ja ylittämään se niin, että maailmannäkemys avartuisi. Se materialismin laatu, joka aistittavuuden vaatimuksena ja matematismin seurauksena on syntynyt, rajoittaa näköaloja ja suhtautumista todellisuuteen. Materialismi maailmankatsomuksena ja luonnontiede menetelmänä eivät tietysti ole "väärää", koska ne ovat rajoitetussa mielessä "totta". Maailman tarkastelua ne eivät saa kuitenkaan ehdollistaa.³

3) Tieto on *ensyklopedista*. Olemme taipuvaisia ajattelemaan, että tieto on yksittäisiä, perättäisiä lauseita, jotka kertovat "tosiasioita". Tällaisia ovat tietosanakirjat (ensyklopediat). "Tosiasiat" ovat "informaatioyksiköitä", jotka ovat "yksiselitteisiä" kuvauksia tapahtumista, sanojen merkityksistä, tavoista, käytännöistä jne.⁴

Ensyklopedinen tieto on tärkeää ja hyödyllistä, mutta jos tämä tiedon käsitys yksin hallitsee, niin meiltä puuttuu tärkeitä tiedon ulottuvuuksia. Meidän kulttuurissamme nämä muut ulottuvuudet ovat jääneet paljolti kirjallisuuden, filosofian ja uskonnon ilmaistavaksi.

Tieto ensyklopedisesti käsitettynä on "neutraalia" henkilön kannalta. Henkilöllä joko on tietoa tai ei ole; se ei paljoakaan merkitse hänen persoonalleen, hänen sisäiselle olemukselleen. On kuitenkin tiedonaloja, joissa tieto vaikuttaa siihen, mitä tietäjä on tai miksi hän tulee. Vaikka on luultavaa, että kaikki tieto vaikuttaa jollain tavoin persoonaan (jopa hyödyllisesti tai haitallisesti), niin on kuitenkin tiedonaloja, joissa tiedon olennaiseen luonteeseen kuuluu, *ettei se ole neutraalia sitä omaksuvan henkilön persoonan kannalta*. Yleisesti ottaen tiedon eräs tehtävä on jäsentää meidät sekä omaan sisäiseen että toisaalta ulkoiseen todellisuuteemme.

Erityisesti psykologinen tieto (oikeastaan kaikki ihmistä koskeva tieto) on siitä erikoista, että tutkija ja opiskelija joutuu *kohdistamaan tietämyksen myös itseensä*. Perinteisessä luonnontieteessä tutkiva *subjekti* ja tutkittava *objekti* ovat eri maailmaa. Luonnontieteissä ei tavallisesti kiinnitetä mitään huomiota tutkivaan subjektiin, vaan pyritään "subjektittomaan", "objektiiviseen" tie-

toon (vaikka "subjektiton objektiivisuus" onkin mahdottomuus). Psykologiassa on subjekti ja objekti lopulta vaikea pitää erillään. Tieto ihmisen sielullisesta olemuksesta ja prosesseista vaikuttaa tietäjään itseensä.

Kun tutkija tai opiskelija oppii tietämään (ts. "löytää") jonkin sielun rakennetta tai tapahtumaa kuvaavan tosiasian, hän ei enää itse ole tuon käsittämisen jälkeen aivan samanlainen kuin ennen käsittämistä. Jos tieto, jota omaksumme, on osuvaa ja totta, niin seurauksena on parhaimmassa tapauksessa inhimillisen olemuksemme jäsentyminen ja selkeytyminen. Näin ollen ihmistä koskeva tieto (ja erityisesti psykologinen tieto) sisältää aina *kasvumomentin*. Kun näkee, että psykologinen tieto joka tapauksessa aina vaikuttaa omaksujaan, niin tieto on muodostettava sellaiseksi laadultaan ja sisällöltään, että se myös auttaa kasvutapahtumaa.

Toisaalta psykologinen tieto sisältää aina myös *ideaalimomentin*. Tutkijan kuvatessa jonkin sielunilmiön olemusta ja toimintaa, se ei suinkaan merkisi sitä, että tuo sielunilmiö tapahtuisi juuri niin "jokamiehen" sisäisyydessä. Tutkimuksen seurauksena tutkijan käsitys saattaa olla ainakin tutkitun ilmiön kohdalla niin selkeytynyt ja hänen olemuksensa sen vaikutuksesta mahdollisesti niin jäsentynyt, että hänen esittämänsä kuva asiasta pitää paikkansa ainakin hänen kokemuksessaan. Tämän ei suinkaan tarvitse merkitä tutkimuksen subjektiivisuutta, vaikka tutkijan kuva asiasta voi olla puutteellinen ja jäsentymätön, jostain toisesta perspektiivistä.⁵

Koska psykologinen tieto sisältää aina kasvumomentin, on selvää, että "kehittyneen" tutkijan luoma kuva on jonkin toisen asiaan vähemmän perehtyneen kannalta *ideaalinen*. Tämä voi vähitellen tarkastelun kautta yltää ehkä yhtä jäsentyneeseen käsitykseen sielunilmiöistä. Tutkijan ajatukset toimivat tällöin pohdinnan *aiheina*, jotka voivat laukaista henkilön persoonaa myönteisesti virittäviä muutoksia. "Ideaalisuus" ymmärretään tällöin käsitteelliseksi, vaikka siihen voidaan liittää myös sanaan kätkeytyvä toinen mieli: ihanteellisuus. Ideahan merkitsee Platonin hengessä käsitteellisyden (alkukuvan) ohella myös ihan-

teellisuutta (täydellinen alkukuva). Haluan käsittää tässä idean *hahmollisen käsitteenmuodostuksen* merkityksessä.⁶

Kun ymmärtää kasvumomentin ja ideaalimomentin liittyvän *sielutietoon*, voi myös käsittää, että erityisesti psykologinen tieto voi olla "vaarallista". Jos psykologinen tieto on ihmisen kokonaisuuden kannalta virheellisesti muodostettu, se merkitsee, että tuo tieto ainakin jossain määrin lukitsee ja vangitsee persoonaa, joka sitä omaksuu. Jos tutkija ja opiskelija omaksuu esimerkiksi ns. behavioristisen psykologian ainoaksi tieteelliseksi psykologiaksi, voi ymmärtää kuinka maailmankuva typistyy ja mahdollisesti persoonan kokeminen rajoittuu. Ennen kaikkea *suhtautuminen todellisuuteen* muuttuu teorian hengen mukaiseksi.

Voidaan kuitenkin nähdä, että myös väljemmissä psykologisissa teorioissa, esimerkiksi psykoanalyysissä ja sen johdannaisissa, ilmenee sekä psykologia että joskus myös potilasta vangitsevia vaikutuksia. Mutta kuka voi asettaa tuomariksi siinä, että onko jokin teoria vangitseva vai vapauttava, kun kaikkiin näkemyksiin liittyy kuitenkin myös aitoa tietoa?

Tuomarina voi olla vain inhimillinen kokemus. Tieto ihmisestä on muotoiltava niin, että se on *avointa*. Sen on mahdollistettava ihmisen kasvu sekä elämys, että se jäsentää hänen omaa olemustaan ja auttaa häntä jäsentymään ihmisten todellisuuteen (esim. kasvatustodellisuuteen). Meillä täytyy olla mahdollisimman avoin *kokonaisnäkemys* ihmisestä, jotta erityisalojen tiedon luonne näkyisi kokonaisuutta vasten.

Se että ihmisenäkemyksemme tulee olla avointa, kasvun ja vapauden mahdollisuutta lisäävää, ei saa merkitä kuitenkaan, että tutkimus olisi käsitteellisesti löysää. Käsitteenmuodostuksen tulee pyrkiä selkeyteen, kuitenkin niin, että voidaan puhua *avoi-
mesta hahmollisesta käsitteenmuodostuksesta*.⁷

Totesin aluksi, kuinka rajoittunut tavanomainen tiedon käsite on. Toisaalta olen edellä kuvannut, mitä tulee ottaa huomioon sielutieteellisessä käsitteenmuodostuksessa. Näin voimme nähdä, kuinka meidän tulee *lähestyä* tunnetta. Tunne-elämä on oma todellisuutensa, ja liian ahtailla käsitteillä saatamme muodostaa siitä kuvaa, jonka seurauksena kadotamme elävän kokemuksen tunteista. Virheellistä käsitteellisyyttä on varottava.

Tunteiden on tultava *tutuksi* omassa laadussaan siten, että ne tarkastelun tuloksena voivat kehittyä. Ainakin vähimmäisvaatimuksena on, ettei tarkastelun tapa saisi rajoittaa kokemustamme ja suhtautumistamme maailmaan.

1.2. Ajattelu ja tunne

Kun siirrytään ajattelun tarkastelusta tunteen tarkasteluun, siirrytään kokonaan erilaiseen maailmaan. Sielunelämälle on tyypillistä, että ajattelu ja tunne-elämykset esiintyvät yhtäaikaan eikä niitä aina eroteta toisistaan. Tunteiden tarkastelua haittaa luonnollisesti se, että ne arkitietoisuudessa ovat niin "lähellä", että me pikemminkin hukumme, katoamme ja unohtumme tunteisiin kuin olemme niiden "tasalla".⁸

Ajattelulle on — parhaimmillaan — ominaista selkeys, kirkkaus ja terävyys. Ajattelu "kertoo" jotain todellisuudesta, se pystyy objektiivisuuteen. Sen avulla me jäsennymme todellisuuteen, olemme tietoisia maailmasta. Ajattellessamme me ainakin elämyksellisesti koemme, että me itse tuotamme ajatuksemme. Kun ajattelumme on selkeää ja kirkasta, koemme itse olevamme ajattelun lähde, ajatukset eivät tunnu nousevan mistään salaperäisestä syvyydestä (vaikka niinkin on pakko ajatella kuten edellä olen todennut).

Kuinka on sitten tunteen laita? Kuten sanottu, tunteet normaalisti pyrkivät hallitsemaan meitä niin, että ne ovat "liimaantuneet" muuhun sielunolemukseemme meitä liikuttavaksi voimaksi. Jos kuitenkin käänämme katsemme tunteisiin, havaitsemme niiden olevan olemukseltaan epämääräisiä, hämäriä, pilvenomaisia ja sumuisia. Tunteminen ei ole selkeää tietoisuutta, vaan se on alkeellisempaa, jopa tietoisuutta sammuttavaa. Tärkeää on nähdä, että emme suinkaan koe itse tuottavamme tunteita, vaan ne nousevat usein "tuntemattomasta syvyydestä". Tämä ei tietystikään merkitse sitä, ettei ihmisellä olisi mahdollisuutta tunteidensa kehittämiseen. Varsinkin ns. korkeampien tunteiden kohdalla on kyse myös siitä, että niitä tahdotaan.

Se että tunteiden kohdalla emme koe samalla tavoin kuin ajattelussa tuottavamme niitä, ei kuitenkaan merkitse, ettemme-

kö pitäisi tunteita ominamme. Koska arjen keskellä tunteet ovat todella liimaantuneet muuhun olemukseemme, me usein tartumme niihin kiinteästi aivan kuin menettäisimme niiden mukana itsemme. Tietyt tunteet kuuluvat usein voimakkaasti identiteettiimme.⁹ Joidenkin tunteiden liittyminen olemukseemme on suorastaan kohtalonomaista. Näitä tunteita me huomaamme yleensä vähiten.

Tunteisiin voi tutustua vain *tunnustelemalla* niitä ja pyrkimällä käsitteellisen selkeään tunteiden "hahmoon". Tunteista voi saada käsityksen vain vähitellen, sillä tunteet ovat todella kiinnittyneet muihin sielullisiin ilmiöihin niin, että ne tavallaan näin piilottuvat tietoisuuden katseelta, vaikeivat ne yleensä suinkaan lakkaa tuntumasta ja varsinkaan eivät lakkaa vaikuttamasta ollessaan "piilossa".

Tunteiden tarkastelu ei suinkaan heikennä niitä, vaikka niin ensin saattaisi luulla, vaan tunteet "astuvat esiin" piilostaan ja löydämme huomattavasti enemmän tunteita olemuksestamme kuin mitä olemme aikaisemmin havainneet. Tunteiden tarkastelu on kuin kuorien raaputtamista sielunelämän kätkeytyjen (tiedottomien) kerrosten päältä. Erittäin tyypillistä tunteelle on juuri se, että mitä enemmän se persoonaamme on kiinnittynyt, sitä vähemmän tuntuva se on. Oikein "vaikutusvaltainen" tunne katoaa kokonaan näköpiiristämme, niin lähellä se on.

Tunteiden havaitseminen ja tiedostaminen paljastaa ja nostaa esiin tunteita, joita emme ennen kokeneetkaan. Tunteiden ajattelevaan tarkasteluun tarvitaan laadultaan erilaista ajattelua kuin mitä mekanistiseen ajatteluun tottunut aikamme yleensä harrastaa. Juuri mekaaninen ajattelu kuihduttaa tunteissa piilevää *elämän rikkautta* ja sitä kautta elämänvoimaamme.

Tunne eroaa aivan olennaisesti ajattelusta, vaikeivat ihmiset aina kykene selkeästi erottamaan ajatusta ja tunnetta toisistaan. Tämä johtuu luonnollisesti siitä, etteivät sielunelämän elementit esiinny koskaan täysin yksin. Ajatuksen mukana on aina tunnetta. Mikään ajatus ei ole täysin tunteeton, vaan siihen tarttuu aina tunneolemuksesta joltain mukaan. Näin kuuluuikin olla, ja tästä voimme ymmärtää, kuinka tärkeä tunteiden kehittyminen on myös ajatusolemukseemme kehittymisen kannalta. Ajat-

telun kantavuus riippuu siitä, minkälaiset tunteet sitä "saattelevat".

Voimme myös nähdä, kuinka (kuvaannollisesti puhuen) tunteet "parveilevat" ajatusten ympärillä pyrkien antamaan ajatukselle tietyn suunnan. Vaikka tiedostaisimme jonkin asian ympäröstämme tai itsestämme, tunne voi vinouttaa syntyvän ajatuksen muotoon, joka ei ole ihan totta, mutta helpompi ajatella esimerkiksi itsekkäistä syistä. Toisaalta tunteilla on taipumus synnyttää tunteenmukaisia ajatuksia. Ne toimivat näin usein ajattelun motiiveina.

Koska sielunelämä on tietyllä tavoin yhtenäistä — vaikka se koostuukin eri laaduista —, esiintyvät ajatukset tunteiden "keskellä" ja ovat näin tunteiden vaikutukselle alttiita. Tunteiden vaikutusta ei voi nähdä kuitenkaan kielteisenä, vaan pikemminkin tunteet ovat usein paljon nopeampia ja herkempiä tiedostamaan kuin ajatukset.

Ajatukset ovat parhaimmillaan siis objektiivisia, ne kertovat totuuden (tietysti suhteellisessa mielessä) ja voivat olla "yhteisiä". Ajattelun yhteisyys tavallaan mahdollistaa kommunikaation, kommuunion (yhteyden). Joku toinen ihminen voi omistaa (ainakin likimain) saman ajatuksen kuin minä. Tunne on olemukseltaan *subjektiivista*. Tunteella on ensisijaisesti merkitystä vain minulle, enkä voi sitä niin suoraan jakaa toisten kanssa.¹⁰

Tunne onkin minun persoonallisen suhteeni ilmaisu kohtaamiini ilmiöihin tai tapahtumiin nähden. Kun käsitteiden "läpi" maailmalla on jokin *mieli*, niin tunteiden "läpi" se *merkitsee* meille jotain henkilökohtaisesti.

Lopultakin ajattelu on ehkä pinnallista verrattuna tunteeseen. Tunteella kyetään luotaamaan syviäkin ihmisen elämän arvoituksia. Ajatus tulee "perästä" ja yrittää ilmaista niitä. Tunne "kokee" elämän ongelmat ja ajattelu erittelee ne. Ilman tunteita ei elämä olisikaan aidosti ongelmallista.

1.3. Tunteiden laatu

Tunteiden tarkastelu on huomattavan vaikeaa, koska ne ovat liikkuvia, häilyviä ja pakenevat huomiota. Vaatii määrättyä taitoa, että jokin tunne voidaan "pysäyttää eteen" tarkasteltavaksi niin, ettei koe liian suurta samastumista tuohon tunteeseen. Yksittäisten tunteiden tarkastelussa kehittyy vähitellen kyky "aistia" kokonaisemminkin tunneolemuksen liikkeitä. Tunteissa on lukuisia laatuja, vaikka tunneolemus ei vaikuta niin jäsentyneeltä kuin ajatteluolemus. Tunteet, jotka onnistumme jonkin verran erottamaan olemuksestamme, näyttävät tietyllä tavoin hyvin "kauniilta".¹¹

Koska tunteita on lukuisia laatuja ja sävyjä, ei tässä yhteydessä ole mitenkään asiallista ruveta luettelemaan erilaisia tunteita, varsinkin kun siitä tulisi lähinnä tunteita kuvaavien sanojen esittely. Koska olen edellä todennut, että kieli tietyllä "omalaatuisena olionaan" on löytänyt tunneilmiötkin (paljon enemmän kuin mitä ihmisen tiedollinen pyrkimys) olisi luultavasti erittäin valaisevaa etsiä kaikki ne suomen kielen sanat, joilla tunteita kuvataan. Se kuuluu kuitenkin toiseen tutkimukseen.

Jotta tunteista voitaisiin sanoa jotain sellaista, joka auttaa meitä paremmin niihin tutustumaan, on tehtävä tiettyjä erittelyjä, vaikka tunteiden tunteminen ensisijassa perustuukin yksinkertaisesti niiden tarkasteluun. Jos kieli ei olisi löytänyt ilmaisuja tunteille ja tunteiden piirissä vaikuttaville laaduille, olisimme tässä suhteessa pimeydessä. Ajattelu, kieli ja kulttuuri ovat onneksi tehneet jo omaa työtään tällä suunnalla.

Olemme edellä nähneet, että ajattelun olemus näyttäytyy pelkistyneimmillään käsitteissä. Ajattelu koostuu näin käsitteistä (ahtaasti ottaen). Käsite on jotain jäsentävää ja melko muuttumattomaa. Onko tunteessa nähtävissä jotain, joka ilmaisisi sen olemusta samoin kuin käsite ajattelun olemusta?

Tunteelle on tyypillistä, että se tavallaan koostuu *aiheista*. Tunne on "aiheenomainen". Tunne sävyttää elämäämme kokonaisuudessaan, se saa meidät ajattelemaan tietyllä tavoin ja se saa meidät toimimaan määrättyllä tavalla. Tunne *aiheistaa* elämäämme. Tätä ei saa sotkea kuitenkaan tarpeisiin ja tarve-elämyksiin,

vaikka ne ovatkin lähellä tunnetta kuten myöhemmin käy ilmi. Elämämme on näin ollen *aiheellista*.¹²

Se että elämämme on aiheellista, ei ole suinkaan mitään sanaleikkiä, vaan siihen kätkeytyy myös syvyyttä. Jos ajattelee elämää eksistentiaalisesta näkökulmasta käsin, voi todeta, että ajattelu tuottaa meille määrättyt *luotteet*, joilla sitoudumme ympäristöömme. Luotteet toimivat eräänlaisena "velkana" maailmalle. Tunteiden aiheellisuudessa ja erityisesti elämän "aiheellisuudesta" johtuen voimme tuntea *syllisyyttä* elämään nähden.¹³ Koska tuntemme velallisuutta ja syllisyyttä, meidän on "aihetta" elää. Palaan kuitenkin arkisemmalle tasolle.

Se että tunnetta voidaan kutsua aiheeksi, näkyy myös siitä, että tunteita voidaan pitää usein *motiiveina*, tekojen ja ajatusten syinä ja perusteina. Tunteiden aihealuonne on kuitenkin paljon laajempi käsite kuin motiivi. Tästä syystä meidän onkin jaettava tunteet ainakin kahteen ryhmään.

Voimme käsittääkseni puhua ensinnäkin ns. *varsinaisista tunteista* tai myös *puhtaista tunteista*. Varsinaisissa tunteissa paljastuu tunteiden olemus puhtaimmillaan, pelkistyneimmillään. Todellisissa elämäntilanteissa eivät tunteet tietysti esiinny aina puhtaina. Puhtaita tunteita (puhtaus merkitsee tällöin puhdasta "tunnemaisuutta", eikä ole mikään moraalinen arvostelu) ovat esimerkiksi ilo, suru, pelko, viha, rakkaus, häpeä jne. Se mikä on puhtaille tunteille olennaista, on tietysti vaikea sanoa, ja kysymyksessä on jossain määrin aste-ero verrattuna toiseen tunneluokkaan. Kaikenlaiset tunteet ja tunteiden tasot käytännössä kietoutuvat toisiinsa.

Ehkä asiaa kuitenkin hahmottaa se, kun huomataan, että jos meillä olisi pelkästään varsinaisia tunteita eli puhtaita tunteita, olisimme tietyllä tavoin *viattomia*. Puhdas tunne on sananmukaisesti puhdas, vapaa muodostelma, jolla ei tarkasteltuna, erillistettynä tarkastelua varten, näytä olevan "imua" mihinkään suuntaan. Se on ikään kuin vapaasti leijuva, "painovoimaton" ja kaunis. Tällainen tunnemuodostelma on parhaimmillaan ehyt, sillä ei ole "salaisia lankoja" mihinkään suuntaan. Näin voidaan puhua tunteen viattomuudesta. Mistä sitten tulee meihin "viikaa"?

Toista "tunneluokkaa" (vaikka kysymyksessä on ehkä jatkumon kaksi ääripäätä) voi kuvata sanalla *viettymykset*. On huomattava, että viettymys on muuta kuin "tarve". Tarve on jotain paljon neutraalimpaa. Viettymys on houkutusta, "viettelystä". Viettymyksiä me voi kuvata esimerkiksi sanoilla halu, himo, intohimo ja toive. "Viettymystunteita" ovat esimerkiksi katkeruus, kateus, vallanhimo, kunnianhimo, joskus viha, häpeä, kaudna jne.¹⁴

Viettymys ei ole ehyt muodostelma, sillä on aina yhteyksiä, "lankoja" ja "koukkuja" muihin sielunelämän kerroksiin ja tavallaan jopa ihmisen itsensä ulkopuolellekin. Viettymykset ovat enemmän "virranomaisia" kuin varsinaiset tunteet, jotka ovat enemmän "pilvenomaisia". Nuo virrat yhdistävät ihmisen moniin aiheisiin ilman tietoista pyrkimystä, vastoin hänen parempaa tahtoaan.

Joku voisi sanoa, että viettymykset tai niihin liittyvät tuntemukset eivät olisi varsinaisesti tunteita ollenkaan. Näin voidaan ajatella, mutta ne ovat kuitenkin tunteita, koska ne toimivat tunteen alueella ja ovat usein juuri nimenomaisesti "aiheita". Toisaalta ne eivät ole puhtaita tunteita, vaan ovat olemukseltaan pikemminkin "tunteisiin kiinnittyneitä", aivan kuin tulleet tunteen varsinaisen alueen ulkopuolelta ja imeytyneet kiinni. Joka tapauksessa ne eniten muistuttavat tunteita muihin sielunelämän ilmiöihin verrattuna.

Viettymyksillä on tärkeä tehtävä elämässä, koska ilman niitä elämän "aiheistus" jäisi olemattomaksi. Viettymykset ovat osa ihmisen olemusta ja niilläkin on kyky *jalostua*. Viettymyksistä kokonaan luopuminen on elämän vaurioittamista tai ainakin yksipuolistamista. Usein viettymykset voidaan nähdä *kohtaloo muodostavana voimana*. Kuvaannollinen kieli voi olla tässä valaisevaa. Voidaan puhua *vapaista* ja *sidotuista* tunteista. Vapaisiin tunteisiin kuuluu vapaus, keveys ja ilmavuus. Sidotut tunteet (aiheet) ovat kahlitsevia, sulkevia, sumentavia, tiedostumattomia.

Itse asiassa on niin, että tunteissa oleva *viettymyksenomainen* on tunteiden perus- tai pohjalaatu. Siihen sisältyy ihmisessä piilevä tietty "eläimellisyys". Ihmisessä on myös eläintä.¹⁵ Jos tunteissa vallitsisi pelkästään viettymyksenomainen, ei ihminen

olisi yksilö, vaan tämän viettymyksenomaisen kautta hän altistuisi täysin ulkopuolisille voimille. Näinhän voi jopa nähdä ihmiselle usein käyvän.¹⁶ Ihmisen minätietoinen suhde viettymyksiin voi sammua.

Vaikka viettymyksenomaisuus on tunteen peruslaadullisuutta, ihmiselle on nimenomaan tyypillistä olla enemmän tai vähemmän *tietoisessa suhteessa* viettymyksiin. Monesti viettymysten kautta tulevat voimat ohjaavat meitä, vaikka olemmekin niistä jotenkin tietoisia. Mutta erityisen olennaista on se, että juuri viettymysten kautta meitä ohjaavat ja ehdollistavat voimat, joita voimme kutsua *liedottomiksi*. Itse kukin olemme enemmän tai vähemmän altistuneita näille voimille. Ne muodostavat ihmisuhteissa *elämiamme yhdistävät verkostot*. Ihminen pystyy kuitenkin tulemaan tahtoen tietoisemmaksi näistä *kiinnikkeistä*. Nämä kiinnikkeet ilmaisevat itsensä aluksi usein epämääräisissä ahdistuksen, outouden ja vaivautuneisuuden tunteissa.¹⁷

Ihmisen tunteet eivät ole kuitenkaan pelkästään "eläimellisiä" (ihmisiä sitovia), vaan tunteenomainen voi jalostua. Erityisesti on kuitenkin oivallettava, että ns. *puhtaat tunteet* ovat jo jättäneet viettymyksenomaisen luonteensa ja ovat kohonneet enemmän yksilölle kuuluviksi, inhimillistäviksi. Voidaan ennakkoivasti todeta, että näin on *henkinen* jo vaikuttanut muuntavasti ihmisen tunteiden peruslaatuun (viettymyksenomaiseen). Puhtaat tunteet voivat edelleenkin jalostua kulttuurin ja tietoisien ponnistuksen seurauksena hienostuneemmiksi. *Hienostuneet tunteet* auttavat koskettamaan ihmisyyden syvimpiä laatuja.

Ihmisellä on eläimen kanssa yhteistä juuri sisäisen kokemuksen mahdollisuus. Mutta koska ihmisessä vaikuttaa voimia (henkinen), joita ei eläimessä ole, on aidosti ottaen vain ihmisellä *yksilöllistä sisäistä elämää*. Käsittääkseni myös tunteet monikerroksisuudessaan, monilaatuisuudessaan ja jäsentyneisyydessään ovat olennaisesti muuta kuin eläimen sisäinen elämä.

1.4. Elämys

Tunteille on kielessä runsaasti sanoja, ja yleensä osaamme kuvata tunteitamme varsin yksiselitteisesti. Meillä on kuitenkin sisäisiä

kokemuksia, joita on vaikea kuvailla ja jotka helposti pyrkivät häviämään tietoisuudestamme. Näitä kokemuksia voi kutsua *elämyksiksi*. Elämys on jotain aistimuksen ja tunteen välimaastossa olevaa. Aistimusta elämys muistuttaa siinä, että se tulee tavallaan vain vastaanotettuna tietoisuuden piiriin. Elämys välittää "tietoa" ympäristöstä vähän samalla tavoin kuin aistimuskin. Tunnetta elämys muistuttaa siinä, että se on selvästi sisäistä kokemusta ja että me voimme tietoisella ponnistuksella vaikuttaa elämyksiimme. Elämyksien laatu riippuu muusta sielunelämästä.¹⁸

Elämyksien erittely on vaikea, koska ne pakenevat huomiota. Tunteet ovat yleensä varsin selvästi sisäisesti todettavissa (esim. ilo). Sana "elämys" juontaa juurensa sanasta "elämä", ja näin se osoittaa johonkin elämän kannalta perustavaan tasoon. Elämys on jotain elintoiminnallisen ja tunteenomaisen rajalla olevaa.

Olisi liioiteltua sanoa, että kuljemme tunteesta toiseen arkisessa elämässämme. Vaikka tunteet tekevätkin elämän sanan varsinaisessa merkityksessä inhimilliseksi, niin tunteet eivät käynnisty suinkaan kaiken aikaa. Pikemminkin voidaan sanoa, että me eläessämme kuljemme *elämyksestä toiseen*. Elämyksellinen on usein tiedoton pohjavirta kaikessa olemisessämme. Elämä häiriintyisi, jos tunteet esiintyisivät siinä lakkaamatta täydellä voimalla. Pikemminkin koko tunteiden maailma on ikään kuin taustalla ja ilmaisee olemassaolonsa vain elämysten kautta. Elämys on jotain alkeellisempaa, aivan kuin tunteiden peili.

Usein elämykset ovat vaikeasti kuvattavia, emmekä pysty käsitteellistämään elämysten epämääräisiä laatuja. Mutta elämys kätkee sisäänsä tunteita ja ajatuksia. Usein emme ikävä kyllä voi ponnistaenkaan löytää, mitkä ovat ne tunteet ja ajatukset, jotka ovat elämyksen taustalla. Pyrkimys suhtautua tiedostaen elämysten maailmaan merkitsee kuitenkin rikkaampia kokemuksia. Tällöin vapautuvat ne tunteet näkyviin, jotka olivat elämystä rakentamassa. Liika tarkkailu voi tietysti vaurioittaaakin elämysten ohjaamaa elämän luontevaa kulkua. Tunne-elämän kehittäminen merkitsee kuitenkin myös elämysten kehittymistä.

Elämys on siis jotain, jolla on taipumus ohjata elämäni arjen nopeassa ja luontevassa kulussa. Elämä tulisi hankalaksi, jos kaikkien asioiden yhteydessä olisi selkeästi ajateltava ne ajatukset, jotka olisivat asian tietoiseksi hoitamiseksi välttämättömiä, tai koettava ne tunteet, jotka tilanteessa käynnistyvät. Elämys välittää *luontevaa kosketusta* maailmaan.

Usein elämys kuitenkin ilmaisee myös sitä, ettemme ole aivan perillä sisimmässämme asiaan liittyvistä tunteista ja ajatuksista. Toisaalta elämä luistaa arkisissa askareissa vaivattomasti juuri sen vuoksi, että se tapahtuu suurimmaksi osaksi jokseenkin tiedottomasti. Tämä ei kuitenkaan merkitse, ettemme voisi tarvittaessa tulla tietoiseksi ainakin osasta meitä liikuttavista sisäisistä voimista. Aika ajoin lienee syytä tarkistaa elämän kulkua, ja elämässä esiintyvät kriisit tarjoavatkin uudelleensuunnistautumisen mahdollisuuksia. Vaivaton sijoittuminen elämäntilanteisiin on merkki siitä, että sisäinen tapahtuminen on kohtuullisen jäsentynyttä, joten se ei häiritsevästi ilmaise itseään.

Elämyksen merkittävydestä on todistuksena se, että jos jokin taideteos ei synnytä meissä elämystä ("esteettistä elämystä") tai jos filosofinen teos jää meille pelkän rationalismin asteelle (ei synnytä esim. "syvällisiä elämyksiä"), eivät nämä teokset ole jättäneet meihin juuri mitään jälkiä. Ne eivät ole kehittäneet meidän persoonallisuuttamme. Koska usein juuri tärkeimmät asiat ihmisen elämässä ovat vaikeasti ristiriidattomasti tai tyhjentävästi sanottavissa, on olennaista, että ne saavutetaan ainakin elämyksinä. Monesti elämys nouseekin teoksen rakenteesta, joka on ollut välttämätön asian ilmaisemiseksi. Elämysten tasolla tapahtuva kehittyminen merkitsee kehittyneempää suhdetta maailmaan, vaikka tuon "uuden suhteen" selittäminen voi joskus olla työlästä.

Ihmisen keskinäisen kanssakäymisen kannalta on tärkeää oivaltaa, että *sosiaalinen toteutuu elämysten tasolla*. Sosiaalinen todellisuus kutoutuu juuri sosiaalisuuteen liittyvien elämysten kautta. Sosiaalinen on *sosiaalisia elämyksiä*.¹⁹ Siihen liittyy luonnollisesti ajatuksellista ainesta (esim. ns. normit) tai tunteita (esim. arvostukset), mutta välittömänä tapahtumisena sosiaalinen muodostuu — yleensä tiedostamattomiksi — jäävien elämysten välittämänä. Vaikken voikaan tässä paneutua kysymykseen

yhteisöjen kehittämistä, niin sanottakoon, että moraalinen suhtautuminen sosiaalisissa suhteissa syntyviin elämyksiin nostaa sosiaalisuuden tasoa.

Niin kuin sana "elämys" näyttää viittaavan, on siinä kyse elämän toteutumisen perustasosta. Itse asiassa ajatus, teko, tapahtuma jne. eivät ole mitään, ovat "tyhjiä" ihmisen kannalta, jos niihin ei liity edes tiedotonta elämystä. Elämys merkitsee, ettei muiden sielunsisältöjen (esim. ajatuksen ja tunteen) tarvitse olla aina tietoisina läsnä, vaikka ne ovatkin varsinaisesti elämyksen käyttövoima. Näin elämys on laajempien sielunliikkeiden kokoa ja tai peili. Sisäisen elämän yleinen kehittyneisyys vaikuttaa näin myös elämysten eli välittömän kokemuksen tasoon.

Lienee syytä myös tuoda esiin, että vieraantuneita oppeja viljelevä kulttuuri voi merkitä elämysten alueen vaurioitumista. Ihmiset pyrkivät luottamaan enemmän oppeihin kuin välittömiin elämyksiinsä. Tällöin elämä voi vaikeutua. Opit eivät lopulta saisi olla ristiriidassa elämästä saatavien elämysten kanssa, vaikka *välittömiin kokemuksiin* liittyykin oma konservatiivisuutensa.

1.5. Tunteiden merkitsevyydestä

Hyvin harvoin, jos koskaan, filosofian historiassa on paneuduttu kysymykseen, miksi tunteita on olemassa. Tunteiden olemassaolo merkitsee ihmisen olemiselle jotain erityistä, niiden puuttuminen tekisi maailman inhimillisesti katsoen tyhjäksi ja merkityksettömäksi elää.

1.5.1. Tunteiden ontologiasta

Jos tarkastellaan aineellista maailmaa, ei sieltä voi löytää vastausta siihen, miksi on olemassa sellainen inhimillinen tunne kuin esimerkiksi "suru". Materialistisen aikamme tulisi perin juurin hämmästyä sen tosiasian edessä, että *maailman tapahtumiseen "sekoittuu" myös surua*. Aineellisen maailman kannalta ei ole mitään järkeä siinä, että on olentoja, jotka voivat surra. Suru on jotain peräti inhimillistä, eläimet luultavasti eivät sure sanan varsinaisesti.

sessä mielessä. Lauri Pohjanpään eräässä runossa eläimet ihmettelevät, kun "ihminen itkee".

Onko surulla jokin "tehtävä"? Mikä on surun "ontologinen" merkitys? Miksi ihmisen tulee olla olemukseltaan sellainen, että hänen täytyy pystyä kokemaan surua (tai iloa)? Kivun olemassaolon voi ymmärtää vaikkapa biologisista lähtökohdista käsin. Mutta kipua voi pitää enemmän aistimuksen kaltaisena tunteena. Suru ei ole aistimus; ihmisen tulee kyetä kokemaan jokin tapahtuma *dramaattisena*, jotta hän voisi pitää sitä surullisena. Oma mielenkiintoinen alueensa olisi tutkia surun psykologisia ehtoja. Suruhan on merkki siitä, että mieleni on ollut kiinnittyneenä johonkin. Pitäydyn kuitenkin yleisempään tarkasteluun.²⁰

Maailman menoon tulee näin aivan kuin oma uusi kerros, joka hunnun lailla peittää pelkän aineellisen. Surun tai ylipäättään tunteen olemassaolon merkityksen (ontologian) kysyminen on tietysti yhtä vaikeaa kuin mikä tahansa ontologinen kysyminen. Vastaukseksi on usein pakko riittää, että näin vain näyttää olevan. Voihan esimerkiksi kysyä, miksi maailma ylipäättään on olemassa tai miten se on syntynyt. Emme voi saada vastausta rationaalisella tasolla, vaan saattaa olla, että meidän on tyytyminen kuvaannolliseen myyttiseen vastaukseen (esim. Raamatun tai Kalevalan myyttiset kertomukset maailman luomisesta). Myyttiset kuvat eivät tosin pysty meitä useinkaan enää puhuttelemaan, mutta voimme aavistaa, että ne ovat käsitettävissä vain, jos kykenemme *myötäelämään syvyyden*, joka kuviin on kätkeyty. Myyttisten kuvien kautta syntyvä elämys on usein jo askel tietoon.

Kuvaa käyttämällä voi todeta, että tunne merkitsee *virranomaisen* elementin tuloa ja yltämistä olemukseemme. Tulemme näin osalliseksi maailman virroista. Näissä virroissa elää erilaisia muodostelmia, jotka ulottavat myös vaikutuksensa meihin. Olemme myös itse osia näistä virroista.

Edellä totesin ajattelun olevan perin juurin inhimillistä, ja sen "tehtäväksi" löysin olemukseemme jäsentämisen, orientoimisen ja juurruttamisen maailmaan. Olisiko tunteella jotain samankaltaista "tehtävää"?

Tunteet tekevät sen, että maailmanmeno ei ole minulle yhdentekevää, vaan se on minulle *henkilökohtaisesti merkityksellistä*. Jos tunteita ei olisi, asiat saisivat olla kuinka hyvänsä. Maailmalla ja sen tapahtumilla on itse asiassa jotain merkitystä vain, koska tunteet tekevät ne merkityksellisiksi. Juuri tunteminen saa tapahtumat *inhimillisesti merkitseviksi*.

Itse asiassa jos meillä ei olisi tuntemuksia lainkaan, niin elämä olisi mahdotonta, sillä ihmisen tunto-olemus mahdollistaa sen, että meillä on *monitasoinen kosketus* maailman tapahtumiin. Puhtaiden tunteiden tasolla tämä merkitsee, että maailma jollain tavoin *liikuttaa* sisäistä elämääni. Maailma ei ole enää "tyhjä", jollainen se olisi, jos olisimme pelkästään ajattelevia olentoja.

Näin voi myös oivaltaa, että vasta tuntemisen kautta me voi saavuttaa *arvioivan suhteen* maailman tapahtumiin. Ajatus sinänsä ei ole vielä maailman arviointia, koska ajatus sellaisenaan on vain "kylmä" jäsentäjä. Vasta tuntemisen kautta voi kokea tapahtumissa monetasoista merkitystä. Maailma alkaa merkitä meille jotain *sisäisesti*. Ajatus ei olekaan niin sisäinen elementti kuin tunne. Tosin ajatus välittömästi liittyy myös tuntemiseen muodostaen esimerkiksi jäsentyneitä arvioita.

Näin ihmisen tunteiden kautta sisäistynyt elämä voi kokea maailmassa dramaattisuutta. *Tapahtumien dramaattinen kulku* syntyy juuri inhimillisen tunneolemuksen vaikutuksesta. Ilmiöt eivät jää inhimillisesti ilmeettömäksi. Jos haluaa ymmärtää, mikä maailmassa on inhimillisesti tärkeää ja olennaista, on syytä kehittää *dramaattisuuden taju*aan. Dramaattisuuden taju on ihmisen kannalta ainakin yhtä olennainen lahja kuin älykkyys. Usein emme vain tule huomanneeksi, että elämme juuri tunteidemme kautta maailmaa.

Dramaattisuuden käsite voi tuntua kaikkiin elämäntilanteisiin sovellettuna liian voimakkaalta, mutta kaikkinaisen inhimillisen elämisen tajuamista draamaksi auttaa varmaan seuraavat huomiot. Olemme huomanneet, kuinka ajattelu "katoaa" kielen lauseisiin niin, että emme usein erota ajatusta lauseesta. Samoin tunteet katoavat elämyksiin, joten meidän ei tarvitse kaiken aikaa elää paljaissa tunteissa. Rauhallisessakin arjessa tapahtumien kulun dramaattisuus (draamallisuus) kätkeytyy

elämyksiin, joissa elävät ne tunteenomaiset perusvoimat, jotka rakentavat elämän kuviot. Se joka aistii draaman ihmisen elämässä, aistii sen olennaiset liikkeet ja voimat.

Tunteiden avulla voi siis astua arvioivaan suhteeseen maailman tapahtumiin nähden. Kuitenkin pelkissä tunteissa eläminen merkitsisi ajeltamista. Varsinainen arvioiva suhde mahdollistuu vasta ajattelun ja heräävän minätietoisuuden kautta. Tunteistakin tulee näin jäsentyneitä, ja ne tulevat kiinteämmäksi osaksi omaa minätietoista persoonaamme. Ne eivät ole kuvaannollisesti sanoen ulkopuolellemme ajeltavia pilviä.

Arvioiva suhde nousee pelkästä henkilökohtaisesta arviosta yleispätevyyteen silloin, kun alamme arvostaa tapahtumia yleisestä inhimillisestä näkökulmasta käsin. Näin itse asiassa tunteet mahdollistavat *moraalisen kokemisen*. Moraali tulee inhimillisen maailman tapahtumisen osaksi, kun saavuttaa tunteiden kautta arvioivan suhteen todellisuuteen.

Kukaan ei voi selittää tyhjentävästi, mitä *moraalinen hyvä* on, mutta voimme tuntea sen vaikutuksen itsessämme. Näin moraalinen ei ole varsinaisesti mitään tunteenomaista (sielullista), vaikka se toimii tunteenomaisen (sielullisen) piirissä. Moraalinen on kuin kirkastava lisäsävy tunteiden meressä. Koska se ei ole alkuperältään sielullista, voi sen sanoa olevan henkistä. Henkinen on aina jotain, joka ei ole suoraan nähtävissä tai koettavissa, vaikka voimmekin astua "hengen virtaan".

Näin voimme nähdä, että juuri tunteita tarkastellessamme astumme ihmisen *aidoimpaan sisäisyyteen*. Ihmisen elämä on perusluonteeltaan sisäistä. Voimme myös oivaltaa, että ihmiselle juuri *sisäisen elämän rikkaus* on varsinaista elämän rikkautta.

1.5.2. Tunteiden informatiivisuudesta

Kulttuurin "kuivahtaneisuutta" kuvaa nähdäkseni esimerkiksi se, että pannaan niin paljon painoa "informaatiolle", "tietoliikenteelle", "tietopankeille" jne. Tiedolla ymmärretään tällöin yleensä lauseiden muotoon puettuja yksityiskohtia ja "tosiasioita". Arvostetaan ihmistä, jolla on runsaasti "tietoja". Ihmistä, jolla on syvä dramaattisuuden taju, ei arvosteta. Tärkeämpää on se, että *tiede-*

tään, kuin se, että maailman tapahtumat "liikuttavat" minua. Dramaattisuuden taju merkitsee kuitenkin sitä, että käsitetään tapahtumien kulussa olevan "inhimillinen aines" ja kyetään näkemään tapahtumissa "inhimillisesti olennainen".

Tunteille ei panna painoa varsinkaan tiedonhankinnassa; ne nähdään sinä subjektiivisena aineksena, joka objektiivisuuteen pyrkivän tieteellisen ajattelun ja maailmankuvan tulee välttää. Tämä on tietysti jossain määrin tottakin, mutta on toisaalta huomattava, ettei tunne ole suinkaan aivan epäinformatiivista tiedollisessa mielessä. Edellä jo esitin, kuinka tunteiden kautta saadaan tietoa maailman "dramaattisesta kulusta", mutta tunteella on "tehtäviä", jotka ovat lähempänä normaaliakin tiedon käsitettä.

Tunteesta olemuksena pääsee itse asiassa vasta vähitellen perille, se edellyttää pitkäaikaista tunteiden tarkastelua. Tällöin tunteet alkavat muodostelmina "näkyä" tai paremminkin "tuntua". Voidaan todella puhua tunnemuodostelmista. Suru on "tunnemuodostelma" tarkastelevan ajattelun perspektiivistä.

Kuten edellä olen todennut, meillä on taipumus olla "näkemättä" tunteitamme. Me uppoamme tunnekokemukseemme, niin että emme saa sitä "näköetäisyydelle". Jos saamme tunteisiimme tietoisuuden suhteen, niin etteivät ne hallitse meitä täysin, havaitsemme, että tunteet ovat kuin *tiedustelijoita*, jotka "kertovat" jostain asiasta jo ennen kuin kykenemme ajatuksellisesti sitä jäsentämään. Ajattelu on hidas elementti, se tarvitsee aikaa. Ajattelun luontainen jähmeys ehkäisee välittömät oivallukset. Mielteiden ja ajatusten täytyy *sulaa*. Vanhat ajatukset suhtautuvat pikemminkin torjuvasti uusiin ajatuksiin.

Tunne on *kokonainen* ja luonteensa mukaan *eriytymätön* elementti. Tunne kertoo tilanteen kokonaisuudessaan, vaikka emme kykene sitä erittelemään. Ilman tunnetta tilanne ei "merkitsisi" (inhimillisessä perspektiivissä) mitään. Tunteen avulla me liitymme tilanteeseen ja näin ajattelunkin on mahdollista lopulta "saavuttaa selvyys".²¹ Tunteen kokonaisvaltaisuutta kuvaa sekin, että yksi tunne-elämys kätkee sisäänsä kuvaannollisesti puhuen monta ajatusta, jotka me sitten myöhemmin onnistumme tuosta elämyksestä saamaan erilleen. Tunteet ja tunnemuodostelmat

ovat kuin tiedustelijoita, joilla saa nopean, vaikkakin hämärän ennakoilmoituksen tapahtumien kulusta.

Alitajunta on huomattavasti nokkelampi kuin päivätajunta. Tämä tulee esiin esimerkiksi hätävalheissa, joita laadimme salamannopeasti tilanteissa, joissa olemme "töppäilleet" ja jotka uhkaavat itsekunnioitustamme. Samoin tunteeseen kätkeytynyt "alitajuinen" jo kertoo suhteestamme tapahtumiin, vaikka emme ole kykeneviä näkemään asian käsitteellistä rakennetta.

Alitajunta on totuttu liittämään lähinnä "psykologisiin" tilanteisiin, joissa "kompleksimme käynnistyvät". Voimme kuitenkin laajentaa ja neutralisoida (sekä tavallisen psykologian kannalta "epäpsykologisoida") alitajunnan käsitteen käsittämään rakennelmia, jotka ovat olleet saavuttamattomissa, mutta jotka tunnemuodostelmissa ovat olleet jo hämärästi ulottuvillamme. Näin olemme voineet sanoa tietäneeemme asian, vaikka sen käsitteellinen tavoittaminen on saattanut viedä pitkän aikaa.

Käsittääkseni emme voi suinkaan ajatella niin, että tunteet ovat jotain minun sisässäni olevaa, ja maailman tapahtumat jotain ulkopuolellani olevia, "kovia tosiasioita", joilla ei ole tunneulottuvuutta. Näin ajateltuna tunne olisi todella jotain "subjektiivista". Nähdäkseni minulle "ulkopuoliset" ilmiöt eivät olekaan niin ulkopuolisia kuin ajatellaan, vaan ulkoisilla "tosiasioilla" on oma tunnelaatusensa, jonka tunteeni voivat tavoittaa, jos olen "tunteen tavoittamiseen" harjaantunut. "Yhteys" syntyy joka tapauksessa minun ja ulkopuolisen välillä vähintäänkin alitajuisesti. "Yhteysvirta" ei ole tällöin ole välttämättä näkyvissä.²²

Tunteen käyttö tiedustelijana paljastaa itse asiassa myös tunteeseen liittyvän objektiivisuuden. Kun koemme tunteemme tietoisemmin, voimme näin kuvaannollisesti sanoen lähettää ne "tuntosarvina" tiedustelemaan ilmiöiden olemusta. Tietoisuus tunteista ei saa merkitä sitä, ettemme kokisi syvästi tunteita. Eikä se tätä juuri koskaan käsittääkseni merkitsekään, tai sitten olemme menettäneet dramaattisuuden tajun. Ihminen, joka on jäsenytynyt ja kypsä persoonaltaan, on yleensä "työskennellyt" tietoisesti tai tiedottomasti tunteidensa kanssa.

Elämä pakottaa meidät yleensä tutuksi dramatiikkansa kanssa. *Tunteiden yksinkertaisuus* (tai ulottumattomuus) merkitsee

yleensä sitä, että huomattava osa tunteiden monivivahteisuudesta on peittynyt karkeiden tunteiden tai viettymysten alle. Tunteiden tiedostaminen ei näin ole tunteiden "tappamista", vaan uusin ja vivahteikkaampien tunteiden vapauttamista.

Näin voi ymmärtää sen, että jopa tiedollisesta perspektiivistä käsin on nähtävä *tunne-elämän kehittämisen tärkeys*. Tutkijoina meidän olisi erityisesti kohennettava tunne-elämäämme ja draamaattisuuden tajuamme. Jokainen voi ainakin nähdä, kuinka uusissa elämäntilanteissa, jopa "korkean" ajattelun harrastajien parissa, liikkumattomat tunteet ehkäisevät tavoittamasta kaikkia elämän olennaisia puolia. Tunnetta täytyy voida käyttää ennakoivana tiedustelijana. *Tunne johtaa meidät olennaisten asioiden äärelle*. Kehittymättömät tunteet ehkäisevät ajattelun toimintaa.²³ Tunteita ei pitäisi pyrkiä pelkästään vaientamaan (vaikka sekin on joskus varmasti tarpeellista), vaan tunteet on nostettava tarkasteltaviksi.

Kieli on tavallaan ihmistä viisaampi tässä tunneasiassa. Meillä on nimittäin suomen kielessä sana *tunto*, joka on selvästi jotain erilaista kuin tunne. Puhdas tunne (esim. ilo) ei sisällä lainkaan ajatusta, se on mahdollisimman epäinformatiivinen. Se on sielullista puhtaimmillaan. Kun sanomme, että meillä on tunto, niin kysymyksessä ei ole enää puhtaasti tunteenomaisen ilmiö, vaan kysymyksessä on ajatusten ja tiedon "rasittama" tunne. Kun sanon, että "minulla on sellainen tunto, että" tarkoitan sillä, että vaistoan tunteenomaisesti jonkin ilmiön olevan niin tai näin.

Tunteeseen on kätkeytynyt ajatusta silloin, kun puhumme tunnosta. Se oliko tuo "aavistus" tietoa tai ei, osoittautuu sitten myöhemmin. Tunteet ovat saattaneet johtaa meitä myös harhaan. Tuntoja ei kuitenkaan ole syytä väheksyä, koska ne ovat usein tiennäyttäjää tiedolle.

Toisen ihmisen ymmärtämisessä on tunteilla tietysti olennainen merkitys. Toisen ihmisen sisäiseen maailmaan, hänen elämäänsä paneutuminen (empatia) on tunteiden objektiivisuuden hyväksikäyttöä tunnusteltaessa toisen ihmisen sisäisyydestä nousevaa elämänkudosta.

1.6. Aistimukset ja tunne

Vaikka "luonnollinen kieli" erottelee toisistaan sellaiset käsitteet kuten tarve, halu, aistimus jne., se ei kuitenkaan merkitse, että olisimme kykeneviä selkeästi ilmoittamaan, mitä sielullisia ilmiöitä näillä sanoilla tarkoitetaan.²⁴ Kielen luonnollinen viisaus luultavasti pitää takanaan eriytyneitä käsitteihahmoja, vaikka tie-de ei olisikaan kyennyt hahmottamaan sisäisyyden ilmiöitä valitsevan tiedon käsityksen pohjalta. Yritän tehdä seuraavassa eräitä alustavia erotteluja.

1.6.1. Aistimuksen suhde tunteeseen

Aistimusten tutkimus on erityisen vaikeaa, koska aistimus (esim. näköaisti) on usein niin tiiviissä yhteydessä ulkomaailmaan, että sen tarkastelu omassa laadussaan on erityisen vaikeaa. Näköaistimus on (kuvaannollisesti sanoen) niin "kiinnittynyt esineisiin", että sen mahdollinen "sielullisuus" on vaikeasti vedettävissä tavanomaisemman sielullisen alueelle.

Aistimus on kuitenkin laskettava sielulliseksi ilmiöksi, koska se on jotain meille yksityistä ja sisäistä. Minun aistimukseni ei ole suinkaan muiden havaittavissa. Periaatteessa olisi mahdollista ajatella, että aistimus on puhtaasti vain esineiden ominaisuus, jolloin se olisi tavallaan aineellista. Tällaista näkemystä ei liene kukaan edustanut, vaikka näin aistimukseen suhtaudutaankin arkisessa toiminnassa.

Tähän kietoutuu filosofinen ongelma aineellisen "tuntomerkeistä". Onko aineellisen maailman tuntomerkki "aistittavuus"? Sielullinen ominaisuus "aistittavuus" tavallaan "merkitsee" aineellisen maailman aineelliseksi. Tätä ongelmaa sivusin monelta kannalta tutkimuksen alussa (vrt. mm. Berkeleyyn subjektiivinen idealismi). Koska aistimus itsessään ei ole havainnollista (pikemminkin se on "tuntuva"), vaan havaitsemisen edellytys, sitä on pidettävä laadultaan sielullisena.

Voimme perustellusti nähdä ihmisen sielullisuuden jakautuvan kolmeen pääelementtiin: ajatteluun, tunteeseen ja tahtoon. Tällöin aistiminen, sielunilmiöksi käsitettynä, liittyy lä-

hinnä *tunneolemukseemme*. Aistimus on lähinnä tunnetta "ainekseltaan". Monet meidän aistimuksemme ovatkin selvästi "tuntuvia". Esimerkiksi tunnot elollisaistin alueella, maku ja haju, miksei myös jäsenten asento liikeaistin alueella, lämpöaisti. Mutta esimerkiksi näköaistimus vaikuttaa ei-tunteenomaiselta. Pikeminkin se on ajattelunomainen tietyssä informatiivisuudessaan.

Jos ottaa aluksi aistimusten tunneluonteeseen työhypoteesina ja sen avulla paneutuu aistimusten luonteeseen, havaitsee varsin pian, että aistimukset todella ovat "tunnonomaisia" ja siis lähinnä liittyneitä tunneolemukseen. Se että "maailma virtaa" niin monen erilaisen kanavan kautta olemukseemme, on aluksi hämmästyttävää, mutta tutkimuksen on selvitettävä näiden "virtojen" laatu. Itse kullakin niillä on varmasti syvempi ontologinen merkitys kuin tähän asti on osattu arvata. "Aistinkanavat" luovat maailmamme. Meidän on vain kyettävä nostamaan ne tarkastelun piiriin "näköetäisyydelle" kuten pyrimme tekemään muunkin sielullisen suhteen.

Jos tarkastelemme "sielullisesta perspektiivistä" värien laatua, näemme niiden olevan tunteenomaisia. Eri väreihin liittyy käsittääkseni varsin lainomaisesti tiettyjä tunne-elementtejä, vaikka tämä asia ei ole niin yksiselitteinen, että sen voisi kiistattomasti kuvata. Kyse on tällöin usein tulkinnasta kielellisellä tasolla, vaikka "tuntuma" olisikin "objektiivinen". Väreissä eläminen, väreihin eläytyminen opettaa meille värien tunteita ja värien välisiä lainalaisuuksia (värien suhteita). Väri osoittautuu tunne-laaduksi. Värit "nousevat esiin" eläytyvässä tarkastelussa. Värit "kuolevat" kuitenkin helposti abstraktilta älyltä. Jokaisen olisi pidettävä henkilökohtaisesti huolta, että värit "tuntuvina" elävöittävät elämää (sama voidaan sanoa kaikista aistimuksista ja muodoista).

Kuuloaistimus sisältää myös runsaasti tunteita sävyjä. Periaatteessa esimerkiksi ihmisen olemuksesta paljastuu paljon äänen kautta. Ääntelevä eläin "ilmiantaa" olemustaan ja sisäistä "eläimen tilaansa". Tunne ja aistimus ovat siinäkin lähellä toisiaan.

1.6.2. Tarpeet

Arkikielessä sanat "tunne" ja "tunto" kattavat tavattoman laajan alueen erilaisia sielunilmiöitä. Ehkä niitä käytetään usein huolimattomasti eikä aina suinkaan johdonmukaisesti. Käytäntö kuitenkin kielii, että ihmisessä on hyvin laajalla alueella toimiva tunto-olemus, joka mahdollistaa tietoisuuden mm. elimistömme monentasoisista toiminnoista. *Tunto-olemus* käsitteenä kattaa tällöin ihmisen olemuksessa kaiken "tuntuvaan" tai "tunnonomaisen". Käsittääkseni tästä voi muodostaa selvän näkemyksen ja käsitteen. "Tunnonomainen" on selvästi muuta kuin esimerkiksi "ajattelunomainen" tai "tahdonomainen".

Tuntumat kattavat laajan alueen. Saatan esimerkiksi sanoa, että minulla on jano, nälän tai väsymyksen jne. tunne. Osa näistä "tuntumista" on käsittääkseni laskettava lähinnä elollisen olemuksemme piiriin kuuluviksi tarpeiksi. Edellä olen tuonut esiin aistimusten ja tunteiden sukulaisuuden. Näin tarpeet ovat jotain aistimusten ja tunteiden välimaastossa olevaa.

Aistimusten olemusta tutkittaessa korostin, että aistimukset ovat jotain, jolla asetumme suhteeseen jonkin (suhteellisesti) itseni ulkopuolisen kanssa (kehoni on tavallaan myös jotain ulkopuolista). Nälkä, jano ja kipu (väsymyksenkin) ovat jo itse asiassa suoraa elollisen olemukseni kokemusta. Niihin minun ei tarvitse asettua suhteeseen, koska ne itse kertovat, mitä ne ovat. Siksi niitä voidaan kutsua *orgaanisiksi tunnoiksi*. Sen sijaan lukuisat muut elimistön tunnot eivät suoraan kerro, mistä on kyse. Aistimukset eivät sinänsä ole tarpeita. Tarpeet ovat jotain, joissa ilmenee suurempi sisäisyys. Ne ovat alkeellisinta tunne-elämää.

Tarve-sana on ehdottomasti paikallaan, sillä sanalla "tarve" kuvataan ilmiöitä, jotka viittaavat elimistön toiminnan kannalta "tarpeelliseen". Jos tarpeita ei tyydytettäisi, seuraisi siitä elimistön toiminnan vaikeutuminen ja lopulta sen kuolema. Sen sijaan sana "halu" kuvaa jo aidosti *sielullisen* tasoista ilmiötä, joka ei suinkaan aina ole elimistön toiminnan kannalta välttämätön. Halut voivat olla hyvin kompleksisten elämäntilanteiden synnyttämiä. Tarve kuvaa elimistön tilaa. Halu on sielullinen ylläke.²⁵

Se että tarve-käsitettä käytetään nykyään muussakin yhteydessä, ei välttämättä sinänsä merkitse suoranaista poikkeamista edellä mainitulta tarpeen "neutraalisuuden" linjalta. Kun puhutaan *sosiaalisista* tai *henkisistä tarpeista*, ei sillä suinkaan tarkoiteta haluja, vaan annetaan ymmärtää, että samoin kuin meillä on aineellisia tarpeita (jotka siis ilmenevät orgaanisina tunteina), on sosiaalisen ja henkisen elämän tyydytettävä joitakin inhimillisiä vaatimuksia, jotta inhimillinen elämä voisi saavuttaa jonkinlaista suhteellista täyttymystä ja tasapainoa. Tarve on käsitetty tällöin neutraalisti eikä se loukkaa esittämään näkemystä, vaikka on muistettava, että tarve-sanan alkuperäinen käsite liittyy lähinnä elimistömme tuntemuksiin.

Tarpeen käsitteen neutraalisuus, mutta ennen kaikkea sen "tuntoluonne" on syytä kuitenkin havaita myöhempää tahdon ilmiön tarkastelua varten. Tarve on jotain olennaisesti muuta kuin tahto.

On syytä korostaa, että ns. *sukupuolitarpeen* (seksuaalisuuden) kohdalla ajattelussamme on sekaannusta. Alkeellisimmassa hahmossaan sukupuoliarve on todella elintoiminnallisuuteen (orgaanisuuteen) perustuva tarve. Sukupuolitarve on "tarpeellinen" suvunjatkuksen vuoksi. Kuitenkin sukupuoliarveen liittyy sen erityisestä *ihmissuhdeluonteesta* johtuen monimutkaisia ja eritasoisia sielunelementtejä. (Vrt. esim. Jungin käsitteet "animus" ja "anima").

Sukupuolitarve on voimakas tarve niin kuin tarpeet yleensäkin, jotka ovat ihmisen olemassaolon ehtoja. Sukupuolitarpeen liittyminen monitasoiseen muuhun sielulliseen tapahtumiseen on käsittääkseni harhauttanut tutkijoita pitämään sukupuoliarvea inhimillisten ongelmien alkulähteenä. Todellisuudessa on luultavasti niin, että ihmisen muut vaikeudet heijastuvat sukupuoliarveiden alueella, koska sukupuoliarve on ihmissuhde, jossa on joka tapauksessa astuttava niin lähelle toista ihmistä, että vaikeutemme käynnistyvät ja koskettavat toisiaan.

Tämä kysymys kyllä ansaitsisi oman tarkemman tarkastelunsa. Kuitenkin voidaan väittää, että sukupuoliarve on alkuhahmossaan neutraali tarve. Se mitä muuta siihen liittyy, on

muuta kuin tarvetta. On toisaalta myös selvää, että sukupuoli-suus on läheisessä kosketuksessa sen olemuksen kanssa, joka mahdollistaa *nautinnon* kokemisen. Nautinnon käsite on myös laaja, mutta alkukahmossaan se liittyy elintoiminnallisten tarpeiden tyydytykseen sekä elintoiminnallisen mukavuuden, helpouden ja keveyden tuntemuksiin.

Koska ihminen on psykofyysinen kokonaisuus, voi mikä tahansa virike, joka vaikuttaa elähdyttävästi sisäiseen elämään, vaikuttaa myös virkistävästi elintoiminnallisuuteen. Seksuaalisuuteen liittyvät monimutkaiset ärsykehämmöt vaikeuttavat sen ymmärtämistä. Koska seksuaalisuus liittyy voimakkaasti elintoiminnallisuuteen, se liittyy myös olennaisesti nautintoon, ja puhtaasti aistillisen mielihyvän lisäksi "säteilee" laajalle ihmisen kokemuksiin.

2. Tajunta ja sielullisuus

Kun saa tunteiden maailman näkyviin, huomaa olevansa tekemisissä tavattoman moninaisten rikkaiden muotojen ja muodostelmien kanssa. Tosin tunne arjen kokemuksena on usein niin tajuntamme läpäisevä, ettemme näe sen olemuksellisuutta, vaan koemme vain sen "pinnan". Tiedostava suhtautuminen tunteeeseen nostaa näkyviin aivan kuin uuden maailman. Löydettyämme tunteiden omalaatuisen ja omalakisien maailman, meidän on pyrittävä kehittämään kattava *kokonaisnäkemys* ihmisestä.

2.1. Tajunta

Ajattelun totesin olevan olemukseltaan orgaanista, "elintoiminnallista". Riittävän syvälle ajattelun liikkeeseen paneutuva tutkija löytää ja kokee ajattelun orgaanisen luonteen. Tämä ei kuitenkaan selitä sitä, miksi ajattelua voidaan pitää myös tajunnallisena eikä pelkästään orgaanisena ilmiönä. Meidän on löydettävä myös *tajunnan* käsite.

Kun tarkastelemme luontoa, huomaamme elintoiminnallista jo kasvikkunnassa. Kuitenkaan kasvikkunnassa ei varsinaisesti

sesti esiinny mitään inhimillisen ajatuksen kaltaista, ellei sellaisena pidetä sitä, että kasvikunta tuottaa muotoja ja ajattelu eräässä mielessä on "puhdasta muotoa", kuten eräät filosofit ovat korostaneet.

Olen edellä paneutuneet tunteen olemukseen. Mistä tunne on sitten peräisin? Syytä on tehdä eräitä laaja-alaisia tarkasteluja.

Verratkaamme ihmistä luomakunnan muihin olomuotoihin. Mineraalinen luonto, *kivikunta* ei kantane juuri minkäänlaista tietoista elämää. Mineraalisessa maailmassa kohtaa kyllä muotoja, mutta muodoilla ei ole mitään "sisäistä" pyrkimystä säilyttää muotonsa. Aine on tietystä mielessä "muodotonta" (vaikka aineelle onkin tyypillistä esim. kiteisyys). *Aineen tiedottomuutta* kuvannee se, ettei kivi ole luultavasti tietoinen toisista kivistä vierellään eikä sille merkitse todennäköisesti mitään, missä avaruuden kohdassa se on tai mikä "aika" on meneillään.

Niin outoa kuin se onkin, niin erityisesti "tiedottomuutta" ja "ajattomuutta" inhimillisen mielikuvituksen on erittäin vaikea saavuttaa. Inhimillisen tietoisuuden kannalta kivi on "tyhjä kohta" tietoisuuden meressä.²⁶ Ehkä maailmassa toisaalta ei täydellistä tiedottomuutta ole olemassakaan, vaan on kyse suhteellisesta tietoisuudesta.

Kun siirrymme *kasvikuntaan*, tulemme elollisen piiriin, jolle on tyypillistä muodon muodostaminen (kasvu) ja muodon säilyttäminen (elämä) ja muodon häviäminen (kuolema), mutta myös muodon siirtäminen tuleville sukupolville (siitos). Tällainen on kasvinomaista elämää. Aine ei ole enää missä tahansa järjestyksessä, vaan se järjestyy ja liikkuu kasvissa sisäisen muodon "vaatimusten" mukaan. Kasvissa on siis tavallaan aine (materia) ja muoto (forma) yhteistyössä. Nykyään on varsin tavallista ajatella, että aine on ollut ensin "ikuisista ajoista" (mitä se sitten tarkoittaneekin) lähtien.

Vaikken ota kantaa asiaan, niin yhtä hyvin voisi ajatella muodon olleen ensin, jos muoto ei ole täysin "haihtuva" ilmiö, vaan on omalla tavallaan olemassaolevaa, substantiaalista. Kulttuurissamme on tyypillistä ajatella, että kasvin muoto valmistuu mekaanisten kausaalisuhteiden tuloksena, mutta on epäiltävää,

voiko tätä tietä koskaan päästä selittämään täydelleen aineen järjestäytymistä muodoiksi. Yleisesti kuitenkin uskotaan tällaisen selityksen olemassaoloon.

Myös ihmisessä on aineellinen olemus. Aine ei ole ihmisessäkään "sikin sokin", vaan järjestäytynyt varsin yksiselitteisen muotoon, *ihmisen muodon* mukaan. Ihmisessä toimii "kasvinomainen" muotopyrkimys ja ihmisellekin on tyypillistä syntyminen, kasvu, elämä ja kuolema. Ihminen ei kuitenkaan ulkonaisesti juuri muistuta kasvia, joten ihmisessä toimii muitakin elämän periaatteita. Lisäksi ihminen on *elintoiminnallinen* olento, ja tämä esiintyy jo alkeellisemmassa muodossa kasvilla.

Kivikunta ja kasvikunta eivät näytä olevan vielä kovin kaukana tosistaa. Jonkinlainen "elämän periaate" kuitenkin näyttää ottavan osan ns. "kuolleesta aineesta" muodonmuodostuksen piiriin. Meidän ei ehkä tarvitse puhua muodon muodostuksesta, vaan lyhyesti *muodostuksesta*.

Kun siirrymme kasvikkunnasta *eläinkunnan* piiriin, tapahtuu "suuri harppaus". Eläimet "irtoavat maasta", voivat liikkua. Muodon (elämän) periaate tavallaan sulkeutuu (suhteellisesti ottaen) ympäristöstä. Se tarvitsee edelleenkin ympäröivän maailman aineita, mutta lähinnä "elollisia" aineita ravinnokseen. Eloton aine ei pysty pitämään erillistynyttä muotoa yllä.

Lisäksi eläimellä on "uusi kyky" olla yhteydessä ympäröivän todellisuuden kanssa. Eläin aistii ympäristöä kuten ihminenkin. Lisäksi eläimellä lienee jossain määrin samanlaisia "sisäisiä tiloja" kuin ihmiselläkin. Ero ihmisen ja eläimen välillä on tässä suhteessa kuitenkin merkittävä. Eläinkunnan "mukana" tulee maailmannäyttämölle uusi ilmiö, jota voi tutusti nimittää *tajunnaksi*. Eläimen tajunta on kuitenkin aivan jotain muuta kuin ihmisessä esiintyvä tajunnallisuus ja on lähinnä keskittynyt aistimiseen. Eläimessä toimii tietty tunto-olemus, joka ei kuitenkaan ole kohonnut inhimillisesti katsoen aidoksi sisäisyydeksi, vaan muistuttaa lähinnä vain aistimista (vrt. esim. ns. "vaistot" biologisena käsitteenä).

Ihminen muistuttaa monessa suhteessa eläintä, jopa niin, että on ruvettu pitämään ihmistä eräänä eläinlajina. Ihminen poikkeaa kuitenkin eläimestä huomattavasti jo ulkonaisen ole-

muksensa, mutta ennen kaikkea sisäisten kykyjensä puolesta. Käsittääkseni on harhauttavaa pitää ihmistä eräänä eläinlajina. Silloin aliarvioidaan niitä "korkeampia" sisäisiä ominaisuuksia ja kykyjä, joita ihmisessä on. Ihminen kuuluu *ihmiskuntaan*, eläin eläinkuntaan.

Tahdon käsitteen analyysin yhteydessä paneudun tarkemmin sellaisiin käsitteisiin kuten "tietoisuus" ja "itsetietoisuus", jotka ovat ihmisen tunnusmerkkejä. Jo ulkonaisesti ihmisessä on nähtävissä tiettyä "ryhtiä" ja "pidättyvyyttä" ulkoisten maailman vaikutusten edessä. Eläin voidaan käsittää "ekologiseksi automaattiksi"; ihminen kykenee ottamaan etäisyyttä maailman suhteen.

Tajunnan perusolemuksen, sen ontologian, synnyn ja laadun selvittäminen on vaikea asia. Tajunta ei ole kuitenkaan vielä aitoa sisäisyyttä, vaan sisäisyyden edellytys. Kasvi on varsin mekaanisesti ympäröivän todellisuuden armoilla. Kasvi ei havaitse ympäristöä. Eläimellä on jo sisäisiä ylykkeitä. Maailma tulee sitä vastaan havaintoina, joita eläin "tulkitsee" sisäänrakennetun olemuksensa (esim. vaistojensa) perusteella. Vaikka eläimen olemus on hyvin "valmis", niin jonkinlaista alkeellista sopeutumiskykyä (oppimista) myös esiintyy.

2.2. Sielullisuus

Ihminen ei ole kuitenkaan vain *tajuinen* olento, vaan ihminen on olennaisesti myös *sielullinen* olento. Eläin ei ole sielullinen olento, koska siltä puuttuu eräs periaate, joka tekee ihmisen vasta ihmiseksi. Tarkastelen seuraavassa tämän sielullisen "syntyä".

Ihmisen olemus järjestyy myös "henkisen periaatteen" pohjalta. Tarkastelen tätä henkistä tarkemmin myöhemmin, sikäli kuin sitä on ylipäättään mahdollista "tarkastella". Nyt oletan sen olemassaolevaksi ja etsin sen vaikutuksia ihmisen muihin olemuspuoliin.

Tajunnallisuus esiintyy eläimessäkin, mutta vasta henkisyys "nostaa" tajunnallisuudessa esiin *tunne-elämysten* tavattoman monilaatuisen kokonaisuuden. Vain ihmisellä varsinaisesti on tunteita, ja tunteet ovat sielullisia eivätkä tajunnallisia. *Henki-*

nen tekee tajunnallisesta vasta sielullista. Kun näkee tunnelaatuojen olemuksia tunnemuodostelmina, ymmärtää, että ne eivät ole pelkkää tajunnallisuutta, vaan ovat tajunnallisen "ylimäärää", johon henkinen on vaikuttanut. Eläin on *tajunnallisessa suhteessa* ympäristöönsä, mutta ei ole aidosti *sisäisessä suhteessa* siihen kuten ihminen.

Henkinen (tai voisi sanoa vielä tässä vaiheessa: jokin tuntematon periaate) siis vaikuttaa ihmisen tajunnallisessa olemuksessa. Toinen asia on sitten, että ihmisen "henkevytyessä" ihmisen tietoisesta *minän* kautta "henkinen" aiheuttaa vielä "lisävaikutusta" tajunnallisen piirissä. Hiukan harhaanjohtavasti, mutta ytimekkäästi voisi sanoa, että tunnesielullisuus on "henkitajunnallista". Tässä "henkitajunnallisessa" voi sitten henki vaikuttaa, henkevöttävästi. Normaalisti kielellä sanottuna: tunne-elämykset voivat lisäksi jalostua.²⁷

Sielullisen piiri ei rajoitu tähän. Henkinen nosta esiin tajunnallisesta inhimillisen tunne-elämän. Orgaanisen (elintoinnallisen, kasvinomaisen) piirissä taas henkinen vaikuttaa niin, että syntyy ajatteluksi kutsuttu ilmiö. Orgaaninen ei ole kuitenkaan suoraan "aistittua" tai "tunnettua", eikä toisaalta henkinen ilmene muuten kuin vaikutustensa kautta. Voisi olla periaatteessa niin, että ihmisen ajatuksellinen olemus jäisi kokonaan "tuntumatta". Näin ei kuitenkaan ole, vaan koemme ajatuksemme *elämyksinä*. Ihmisen tajunnallinen olemus liittyy tuohon aineksen "ylijäämään", josta ajattelu syntyy henkisen vaikutuksesta ja nostaa sen *tajutuksi*. Näin tajunnallinen liittyy orgaaniseenkin ja muodostaa *yhtenäistä tajuntaa*.

Näin ajattelukin kuuluu sielullisten elämänilmiöiden piiriin. Ajattelu on jotain, joka esiintyy vain ihmisen sisäisyydessä, ja sen voi laskea henkisen periaatteen aiheuttamaksi eli sielulliseksi. Jos ajattelussa tapahtuu "henkevyitymistä", se on tavallaan henkisen "lisävaikutusta" sielulliseksi nousseen orgaanisen eli ajattelun piirissä.

Asian voisi kuvata näinkin. Orgaaninen ei itse ajattele. "Neljännen periaatteen" (henkisen) vaikutuksesta ihmisen olemuksen orgaaninen ylijäämä muodostaa ajattelun perustan. Tämä olisi kuitenkin "pimeä", jos siihen ei liittyisi "kolmas periaa-

te" (tajunnallinen), joka nostaa ajattelun elämykseksi. (Kuten todettu, itse tajunnallinenkin on jo nousnut henkisen vaikutuksesta aidoksi sisäisyydeksi). Aistiminen on tajunnallisen ominaisuus ja sieltä tulevat ne havainnot, jotka yhtyessään orgaaniseen, muodostavat mielleolemuksen. Ajattelu on kuitenkin lisäksi myös henkistä (ei vain tajunnallista) toimintaa, vaikka tuo henkinen laatu on nähtävissä vain vaikutusten perusteella.

Lisäksi kaiken aikaa ihmisen *minä on sisäisenä kokoajana* ja keskipisteenä elämysten joukossa. *Sisäisyyden* aiheuttaa kuitenkin ymmärtääkseni henkinen eikä minä, sillä ilmeisesti henkinen on täydellistä "läsnäoloa", "aktuaalisuutta" (jos siitä mitään voi sanoa). Eläimen kokemukselta puuttunee sisäisyys ja minäisyys, vaikka meidän on aluksi vaikea eläytyä tällaiseen "leijuvaan" tajuntaan. Eläimen tajunnan täytyy olla ikään kuin alistettu "ulkopuoliselle" järjellisyydelle, koska se ei voi kokea minäisyyttä sisäisissä elämyksissään.

Tietty "ylimääräinen" periaate vaikuttaa myös koko ihmisen fyysisen olemuksen alueella. Ihmisen koko "ryhti" ja "katsanto" paljastaa ja ilmentää tietoista suhtautumista ympäristöön. Ihminen seisoo suorassa kahdella jalalla varmassa tasapainossa. Hänellä ei ole mitään erikoistunutta fyysisistä ominaisuutta kuten monilla eläimillä, mikä sitoo ne määrättyihin elämänympäristöihin. Vain hermostossa esiintyy erikoinen isojen aivojen "epänormaali" kehitys, joka kielii tietoisien ajatuselämän keskeisyydestä ihmisen olemuksessa. (Ihmiselle tunnusmerkillisistä piirteistä ks. esim. Ahlman 1953).

Ihmisen fyysisen kehon piirissä toimii lisäksi vielä kolmas sielullinen olemus, jota en ole vielä käsitellyt. Ihminen on *tahtova* olento. Käsitteäkseni eläin lähinnä reagoi ympäristöön tarpeidensa ja "sisäänrakennettujen" ajatusten suunnassa. Ihmisen elämänsäntä on jo kokonaan toinen "maku". Ihmisen liikkeitä ei kutsuta yleensä vain liikkeiksi vaan niitä kutsutaan *teoiksi*, mikä ilmentää sitä, että liikkeitä ohjaa jokin muu "ylimääräinen" elementti kuin vain pelkkä "eläimellinen luonnonvoima".

Tahto on tavallaan ihmisen liikuntaelimistön toimintaa, johon ihmisessä oleva henkinen periaate on vaikuttanut. Koska tahdon perusolemus pakenee niin perusteellisesti tietoisuuttam-

me, se on ehkä kaikista suorimmin sitä, mitä sanomme henkiseksi. Näin "neljäs periaate" vaikuttaa myös ihmisen toimintaelimistössä kohottaen sen *tietoisuuden* piiriin. Tietoisuus itsessään on varsinaisesti tahdon aikaansaannos. Tahdosta ("teosta") tulee näin sielullista. Palaan tahtoon tarkemmin myöhemmin.

Jos tarkastelee luontoa hyvin yleisesti, siinä voi erottaa aluksi kolme tasoa: aineellinen, orgaaninen ja tajunnallinen. Kaikki nämä todellisuuden tasot esiintyvät myös ihmisessä. Kuitenkin ihmisessä esiintyy vielä neljäs periaate, "henkinen", joka olenaisesti vaikuttaa noiden kolmen olemuspuolen toimintaan. Henkinen tavallaan "sävyttää" kaikkia noita olemuspuolia *nostaa* niistä esiin ominaisuuksia, joita niissä ei ilman neljättä periaatetta esiintyisi. Henkinen nostaa siis esiin tunteen, ajattelun ja tahdon. Näin syntyy *sielullinen*.

Toisaalta henkinen myös "yhdistää" noita kolmea olemuspuolta niin, että ihmisessä muodostuu *yhtenäinen sielullinen*. Sielullinen on siis tavallaan kaikkien olemuspuolten piirissä toimivaa. On varsin ymmärrettävää, että on koettu ihmisellä olevan "sielun", koska sielullisessa vallitsee yhtenäisyys, vaikka se koostuikin erilaisista aineksista.

Lisäksi sielullisen piirissä vaikuttaa minä-olemus, jota käsittelen myöhemmin. Se luo omalla tavallaan viime kädessä yhtenäisyyden. Kuvaannollisesti puhuen voi henkisen suorastaan kokea virtaavan minän kautta. On vaikea kuvitella henkistä olentoa, joka ei olisi myös minä-olento, vaikei sellaista mahdollisuutta voikaan poissulkea. On myös ymmärrettävää, ettei eläimellä ole ajateltu olevan "sielua", koska siltä puuttuu sekä sisäisyys että minäisyys. Eläin ei kuitenkaan ole "kone", vaan sillä on tajunnallisia tiloja, joten sitä ei tule kohdella tuskaa tuottavasti.

Eläimellä ei ole kuitenkaan ihmisen yhtenäissielua, vaikka siinä esiintyykin tajunnallisuutta. Sielua ei tässä ymmärretä minään abstraktina tai "ikuisena" elementtinä vaan pikemminkin tiettyinä "funktionaalisuutena" ihmisessä. Siksi mielummin puhun "sielullisesta" kuin "sielusta", koska sielu-käsitteeseen liittyy niin paljon perinteistä, erityisesti uskonnollista painolastia.

Syvä kysymys ihmisen mahdollisesta "kuoleman jälkeisestä elämästä" voidaan luultavasti jäsentää tarkemmin, kun nä-

emme jäsentyneemmin ihmisen sisäisen olemuksen. Voi kysyä, mikä tai mitkä osat ihmisen sisäisyydestä olisivat "ehdokkaita ikuiseen elämään"? Kysymys liittyy ihmisen minän rakenteeseen, koska sekin on itse asiassa monenlaista rakenteellisuutta sisältävä elementti.

Osa ihmisen sisäisyydestä on kyllä kovin "sielumaista", ajateltuna ikään kuin olentona ihmisessä, sillä ihmisen minäolemus tuntuu kokoavan tiettyjä sielunaineksia "lähelle" itseään. Näin me koemme itsemme erityisen "yksilöllisiksi".

Olisi aika alkaa jälleen puhua *sielutieteestä*, koska se osoittaa ihmisen kokonaisolemuksen ymmärtämistä. Tavanomaisen psykologian määritelmä psykologiasta "käyttäytymistä tutkivana tieteenä" osoittaa nähdäkseni ihmisen olemuksen ymmärtämättömyyttä. Akateeminen psykologia onkin levittänyt yleiseen ajatteluun varsin yksipuolista ihmiskäsitystä. Vaikka ihmistä voidaan tutkia hyvin monilla menetelmillä ja monella tasolla, *ydintieto* ihmisestä perustuu kuitenkin ihmisen sielullisen olemuksen tuntemiseen, sielutietoon.

Viitteet

1. Tunteisiin on toki suhtauduttu vakavasti ns. psykodynaamikan piirissä, johon en tuolloin ollut kovin vakavasti vielä perehtynyt, mutta joka toisaalta ei myöskään ollut tuolloin akateemisen psykologian piirissä kovin arvostettua.
2. Olen itse esittänyt näkemyksen: "Vain kohdattu on todellista." Ks. MS, s. 121 ja osan II viite 10.
3. Luonnontieteellisestä menetelmästä ja sen rehevöitymisestä (ideologisoitumisesta) maailmankatsomukseksi ks. tarkemmin IK, s. 123-125.
4. Olen pyrkinyt osoittamaan, että yksittäiset tiedot (väitteet) merkitsevät jotain vain laajemman kokonaisuuden, näkemyksen osina. Niiden totuudesta ja epätotuudesta ei voi näin missään absoluuttisessa mielessä puhua. Ks. MS, s. 112-114.
5. Eikä tämän tarvitse merkitä myöskään, sitä etteikö ilmiö tapahtuisi samoin myös tuon "jokamiehen" sielussa, se vain ei ole noussut selvästi havaituksi ja tiedostetuksi — vielä — hänen kokemuksessaan. Tiedot voivat olla oikeita, vaikkei toinen vielä itse aidosti tiedä niitä.
6. Käsitteet kasvumomentti ja ideaalimomentti eivät mielestäni ole huonoja ideoita, vaikka tapani selittää ne ei ehkä ole tyydyttävä. Ne ilmaisevat jotain siitä, mitä myöhemmin kutsuin prosessuaaliseksi tiedoksi, ks. IK, s. 19-26.

7. Useissa teoksissani, joissa olen kuvannut sielunelämää, olen mielestäni osoittanut hahmollisen käsitteenmuodostuksen ja hahmollisen ajattelun merkityksen ja käyttökelpoisuuden.

8. Myös ajatukset ovat niin "lähellä" minuutta, että me samastumme niihin ja toteudumme niissä. Mutta tunteet ovat toki monesti pakottavampia, sokaisevampia ja selvittämättömpämpiä.

9. Identiteetistä ja ns. tunneidentiteetistä ks. ISO, s. 114-120.

10. Tämä on liian voimakkaasti sanottu, sillä myös tunteita voidaan jakaa toisten ihmisten kanssa.

11. Kauncus, arvona, onkin ilmeisesti lähinnä liittymisen ja tunnealueen ilmiö, ks. esim. ISO, s. 116-172 tai MS, s. 159-160.

12. Myöhemmin olen nähnyt tunteen fenomenologisen rakenteen koostuvan kolmesta tekijästä: kosketuksesta, aiheesta ja merkityksestä. Ks. tarkemmin esim. ISO, s. 55-61 tai MS, s. 47-53.

13. Myöhemmin olen luonnehtinut syyllisyyttä häpeän erääksi metamorfoosiksi, ks. ISO, s. 152-155 tai MS, s. 261-264.

14. Tarkastelustani huomaa, että olin lähellä sen narsismin käsitteen tiedostamista, jota olen kuvannut myöhemmissä teoksissani. Vrt. osan 3 viite 29.

15. Sielun tutkijat ovat vuosituhansien kuluessa yhä uudelleen puhuneet ihmisen eläinluonnosta tai haluluonnosta. En tiedä, onko tämä yksinomaan osuvaa ja siksi pidän käsitystäni narsismista osuvampana, kattavampana ja kaikesta raadollisuudestaan huolimatta "ihmismäisempänä". Vrt. edellä viite 14. Kuitenkin narsismia voi kutsua perustellusti ja osuvasti ihmisen haluluonnoksi. Se on toisaalta se puoli ihmisen viettimyksiä ja myös tunne-elämää, joka kallistuu tahdon ja varsinkin tiedottoman tahdon puolelle. Ajattelun ja tahdon sekä tietoisuuden ja tiedostamattoman osittain yhteenkuuluvista polariteeteistä ks. myös MS, s. 186-190. Narsistisista tarpeista viettipaineena ks. MS, s. 315-317.

16. Juuri narsismin näkökulmasta voi ymmärtää, kuinka sidoksissa yksilö voi olla aatteisiin, oppeihin, tieteeseen, yhteiskunnan järjestelmiin ja hierarkioihin jne.

17. Erityisesti narsismi yhdessä ns. eksistentiaalisten tunteiden (ks. eksistentiaalisista tunteista ISO, s. 120-127, MS, s. 244-260 tai IY, s. 21-89) sitoo ihmisen ihmissuhteisiin. Vrt. edellä viite 16.

18. Elämyksen käsitteestä ks. myös IK, s. 46-47 ja 178. Pidän tätä elämyksen käsitettä erittäin tärkeänä oivalluksena pyrittäessä ymmärtämään ihmisen yhteyttä maailmaan. Se avartaa myös olennaisesti ns. toiminnan filosofiaa, mitä usein kuvataan liian rationaalisesti. Ihmisen liittyminen ympäristöön on kaikissa elämäntilanteissa hänen elämystensä ohjaamaa, ja keskeinen osa elämystä ovat juuri tunteet. Tunteilla ihminen liittyy maailmaan. Liittymisen eksistentiaalisesta tarpeesta ks. ISO, s. 50-55, IK, s. 196-199 tai MS, s. 138-141.

19. Tätä yksinkertaisesti todettua tosiasiaa pidän keskeisenä oivalluksena sosiaalisen ymmärtämisen kannalta. Sosiaalisen luonne — tieteellisen tarkastelun "perusyksikkö" — on ollut vaikea kysymys sosiaalista todellisuutta tutkiville tieteille.

20. Surua ja sen yhteyksiä muihin sielunenergoihin olen tarkastellut enemmän teoksissa ISO, s. 155-156 ja MS, s. 264-265.

21. Myöhemmissä tutkimuksissani olen korostanut, että juuri tunne ja yleensä tunne-elämä on se sielunenergeettinen taso, jolla liitymme kohtaamiimme asioihin ja ilmiöihin. Tunteet siis välittävät liittymisen eksistentiaalisen tarpeen toteutumista. Ks. esim. MS, s. 138-141.

22. Yhteyden käsitteelle olen antanut myöhemmin varsin teknisen merkityksen, ks. MS, s. 149-154.

23. Tämä pitää mielestäni paikkansa, koska ajattelussa on jotain tunteeno-
maista. Ks. ISO, s. 138-139 ja MS, s. 41-42 ja 72-73.

24. Luonnollisen ja teknisen kielen eroja, merkitystä ja ongelmia olen käsitellyt seikkaperäisemmin teoksessa MS, s. 343-352.

25. Haluluonnon syvällisestä merkityksestä ks. edellä viite 15.

26. Koska olen edellä todennut, että myös käsite on "tyhjä kohta" (mieliku-
vien ja muun sielullisen keskellä), niin ehkä tästä voisi rohkeasti spekuloiden
ajatella, että ajattelu on jollain tavoin "mineraalista", "kivettyneen" vakiintunuutta,
jos kerran aine on "tyhjä kohta" tietoisuuden kannalta.

27. Henkinen periaate on siis — oletettavasti — rakentamassa ihmisen
olemusta ilman, että olemme siitä lainkaan tietoisia; se kuuluu ihmislajin olemuk-
seen ja kehitykseen. Mutta lisäksi sisäisenä pyrkimyksenä, harrastuksena ja tie-
toisuutena henkinen voi vaikuttaa tahtona sielunmaailmassamme.

OSA V

Tahto

Ajatukset "virtaavat" tajunnassamme jatkuvasti kuten fysiologiset toiminnat elimistössämme. Emme voi myöskään lakata "tuntemasta"; oleminen ja maailma tuntuvat meistä aina joltain. Nyt voi todeta lisäksi, ettei ihminen voi kivettyä paikoilleen; ihminen *tekee* aina jotain. Hyvin pitkiä aikoja ihminen ei voi olla liikkumatta, tai sitten on tapahtunut jotain radikaalia: kuolema. Näin myös teot "virtaavat" likimain lakkaamatta.

Näin lähestytään kolmatta pääongelmaa: *tahtoa*. Tahdon ilmiö on ollut psykologialle vaikea pala, ja se on yritetty palauttaa tarpeen tai motivaation käsitteeseen.

Tahdon voi löytää ihmisen olemuksesta. Monet filosofit, jotka ovat sen löytäneet, ovat innostuneet sen keskeisyydestä ihmisen olemuksessa (esim. Schopenhauer). Me emme voi lakata tahtomasta. Toisaalta tahto voi kohota ihmisessä syväksi tietoisuudeksi, jopa vakaumukseksi. Se voidaan nähdä tällöin elämän ensisijaiseksi edellytykseksi ja virittäjäksi.

Suomen kielellä on ilmestynyt syvällinen tutkielma tahdosta, vaikka sitä ei ehkä ole riittävästi huomioitu tässä mielessä. Ahlman (1967) lähestyy tahtoa filosofina ja tutkii sen yhteyttä arvotajuntaamme. Yritän lähestyä tässä tahdon ongelmaa "psykologisemmin".

1. Tahdon olemus

Yritän löytää tahdolle käsitteihahmon, joka auttaisi valaisemaan ihmisen monitasoista olemusta. Kulttuurimme on "palvonut" ajattelua ja siihen liittyviä ilmiöitä kuten tietoa ja älykkyyttä. Tahto on kuitenkin välttämätön — jopa ihmisen olemiselle ensisijainen — ilmiö. Tahdon olemuksen tiedostamisesta on kohottava myös näkemään, kuinka tärkeää on myös tämän olemuksen *kasvattaminen*, jotta ihmiset eivät tiedollisessa kasvatuksessa yksipuolistuisi olemukseltaan.

Aluksi kiinnitän huomiota kuitenkin erääseen tieteenfilosofiseen ongelmaan: ihmisen toiminnan selittämiseen. Se kuvastaa akateemisen ajattelun tämänhetkistä valmiutta ymmärtää tahdon ongelmaa.

1.1. Ihmisen toiminnan selittämisestä

Arkikielessä käytetään varsin usein sanaa "tahto", kun halutaan "selittää" ihmisen käyttäytymistä. Voi käsittääkseni sanoa, että emme tule toimeen ilman tätä sanaa tavallisessa elämässämme. Meidän on "pakko" käyttää sitä monissa yhteyksissä, koska muuten ei juuri saa ilmaistuksi erästä inhimillisen elämän puolta. Ilmeisesti sana "tahto" tällöin myös viittaa johonkin todelliseen.

Kuvaavaa tieteelliselle ajattelulle on se, ettei psykologiassa tai sosiologiassa käytetä käsitettä "tahto" käytännöllisesti katsoen lainkaan. Tahdolla ei ole mitään "teoreettista" sisältöä ja merkitystä näissä tieteissä. Tämä on nähdäkseni varsin oireellista. Siinä tavallaan heijastuu ns. normaalitieteen tarkastelukulman ja ihmiskuvauksen ahtaus. Samoin ei tietöissä juuri käytetä sellaisia käsitteitä kuten "teko" ja "toimi", vaikka ne ovat erittäin olennaisia ihmisen olemuksen ymmärtämisen kannalta. Nuo käsitteet liittyvät läheisesti tahtoon.

Koska tieteet pyrkivät olemaan perillä ihmisen toiminnan syistä, tahdon käsite on koettu vaikeana, sillä siihen tuntuu liittyvän niin läheisesti "vapaan tahdon" idea, joka on tieteellisesti vielä ongelmallisempi.¹ Käsittääkseni tahdon olemuksen oivalta-

minen ei johda tieteellisen selityspyrkimyksen kanssa ristiriitaan, vaikka se voikin johtaa ihmiskuvan avartumiseen tai "paikalleen-asettamiseen".

Kun 1970-luvun alussa Suomessa herättiin huomaamaan ihmisen käyttäytymisen selittämisen vaikeus ja ongelmallisuus verrattuna luonnontieteiden selitystapaan, alettiin nähdä että inhimillinen *teko* poikkeaa olennaisesti jonkin elottoman kappaleen liikkeestä. Luonnontieteessä ilmiöt "selitetään" jollakin yleisellä lailla (esim. "Kappaleeseen vaikuttaa noste nesteessä, joka on yhtä suuri kuin sen syrjäyttämän nestemäärän paino."). Jokin erityinen havaintomaailmassa oleva ilmiö tulee tällöin "ymmärretyksi" (esim. puupalan kelluminen vedessä). Luonnonlaki, laki, on jotain yleistä, jota ei voi suoraan havaita todeksi, mutta joka tarjoaa yksityiset havainnot "kattavan" tai "peittävän" selityksen (ns. Hempelin "kattavan lain malli", 1966).

Oivallettiin, että ihmisen "liike", jota oli syytä nimittää teoksi, johtui toisaalta hänen päämäärätiedostaan ja toisaalta hänen tiedossaan olevista keinoista tuon päämäärän saavuttamiseksi. Nämä päämäärät ja keinot "selittävät" ihmisen käyttäytymisen (G.H. von Wrightin "praktisen päättelyn malli", ks. esim. 1970). Taitavimmin tämän ehkä ilmaisi Reijo Wilenius (1967) sanomalla, että ihmisen teko tai toiminta on hänen "sisäisten tilojensa ilmaisu".

Sanotaan, ettei mitään niin hullua olekaan, mitä joku filosofi ei olisi sanonut. Myös tähän filosofien ja tutkijoiden puntarointiin ihmisen käyttäytymisen selittämisestä liittyy omaa komiikkaansa. Arjen tasolta katsottuna se, mitä filosofit ovat tuoneet esiin, on "päivänselvää". Käytännön "toimeliaalle" ihmiselle tahdon ja tekojen ilmiö ei ole mikään ongelma. Tahtominen ja tekeminen voivat hänelle olla ongelmallisia, muttei näiden ilmiöiden olemassaolo.

"Teon filosofian" synty kuvastaa kuitenkin tieteellisen maailman ajattelun perspektiivin laajentumista. Syntyi näkemys, että ihmistieteissä tarvitaan *ymmärtävää* otetta. Jos *selittäminen* käsitetään ahtaasti "kattavan lain" mallin mukaan, ymmärtäminen poikkeaa todella ratkaisevasti selittämisestä.

Ymmärtävälle tutkimusotteelle voi löytää selkeän käsitteellisen sisällön. Ymmärtäminen ihmistieteissä edellyttää sitä, että tutkija ihmisenä ja yhteiskunnan jäsenenä voi ymmärtää samanlaisten olentojen mielentiloja ja käyttäytymistä (ns. esiymmärrys). Toisaalta hän voi ihmisenä ymmärtää niitä ajatuksellisia ja kielellisiä tekijöitä, jotka ovat mukana ihmisen käyttäytymisessä (hermeneuttisen tutkimusotteen mielessä) ja jotka ovat "taustaverkostona" "selittämässä" yksilön toimia.

Liitän ymmärtävään tutkimusotteeseen kuitenkin syvemmän mielen. Ymmärtäminen edellyttää tutkijalta ihmissielun rakenteen *käsitteellistä* hahmottamista. Vahvassa mielessä ymmärtävä tutkimusote edellyttää aina myös jossain määrin *tutkijan henkilökohtaista kehitystä*. Kehitys on tällöin ajattelun jäsentymistä, selkeytymistä ja laaja-alaistumista. Ahdas ihmiskuva rajoittaa ymmärrystä.

Se että akateeminen maailma heräsi teon filosofiaan, osoittaa, kuinka rajoittunut ihmiskäsitys tieteellisessä maailmassa vallitsi ja vallitsee. Oppineistolta "tekeminen" todellisuutta keskeisesti muotoavana periaatteena ja elämän välttämättömyytenä helposti katoaa, kun — kuvaannollisesti — "raskaat ajatukset" peittävät näköalan.

Olen näin lyhyesti käsitellyt ihmisen toiminnan selittämisen ongelmaa yrittäessäni nykyaikaisesta perspektiivistä lähestyä tahdon hahmoa. Tahto on huomattavan erikoinen ilmiö eikä sitä tavoiteta vielä edellä esitetyllä "teon filosofialla".² Voi nimittäin tarkastelukulmaa vaihtaen todeta, että ihmisen elämä ei ehkä ole kokonaisuudessaan selitettävissä (mikä pelottava ja onneksi mahdoton ajatus olisikaan maailma "kokonaan selitettyinä"), vaan se on aina lopulta vain *elettävissä*. Elämää ei voi pelkäänsään selittää, vaan se on myös elettävä.

Toisaalta elämän elettävyys näkyy myös siinä, että vaikka ajattelu voi hahmollisesti tavoitella näkyviin mahdollisimman kokonaisvaltaisen kuvan ihmisestä, niin se ei voi tavoittaa maailman *rajatonta yksityiskohtien määrää*. Tahdon olemuksen oivalttaminen auttaa näkemään, että ajattelu "ei ole tarkoitettukaan" maailmaa "peittämään". Kuvaannollisesti sanoen inhimilliseen olemiseen jää "valkea alue" (vastakohtana paljon käytetylle käsit-

teelle "musta laatikko"), joka on aina jossain määrin "auki". Tuo aukinaisuus on inhimillisesti tärkeää, eikä se ole ristiriidassa sen kanssa, että ihmisen käyttäytymistä pyritään sekä yksilöllisellä että yhteisöllisellä tasolla ymmärtämään tai selittämään.³

Vaikka ymmärtävä ote on yleensä käsitetty rajoittuneeseen ihmiskuvaan perustuen, on kuitenkin nähtävä myönteisenä se, että ymmärtävä ote ihmistieteissä on alkanut muuttaa *suhtautumista ihmiseen* ja ihmisen instituutioihin. Luonnontieteen mallin mukaisesti ihmisen tarkastelusta seuraa myös usein rajoittuneita ja kovia toimenpiteitä, jotka eivät usein perustu riittävän todelliseen ihmiskuvaan. Ajatellaan esimerkiksi koululaitoksen suunnittelua; yleensä se ei perustu mihinkään tietoiseen näkemykseen ihmisestä, vaan pelkistyy helposti hallinnolliseksi rationalismiksi.

Erilaisissa tieteenfilosofioissa syntyy sivutuotteena *suhtautumiskaavio*, joka ohjaa ajattelua ja toimenpiteitä. Siksi "ymmärtävä" ote on avartanut perspektiiviä. Ymmärtävä käyttäytymisen selittäminen ei kuitenkaan yleensä sisällä sellaista kokonaiskäsitystä ihmisestä, mitä yritän tässä tutkimuksessa luonnostella.

1.2. Tahdon laatu

Vaikka arkiajattelussa eivät tahdon ja teon ilmiöt ole ongelmallisia, niin näihin ilmiöihin kätkeytyy toki ongelmallisuutta, joka ei arkiajattelulla ole tavoitettavissa.

Koska olemme tottuneet vaatimaan käsitteiltä havainnollista kohdetta, tahdon löytäminen on erityisen ongelmallista, sillä sille on vaikea löytää sielullistakaan vastinetta. Voimme olla varmoja, että käsite ajatus viittaa johonkin sielulliseen elämykseen. Samoin tunteen merkityksestä ei tule erimielisyyttä, koska tunne "tuntuu". Tahdon ilmeneminen on kaikkea muuta kuin yksiselitteistä. Tekojen virta kuitenkin kielii jostakin perustavasta olemisen tasosta.

Siitä mikä saa aikaan tekomme, oli se sitten "voima" tai "energia", emme itse asiassa tiedä mitään. Se ei oikeastaan "tunu" millään tavoin. Tämä tarkoittaa seuraavaa: Jos teen käden-

liikkeen tarttuakseni vaikkapa kynään, niin en tiedosta mitään sisäisesti siitä, mikä tuon liikkeen sai aikaan. Voin aistia liikeaistin avulla käden asennot, voin nähdä silmilläni käteni tarttuvan kynään, voin tuntea kynän kädessäni ja minulla voi olla edeltäviä mielikuvia tarttumisesta kynään. Mutta siitä "voimasta", joka teon suoritti, minulla ei ole mitään tuntumaa. Aistimuksia minulla on, mutta ne eivät ole tahtoa. Tahto kyllä ilmenee, mutta sitä ei välittömästi koeta. *Tahto on perimmältään ihmisen aineelliseen olemukseen katoava elementti.*⁴ Tältä kannalta se on tiedostumaton sielunliike.

Edellisen perusteella on hahmottunut tavallaan laskeva sarja sielunelämän ilmiöitä. Ajattelu on selkeää ja kirkasta tietoisuutta. Tunne on puolihämärää ja leijuvaa tietoisuutta. Tahto perimmäiseltä olemukseltaan katoavaa tietoisuutta.⁵

On tietysti selvää, että erityisesti psykologian on täytynyt olla kiinnostunut niistä voimista, jotka ihmisen saavat "liikkeelle". Jokinhan ihmistä "liikuttaa". Tällöin on turvaututtu esimerkiksi tarpeen käsitteeseen. Ihmisessä on nähty erilaisia tarpeita, jotka viriävät jostain ihmisen sisältä ja saavat hänet tavoitteleman asioita ja tekemään tekoja. Tällaisesta kuvauksesta tulee helposti tarpeiden sekamelska, sillä säännönmukaisesti joudutaan oletamaan lukemattomia tarpeita. Tarpeen käsite ei näin ollen ilmeisesti voi olla niin perustavaa laatua, että sen avulla saataisiin kuvaan riittävää selkeyttä. (Edellisessä luvussa olen käsitellyt tarpeen ideaa ja löytänyt sille "neutraalin" hahmon.)

Lähden siitä, että tahto ilmiönä on tietyissä mielessä katoava. Tämä ei kuitenkaan estä sitä, etteikö tahtoon liity lukuisia muita sielunelämän ilmiöitä. Otan esimerkin.

Aineellinen keho on siten rakentunut, että ravinnon puutte aiheuttaa ajan kuluessa meissä nälän tunteen. Olen luonnehtinut nälän tunnetta aistimuksenomaiseksi. Meillä on ravinnon tarve, joka on aistimus siinä mielessä, että me otamme sen täysin passiivisena vastaan. Nälän tunteen ei sinänsä tarvitse aiheuttaa mitään toimintaa (teoreettisesti ottaen). Se kuitenkin "houkuttelee" esiin mielikuvia, ajatuksia, suunnitelmia tuon epämiellyttävän tarveaistimuksen tyydyttämiseksi. Ihminen voi kuitenkin tahdollaan pyrkiä jopa vaijentamaan nämä mielikuvat ja suunnit-

telmat. Vasta tahdon "käynnistyminen" johtaa tekoihin, joiden seurauksena nälkä voi tyydyttyä.

Voimme näin nähdä, ettei tarpeesta sinänsä seuraa välttämättä mitään toimintaa, vaan meidän on pakko olettaa "väliin" tekijä, jota kutsumme tahdoksi. Se ettei tätä "väliintulevaa" tahtoelementtiä tieteessä ajatella todelliseksi, johtuu sen "katoavasta" luonteesta. On tietysti syytä oivaltaa, ettei tässä tahtoa ajatella joksikin erikoisen hienoksi sielulliseksi elementiksi, vaan se nähdään sinä huomiolta katoavana voimana, joka on inhimillisen liikkeen taustalla.⁶

Tarpeita ja tahtoa ei tule sotkea toisiinsa, vaikka on selvää, että tarpeet antavat tahdolle suuntaa ja virikkeitä. Ei toisaalta sovi aliarvioida sitä "sujuvaa" läheisyyttä, joka erilaisten tarpeiden ja tahdon käynnistymisen välillä on.

Ilmeisesti tahto liittyy ihmisen minäkokemukseen ainakin yhtä läheisesti kuin ajattelu. Ajattelua ja minää ei voi täysin erottaa toisistaan; ei ole "minätöntä" ajattelua. Samoin on tahdon laita, vaikka kuva onkin nyt vaikeampi. Inhimillinen *tahto* ("minäinen" tahto) *kohtaa* aistimusten, tarpeiden, tunteiden, ajatusten, arvostusten, tottumusten jne. maailman, jossa "pelkistyy" joksikin teoksi riippuen siitä, mitä muut sielunilmiöt sisältävät.⁷ Ei ole mikään ihme, että tahto toimii usein nimenomaan muiden sielunilmiöiden suunnassa (esim. tarveaistimuksen tai arvostuksen suunnassa); se on pikemminkin luonnollista. Tahtoon voivat vaikuttaa kuitenkin hyvin monentasoiset sielunilmiöt (esim. arvot), joten tahto ei ole minkään sielunalueen suoraviivainen toteuttaja.

Nähdäkseni tahto on siis "ihmisen liikuttajana" jotain olemassaolevaa, vaikka sen erittely on erityisen vaikeaa. Tahtoa voidaan kuitenkin syventää. *Tahtova eläminen* on ainakin yhtä tärkeä tehtävä kuin *tietävä eläminen*. Voimme nähdä myös ajatusten ohjaavan tahtoa ja näin muodoin tekojamme. Itse asiassa jokaisen tekemme taustalla on sen hetkinen "maailmankuvamme", käsityksemme maailman tilasta. Käsitykset asioista, niiden merkityksestä, hyväksyttävyydestä, arvokkuudesta jne. ohjaavat tahdon suuntaa.

Ehkä tahdon olemassaolo kuitenkin tuntuu jollain tavoin. Kun meillä on mielessämme suunnitelmia, ennakoivia mielikuvia siitä, mitä teemme ja mitä pitäisi tehdä, tällöin meillä on jonkinlainen "häviävänoloinen" tunto tahdon olemassaolosta. Kun koemme vastuksia pyrkimyksissämme, koemme tahdon olemassaolon ponnistuksen tunteissa (lihaksen kiristymisessä, mielen keskittymisessä, ahdistuksenomaisessa mielen pakautumisessa, vihassa jne.).

Tahto on ihmisen liikuttaja. *Teko* on tahdon seuraus, vaikka teko ilmentääkin ihmisen sielunsisältöä monipuolisesti; hänen tarpeitansa, arvostuksiaan, käsityksiänsä jne. Vain teoreettisesti voidaan ajatella tahdon olevan "puhdas" ihmisen liikuttaja. Todellisuudessa tahtoon liittyy kaiken aikaa muita sielunelämän ilmiöitä. Tahto on siis eräänlainen "voima", joka vaikuttaa sielunliikkeiden keskellä ja saa niiltä "tartuntoja" pyrkien ohjautumaan niiden suunnassa.

On tärkeää huomata, että ihmiselle on mahdollista olla *tietoinen* niistä tekijöistä, jotka pyrkivät liittymään hänen "liikuttajaansa", hänen tahtoonsa. Tahtohan on tavallaan näiden liitännäisten "hautaama". Kehittyessään ihminen tiedostaa näitä häntä liikuttavia voimia. Ihminen voi vapautua "alhaisemmista" tahtoon kietoutuneista voimista tai hän voi antaa niille järjelliset puitteet. Näin tahtoon alkavat vaikuttaa "korkeammat" liitännäiset (esim. vaikka "totuus").

Kun ymmärtää, että tahtoa "virittävät" hyvin eritasoiset viettymykset, niin tätä kautta voi oivaltaa tahdon olemassaolon. Tahto on kuin "runko" sielunelämän muiden ilmiöiden keskellä. Se tuntuu olevan *erityisen suorassa yhteydessä ihmisen minä-tietoisuuteen*.

Olen edellä puhunut hahunnollisesta käsitteestä *järki*. Nyt voi ymmärtää, että järki on tahdon suuntautumista ajatusten hallintaan tiettyjen *ihanteiden ja arvojen suunnassa*. Ihanteet voivat olla tietysti vaihtelevia ja "järjellisyys" on usein *cri asia cri* ihmisille. Sellaisia ihanteita ovat nähdäkseni esimerkiksi "totuudellisuus", "pidättyvyys" ja "oikeudenmukaisuus". Järki on ikään kuin tahdon tietoisemmaksi kohottamaa ajattelua. Järki on *ajattelun*

kurinalaisuutta. Kun vaadimme "järkeä", niin siinä koemme tahdon olemassaolon.

1.3. Tahdon suhde muihin sielunilmiöihin

Kuten kaikkea sielullisen tapahtumisen tiedostamista, haittaa myös tahdon tiedostamista sielunelämän yhtenäisyys ja kaiken kietoutuminen kaikkeen. Tahto on vaikea nähdä omana laatu-
naan sielunilmiöiden joukossa. Vaikka paikallisuudesta puhumisen sielunilmiöitä kuvattaessa onkin kyseenalaista, niin voi kuvaannollisesti sanoa, että tahto ei ole mitään "paikallisesti erillistä", vaan on opittava tajuamaan tahdon oma laatu kaiken sielullisuuden keskellä. Tahto antaa sielun tapahtumiin aina oman "sävynsä" ja on nähtävissä omana "värillisyytenään" ihmisen kokemisen keskellä. Paneutuminen sielunelämän moninaiisiin laatu-
tuihin auttaa hahmottamaan tahdon omaksi laadukseksi.

1.3.1. Ajattelu ja tahto

Tahdon olemusta voi valaista tarkastelemalla sen suhdetta ajatteluun. Itse asiassa tahto ja ajattelu muodostavat erikoisen *polari-
teetin* ihmisen olemuksessa. Tahdon ja ajattelun vastakohtaisuus on eräs *sielunelämän perusilmiö*.⁸

Tahto toimii käsitysten, siis ajatusten ohjaamana. Itse asiassa, jos ajattelun voima ei jäsentäisi ympäristöä, tahto ei voisi toimia. Ajattelu järjestää tahdolle puitteet toimia. Kuvaannollisesti sanoen ajatusolemus on kuin levy, jonka läpi tahdon nuoli astuu maailmaan. Nuoli lentäisi sokeasti, jos siihen eivät tarttuisi *ajattelun ohjaavat voimat*. Tahto tarvitsee ajattelua.

Olen todennut, että emme tiedä, mistä "syvyydestä" ajatukset nousevat, koska emme voi etukäteen suunnitella, mitä ajattelemme ilman, että sen jo ajattelimme. Toisaalta elämyksellisesti koemme itse tuottavamme ajatuksemme. Myöskään ei mikään pakota käsitettä liittymään toiseen käsitteeseen, tai toista ajatusta liittymään toiseen ajatukseen.⁹ Näin voi aavistaa, että *ajattelu synnyssään on tahdottua*. Näin ajattelu on kuin verkosto, joka heitetään maailman päälle, jotta tahto löytäisi uomansa.

Mutta toisaalta ajattelu — kankea ja raskas elementti — on synnyssään tahdottua.¹⁰ Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että ajattelu joskus luistaa itsestään. Tällöin tahdossa ei esiinny erityistä ponnistusta.¹¹ Näin voi oivaltaa, että tunne on jotain, joka sijoittuu *ajattelun ja tahdon välimaastoon*.

Ajattelun ja tahdon vastakkaisuus sekä yhteistyö tulee esiin hienosti *havaintojen* muodostumisessa. Todelliset havaintomme ovat sekä yleisiä (ajattelu) että yksityisiä (tahto). Jokainen aito havainto merkitsee *yksilöivää tunnistamista*, kuten olen silmänmaailmaa tutkiessani todennut.

Jokainen teko on yksityinen, yksilöllinen ja erityinen siinä mielessä, että se tapahtuu joissain erityisolosuhteissa. Ei voi olla mitään yleisiä, täysin abstrakteja olosuhteita todellisessa elämässä. Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että teossakin voi olla yleisiä aineksia. Näin on esimerkiksi, kun virkamies tekee jonkin asetuksen määräämän toimenpiteen. Yleisyydessäänkin teko kuitenkin tapahtuu aina reaalisessa maailmassa, joka ei ole pelkästään yleinen, vaan sisältää runsaasti erityisyyksiä. Maailma aukenee meille aistinlaatujen kautta. Käsitteellisen yleisyyden saavutamme ajattelun avulla, mutta *erityisen jäsenytyneisyyden saavutamme maailmaan sen takia, että suuntaudumme siihen tahtovana olentona*.

Voimme tietysti tahtoa mielikuvituksessamme joitakin yleisiä asioita, mutta todellinen toimeenpaneva *tahtominen toimii vain yksityisolosuhteissa*. Maailma aukenee meille tekevinä olentoina. Itse asiassahan me emme voi olla tekemättä jotain. Tahto on yhtä pakonomaista kuin ajattelu ja tunteminenkin. Me asetumme aistimuksissamme aukeavaa maailmaa vastaan tahtovina olentoina, ja näin syntyy se yksityisyys ja erityisyys, joka on havainnolle luonnollista.

Näin myöskään ihminen ei ole vain yleinen olento, vaan on elämässään aina lopulta vahvassa mielessä erityinen olento. Ihminen voi pyrkiä yleiseen ihmisyyteen, mutta oman erikoislaadun kieltäminen on kohtuutonta hybristä. Kun tahdon erityisyyttä luovaa voima ei ole nähty, on liikaa tuijotettu ajattelun yleisyyteen ja luultu sitä kautta saavutettavan lopulliset ratkaisut.

Ajattelun kaikkivoipaisuuteen luottaminen on johtanut luulemaan, että asioita voidaan tahtoa abstraktioina. Todellinen *tahtominen on tekemistä* ja tekeminen edellyttää henkilökohtaista erityisolosuhteiden tuntemista. Näin ajattelu ei loputtomiin yllä ohjaavassa tehtävässään, vaikka ajattelun orientoivaa merkitystä ei tule aliarvioida. On kuitenkin tehtäviä (esim. kasvatusta), joissa erityinen paino on pantava tilanteiden henkilökohtaiselle (tahtovalle) hahmottamiselle. Monessa työssä *teko on ensin* ja vain sen kautta löytyy tahto ja tieto. Vaikka onkin tietysti muistettava, että ihmisessä kaikki tapahtuu yhtäaikaan.

Olen todennut, että ajattelu on henkistä toimintaa, koska mielikuvien liikettä ja jäsentymistä aiheuttavaa voimaa ei voi suoraan havainnoida. Itse asiassa tahdon havaitsemisen vaikeus osoittaa, että *tahdossa henkinen toteutuu välittömästi*. Näin on myös ymmärrettävää, miksi minä ja tahto liittyvät niin läheisesti toisiinsa. Samoin tulee ymmärretyksi, miksi ajatuksemme tuntuvat omilta tuotteiltamme.

1.3.2. Tietoisuus

Edellä selvittelin sitä, kuinka tahto toimii ajattelun luomissa puitteissa. Paneudun nyt tutkimaan ajattelun ja tahdon välisiä yhteyksiä toisesta näkökulmasta. Me kykenemme suuntaamaan ajatteluamme määrättyyn asiaan ja voimme pyrkiä muodostamaan ajatuksia esimerkiksi jostain tuntemattomasta ilmiöstä. Toisaalta on varsin luonnollista, että myös sielunelämän monet aiheet (motiivit) vaikuttavat "ajatusvalintaan" ja ajatusten suuntautumiseen. Itse asiassa ajattelu on normaalisti erilaisten tunneaiheiden piirittämä. Olen edellä todennut ajattelusta, että se on toisaalta myös "automaatinomainen" niin, että ajattelu toimii ilman tahallista myötävaikutusta.

Tahto toimii myös ajattelun alueella, ja elämyksellisesti koemme ajatuksemme olevan itsemuodostettuja, tahdottuja. Olen edellä kiinnittänyt huomion myös ilmiöön nimeltä *tarkkaavaisuus*. Tarkkaavaisuus on keskittymistä johonkin tapahtumiseen ulkopuolellamme tai itsessämme. Tarkkaavaisuus on tahdottua suuntautuneisuutta, usein tietoisesti itseni käynnistämää, vaikka tark-

kaavaisuus voi joskus olla huomaamatontakin. Löydämme näin tahdon ilmiön sisältämme.

Tahto tuntuukin olevan tietyllä tavoin lähempänä "tietoisuutemme keskipistettä", minää, tuota elementtiä, jonka viime kädessä koemme kaikista omimmaksemme silloinkin, kun näemme aineellisen olemuksemme suhteellisen erillisyyden minäs-tämme. Tahto virtaa ikään kuin "suoraan lähteestä", vaikka siihen "tarttuu" matkalla kaikenlaista muuta sielullista ainesta, pyyteitä, haluja, tunteita jne.

Edellä on tullut esiin usein sana "tietoisuus", jota käytetään erittäin monimielisesti. Alkuperäisimmässä hahmossaan tietoisuus tarkoittaa *huomion kykyä*, joka merkitsee mahdollisuutta *huomata* asioita. Tällöin ihminen asettuu minäolentona ulkoisia tai sisäisiä tapahtumia vastaan. Ajattelun käytöstä ei tarvitse vielä olla kyse. *Tietoisuus* on siis alkeellisimmillaan itsensä erottamista ilmiöistä. Näin ollen, jos sanotaan ihmisen tekevän jotain tietoisesti, niin se merkitsee, että ihminen kykenee ainakin niin tahtessaan tai vaadittaessa huomaamaan tekonsa.

Kaiken kaikkiaan sanaa tietoisuus käytetään varsin epä-määräisesti. Joskus sillä tarkoitetaan vain ihmisen tajunnallisuutta, vaikka tajunta ei ole käsittääkseni vielä tietoisuutta. Tietoisuus voi olla vain olennoilla, joilla on edes hämärä minä-elämys, ennen kaikkea siis huomion kyky.

Erityisesti marxilaisen yhteiskuntateorian piirissä on kehittynyt tietoisuus-sanan käyttö, joka on lähellä tieto-sanaa. Sillä ymmärretään silloin ihmisen ajatuksien "tiedollista" kokonaisuutta. Tämä sanan "tietoisuus" käsite ei ole alkuperäinen, mutta otan sen toiseksi tietoisuuden käsitteeksi. On toisaalta oireellista, että tietoisuus-sanaa viljellään niin runsaasti. Itse asiassa se on varsin uusi sana. Se kuvasta kulttuurin kehitystä.

Ajatustoiminnan materiaalina on mielleolemus. Mielleolemus tietyn jähmeytensä lisäksi ilmentää suhteellista itsenäisyyttä. Ajattelu on elämyksellisesti "jäntevää", mutta samalla se ikään kuin pyrkiä "minättömään" toimintaan. Voi suorastaan sanoa, että ajattelulla on taipumus mielleolemukseen yhdistyneenä pyrkiä omaehtoiseen toimintaan. Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että ajattelu parhaimmillaan on tietoisesti tahdottua. Sil-

loin ihminen sisäisenä minä-olentona asettuu tahtovana miellevarastojansa vastaan ja pyrkii tietoisena muodostamaan ajatuksia.

Mielleolemuksen luonnollinen rajoittuneisuus (kokeusten ja tietojen rajoittuneisuus) kuitenkin "ehdollistaa" ajattelua ja asettaa sille määrätyt puitteet. Toisaalta ajatusolemuksen jähmeys aiheuttaa meissä *ponnistuksen* tunnetta pyrkiessämme saavuttamaan jonkin ilmiön mukaisia ajatuksia tai pyrkiessämme oppimaan jotain.

Tietoisuus on ajatuksia, jotka on muodostettu asettumalla tarkastelemaan jotain ilmiötä. *Tiedostaminen* on tapahtuma, jossa ihminen *tahtovana olentona* pyrkii ja onnistuu muodostamaan ajatuksia jostakin ilmiöstä. Tietoisuus on tahdottua ajattelua. Aina-kin teoriassa voi ajatella, että ihminen antaisi ajatustensa "juosta omia aikojaan" pyrkimättä antamaan niille suuntaa. Nykyaikana on kuitenkin tyypillistä ajattelun "tietoinen" käyttö. Kasvatuksen, opetuksen ja omaehtoisen opiskelun kautta ihminen muodostaa ajatuksia ilmiöistä. Tämä edellyttää tahdon käyttöä, vaikka tahdon olisikin käynnistänyt jokin ulkopuolinen ärsyke, esimerkiksi opetus, puhuttu sana.

Tietoisuudeksi ei kuitenkaan tarvitse sanoa ajatuksia, joita ihminen muodostaa haaveillessaan ja kuvitellessaan. Tietoisuus parhaimmillaan on epähenkilökohtaista, "yleispätevää" asioiden tuntemista. Ihmisessä täydellinen "epähenkilökohtaisuus" on mahdotonta mutta tietoisuudelta on luonnollista vaatia kuitenkin tätä. Tässä suhteessa tietoisuus on suhteellista, sille ei voi antaa selvästi rajattua merkitystä. Tietoisuus on tavallaan ihmisen niiden ajatusten koostuma, joilla hän *pyrkii käsittämään maailmaa*. Ilmeisesti ihmisen tulee olla tietoinen ensin mainitusta alkeellisemmässä mielessä (huomion kykynä), jotta hän voi olla tietoinen tässä jälkimmäisessä mielessä.

On helppo ymmärtää, että ihminen juuri tietoisuutensa avulla orientoituu työtehtäviinsä ja yhteiskuntaan sekä luonnollisesti myös omaan itseensä. Jos ymmärrettäisiin paremmin, että kasvatusta ja opetusta on itse asiassa *tietoisuuden muodostamista*, niin tämä varmasti vaikuttaisi uudistavasti koulutuksen tavoitteisiin. Kun monet yliopistolliset tieteet eivät ole oivaltaneet, että ne

opetettuna muodostavat opiskelijoille tietoisuutta, on varsin ymmärrettävää, että yliopistotiede saattaa muodostaa niin *vieraantunutta tietoisuutta*, että opiskelijoiden on vaikea orientoitua todellisissa elämäntilanteissa asianmukaisesti.

Edellä olen jo käsitelleet järjen käsitettä. Järki on joskus huolimattomassa puheessa yhdistetty ajattelun kanssa synonyymiksi. Järjellä ymmärretään henkilökohtaista motiiveista vapaata ajattelua, joka pyrkii suuntautumaan "asian itsensä ehdoilla". Tietoisuutta voidaan tavallaan muodostaa ulkoapäin (esim. opetuksella), vaikka sekään ei synny ilman ponnistusta. Tietoisuus on lisäksi myös "tila" ihmisessä. Asianmukaista ja tahdottua ajattelua voidaan kutsua järjen käytöksi. Järki on ajattelun toimintaa ajattelun ja todellisuuden omilla ehdoilla. Ilmeisesti ihmiseltä puuttuu silloin järkeä, kun hän ohjautuu esimerkiksi omien halujensa tai luulojensa mukaan. Järkä ihmisellä on sitä enemmän, mitä suurempi osa ajattelusta on hänen tahtonsa kontrollissa, eikä muiden sielunliikkeiden vietävänä. Järjellinen ajattelu merkitsee myös sitä, että ajattelua suunnataan tiettyjen ajattelun piiriin kuuluvien ihanteiden mukaan (totuus, johdonmukaisuus, ristiriidattomuus, selkeys jne.).

Kun olemme muodostaneet näkemyksen tietoisuudesta olemuksena, jolla orientoidumme ympäristöön, itseemme, yhteiskuntaan ja maailmaan yleensä, saatamme järkyttyen tulla tietoiseksi seuraavasta seikasta. Voimme oivaltaa ajatteluolemuksemme olevan aivan kuin "elin", joka lahjoittaa meille maailmaan juurtumisen mahdollisuuden, mutta samalla "elimenlailla" omaa myös omaa autonomisuuttaan minäämme nähden. Tietoisuudella on suuri autonomia ihmisen henkilöön nähden, koska aivan luonnollisesti ihmisen tietoisuus muodostuu suureksi osaksi ulkoa päin (esim. opetuksessa). Kun oivaltaa tietoisuuden hahmon ja näkee sen muodostuneen omalakisesti tietynlaiseksi sekä käsittää tietoisesta minän osuuden tietoisuuden muodostumisessa suhteelliseksi, niin voi oivaltaa jotain syvää ihmisen ehdollisuudesta, mutta ennen kaikkea myös siitä, kuinka valtava vastuu opetuksella on tietoisuuden muodostajana.

Ei tietysti pidä aliarvioida ihmisen ponnistuksen vaikutusta tietoisuuden muodostamisessa, mutta samoin kuin en

ole itse tehnyt fyysistä olemustanikaan, samoin tietoisuuteni synnyssä en ole ollut itse pääasiallinen arkkitehti. Jos katson olevani erityisen "tiedostavainen", niin tuskin voin kohdistaa kunnioituksen kumarruksen vain itselleni. Tietoisuus merkitsee myös ymmärrykseni rajallisuutta ja yksipuolisuutta.

"Pelkkää tietämistä" korkeampi tietoisuuden tila on kuitenkin *itsetietoisuus*, joka sekin on ihmiselle erityisen tyypillistä. Itsetietoisuuden perusta on siinä, että ihminen kykenee entistä selvemmin erottamaan itsensä minänä ulkomaailmasta. Todellisuudessa on jokin olemus, jota kieleemme nimittää "minäksi" ja jonka ajattelumme on muovannut käsitteeksi. Ihmisellä on *minäkokemus*, eikä hän tule toimeen ilman tuota käsitettä. Ajattelu mahdollistaa selkeän minä-kokemuksen, koska ajattelu jäsentää minän ja ulkomaailman erilleen. Se kuinka vahvasti ihminen sitten käsittää itsensä minässään, riippuu hänen ajattelunsa laadusta.

Varsinainen itsetietoisuus syntyy kuitenkin silloin, kun *ihminen kykenee erottamaan itsensä myös ajatussisällöstään*. Kun ihminen on tietoinen, se merkitsee useimmiten sitä, että tuo tietoisuus muiden sielunaiheiden ohella hallitsee ihmistä. Kun ihminen on itsetietoinen, hän näkee kaikenlaisen tietoisuuden suhteellisuuden ja näkee *ajatellun vain maailmaorientoitumisen välineenä*. Näin ajattelu ei hallitse ihmistä, vaan ihminen käyttää ajattelua. Ikävä kyllä ajattelun käyttöä rajoittaa melkoisesti se, minkälaisia mielteitä ja ajatuskuvioita olemme omaksuneet ajatteluumme. Vaikka ajattelu on aina rajoittunutta, se ei silti ehkäise itsetietoisuutta. Tosin "rikas ajatusmaailma" edistää myös itsetietoisuuden mahdollisuutta.

Vaikka filosofit "ammattinsa puolesta" ovat usein erityisen itsetietoisia, on kuitenkin valitettavaa, kuinka huonosti ajattelusta fenomenaalisenä elementtinä ollaan perillä. Jos filosofit eivät pysty tunnustelemaan ajattelua, niin kuinka sitä pystyvät muutkaan tutkijat.

On tietysti nähtävä, että itsetietoisuuden käsite on varsin suhteellinen käsite ja voitaneen puhua itsetietoisuuden "asteista". Itsetietoisuus ei tietenkään saisi merkitä moraalisisessa mielessä itsekkyyttä tai itsekeskeisyyttä, vaikka tämä vaara uhkaa aina

ihmisen tietoisuutta. Itsetietoisuus merkitsee sitä, että ihminen kykenee näkemään muidenkin sielunelementtien toiminnan itsessään. Itsetietoisuus tavallaan vaatii lisääntyvää kykyä kokea moraalisia arvoja aidosti — tai itsetietoisuudesta ei seuraa hyvää.¹² Eräänlaisena dialektisena seurauksena itsetietoisuudesta tulee olla *itsensä unohtaminen*, joka merkitsee minän voimistumista.

Kun ihminen erottaa itsensä muista sielunsisällöistään, hän lakkaa olemasta "upoksissa" sielulliseen. Tämä kaikki edellyttää tahtoa, tahdon liikettä. Kuten jo edellä totesin, tahto ja minä näyttävät olevan jotenkin hyvin suorassa yhteydessä toisiinsa. Niiden välillä ei ole tavallaan tiedostavia välittäjiä. Tahto ja minä ovat "sukua" keskenään. On näin ollen ymmärrettävää, että sekä tahto että minä liittyvät molemmat läheisesti tietoisuus-ilmioon.

1.3.3. Pyyde

Tahto on siis liikuttaja. Siihen liittyy myös muuta sielullista ainesta, joka antaa sille suuntaa. Erilaiset tarpeet ovat tahdon luonnollisia "käynnistäjiä". Voidaan tältä pohjalta nähdä, että ihminen suuntautuu yleensä tarpeidensa tyydyttämiseen. Tarpeelle onkin tyypillistä *tyydytykseen* pyrkiminen. Se yleensä "vaikenee", kun tyydytys on tapahtunut.¹³

Tarpeiden ollessa tyydytettyjä ei ihmisen sisäinen levottomuus kuitenkaan vaikene. Kun katseen kääntä sielun "pohjalte", huomaa siellä voiman, joka on erityisen tyypillistä sielulliselle luonnolle. Ihmisen sisällä vaikuttaa voima, jota voi kutsua *pyyteellisyydeksi*. Tarpeen olemukseen kuuluu tietty neutraalisuus, ellei suorastaan "viattomuus". Pyyde on jotain aivan muuta. Pyyde merkitsee sitä, että meillä on "vaatimuksia" elämän suhteen. Sielu aivan kuin asuu pyyteellisyyden maljassa ja ilmeisesti inhimillistä elämää ei olisi olemassa ilman tätä sielullista pohjavirettä. Kuvaannollisesti sanoen inhimillinen sisäinen elämä kasvaa pyyteellisyyden maaperässä.¹⁴

Ihminen on pyyteellinen elämän suhteen siitä huolimatta, että voitaisiin ainakin teoreettisesti ajatella hänen kaikkien tarpeidensa olevan tyydytetyt. Pyyde ei ilmeisesti koskaan koko-

naan vaikenne, vaikka sille lienee tyypillistä tietty rytmi, intensiivisyyden vaihtelu niin kuin kaikille luonnonilmiöille. Toisaalta pyyteellisyys lienee yhteydessä myös ihmisen ikävaiheisiin niin, että ihmisen voimakkaimmassa ja "aineellisimmassa" elämänvaiheessa (n. 20-40 v.) pyyteellisyys on suurimmillaan ja puhtaimmin näkyvissä.¹⁵

Pyöde on itse asiassa *välittävä jäsen tahdon ja tunneolemuksen välillä*. Pyyteellisyystavallaan pitää ihmisen liikkeellä kaikissa elämäntilanteissa. Sen vuoksi kohtaamamme asiat ja elämän ilmiöt tuntuvat meistä joko luokseen vetävilä tai luotaan työntävilä. Pyyteellisyys saa aikaan sen, että toiset asiat ovat *miellyttäviä* ja toiset asiat *epämiellyttäviä*. Näin sielunelämän eräs keskeinen perusulottuvuus on jatkumo: miellyttävä — epämiellyttävä.¹⁶ Ihminen lähestyy tai välttää kohtaamiaan asioita tai hänessä ainakin herää tällainen pyrkimys. (Ks. esim. Steiner 1965).

Pyödetä ei voi tyydyttää. Tyydyttyminen ei kuulu sen olemukseen. Ihminen pyrkii toisaalta tietoisesti tai tiedottomasti hillitsemään, kontrolloimaan ja ohjaamaan pyyteitään. Tahto ei suuntaudu kaikkien pyyteiden mukaan. Toisaalta yhteiskunta edellyttää ihmiseltä määrätynmuotoista käyttäytymistä, niin että pyyteellisyys saa toimia tavallaan vain tietyissä uomissa. Hyvin usein pyyteellisyys on elementti, jota ei lainkaan tiedosteta.¹⁷

Pyödeellisyys tulee esiin mitä moninaisimmissa elämän yhteyksissä, se "tarttuu" monentasoiisiin muihin sielunsisältöihin. Se merkitsee *sitoutumista elämään*, ja näin se on pohjimmiltaan myönteinen voima ja eräs elämän perusehto. Pyöde tuntuu nousevan kuvaannollisesti puhuen "alhaalta päin", kun tahto tulee "ylhäältä päin".

Pyöde vaikuttaa lähinnä ihmisen tunneolemuksen piirissä ja näin sitä ei tule sekoittaa tahtoon, koska tahto voi saada virikkeensä hyvin "ylevistäkin" lähteistä. Mutta on toisaalta huomattava ja tunnustettava, että ihmisen toiminnalle kokonaisuudessaan on tyypillistä pyyteellisyys, tai ainakin ihmisen on erittäin vaikea osoittaa elämässään pyyteettömyyttä. Tämä ei kuitenkaan oikeuta halveksimaan inhimillisiä pyrkimyksiä silloin, kun ne ilmeisen pyyteellisuuden ohella suuntautuvat ihmiskunnan kannalta jaloihin ja "korkeisiin" päämääriin. Yksilö voi

haluta hyvillä töillensä arvostusta ja mielekkyyden tuntoa elämänsä.¹⁸

Pyyde kuljettaa ihmistä eteenpäin, koska se ei tyydyty. Pyyde on siis oikeastaan aina jalonkin elämänkaaren taustavoima, vaikka oleellisemmaksi osoittautuvatkin myöhemmin ne inhimilliset saavutukset, jotka hyödyttävät muita ihmisiä, kuin henkilökohtaiset pyyteet.¹⁹

Arkisen elämän keskellä me olemme joka tapauksessa pyyteellisiä. Pyyde kuljettaa näin ihmistä askelmalta askelmalle. Se joka näytti halutulta eilen, ei tunne mitään tänään, koska pyyteellisyys ei ole mihinkään hävinnyt. Pyyteeseen tavallaan kätkeytyy usein elämän ja kohtalon oveluutta, jonka avulla saavutetaan usein syvemmät päämäärät kuin mitä tietoisesti olisi osattu laatiakaan. Tavallaan kuitenkin minätietoinen tahtomme on enemmän tai vähemmän pyyteitämme "vastassa" ja joskus "vastaan".

Pyyteen voi käsittää suorastaan "sokeaksi luonnonvoimaksi", vaikka ihmisen tietoisuus puuttuu monin tavoin tämän voiman suuntautumiseen. Elämän eräs tärkeä kypsymsilmiö on juuri selvittely ja painiskelu omien pyyteidensä kanssa. Tätä ihminen tavallaan joutuu tekemään tietoisesti tai useimmin ehkä tiedottomasti koko elämänsä ajan. Pyyde on "tuli", joka ei kuitenkaan koskaan tyystin sammune. Tämän voi sanoa niinkin, että "elämä on elettävä".

Psykologiassa on C.G.Jungin (1875-1961) ajoista lähtien käytetty *kompleksin* (koostuman) käsitettä. Kompleksin voi nähdä ihmisen tahtoon, hänen *tietoisuutensa runkoon kiinnittyvänä muodostelmana*. Kompleksi on ajatusten, tunteiden ja tarpeiden yhtennivoutuma, jolle ihminen on ainakin osittain sokea tai jonka edessä ihminen on voimaton (esim. "alemmuuskompleksi"). Kompleksi "liikuttaa", orjuuttaa ihmistä ja hänen mieltään. Se miksi kompleksi ei "laukea" vapauttaakseen ihmisen vallastaan, johtuu siitä, että siihen kietoutuu aina myös pyyteellisyyttä. Pyyde pitää kompleksia hengissä. Saamme lisävaloa kompleksin olemukseen, kun kutsumme sitä *pyydemuodostelmaksi*.²⁰ Pyydemuodostelmat kuuluvat tiedottoman sielunelämän dynamiikkaan, enkä voi puuttua niihin tässä yhteydessä tarkemmin.

Ei ole syytä sekoittaa käsitettä *halu* ja pyyde toisiinsa. Pyyde on kokonaisvaltaisempi, "raskaampi" ja hyvin monella elämisen tasolla toimiva ilmiö. Halulla ymmärretään yleensä satunnaisempaa, ohimenevää mielitekoa, jolla on taipumus tyydyttyä kuten tarpeilla. Halu ei ole kuitenkaan myöskään sama kuin tarve, sillä meillä on haluja, jotka eivät ole "tarpeellisia".²¹

1.4. Ihminen päämääriin pyrkivänä olentona

Tiede pyrkii selittämään maailmaa syiden ja seurausten ketjuna. "Kuollessa luonnossa" tämä näyttääkin hyvin onnistuvan. Korkeampien luonnonoloiden kohdalla syntyy kuitenkin ongelmia. Kun aineellisessa luonnossa edeltävät ilmiöt selittävät myöhempiä ilmiöitä (seurauksia), näyttää esimerkiksi eläinten ja ihmisten kohdalla olevan päinvastoin, kun organismit tavoittelevat jotain *päämäärää*. Myöhemmät tapahtumat näyttävät selittävän edeltäviä tapahtumia. Asiaa voi tietysti tarkastella siltä kannalta, että pyritään etsimään niitä edeltäviä syitä, jotka ovat vaikuttaneet päämäärien syntyyn.

Erityisesti ihmisen kohdalla tulee esiin myös ns. *tahdon vapauden* ongelma. Vapaa tahto merkitsisi sitä, että tietoisuudessa voisi syntyä *ehdottomia alkuja*, ts. teon virikkeitä, jotka eivät johtuisi mistään edeltävistä syistä. Tämä tuntuu vaikealta käsittää nykyisen tieteellisen kulttuurin aikana. J.V.Snellmanin (1806-1881) hengessä voisi nähdä ihmisen vapauden toteutuvan, kun ihminen toteuttaa "maailman järjen tahdon" (Wilenius 1978). Tätä kysymystä pohdittaessa ollaan todella sen ydinkysymyksen äärellä, mikä on ihminen.

Nähdäkseni tilanteeseen saadaan selvyyttä jonkin verran seuraavilla huomioilla. Biologiset, psykologiset ja sosiologiset tekijät ovat tietysti ihmisen elämään kuuluvaa "lainalaisuutta". Ihminen ajattelevana olentona kohtaa tarpeensa ja sielunsa aiheet (halut, pyyteet, toiveet, kompleksit jne.). Ennen kaikkea on oivallettava, että *ihminen on olento, joka ei voi olla muodostamatta päämääriä*.²² Ihmisen sielundynamiikassa muodostuu aina ja välttämättä päämääriä. *Päämääränmuodostus* on aina "edeltävien syiden" ja "myöhempien seurausten" välissä.

Ihmisen vapauden ongelma on vaikea, mutta otan sen myönteisen ja suhteellisen kannan, että ihminen on *vapaampi*, mitä tietoisemmin hän kohtaa ulkomaailman sekä omien tarpeidensa ja sielunaiheidensa kokonaisuuden. Erityisesti *moraalin* alueella kohtaa ihmisen vapauden mahdollisuuden. Vapauden ongelmaa pohdittaessa ei olla oivallettu, että ihminen monikerroksisena olentona voi saada toimintansa virikkeen monelta tasolta.

Motiivit ja tarpeet eivät ole välttämättä pakottavia. *Päämääränmuodostukseen vaikuttaa ihmisen koko monikerroksinen olemus.* Tahto ilmenee ihmisen sisäisessä todellisuudessa juuri siinä, että ihminen muodostaa kokemukseensa perustuen *edeltäviä mielikuvia* toimistaan.²³

Kun on käsitetty ihminen *päämäärähakuisena* olentona, ei ole yleensä kuitenkaan pidetty tätä ilmiötä erillään eräästä toisesta ilmiöstä. Erityisesti ihmisen kasvussa on nähtävissä *tarkoitushakuisuutta*. Voi esimerkiksi nähdä, että ihmisen olemus "pyrkii" kielen omaksumiseen. Ihminen ei omaksu kieltä kuitenkaan ilman sosiaalisia virikkeitä. Silti tämä ei merkitse, että kielen oppiminen olisi tietoinen tavoite. Se on pikemminkin kasvun luonnollinen kehityspyrkimys. Samoin voitaisiin nähdä lukemattomien muiden inhimillisten piirteiden kohdalla, että ne ovat kasvuun kuuluvia luonnollisia pyrkimyksiä. Eri ikäkausina ihmisessä tulee esiin kehitykseen kuuluvia tavoitteita, joita ei tietenkään aseta kasvava itse eikä ympäristökään. Oma asiansa ovat sitten ympäristön asettamat ja kasvavaan yksilöön kohdistamat tavoitteet (esim. oppimistavoitteet).²⁴

Jos opittaisiin näkemään kasvuun itsensä kuuluvan omia pyrkimyksiään, niin kasvatustaloustelu muuttuisi luultavasti tyystin. Kasvatuksessa ei osata keskustella niin kauan, kun ei tunneta ihmistä. Kasvun tarkoitushakuisuus on kokonaan toinen ilmiö kuin ihmisen päämäärähakuinen toiminta.

2. Tapa ja moraal

Olemme edellä havainneet, että ihmisen tahto ei toimi tyhjiössä. Tahto kohtaa muut sielunsisällöt ja on niihin monin muodo

"kietoutunut". Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että tahto on oma itsenäinen ja muista sielunilmiöistä selkeästi erotettavissa oleva sielunlaatunsa.

Se mitä päivän mittaan teemme, ei voi olla kuitenkaan jatkuvasti mitään erityisen luovaa, vaan meihin on syöplynyt *toimintavalmiuksia*.²⁵ Näitä toimintavalmiuksia voi ainakin tietylt

ä osin kutsua tavoiksi. Tavat ovat sitä varten (yksilöllisesti poikkeavinakin), ettei tarvitse aina "keksiä" tekoa, vaan voimme ammentaa ikään kuin valmiista varastosta.

Tapoihin liittyy "toiselta puolen" arvojen ja moraal

in maailma, joka merkitsee, ettei ihminen ole vain "tapakone". Ihmisen tekoihin liittyy myös "korkeampaa" sävyä. Paneudun nyt tutkimaan näitä ilmiöitä.

2.1 Tapa

Olen edellä käyttänyt usein sanontaa "ajatusten virta". Ehkäpä tutkijalle elämä tuntuukin olevan paljon ajatusten virtaa. Kuitenkin voi yhtä hyvin puhua elämästä "tekojen virtana". Ihmisen liikkeitä kutsutaan teoiksi, sillä teko ilmentää sitä, mitä ihmisen sisässä tapahtuu.

Ajattelu ei ole useinkaan luovaa. Se pyrkii toistamaan itseään, eikä se tuota aidosti uusia ajatuksia kuin poikkeustapauksissa. Samoin on ilmeisesti tekojen laita. Päiviimme sisältyy paljon samankaltaisia tekoja. Meille on ikään kuin muodostunut tekojen varasto, josta poimimme tuttuja toimenpiteitä erilaisiin kohtaamiimme elämäntilanteisiin. Tekomme ovat yleensä *tavon*

*mais*ia.

Tätä kautta lähestytään käsitettä *tapa*. Yleensä tavan käsitettä käytetään puhuttaessa sosiaalisista suhteista ja yksilön käyttäytymisestä toisia ihmisiä kohtaan. Tavat säätelevät ihmisten välisiä suhteita. Tavoiksi kutsun tässä kuitenkin muitakin

(esim. yksilöllisiä) tekoja, jotka eivät välttämättä liity sosiaalisiin suhteisiin, mutta joissa ilmenee huomattavaa säännönmukaisuutta.

Tavan täytyy liittyä jollain tavoin tahtoon. Tapa on yleisesti ottaen liikkeiden, liikeratojen, toimien ja tekojen varasto, joiden muotoilemana tahto liikkuu. Mistä sitten tavat ovat peräisin? Aikuinen ihminen voi pyrkiä muodostamaan tapoja tietoisestikin, mutta varsinainen "tapojen varasto" on muodostunut meihin yleensä varhaisemmin. Paneudun nyt löytämään tämän "tapojen varaston" olemuksen. Käsitän tässä käsitteen "tapa" hyvin laajasti ja olemuksellisesti. Se sisältää tällöin myös sen tosiasian, että kukin ihminen käyttäytymisessään on omatyypisensä. Jokaisella ihmisellä on omat tapansa elehtiä ja puhua.

Alle kouluikäisen lapsen sielullista olemusta voi luonnehtia lyhyesti niin, että lapsen olemus on *eriytymätön ja kokonaisuvaltainen*. Ajattelu, tunne, tahto ja aistimus ovat vielä toisiinsa kietoutuneita niin, että kaikki ympäristön elämykset, aistimukset syöpyvät lapsen olemukseen. Lapsi kokee ympäristöään väkivästi vastaanottaen eikä eritellen niin kuin aikuinen. Lapsella on lisäksi pakonomainen tarve *jäljitellä* ympäristöään. Lapsen kielen oppimisen kyky on tästä dramaattisena osoituksena. Kokonaisuvaltainen aistiminen ja jäljittely leimaavat lapsen olemusta varhaisina ikävuosina. Näin lapsi on ikään kuin yhtä ympäristönsä kanssa. Tämä piirre katoaa noin yhdeksän tai kymmenen vuoden iässä.

Jäljittelynomainen myötäeläminen ympäristön kanssa ei kuitenkaan kokonaan sammu aikuisiässäkään. Eleet, ilmeet ja tyylit tahtovat "tarttua". Haukotus, päänraapiminen ja jalannosto toisen päälle saavat aikaan saman liikkeen keskustelukumppanissakin. Nimitän tätä ilmiötä *tarttumisvaikutukseksi*. Tämä on erittäin keskeinen piirre lapsen olemuksessa, mutta se säilyy vielä jossain määrin aikuisiässäkin. Me jatkuvasti "tartutamme" itsestämme jotain toisiin ihmisiin. Erityisesti tämä koskee eleitä ja ilmeitä, mutta niiden vaikutuksesta siirtyy tunnetiloja, jopa houkutusia ja viettymyksiä.

Erityisen dramaattisesti tarttumisvaikutus ilmenee suggestiossa. Lauseet ja niin muodoin ajatukset ovat aina myös sug-

gestiivisia, ne valtaavat jossain määrin mieleemme. Meidän on pakko *myönteellä* ajatuksetkin. Hypnoosi on hämmentävä esimerkki ajatusten tarttumisesta. Näin ollen olisi oltava ehkä tarkka, minkälaisia ajatuksia viljelee, sillä me emme ole niin erillisiä toisistamme kuin luulemme. Ilmeisesti me usein muodostamme eräänlaisen "yhteisen kentän", jossa kunkin vaikutus näkyy ja sävyttää yhteistä kokemusta.²⁶

Edeltävästä käy ilmi, kuinka "tavanomainen" alkaa muodostua lapsuudessa. Näin ollen onkin oikeutettua sanoa, että lapsuuden vaiheet ovat toisaalta *elämäntavan* ja "*tahdon alkeiden*" oppimisen aikaa. Mutta mihin nämä tavat muodostuvat?

Olen jo useita kertoja rinnastanut ajattelun ja tavan. Ajattelussa, sen jäähmydessä ja toistuvuudessa, on itse asiassa paljon tavanomaista. Ajatuksemme ovat yleensä tavanomaisia. Toisaalta ajatukset myös "tarttuvat" henkilöstä toiseen, ovat ts. tässä mielessä tavanomaisia, yhteisiä.

Ajattelun "alin taso", sen materiaali, ovat mielikuvat. Ihmisessä on eräänlaisen mielleolemus, jossa mielikuvat "asuvat". Mielikuvat näkyvät "sielun silmillä" omalla tavallaan. Se mihin ympäristön toiminnallinen jälki "piiryy", on jotain mielleolemuksen kaltaista. Käsittääkseni mielleolemuksen (jonka totesin muodostuvan elintoiminnallisesta, orgaanisesta) kuuluu tiedostumaton, mielikuvia "alempi" mielleisyys, jossa tekoja ohjaava tavanomainen on. Näin voi mielleolemusta nimittää tahdon perspektiivistä myös *tapaolemuksiksi* (tai tapamielleolemuksiksi). Mielleolemuksessa kohtaavat näin itse asiassa ajattelu ja tahto.

Vaikka *tapaolemus* on varsin tiedostumaton (me emme voi toisin sanoen suorina tahdonmielteinä kokea tapojen olemassaoloa), niin edellisten päättelyjen avulla voi tiedostaa ja nähdä tällaisen mielleolemuksen "lisähaaran", *tapaolemuksen* olemassaolon. Ilmeisesti *tapaolemus* on vielä "jäähmeämpi" muutoksia kohtaan kuin varsinainen mielleolemus. Tapaa olla, elehtiä, liikua ja puhua on melkein mahdoton muuttaa sen kerran kehityttyä lapsuudessa.

Edellä olen käsittänyt tavan lähinnä samanlaisesti toistuvana tekona. Nyt voimme siirtyä varsin vaivattomasti tavan so-

siaaliseen merkitykseen ihmisten välisiä suhteita säätelevänä elementtinä. Ihmisten suhteita säätelevät tavat eivät välttämättä toistu täysin stereotyyppisinä, koska tilanteissa esiintyy vaihtelua. Ihmisten välisiin suhteisiin liittyy näin pakostakin "ajattelu-pitoisia" *mielteitä*.

Ihmissuhdetilanteissa esiintyy tavanomaista, vaikka tilanteiden mukaan vaihdellen. Mielteet ja ajatukset ovat jänteviä erottamaan tilanteiden olennaiset piirteet ja sopeuttamaan teot tapojen uomiin. Käyttäytymistä säätelevissä tavoissa on mukana *sosiaalisia mielteitä*, jotka ovat ajatuksina mukana tapoja ohjaamassa. Suuressakin näennäisessä vaihtelussa ilmenee näin ollen tavanomaisuuksia. Mielteiden ja "varsinaisen tavanomaisen" välinen yhteys auttaa ymmärtämään tämän. Yleisesti voidaan todeta, että tavoilla on lähinnä myönteinen merkitys ihmisten välisiin suhteisiin. Ne opitaan valtaosaltaan lapsuudessa. Tavat eivät sinänsä rajoita ihmisen vapautta, vaan tekevät elämän sujuvammaksi.

Kun luo itselleen elävän kuvan mielleolemuksen tavanomaisesta puolesta, niin voi paremmin ymmärtää, kuinka on mahdollista saavuttaa hienonhienoja *taitoja* motorisissa suorituksissa. Ajatellaan vaikkapa pianonsoittoa. Pianisti ei tietoisesti suorita niitä nopeita ja lukuisia sormien liikkeitä, joita taitava soittaja kykenee tekemään. Tietoisuus on tähän liian hidas.²⁷ Oletettu "tapa-aines" sisältää tällaista muotoutumisen viisautta, joka kuvastaa erästä puolta tahdon valtavasta hienojakoisuudesta verrattuna "karkeampaan älyyn".

Olen edellä todennut, että orgaaninen toiminta ihmisessä on *luonteen* perusta (ihmisen "luonto"). Toisaalta sanoin *persoonan* muodostuvan ajattelun vaikutuksesta tähän orgaaniseen (ja näin syntyy mielleolemus). Nyt voi nähdä, kuinka tapaoleumus laajasti käsitettynä on varsin kiinteä ja muuttumaton osa henkilöä. *Tapojen oppiminen on persoonan, mutta erityisesti myös luonteen kehittämistä*.

On kuitenkin muistettava, että ihmisessä on erikoista *yksilöllisyyttä* kaikesta siitä huolimatta, mitä on sanottu ihmisen tavanomaisesta olemuksesta. Yksilöllisyys on monitasoinen ilmiö, ja vaikka se on ehkä tärkein osa ihmistä, en puutu siihen

kuitenkaan tässä. Sen voi nähdä määrättynä hahmona, joka kohtaa ihmisessä olevat muut "luontoperäisemmät" tasot. Meidän on vain käsitettävä ihmisessä oleva luontoperäinen laajemmin kuin tavallisesti. Yksilöllisyys sävyttää ihmisen koko olemisen kaikilla tasoilla. Se näkyy muun muassa siinä, kuinka tahto "hyödyntää" tapa-ainesta.

2.2. Moraali

Tahdon maailmassa erityisesti — vaikka ehkä koko ihmisen olemuksessa — voidaan nähdä erikoista suuntautuneisuutta "luontoperäisen ulkopuolelle". Ihminen kieltäisi olemuksensa, jossa hänen elämänsä toteutuisi vain eläimenä, ihmisen perspektiivistä "luonnonoliona". Olen todennut, että ihminen on luonnostaan päämääriä muodostava olento. Ihmisen päämääräsuuntautuneisuudessa on kuitenkin välittömät tarpeet ja mieltymykset ylittävä sävy — ainakin "parhaimmillaan". Ihmisen olemisesta puhuttaessa on pakko ottaa huomioon *moraali* ja *arvot*. Siihen mitä ne ovat, paneudun seuraavassa.

2.2.1. Eräitä huomioita moraalista

On luonnollista, että moraalin monet ilmiöt liitetään lähinnä tahdon ja tekojen maailmaan. Tosin voidaan puhua kyllä ajatustenkin moraalista. Meidän olisi syytä kai vaalia moraalista ajatukssissämme, koska se vaikuttaa tunnelmiimme, ja tietysti sekä ajatukset ja tunnelmat kääntyvät helposti teoiksi. Lisäksi on muistettava edellä esittämäni tarttumisvaikutus. Se mitä ja kuinka ajattelemme, siirtyy ympäristöön eri kanavien kautta enemmän kuin yleensä arvaamme. *Ajattelu heijastuu koko olemisessamme*, vaikka sitä peittelisimmekin.

Koska sielunelämän eri elementit eivät suinkaan toimi irrallaan, vaan toisiinsa kietoutuneina, niin voidaan puhua myös ajatusten tahdollisesta (tahallisesta) tai "teollisesta" puolesta. Kun nähdään myös *ajatus tekona*, niin siihen voi kiinnittää luontevammin moraalista huomiota. Ajatusten kontrolli on kuitenkin huomattavasti vaikeampaa kuin tekojen kontrolli. Siihen oppii tark-

kailemalla niitä "epämoraalisiin" tekoihin yllyttäviä virikkeitä, joita meissä on. Ajatuksissaan voi tehdä "syntiä", vaikka sosiaalisen elämän kontrolli estää tekemästä sitä julkisuudessa. Ajateltu muotoutuu yleensä tavalla tai toisella teoksi.

Yleensä ei ole tiedostettu sitä, kuinka tärkeä moraaali on myös ajattelun tehokkuudelle. Jos sielullisuutemme sisältää runsaasti epämoraalisia virikkeitä, niin se vaikuttaa *ajattelun tarkkuuteen* ja erotuskykyyn. Toisaalta "moraalittomuus" ajattelussa näkyy selvimmin ajatusmaailman laajuuden supistumisena. Moraalisuus ajattelussa merkitsee tarkkanäköisyyden kasvua.²⁸ Ihmiset ovat suhteellisesti ottaen siten samanlaisia, että heissä elävät samat yllykkeet. Rikollinen, kirkkoherra, kauppias, juoppo ja filosofi eivät varsinaisesti eroa yllykkeiltään toisistaan, vaikka he voivatkin poiketa siinä, mikä heidän tärkein yllykkeensä on ja kuinka tictoisia he ovat yllykkeistään. Sosiaalinen kasvuympäristö sekä ihmisessä usein arvoituksellinen yksilöllinen kohtalo määräävät sen, mitkä yllykkeet nousevat päällimmäiseksi.

Tärkeää on huomata, ettei ole olemassakaan ihmisyhteisöä, jossa ei ole käyttäytymisen säännönmukaisuutta. Ihmisen *sisäisestä* olemuksesta johtuu, että ihmisyhteisölle aina kehittyvä lausuttu tai lausumaton *säännöstönsä*. Me emme voisi elää, jos kanssaihminen käyttäytyminen ei olisi kohtuullisesti ennustettavaa. Lisäksi ihminen arvostele tapahtumia kannalta, joka ei perustu vain ulkoisiin ilmentymiin.

Näin ollen ihminen on olento, jolla on kyky kokea ympäristönsä tapahtumat myös *moraalisella ulottuvuudella*. Ihmiselle on tyypillistä, että hän arvioi asioita hyvän ja pahan, oikean ja väärän, hyväksyttävän ja tuomittavan ulottuvuuksilla. Ihminen on siis *luonnostaan moraalinen* olento. Tutkijat ja ajattelijat ovat tietysti eri mieltä siitä, mistä moraaali ihmiseen muodostuu, mutta käsitykseni mukaan "tyhjään" ei voi mitään muodostaa, vaan ihmisellä on olemuksessaan *moraalisen kokemisen mahdollisuus*, kyky ja olemus. Muutoin häneen ei voitaisi saada synnytettyä moraalisia tunteja.

Apinoille ei kyetä opettamaan kieltä siinä mielessä kuin ihminen käyttää kieltä. Apinoille ei voi opettaa myöskään moraalista siinä mielessä kuin ihminen kykenee moraalien ymmärtämään

ja saavuttamaan. Apinalta puuttuu jotain, koska se ei voi oppia kieltä. Sama koskee myös apinan moraalisen kokemuksen kykyä. Näin on oletettava, että ihmisessä on jotain, joka mahdollistaa mm. moraalisen kokemuksen hyvinkin hienostuneesti. Ihmisessä on ilmeisesti jokin olemus, joka mahdollistaa sen, että hänen maailmansa tulee tämä erikoinen moraalinen ulottuvuus. Tapahtumat ovat ihmiselle merkityksellisiä myös moraalisella tasolla.

Moraali on kuitenkin ilmiö, joka vaihtelee ihmisestä toiseen sisällöltään (horisontaalisesti), mutta ilmeisesti myös syvyydeltään ja kehittyneisyydeltään (vertikaalisesti). Oma aikamme, joka on erityisesti kiinnittänyt ajattelunsa aistimussisältöihin, pitää moraalit hyvin suhteellisena ilmiönä eikä suhtaudu moraalit kehittämiseen ja vaalimiseen erikoisen vakavasti.

Moraali nähdään usein pelkästään sosiaalisen elämän ilmiönä siten, ettei sillä ole mitään itsenäistä sisältöä sinänsä. Se miksi moraalit muodostuu, on nähty vain historiallisten, sosiologisten, tuotannollisten, maantieteellisten jne. seikkojen tuloksena. Moraali ajatellaan tällöin vain *sosiaalisiksi tosiasiaiksi*. Tällainen ajattelu tuo esiin monia olennaisia tosiasioita moraalista, mutta käsittääkseni moraalit on jotain syvemmin ja suhteellisen itsenäisesti "maailman järjestykseen" kuuluvaa. Moraali muodostuu varmasti monien yhteiskunnallisten, historiallisten ja kulttuuristen voimien vaikutuksesta ikään kuin ulkoapäin, mutta moraalilla on oma olemuksellinen *autonomiansa* (kuten myös kielellä).

Moraali saa sisältöjä "ulkoapäin", mutta olemuksensa "sisältöpäin". Jos moraalit käsitetään pelkästään joksikin sosiaalisen elämän voimaksi (vaikka sosiaaliset yhteydet ovatkin moraalit olennaisia ilmentymispaikkoja), niin siinä menetellään tavallaan samoin kuin jos ajateltaisiin, ettei matematiikalla ole mitään itsenäistä totuutta aineellisten ilmiöiden ulkopuolella.

Mutta itse asiassa edellä olen toiminut siinä mielessä takaperoisesti, että olen käsitellyt moraalit ilman, että olen varsinaisesti paneutunut siihen, mitä moraalit on ja miten se muodostuu. Seuraavassa tarkastelen moraalit olemusta, sen monia yhteyksiä ja ilmenemistasoja.

2.2.2. Moraalin olemuksesta

Lapsen olemus hänen varhaisina elinvuosinaan on eriytymätön. Eriytymättömyys koskee myös sielun ilmiöitä. Aistimuksenoimainen, tunteenomainen ja ajattelunomainen ovat eriytymättömiä ja ikään kuin suorassa yhteydessä tahtoon. Lapsi ikään kuin kokee suurempaan ja väkevämmin ympäristön kuin aikuinen ja tuntee pakonomaista tarvetta *jäljitellä* ympäristöään.

Voidaan nähdä, että ympäristön *elämäntapa* kaikessa moninaisuudessaan jättää jälkensä lapseen. Lapsen eriytymätön olemus saavuttaa usein myös ne tunteet, joita tiettyjen ilmeiden, eleiden ja tekojen yhteydessä tunnetaan. Tässä ei ole mahdollista paneutua koko tähän ilmiöön, joka johtuu lapsen varhaisien vuosien olemuksesta, mutta selvää on, että lapsi omaksuu varhaisina elinvuosinaan eräänlaisen varaston käyttäytymis-, suhtautumis- ja elehtimismuodoista. Lapselle muodostuu näin varasto *tahdon ilmentymismuotoja*.

Ympäristön jäljittelyn on itse asiassa välttämätöntä, sillä ainakin teoreettisesti ajatellen, jos lapsella ei olisi ympäristössään mitään mahdollisuutta myötäelää ympäristöään, olisi hänen tahtomielteistönsä tyhjä, niin että hänellä olisi vaikeuksia "kuljettaa" elämäänsä. Tyhjällä *tapamielleolemuksella* olisi mahdoton elää. Meihin syöpyy tapamielteitä, joiden avulla itse asiassa elämämme on kohtalaisen "kitkatonta". Meillä on aina jonkinlaisia tahdonvalmiuksia elimistössämme.²⁹ Toisaalta tahdon "miellevarasto" ei ole niin määräävä, etteikö tahdossa ilmenisi myös luovuutta ja kehitystä. Mutta voi nähdä kuitenkin, kuinka suomalainen kasvaa suomalaiseksi, mustalainen mustalaiseksi, iranilainen iranilaiseksi, tietyn suvun jäsen kantaa suvun tunnusmerkkejä jne.

Me saamme kasvuympäristössä *tahtovaraston*, joka mahdollistaa elämämme, mutta toisaalta myös rajoittaa kykyämme elämän kuljettamiseen ja siihen suhtautumista. Itse asiassa muodostuu varhaisina elinvuosina se, mitä voi sanoa *moraalin alkeiksi*. Lapsen painuu malleja siitä, miten tulee käyttäytyä määrättyissä tilanteissa. Vaikka lapsi ei aluksi koe eikä tajua moraalialt siten kuin aikuinen, niin hän kuitenkin saavuttaa ensimmäisen

kosketuksen tapaan toimia elämäntilanteissa. Lapsi ei välttämättä aluksi lainkaan koe tilanteita moraaliksiksi, mutta sisäistää kaikesta tilanteista itselleen malleja.

Lapselle tehdään selväksi usein tavalla tai toisella, että jotkin teot ovat hyväksytyjä ja toiset hylättäviä. Näin hän oppii sosiaalista kontrollia. *Rangaistuksen uhka* tulee myös säätelijäksi. Ennen kaikkea kuitenkin vaikuttaa nähdäkseni se, että lapsi jäsentymättömänä olentona usein aikuisia suurempaan aistii tiettyihin tilanteisiin kätkeytyvän tunteen ja jännityksen. Vaikka lapsen tunneolemus on kehittymätön, häneen painuvat kuitenkin ne — usein jäsentymättömät — elämykset, jotka esiintyvät jonkin tapahtuman yhteydessä, yhdessä eleiden, ilmeiden ja liikkeiden kanssa. Esimerkiksi kiihkeä mieliala välittyy lapseen suoraan, ja se mitä tilanteessa tehtiin, painuu lapsen omaan valmiusvarastoon. Myöhemmällä iällä myös kielellinen osallistuminen aikuisen maailmaan välittää suhtautumismalleja.

Näin voi nähdä, että ihminen on todella sosiaalinen olento myös moraalit oppiessaan. Moraalin alkeiden oppimisessa (jota voidaan nimittää tietysti myös tapakasvatukseksi tietyiltä osin) on olennaista jäljittely ja ympäristön tunteisiin samastuminen. Nämä omaksumistavat ovat mahdollisia lapsen erikoisen vastaanottavan olemuksen johdosta. Moraalit voidaan näin laajentaa käsittämään sen, mitä ymmärretään tavalla (myös normit) sosiaalisena ilmiönä. Sääntö (normi), joka ohjaa sosiaalisia tapahtumia, ei ole suinkaan aina lausuttavissa, niin moninainen on sääntöjen verkosto. Eikä sääntöjä opita useinkaan suusanallisesti, vaan yleisemmin niiden olemassaolo koetaan myötäelämisen ja jäljittelyn kautta. Ehkei kaikkia sääntöjä edes kyetä ilmaiseemaan yksiselitteisesti kielellisesti.

Samoin kuin kielen ihminen omaksuu moraalin ulkoapäin. Ilman ulkomaailman tarjoamaa "materiaalia" ei ihminen ylipäätään voi kasvaa *moraaliseksi olennoksi*. Moraalin "alkeet" on saatava näin ulkoapäin. Koska lapsi on olemukseltaan sisäinen olento kaikessa jäsentymättömyydessään (ja myös tietystä suojautuneisuudessaan moniin elämänilmiöihin nähden), hän sisäistää ensimmäisenä aivan ilmeisesti rangaistuksen uhkan. Vastavähittäisen kehityksen kuluessa voi rangaistuksen uhka

muuntua *häpeän* ja *syällisyyden* tunnoiksi, jotka varsinkin aikuisella liittyvät moraalin kokemiseen.³⁰

Moraalin sisältö on aluksi ulkoista (tunne-elämyksinäkin), mutta kehityksen kuluessa muuntuu *sisäisemmäksi* ilmiöksi. Näyttää siltä, että lapsi aistii ympäristön ilmeiden ja eleiden kautta *elinympäristön moraalisen laadun*, silloinkin kun ympäristö itse ei ole ollut tietoinen moraalinsa laadusta tai tasosta. Näin jää ikään kuin sisäisemmänkin moraalin "alustavia" jälkiä kehittyvään lapseen.

Kun olemme saaneet ympäristöltä riittävän yhtenäisen ja johdonmukaisen "malliston" ilman, että siinä on ollut liian suuria häiriötekijöitä, me käyttäydymme ympäristön edellyttämällä tavalla, ilman että meidän tarvitsee erityisesti pohtia, mitä tehdä (esimerkiksi moraaliselta kannalta) missäkin tilanteessa. Jos meille ei ole muodostunut tällaisia malleja, niin me emme todennäköisesti kykenisi vastustamaan sielunelämästämme nousevia viettymyksiä ja pyyteitä, jotka saisivat meidät tekemään tekoja, jotka ympäristömme tavalla tai toisella tuomitsee. Yleensä me teemme aivan "luonnostaan", ts. huomaamattamme "oikein", koska olemme sisäistään "oikeat" mallit.

Jos elämänympäristö on ollut "huono" tai melkein "malliton" epäjohdonmukaisuudessaan, niin yksilöllä ei ole riittävää "tahtomilleohjelmistoa" elämää varten, ja tietyn herkkyyksiän mentyä ohi sitä on vaikea muodostaakaan. Ympäristön huonomallisuus tai epäjohdonmukainen mallittomuus eivät mahdollista luonnollista häpeän tunteen kehittymistä kasvavassa ihmisessä.³¹

Häpeän tunne on se sisäinen kontrolloija, joka riittävän johdonmukaisessa normiympäristössä lopulta muodostuu sosiaalisiksi kontrolloiksi. Häpeän alkuperä on *sosiaalisissa suhteissa*, ja se on ihmisen sosiaalisuutta ilmentävä perustunne. Varhaiset kokonaisvaltaiset tahdonalkeet muuntuvat kehityksensä kuluessa sisäistyneeksi häpeäksi. Tämä on ihmisen sosiaaliseen kehitykseen kuuluvaa piirre, vaikka aivan ilmeisesti tämä kehitys voi vaikeissa oloissa häiriintyä.

"Paljasta" häpeää (varhaislapsuuden vielä jossain määrin "kätketyn", "piilossa" olevan häpeän jälkeen) lapsi alkaa voida

kokea murrosiän kynnyksellä, kun muukin tunne-elämä aikuismaaisessa muodossa alkaa vähin erin toteutua. Joskus voi tuo heräävä häpeän tunne olla kohtuutonkin. Joka tapauksessa ihmiseen rakenteellisesti kuuluu häpeän kokemisen mahdollisuus.³²

Ihminen on siis olento, joka *olemuksensa laadusta johtuen* voi kokea häpeää. Toisaalta meistä eivät välttämättä häviä suinkaan viettymykset, jotka saattavat meidät houkuttukseen tehdä ympäristön moraalien vastaisia tekoja. Voidaan nähdä, että ihmisessä voi tapahtua tietty *paatuminenkin* häpeän tunteen suhteen, vaikka tieteellisissä yhteyksissä ei juuri häpeää tuntematta (tieteellisen yhteisön kontrolli) ole voitu vakavasti tällaisesta puhua-kaan.³³

On syytä korostaa, että häpeä on jotain nimenomaan sosiaalisiin yhteyksiin kuuluvaa. Niinpä voi käydä joskus niin, että me häpeän johdosta jätämme noudattamatta jotain "korkeampaa" moraalista tuntoa. Sosiaalisen ympäristön kontrolli ehkäisee meitä näin tekemästä "oikein". Näin tapahtuu erityisesti hyvin kontrolloiduissa yhteisöissä, esimerkiksi yliopistoissa.³⁴ Tyypillisempää on tietysti kuitenkin joidenkin "alempien" motiivien paaduttava ja vaiettava vaikutus häpeän tunteeseen.³⁵

Alkuperäinen moraalien ilmeneminen näkyy hyväksymisessä ja hylkäämisessä. Me joko hyväksymme jonkin teon tai koemme vastenmielisyyttä sitä kohtaan. Tällöin me käytämme "sääntöä", jota toivomme muidenkin noudattavan. Suhtautessamme hyljeksivästi johonkin tekoon tavallaan tunnustamme, että *kokisimme häpeää, jos itse sen tekisimme*. Joskus todella koemmekin häpeää toisen puolesta tai ainakin toivoisimme toisen kokevan ("Etkö sinä edes häpeä!").³⁶

Voi sanoa, että häpeä on se, joka opettaa meidät *sosiaaliseen moraalien tuntoon*, mutta häpeän ohella meissä alkaa kasvaa toinen suurempaa "syvyyttä" ilmaiseva tunne, joka ei ole olemukseltaan sosiaalinen, vaikka se ilmeisesti kehittyikin häpeän tunteen sosiaaliselta pohjalta. Vaikka tavallisessa kielenkäytössä esiintyykin epä johdonmukaisuutta, nimitän tätä kehittyneempää moraalien kokemisen tasoa *syllisyyden tunnoksi*.³⁷

Käsittääkseni syllisyys ei ole varsinaisesti sosiaalista häpeän tunnetta, vaan alkuperäisessä hahmossaan se merkitsee

sitä, että me olemme tunnistanee tai alkaneet tunnistaa *toiset olennot sielullisiksi* siten, että ne voivat kokea erilaisia tunnetiloja (tuskaa, kipuja) johtuen meidän teoistamme. Syyllisyyttä voidaan kokea toisen sielullisen tai tajunnallisen olennon (ehkä myös luonnon) edessä. Koska tekoni useimmiten liittyvät sosiaalisiin yhteyksiin, niin tekoni vaikuttavat toisien sielullisten olentojen kokemuksiin ja elämään. Vaikka joskus syyllisyyden tunto voi kehittyä syystä tai toisesta piinalliseksi, se on kuitenkin nähdäkseni kehittyneen mielen luonnollinen sisältö. Tässäkin suhteessa aikuisen mieli (joka varsinaisesti voi vasta kokea syyllisyyttä) voi paatua tai olla ympäristön vaikutuksesta paatunut.

Vaikka ympäristö todella synnyttää ihmisessä moraalien ja ilman ympäristön vaikutusta ei ihmisessä voi olla moraalialia, niin olennaista on kuitenkin se, mikä *ihmisen sisästä vastaa* ulkoapäin tulleisiin asioihin. Syyllisyyden tunnon olemassaolo (sen ontologia) nähdäkseni osoittaa, että ihmisen sisällä on "moraalinen maailma". Ihminen voi näin kehittyä moraalissaan esimerkiksi mietiskelyn ja pohtimisen, mutta tietysti ensisijaisesti elämäkokemusten ja syyllisyyden kokemisen kautta.

Syyllisyys on "moraalisen maailmanjärjestyksen" ilmentymä *sielullisella tasolla*. Se joka tuntuu, on sielullista. Se mikä heijastuu syyllisyyden kokemuksena sisäisyydessä, olkoon henkistä. Me emme näe moraalisesti hyvää. Se on määrittelemätön, kuten analyyttisen filosofian edustajakin (G.E.Moore) on todennut. Moraalisesti hyvä kuitenkin heijastuu sieluun, ja näin voi sen joskus suorastaan tuntea olevan jotenkin olemassa. Moraalinen hyvä työskentelee meissä, vaikka koskaan me emme ole tässä suhteessa riittävän tarkkoja, ja liiallinen syyllisyyden tunto voi joskus olla elämän kannalta epätervettäkin. Elettävä on joka tapauksessa, vaikka aina "rapatessa roiskuu", lähimmäistenkin päälle.

Nähdäkseni syyllisyyden tunto on osa elämää eikä sitä kuulu vaientaa, vaan sen kanssa on opittava elämään. Syyllisyys ei sinänsä ole "häiriintyneisyyttä", vaan pikemminkin tervettä, vaikka kaikessa voidaan mennä liiallisuuksiin. Jos tarkemmin paneutuu syyllisyyden tunteen olemukseen ja toimintaan, voi jopa havaita, että tietyllä tasolla me olemme aina ja lähtemättö-

mästi *syllisiä elämän edessä*. Se on elämän "salaisia", syviä sisältöjä. Koko elämä on eräänlaista syllisyyttä ja olemme syllisiä jo syntymästämme saakka. Onneksi elämä on kuitenkin omalla tavallaan "armahtavainen"; emme tiedosta kaikkea. Syllisyyden asteittainen oivaltaminen käsittääkseni terävöittää ajatustamme ja katsettamme.

Syllisyyssilmion kautta löydämme tien "tosimoraaliin", moraaliseen syvään sisäiseen ilmiönä. Silloin kun moraalista puhutaan transkendenttina, transkendoivana tosiasiana, tarcoitetaan sillä tätä syvää, aistimuksellisuuden ja aistimukselliset mielteet ylittävää kokemusta.

Kun näin saavutamme moraal

"tosiolemuksen", niin näemme, että itse asiassa *kaikkia todellisuuden ilmiöitä voi tarkastella moraal**in sävyttämänä*. Kukkaa voi katsella moraal

isesti, jolloin se saa aivan uutta sisältöä ja ilmettä. Tällöin ei enää tietysti liikuta yksinomaan moraal

in alkuperäisellä hyvä-paha-ulottuvuudella. Koko ihmisen elämänkaari voidaan nähdä tässä mielessä moraal

iselta kannalta.

Moraali on siis hyvin monitasoinen ilmiö, ja siksi useimmat tavat selittää moraal

ia ovat oikeita, vaikka ne voivat olla rajoittuneita. Vaikka moraal

ii liittyy ensisijaisesti tekoon eikä ilman tekoja moraal

ista tarvitsisi puhuakaan, niin moraal

ii on myös olennaisesti *sielullista kokemista*. Näin suomalainen kuuluisa antropologi Westermarck on ollut osittain oikeassa, kun hän näki moraal

in tunteisiin liittyvänä ilmiönä. Moraal

inen hyvä on olemuksessamme, edellyttäen, että ulkomaailma on antanut meille riittävästi moraal

isen kokemisen ainesta. Kun moraal

in monitasoista luonnetta ei ole pyritty tiedostamaan nykyisessä kulttuurissamme, moraal

in viljely on jäänyt hyvin heikoksi. Korkeaa moraal

ia ei ole nähty kehityksen ja työn tuloksena kuten muuta asiantuntemusta.

2.3. Arvot

Kuvattaessa moraal

in olemusta häpeän ja syllisyyden tunteiden avulla ihmisen kuva tulee jotenkin synkäksi. Kun siirrymme *arvojen* maailmaan, näemme ihmisen olemuksessa myös myön-

teisiä ja elähdyttäviä voimia. "Hyvyydellä" (moraalisella hyvällä) on erikoinen asema arvojen maailmassa, koska se on koko todellisuuden läpäisevä periaate jopa niin, että siellä missä esiintyy elämässä kamppailua ja tuskia saattaa olla hyvyys ponnistelmassa esiin. Platoninkin arvojen (ideoiden) hierarkiassa oli "hyvä" korkeimmalla tasolla (ks. esim. Asmus 1978). "Hyvää" on näin vaikea arvona kohdata, koska se on niin "kaikkiallinen".³⁸

Luonnontieteellisen ajattelun läpäisevä kulttuuri ei juuri suhtaudu vakavasti arvojen todellisuuteen. Meidän on tutkittava kriittisesti arvojen olemistapaa. Edeltävään moraalin tarkasteluun ja hyvyyden oletettuun kaikkiallisuuteen perustuen voi nähdä moraalin maailman ja arvojen maailman suhteellisesti erilisiksi vaikka toisiinsa kietoutuviksi.

Ihmisessä on kyky kokea jokin arvokkaaksi. Ihmisessä on *arvostamisen kyky*, vaikka tämä moraalinen ja ajattelun tavoin ja niihin kietoutuneena onkin suureksi osaksi ympäristön virittäjä ja ehdollistama.³⁹ Lisäksi siihen, mitä arvostamme kietoutuvat tarpeet, halut, viettymykset jne. Me kuitenkin arvostamme joitakin asiantiloja, päämääriä jne., ja *tahdomme* niiden siksi toteutuvan. Arvostukset ovat usein vahvasti sosiaalisesti sidonnaisia.

Arvostamisessa ei tarvitse olla kuitenkaan vielä kyse varsinaisesta *arvotajunnasta*. Arvostaa voi tekoa, autoa, rahaa, luontoa jne., mutta varsinaisten arvojen alueelle tulee vasta, kun arvostaa totuutta, kauneutta, rakkautta, rehellisyyttä, uskollisuutta, armahtavaisuutta, tasa-arvoa, veljeyttä, rohkeutta jne. Käsitteäkseni "arvojen maailma" on hahmollisesti erotettavissa hyvin selvästi arvostusten muusta maailmasta.⁴⁰

Mitä nämä *varsinaiset arvot* sitten oikein ovat? Ne ovat luonnollisesti sosiaalisen ympäristön meissä herättämiä, mutta jonkin tulee meissä sisällä vastata ympäristön virikkeisiin, jotta syntyisi *arvoon suuntautunutta pyrkimystä*. Arvot tuskin ovat ehdottoman muuttumattomia ja ne ovat moninaisissa suhteissa toisiinsa. Arvojen "toiminta-alue" ihmisen elämässä voi olla laajempi tai suppeampi. On kuitenkin ajateltavissa arvoilla tiettyä "ikuisuusperustaa", vaikka ihmisen historiassa ja sosiaalisissa suhteissa ne saavat erilaisia ilmentymiä. Syvimmiltään arvoissa on kuitenkin vuosituhantista jatkuvuutta.

Arvojen olemassaolon voi nähdä esimerkiksi sen tulkinnan suuntaisesti, minkä Harva (1958) antaa Brentanon arvoanalyysille. Ihmisen mieli (tai sielu) on *suuntautunut* johonkin, joka ei ole aistittava (asiantila) eikä varsinaisesti sielunliikkeidenkään piiriin kuuluva päämäärä. Ihmisen mieli voi olla suuntautunut esimerkiksi totuuteen. Totuus on arvo, idea ja ihanne, johon suuntaudumme, ja näin totuus vaikuttaa sielun toimintojemme piirissä. Totuus ei voi olla kuitenkaan sielunilmiöiden synnyttämä ilmiö, sillä sosiaalinen ympäristö ja kasvatus on vaikuttanut totuuden heräämiseen ja liittänyt siihen omia mieliteitään. Totuus on jotain, johon voi totuuden tunnon herättyä suuntautua. Näin sitä on pidettävä *henkisenä* tosiasiana.⁴¹

Arvot tulevat eläviksi ja toimiviksi ihmisen sielun piirissä, vaikka niitä ei voi ajatella siellä syntyneiksi. Ympäristön herättyä ja ehdollistettua arvotajuntamme, se voi osoittautua kuitenkin *suhteellisen autonomiseksi* niin, että me *tahtoen* suuntaudumme arvoja kohti. Näin voimme kurkottaa myös sosiaalisten ehdollistumien yli. Ihminen on "ylimeno" ja voi voittaa itsensä.

Kun nykyisin puhutaan arvoista, tarkastellaan niitä yleensä hyvin käsitteellisesti pyrkien mm. määrittelemään niitä. Tietysti ajatteluolemus käsitteellistää tämänkin kokemuksemme piiriin tulevan todellisuuden, mutta arvojen käsitteellinen tarkastelu ei välttämättä ymmärrä arvoja.

Käsitteellinen ajattelu ei voi tyhjentävästi kuvata aistimusten maailman moninaisuutta, vaan löytää siinä vain tiettyä yleisyyttä. Samoin *arvoa ei voi koskaan käsitteellisesti tyhjentävästi kuvata*. Arvo voidaan "kohdata", siihen voidaan *suuntautua* ja käsitteellisesti se voidaan selkeämmin tavoittaa, mutta peruslaadultaan se ei ole pelkkä käsite.⁴² Käsitteiden avulla voi paremmin orientoitua arvojen todellisuuteen, samoin kuin muuhunkin todellisuuteen.

Koska arvot ovat realiteetti, niitä on opittava katselemaan, ja olennaista on niiden tavoittaminen aitoina *sielullisen olemuksen piirissä vaikuttavina voimina*. Esimerkiksi tasa-arvon olemusta ei tavoita pelkästään käsitteellisen analyysin tasolla, vaan sen voi tässä analyysissä jopa kadottaa. Tasa-arvoa on kyettävä

tarkastelemaan elävänä voimana, jos tarkastelusta mielihän saada jotain hyötyä. Tällä ei kiisteta käsitteellisen analyysin *selkeyttävää* merkitystä.

Arvot elävät inhimillisessä todellisuudessa ja saavat aikaan erilaisia mielteitä riippuen sielunelämän kytkeymistä ja kehityksestä. Arvot — sinänsä — eivät kuitenkaan ole ehdollisia tai "subjektiivisia" kuten tunteet, vaan ne "ylittävät" ihmiset. Arvoilla on omaa yleispätevää "sanomaa" ja tämän sanoman ilmenemispaikka on ihmisen sielunelämä. Arvot ovat näin henkisiä muodosteita, joihin ihmismieli kurottautuu.

On ehkä syytä huomata, että eri arvot ovat eri aikoina pinnalla. Nykyisenä tieteellisen ajattelun aikakaudella jokainen kokee jossain määrin totuuden vaikutuksen ja merkityksen. Sen sijaan esimerkiksi kauneuden kokeminen arvona on heikompa. Taiteenteoreetikot vaikuttavat usein kykenemättömiltä keskusteluun kauneudesta. Kauneus arvona ei ole kovin elävä voima mielissämme, vaikka se luultavasti platonisessa hengessä on todellisuuden ymmärtämisen kannalta yhtä tärkeä arvo kuin totuus.

Jos emme näe arvoja elävinä voimina ja erikoislaatuisena "syvänä" ja vaikeaselkoisena todellisuutena, emme nouse ihmistä, luontoa ja yhteiskuntaa koskevassa keskustelussa sanojen tasoa korkeammalle.

Tahtoa koskevan erittelyn lopuksi on syytä korostaa vielä seuraavia seikkoja. Juuri tahdon alueella *ihminen voi osoittaa kyvykkyyttä ja taitoa, vaikkei hän osaisi käsitteellisesti eritellä ja perustella toimiaan. Tätä voitaisiin kutsua tahtotiedoksi. Kun tahto toimii asiallisesti ottaen vain yksityisolosuhteissa, on monen alan tieto viime kädessä tahtotietoa (taitoa), jota käsitteellinen ajattelu voi parhaimmillaan tukea (esim. kasvatusta, yritystoimintaa jne.). Kun nähdään, mikä on tieteiden tapa nykyaikana muodostaa käsitteitä, voimme myös pettyneinä aavistaa, että ne voivat jopa ehkäistä tahtotiedon henkilökohtaista muodostumista.*

Erityisesti on tärkeää nähdä, että ihmisen olemus ja toiminta voivat olla *arvojen läpäisemät* silloinkin, kun asianomainen osaa vain heikosti perustella käsitteellisesti pyrkimyksiään. *Ihmisen henkinen taso on arvioitavissa vain hänen teoistaan käsin* silloinkin,

kun hän on kömpelö jäsentämään toimiaan niin, että hänet voidaan esimerkiksi "puhua pussiin". Arvo voi olla toimiva ja ohjaava, vaikka käsitteellisesti sitä ei riittävästi osata perustella. Näinkin arvojen todellisuus osoittautuu tosiasiaksi. Voidaan jopa nähdä, että älyllinen käsitteellisyys voi johtaa kyvyttömyyteen toimia arvojen suunnassa. Sen sijaan monet ns. "kansanihmiset" ovat hyvin *arvosuuntautuneita*.

Voi toisaalta oivaltaa, että arvot tietyssä käsitteellisessä kohdattavuudessaan ovat jotain, jossa ajattelu ja tahto yhtyvät. Ajattelun tehtävä on orientoida meitä todellisuuteen. Kun tavoittaa arvojen olemassaolon, niin käsittää myös, että inhimillisesti ottaen juuri *arvot ovat keskeisin osa olemustamme orientoituessamme toimivina olentoina maailmassa*.

Viitteet

1. Mielestäni on erittäin tärkeä huomata, ettei vapaa tahto ole mikään tahdon edellytys. Tahto ilmiönä voi olla silti olemassa, vaikka ei vapaata tahtoa olisikaan. Tahdossa on vain eri tasoja riippuen siitä, mikä osa monitasoisesta sielustamme on vaikuttamassa esimerkiksi päätökseen ja tekoon. Vaikkei vapaata tahtoa olisi olemassa, on kuitenkin tietoisempia ja vähemmän tietoisia tekoja. On rutinoituneita liikkeitä ja tottumuksia, mutta toisaalta myös pitkäjänteistä (tahtovaa) arviointia ja sen jälkeisiä toimintoja.

2. Olen esittänyt oman teon filosofiani teoksessa IK, s. 171-179.

3. Tieteelliseen ajatteluun — varsinkin luonnontieteisiin — liittyy ajatus todellisuuden selittämisestä ja ennustettavuudesta. Ihmisen käyttäytymistä ei ehkä periaatteessakaan voi koskaan ennustaa. Voi olla, että sensuuntainen yritys — jota ei tietenkään voi pitää sinänsä turhana — perustuu väärään näkemykseen ihmisen olemuksesta. Niinpä olen ajatellut, että ihmisen olemusta, varsinkin sielullis-henkistä olemusta, voi kuvata vain kokemuksellisten perusolottuvuuksien suhteen. Ihmistä voi paremmin ymmärtää, kun oivaltaa, millä ulottuvuuksilla ihminen toteutuu, vaikka tuo toteutuminen ei ole yksilön kohdalla ehkä koskaan täysin ennakoitavissa. Ihmistieteen tehtävä on yrittää löytää nuo kokemuksen perusolottuvuudet. Niiden avulla onnistumme kiinnittämään huomiota inhimillisesti tärkeisiin asioihin — edellyttäen, että analyysi on oikea.

4. Tämä ei tarkoita, etteikö tahto ole nimenomaan sielullinen ja mahdollisesti henkienenkin elementti ihmisen olemuksessa. Tahdon ja teon välillä on vain erikoista välittömyyttä, mikä kuvastaa tahdon olemusta.

5. Tahdon tietyllä tiedottomuudella (tuntumattomuudella) täytyy olla jokin yhteys ns. tiedottomaan sielunelämään — psykodynaamisessa mielessä —, joka

sekin — ihmisen kokonaisuuden kannalta — vaikuttaa eräänlaisena tiedottomana tahtona, tiedottomana sitojana ja liikuttajana sisäisyydessämme. Ks. tästä myös MS, s. 186-190.

6. Tahdon sinänsä monitasoinen ilmiö on toisaalta ajateltava riittävän yksinkertaisesti. Meissä on tahdon energeettinen virta, joka johtaa sekä ulkoiisiin että sisäisiin liikkeisiin, ts. tekoihin ja mielenliikkeisiin. Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että tahtoon vaikuttavat monet sielunelämän ilmiöt (esim. ajatukset ja tunteet) ja että tahto voi kohota myös todella korkeaksi tietoisuudeksi, esim. kutsumukseksi.

7. Tärkeää on korostaa, että tahto kohtaa niin ulkoisen kuin sisäisenkin maailman ja vaikuttaa tämän kaiken keskellä.

8. Ajattelun ja tahdon polariteettia olen tarkastellut myös teoksessa IK, s. 155-161. Ks. myös edellä viite 5.

9. Tämä on aika voimakkaasti sanottu. Tärkeää ajattelun ymmärtämisen kannalta on kuitenkin kysyä, mikä saa käsitteet liittymään toisiinsa. Ajattelua käsittelevässä luvussa totesin, että käsitteiden oma merkitys ohjaa niitä. Mutta voi toki kysyä, onko se jokin sisäinen "pakko". Tässä olemme todella ajattelun arvoituksen äärellä, sen sisäisen merkityksellisyyden ytimessä.

10. Ajattelun tahto on perustassaan myös ajattelun pakkoa; ajattelun virtaa ei voi pysäyttää. Tämä herättää kysymyksen siitä, onko ajattelu aidosti omaa aikaansaannostamme, vai seuraako tietoisuutemme vain ajatusten virtaa, ja näin syntyy kuva siitä, että itse olemme luomassa ajatuksia. Toisaalta tunne on tuki itsessämme ponnistuksen, kun pyrimme muuttamaan ajatuksiamme: yritämme löytää uusia ajatuksia tai yritämme kehittää niitä. Herättyämme kysymään ajatuksiemme alkuperää saatamme nähdä niiden osaksi vain vyöryvän mielessämme — omina ja ei omina, riippuen siitä, kuinka samastumme niihin.

11. On paljon tahdon ilmiöitä, joissa ei juuri esiinny ponnistuksen tunnetta. Monet teot ovat syöpyneet niin syviksi tottumuksiksi ja rutiineiksi. Tämä koskee aivan ilmeisesti myös ajatuskuluja; myös ne ovat eräänlaisia uria ja valmiuksia mielessä. Uran käsitteestä ks. MS, s. 171-173.

12. Minuutta, itsetietoisuutta ja voimistuvaa narsisminia olen käsitellyt myös teoksessani ISO, s. 8-24.

13. Tyydytystä olen myöhemmin kutsunut käytännölliseksi tarpeeksi, yhdeksi niistä. Ks. tarkemmin ISO, s. 69-73.

14. Tämä havainto ihmisen sielunelämän pyyteellisyydestä, sen eräänlaisena reunaehtona (vrt. esittämäni kuvaa pyyteen maljasta), on mielestäni osuva. Tosin myöhemmin olen käyttänyt ilmaisua pyyde lähinnä liittymisen ja tunteen alueen narsistisesta tarpeesta, ks. ISO, s. 93-104 tai MS, s. 155-161. Tunne on puhtaimmin sielullista, joten havaintoni on oikea. Kun toisaalta puhun pyyteestä tahdon yhteydessä, tulee siinä esiin tämän tarpeen tahtoluonne. Pyyde on sielun tunneenergiaa tahtoon rajoittuen, se on tahdonomaista, kuten narsismi yleensäkin.

15. Olen myöhemmin kutsunut mainittua keskimmäistä ikävaihetta mm. narsismin ikävaiheeksi, ks. Turunen 1985, s. 75-77.

16. Kokemuksemme maailmasta todella liikkuvat ulottuvuudella miellyttävä — epämiellyttävä. Siksi se on tärkeä ihmisen olemusta kuvaava havainto, vaikka se toisaalta on niin itsestään selvä.

17. Narsismi on erittäin tiedostumaton ihmisen liikuttaja ja toiminnan motiivoja, varsinkin syvimmissä juonteissaan.

18. Yhteiskunnan ainelliset ja henkiset laitokset palvelevat ihmisen kannalta tärkeitä tavoitteita. Kuitenkin ne toisaalta ovat ihmisen — joskus repivän — narsismin toteutumisaikkoja.

19. Sosiaalisten paineiden ja narsismin vastakkaisuus on erittäin monimuotinen. Toisaalta narsismissamme noudatamme sosiaalisia vaatimuksia saadaksemme asemia ja kunniaa (vrt. esim. ns. kunniallisuuden käsite MS, s. 217). Toisaalta voimme narsismissamme "unohtaa" sosiaaliset vaatimukset ja käyttäytyä esim. häikäilemättömästi.

20. Pyydemuodostelma on itse asiassa sikäli hyvä ilmaus, koska se sisältää ajatuksen siitä, että kaikissa ongelmissa on lopulta kyse narsististen voimien vaikutuksesta. Näin pyydemuodostelma on rakennelma, jota jotkin tiedottomat narsistiset punokset ylläpitävät. Yleensäkin ihmisen ongelmat juontavat juurensa inhimilliseen narsismiin. Vaikeudet ja kriisit ovat periaatteellinen mahdollisuus selvittää juuri näitä juonteita, joten niitä ei siis tulisi yksinomaan kauhistua, koska ihminen on joka tapauksessa narsistinen olento, tavalla tai toisella jokainen.

21. Myöhemmin olen tullut ajatukseen, että halun käsite kaikessa yksinkertaisuudessaan on erittäin hyvä kuvaamaan kaikkea inhimillistä suuntautumista todellisuuteen, erityisesti narsististen voimien (vallan, pyyteen ja ahneuden) vaikutusta tähän suuntautumiseen. Näin ihmisen narsistista ydintä voi kutsua yksinkertaisesti myös haluluonnoksi vanhan perinteen mukaan. Ns. narsistisesta ytimestä ks. MS, s. 200-213.

22. Tämä on minusta kaikessa yksinkertaisuudessaan tärkeä ihmisen olemusta koskeva havainto.

23. Myöhemmin olen käsitellyt toiminnan ja mielikuvituksen yhteyttä eri näkökulmista. Ks. esim. IK, s. 60-61 tai MS, s. 169-170.

24. Tähän liittyvää kysymystä kasvatuksen tarkoituksista olen käsitellyt laajemmin IK, s. 87-96.

25. Toimintavalmiuksia olen myöhemmin kutsunut myös uriksi, ks. edellä viite 11.

26. Myöhemmin olen käyttänyt elämyskentän käsitettä selittämään sitä yhteistä, joka ihmisten välille esim. yhteisöissä muodostuu. Ks. tarkemmin IK, s. 111-120.

27. Lienee ajateltava, että tietoisuus on omaa "aines-energiaansa" juuri siksi, että sillä on omaa rajallisuuttaan, mm. hitauttaan. Toisaalta se aivan ilmeisesti nojaa varsinaiseen aineelliseen, fysiologiseen olemukseemme, joka sekä mahdollisesti aiheuttaa omaa hitauttansa.

28. Tämä voi tuntua yllättävältä väitteeltä, mutta ehkä se kuitenkin pitää laajasti ajatellen paikkansa, vaikka päinvastaisiakin esimerkkejä saattaa löytyä. "Epämoraalisilla", viettymyksenomaisilla (esim. narsistisilla) yllykkeillä on taipumusta sumentaa sisäistä tapahtumista, niin myös ajattelua.

29. Esimerkiksi kieli on nähtävissä eräänlaisen tahtoleimistön osana. Kielestä ja muista ns. urista ks. IK, s. 67-68 ja edellä viite 25.

30. Myöhemmin en ole enää nähnyt rangaistuksen uhkaa moraalin heräämisen kannalta niin tärkeänä, vaikka se tuskin on koskaan täysin merkityksetön. Nähdäkseni pelkästään suhteellisen säännönmukainen elämäntapa herättää hä-

peän tunteen, jonka olen nähnyt tärkeäksi moraalien perustaksi, vaikka moraalit voi myöhemmin itsenäistyä häpeäkontrollista. Häpeän tunteen merkitystä ihmisen kokemuksen keskeisenä tekijänä olen myöhemmin käsitellyt lukuisissa yhteyksissä, ks. esim. ISO, s. 83-93, MS, s. 244-250 ja IY, s. 21-43.

31. Jäsentyneen elämänmuodon merkitystä olen käsitellyt erityisesti teoksessa IY, s. 26-36.

32. Häpeän tunteen merkitystä murrosiässä olen kuvannut tutkielmassa Turunen 1985, s. 65-66. Ks. myös edeltävä viite 30.

33. Tämän kappaleen huomautukset osoittavat, kuinka minussa liikkui monenlaisia tunteita tätä kirjoittaessani. Tunsin usein, että tapani käsitellä asioita oli "häpeällinen" tietellisen ajattelun näkökulmasta. Ehkä se on vielä sitä nytkin, vaikka "tieteellinen" ajattelu — joka on usein pelkkää muotia ja yleistä mielipidetä — muuttuu sekin eikä enää häpäise samoista asioista kuin ennen.

34. Tiukasti kontrolloituja muita yhteisöjä ovat usein uskonnolliset, aatteelliset, poliittiset, teoreettiset jne. yhteisöt. Niissä toteutuu usein ankara häpeäkontrolli.

35. Aivan ilmeisesti juuri narsismi usein estää meitä niin, ettemme "ymmärrä hävetä". Toimimme mieluummin sosiaalisesti hyväksyttävällä tai itsellemme muutoin edullisella tavalla kuin moraalisesti oikein. Käsitteestä "ymmärtää hävetä" ks. esim. IY, s. 120-121.

36. Häpeän tunteella on luonnollinen yhteytensä vihan tunteeseen, ks. esim. ISO, s. 90-93.

37. Syyllisyyden tunnetta olen käsitellyt jonkin verran toisella tavoin teoksissa ISO, s. 152-154, MS, s. 261-264 ja IY, s. 40-41.

38. Olen todennut, että ihmisessä asuu pyrkimys hyvään siitä huolimatta, että käyttäytyminen näyttää aivan muulta ja ehkä onkin aivan muuta kuin hyvää. Ihminen haluaa joka tapauksessa motivoitua tekojaan hyvinä ja haluaa käsittää itsensä hyväksi. Ks. esim. MS, s. 295-297.

39. Olen käyttänyt arvostamisen käsitettä myöhemmin suorastaan teknisesti kuvatessani tahdon komponentteja, ks. ISO, s. 66-69 tai MS, s. 52-53.

40. Myöhemmin olen erottanut neljänlaisia arvoluontoisia asioita:

Varsinaiset arvot: Totuus, kauneus ja hyvyys.

Ihanteet: Rehellisyys, rohkeus, luottamus, oikeudenmukaisuus, uskollisuus, huomaavaisuus, suvaitsevuus, nöyryys, myötätunto, vapaus, tasa-arvo, vastuullisuus, tehokkuus, kriittisyys, riippumattomuus, kunnioitus jne.

Arvostukset: Esineet, autot, vaatetus, ulkonäkö, asunnot, virat, arvonimet, koulutus, terveys, elämä, menestys, tiedot, taidot, matkat, omaisuus jne.

Inhimillisesti arvoikkaat kokemukset: Läheisyys, taiteelliset tai uskonnolliset elämykset, luonnonkokemukset, yhteenkuuluvuuden tunne, innostus, ilo, nautinnot jne.

41. Totuuden, tiedon ja vallan suhdetta olen käsitellyt myös teoksessani MS, s. 123-135.

42. Halusin tällä sanoa, että kaikilla merkityksellisillä käsitteillä on jokin kohde (jokin "kohdattu" olemassaolo). Näin täytyy olla arvollakin, esim. totuuden arvolla. Tämä kuvastaa empiiristä asennettani asioihin, arvoihinkin.

OSA VI

Sielu ja henki

Olen edellä kiinnittänyt huomioni ihmisen sisäisen elämän kolmijakoisuuteen. Tarkastelussani ovat esiintyneet myös käsitteet sielullinen ja henkinen, vaikka en ole niitä vielä tarkemmin kuvannut. Muun muassa näitä laajoja hahmollisia käsitteitä pyrin tässä osassa luonnehtimaan. Toisaalta pyrkimykseni on myös tehdä yhteenvetoa edellisten tarkastelujen pohjalta. Lisäksi hahmotan hengen toimintaa ihmisen olemuksessa sielullisten laatuojen nousun (Steigerung) syynä.¹

1. Sielullinen laatu ja nousu

Nykyään on epämodernia puhua *sielusta*. Tämä on osittain perusteltua, koska sielu on käsitetty usein jonkinlaiseksi "olioksi", joka asuu ihmisen aineellisessa kehossa. Tässä tutkimuksessa suosin dynaamista käsitettä *sielullinen*. Tällöin ajattelen sisäisen elämän laatua, ja liitän sielulliseen käsitteeseen tiettyä kokemuksellista ja prosessuaalista mieltä. Sielusta puhuminen on kuitenkin siinä mielessä oikeutettua, että ihmisen sisäistä elämää leimaa myös tietty ehjä koostuneisuus. Sisäinen kokemuksemme "keskittyä" ja jäsentyy aivan kuin tietyn olemuksen ympärille.

1.1. Sielullisen laadun hahmottaminen

Arjen keskellä, tuttavien kanssa käymissämme keskusteluissa me puhumme mielellämme omasta "elämästäme". Mitä tuo "elämä" sitten oikein on? Luonnontieteellis-materialistinen ajattelu ohjaa meidät helposti ajattelemaan aineellista oloamme. Elämä on tällöin sitä, että aineellinen kehomme on "koossa" ja toiminnassa. Tieteen ideologisten paineiden takia aineellinen olemiskem me tunkeutuu ajattelussamme etualalle. Todellisuudessa me tuskin tarkoitamme puhuessamme "elämästäme" aineellista kehoamme. Itse asiassa kiinnitämme fyysiseen kehoamme huomiota vain poikkeustapauksissa, silloin kun kaikki ei suju normaalisti (esim. kipu tai sairaus).

Käytännössä tarkoitamme elämällämme niitä *sisäisiä kokemuksia*, joita meillä on. Tuntemukset, ajatukset, tarpeet ja niiden virta ovat elämää koettuna. Vaikka tieteellinen (lähinnä luonnontieteen mielessä) tutkimus saisi selville miten paljon tahansa yksityiskohtia aineellisen kehon toiminnasta, niin ihmiseen jää aina tietty *sisäisyyden momentti*. *Ihminen on sisäisiä kokemuksia*. Tällä ymmärrän muun muassa sitä, että yksilö ei voi suoraan osallistua toisen ihmisen kokemuksiin, vaan korkeintaan voi eri teitä päättellä tai saada tietää, mikä tila toisessa ihmisessä vallitsee.

Alustava merkitys sielulliselle on se, että se tarkoittaa ihmisen olemukseen kuuluvaa sisäisyyttä. Tällöin sielullista ei vielä tarvitse ajatella omana olemassaolon tasonaan. Sisäisyys on vastaansanomattomasti olemassa. Löytyykö sielullisuudelle — käyttäakseni filosofien suosimaa ilmaisua — muita attribuutteja?

Sisäisyysytemme "liikkuu" meissä jatkuvana virtana. Kuinka suhtaudumme tähän sisäisyysytemme? Ihmiselle (minuudelle) on normaalia *samastua* sisäisyysytemensä.² Toisin sanoen, jos ihmisessä herää jokin tunnetila tai ajatus, hän välittömästi *eläen toteuttaa* sen. Jos meissä herää esimerkiksi vihan tunne, me toteutamme sen monesti ulkoisestikin, mutta ennen kaikkea me elämme tuon tunteen, toteutamme sen mielessämme. Sielullisuus on siis sitä, että me elämme sisäisyysytemme "keskellä" samastuen siihen. On selvää, että eri ihmisillä sisäisyyden virrat ovat erilaisia, ts. taantumisen sielullisessa olemuksessa on erilaista, mutta me

emme voi "paeta" sielullisuuttamme, vaan luonnollisesti vain toteutamme sitä.

Äärimmäisenä tapauksena voi ajatella, että ihminen on täydelleen "hukkunut" sisäisyytensä virtaan, ollen sen johdettavissa. Tällöin ihmisellä ei ole lainkaan itsetietoisuutta. Kukaan ihminen ei luultavasti ole kuitenkaan näin täysin samastunut sielullisuuteensa. "Terve" ihminen on samastumisen ohella myös vähintään hämärästi tietoinen siitä, että hänessä vallitsee jokin sisäinen tila.

Ihminen ei voi periaatteessa "erehtyä" siinä, vallitseeko jokin sisäinen kokemus vai ei (ajatus, tunne, halu jne.). Ulkomaailman kannalta jokin sisäinen tila (esim. ajatus) voi olla erehdys, mutta sisäinen kokemus on jotain itsessään olemassaolevaa.³ Aineelliset kappaleet ovat olemassa eri tavoin, avaruudellisina muodostein. Sielunilmiöt ovat olemassa ensisijaisesti toisin, elämyksinä. Toisaalta on kuitenkin niin, että ulkomaailma on meille olemassa vain, koska olemme sielullisia olentoja! Kaikki ulkomaailman kanssa tapahtuva kohtaaminen on tietyltä momentilta sisäistä. Ulkomaailma on meille olemassa, koska aistimme sen sisäisyydessämme.

Se että jokin on olemassa sisäisesti elämyksenä, ei kuitenkaan merkitse, että elämykset sinänsä olisivat subjektiivisia. Subjektiiviseksi voi elämyksiä sanoa, koska ne kuuluvat subjektin (minän) kokemuksiin. Ne ovat kuitenkin tosiasioina objektiivisesti olemassa, vaikka ne toisaalta voivat olla subjektiivisia sisälöltään eli ne eivät kerro objektiivisia tosiasioita, vaan ovat subjektin mielihalun tuottamia (esim. ajatukset). Toisaalta sisäisyydellä on tietty objektiivinen rakenne. Kaikkien ihmisten sisäisyydessä on samoja lajityyppillisiä laatuja ja lainalaisuuksia. Kaikilla on ajatuksia ja tunteita, ja esimerkiksi tunteisiin kuuluu häpeän tunne.

Elämysten sisällöt ovat tietysti yksilöllisesti koostuneet johtuen kunkin yksilön omista erityisistä kokemuksista. Kun tarkastelee sielullista "ainesta", se nousee ikään kuin *uuteen objektiivisuuteen* irrotten tavallaan jossain määrin luonnollisesta "subjektiivisuudestaan", subjektiin sidonnaisuudestaan; se nousee sokean toteutumisen tilasta tutkimuskohteeksi.

On kuitenkin tyypillistä, meidän aikanamme, pitää sisäisiä tiloja jotenkin epätodellisina, varjomaisina tai valetosiasioina. Näin sielullisiin ilmiöihin ei yleensä kiinnitetä huomiota sellaiseenaan, omana olemuksellisuutenaan ja laatunaan. Kuten edellä esitin, on kuitenkin se, mitä tavallisesti nimitetään "elämäksi", lähinnä sielullista tapahtumista. Sielumme sisällöt määräävät sen, mitä elämämme on.⁴

Se että sisäisen tapahtuminen helposti koetaan varjomaisena, ohitse liukuvana, tarkastelua välttävänä, on ymmärrettävää, koska on todella luonnollista samastua sielunsa sisältöihin niin, ettei niihin saavuta tarkastelun kannalta välttämätöntä etäisyyttä. Jos tämän samastumisen ilmaisisi kuvalla, voisi sen tehdä seuraavasti. Ajatellaan, että tietoisuutta kuvaisi pystysuora jana, joka on ikään kuin *tietoisuuden* (ehkä minän) *runko*. Jotain sielunsisältöä kuvaan suorakaiteella, joka on samassa lasossa (pystyssä) suoran kanssa. Jos tuo suorakaide käsitetään esimerkiksi vihan tunteeksi, voi ajatella, että samastuessamme tuohon tunteeseen (eläessämme sen), tuo "suorakaidetunne" liukuu ikään kuin "janatietoisuudetemme" sisään kadoten janaan.

Samastumalla me toteutamme sisäiset kokemuksemme, jotka ikään kuin liimaantuvat tietoisuutemme runkoon. Me emme pysäytä niitä, vaan ne menevät tietoisuutemme läpi kadoten osittain näköpiiristämme mutta vaikuttavat tapaamme olla ja elää. Tätä kuvaa käyttäen voi oivaltaa, että tietoisuuden runkoon on yleensä "liimaantunut" lukuisa joukko pyydemuodostelmia, jotka ovat meihin kehittyneet ja tarttuneet "matkan varrella".

Ihminen ei kuitenkaan elä täydellisessä samastumisen tilassa, vaan hän on yleensä tietoinen siitä, mitä hänen sisässään liikkuu, vaikka käsittääkseen on toisaalta myös tervettä ja normaalia olla samastunut sielullisuutensa. Elämä on sielullisen olemuksensa toteuttamista. Toisaalta ihminen voi alkaa syystä tai toisesta, tietoisesti tai tiedottomasti (luonnostaan) ulkoisen elämän kolhujen pakottamana *tarkastella*, mitä hänen sisäisyydessään liikkuu. On inhimillisesti normaalia ja olennaista, että sisäisten tilojen tarkastelu on mahdollista.

Vaikka todellisuus ei olekaan kaavamaista ja kaavamainen esitys antaa todellisuudesta usein harhauttavan yksinkertai-

sen kuvan, niin voinee kuitenkin sisäisen oivaltamisen etenemistä luonnehtia seuraavasti.

Samastumisen jälkeinen ensimmäinen vaihe on *erottaminen*. Tarkoitin tällä sitä, että yksilö havaitsee itsessään esiintyvän tietyn ajatuksen, tunteen, halun jne. esimerkiksi tietyissä elämäntilanteissa. Näissä elämäntilanteissa on luultavasti jotain samankaltaista, ja aikaisempien kokemusten perusteella muodostuneen "elämänkudoksen" vaikutuksesta minussa herää juuri tietty sisäinen reaktio tuohon tilanteeseen. On eräänlaista *heräämistä*, kun erottaa, että minussa todella on juuri tiettyjä sisäisiä tiloja. Voi ajatella esimerkiksi, että miksi juuri tällaisia elämyksiä, ja käsittää, että jossakin toisessa ihmisessä herää vastaavassa tilanteessa toisenlaisia sisäisiä reaktioita. On todella jo merkittävää tiedostamista, kun havaitsee, että minulla on tiettyjä omia sisäisyyteni laatuja ja virtoja. Toisilla ihmisillä — johtuen heidän erilaisesta elämänkudoksestaan — on toisenlaisia ajatuksia ja tunteja.⁵

Erottaminen ei vielä välttämättä merkitse sitä, etteikö jokin sisäinen tila "veisi minua mukanaan". Minun on kyettävä myös *irrottamaan* tuo sisäinen kokemus "tietoisuuteni rungosta". Työnnän sen ikään kuin "näköetäisyydelle", jotta voin ryhtyä sitä tarkastelemaan. Se voi olla moniin muihin sielunsisältöihin sidoksissa oleva "muodostelma", joten sen "merkitys" ei meillä välttämättä helpolla ratkea. Sielunsisältömme muodostavat monivaihteisen kudoksen, joka tietysti vastustaa purkautumista, koska yleensä sielun muodostelmiin on liittynyt tiedotonta pyyteellisyttä (vrt. ns. pyydemuodostelmat), ja tavallaan meidän on voitettava tuo piiloon jäänyt pyyteellisyys.⁶

Pyyteestä luopuminen on yleensä kivulloista, koska silloin tuntuu, että luopuu jostain, joka on ominta itseäni. Irtoamisen jälkeen huomaa, ettei se ollutkaan osa minua, vaan minuun ikään kuin liimautunut itseni osaksi. Ihminen luopuu merkillisen kitsaasti ongelmistaan, koska niihin on aina kietoutunut pyyteellisyttä ja nimenomaan suhteessa hänen elämänkuvioihinsa.

Lyhyemmän tai pitemmän ajan kuluttua saatamme kokea *oivalluksen*, jonka seurauksena ajatuksellisesti "näemme" mihin kaikkeen tuo elämys on elämänkudokseksamme punoutunut.⁷ Näemme ne yhteydet, jotka ovat pakonomaisesti ohjanneet

kokemustamme. Voimme tällöin kokea *vapautumisen* tunteen ja sen, että eräs elämäämme kahlitseva *luote* olisi ikään kuin hellittänyt. Sielunsisällöt ovat se olemus meissä, joka kiinnittää meidät elämään, kunkin omalla tavallaan.

Oivalluksen jälkeen sielunsisältöjen kudosis on jossain määrin muuttunut. Se miten sijoitumme tämän jälkeen elämään, on kokenut kehitystä. On kuitenkin olennaista huomata, että tämän tiedostamiskulun seurauksena emme tietysti vapaudu täysin samastumasta sielunsisältöihin, vaan samastumme nyt hiukan muuntuneisiin sisältöihin. Kykymme katkaista samastuminen kasvaa tiedostamisen edetessä, mutta *on tervettä ja normaalia elää sielullisuuteensa samastuneena*, koska se on sielullisen tunnusmerkki.⁸ Vapautuva sielun kehitys on dialektista liikettä, jossa samastumiset ja oivallukset vuorottelevat saavuttaen aina korkeamman askeleen "dialektisessa spiraalissa".⁹

Nyt voi oivaltaa yleisesti, että sielullinen on *suhdetta maailmaan*.¹⁰ Kun kohtuullisesti elämämme keskellä tarkkailemme sisäisyyttämme, se tulee meissä jänteväksi ja vapaammaksi kokemukseksi ja voimme elävästi kokea sielullisuuden olevan *oma todellisuuden tasonsa*.

On kuitenkin syytä kiinnittää jo tässä vaiheessa huomiota erääseen tärkeään ja keskeiseen näkemykseen, jotta ymmärtäisimme ihmisen monitasoisuuden. Sanoin, että sielullisuus on se elementti, joka mahdollistaa suhteemme maailmaan. Kun sielulla saamme suhteen maailmaan, niin millä me sitten saamme *suhteen sisäisyyteemme*, sielulliseen? Sielullisen olemukseen kuuluu, että se samastaa meidät itseensä ja toisaalta, että sielullinen ei voi olla tietoinen itsestään. Näin rajoittuu sielullisen merkitys sen olemuksen mukaisesti. Se että sisäisyytemme tarkastelu ylipäättään mahdollistuu, ts. että voimme olla tietoisia sisäisistä tiloistamme, merkitsee *ei-samastumista*. Jotta tämä on mahdollista, täytyy ihmisessä olla "periaate", joka toteuttaa tämän ei-samastumisen. Tuota periaatetta on syytä nimittää vanhan perinteen mukaan *henkiseksi*.¹¹

Se että ihminen on henkinen olento, näkyy muun muassa siitä, että hän pystyy olemaan tietoinen sisäisyydestään, sielullisesta olemuksestaan. Henkinen on mm. ei-samastumista. Henki-

nen on periaate, joka vaikuttaa sielullisen sisällä tehden sen tietoiseksi itsestään. Itse asiassa sielullisen olemuksen hahmottaminen tapahtuu näin "henkisestä käsin", vaikka henkinen ei ole normaalisti suoraan koettavaa, vaan ainoastaan sen vaikutus ilmenee muissa todellisuuden tasoissa. Voidaan myös nyt vahvasisältoisesti käsittää, että maailman tarkastelu, hahmottaminen, tietäminen ja tiede ovat ylipäätään "henkistä toimintaa".

Edeltävästä käy ilmi, ettei sisäisyyttä havaita ensi sijassa aistihavainnolla, ja siksi puhe sielun rakenteista ei voi olla havainnollista, vaan pelkästään *kuvaannollista*. Tieto ihmisen sisäisestä olemuksesta ei voi perustua aistimustietoon kuten perinteisessä luonnontieteessä tapahtuu, vaan ihmisen tiedostaminen, hänen keskeisimmän olemuksensa saavuttamiseksi, nojaa siis aina *sielutietoon*. Sisäisyyttä, sieluntiloja kuvaava tieteellinen käsitteistö on varsin kehittymätöntä. Yhteistä, sielullisuutta kuvaavaa ajatuskulttuuria ei ole olemassa.

Lienee syytä vielä huomauttaa, että se mitä on tarkoitettu *empirismillä*, on yleensä ollut rajoittunutta. Empirismiin on katsottu tarkoittavan *kokemusperäisyyttä*, mutta se on itse asiassa tarkoittanut yleisesti ottaen *näköhavaintoperäisyyttä*. Meidän on syytä laajentaa empirismiin käsitettä, ja on nähtävä, että ihmistieto alkuperäisesti perustuu sielutietoon. *Sielutiede on sielullisen aineksen objektivoinnista ajatuksin*, samoin kuin fysiikka on objektivoinut tutkimuskohteensa lähinnä matemaattisin ajatuksin. Sisäisyys sisältää oman objektisuutensa, kunhan vain saamme sen selville.

1.2. Yhteenvedo ihmisen sielullisesta kolminaisuudesta

Ennen kuin lähden tarkastelemaan ihmisen sielun olemuksia siltä kannalta, kuinka niissä voi tapahtua kehitystä, on syytä tarkastella yhteenvedonomaaisesti ajattelua, tunnetta ja tahtoa. Otan kuvitteellisen näkökulman: Mitä tapahtuisi, jos tietty sielunlaatu katoaisi olemuksestamme?

Ajattelu. Mitä merkitsisi jos ajattelu katoaisi olemuksestamme? Me lakkaisimme orientoitumasta maailmaan. Me emme tietäisi, missä olemme tai mitä teemme. Kohtaamillamme asioilla

ei olisi mitään "mieltä". Maailma tulvisi meitä vastaan aina uutena. Tunnelaadut leijuisivat sisäisyydessämme jäsentymättöminä. Ehkä emme kokisi itseämme selkeäksi minäksi. Elämä olisi tietysti käytännössä mahdotonta. Emme kykenisi asettamaan toiminnallemme päämääriä.

Tunne. Jos kykymme elämyksiin ja tunteisiin katoaisi, muuttuisivat maailman tapahtumat meille henkilökohtaisesti täysin merkityksettömäksi. Elämisessä ei tässä mielessä olisi mitään aihetta, mieltä. Jokaisessa ajatuksessakin on aina jotain tunnetta mukana. Jos tunne katoaisi, olisivatko ajatuksetkaan enää elämyksiä? Se mitä ihmiset tekisivät tai mitä heille sattuisi, olisi täysin yhdentekevää.¹²

Tahto. Tahdon katoaminen olisi myös mahdotonta, koska kaikki toiminta pysähtyisi. Me vain ajattelisimme ja tuntisimme, mutta emme "liikkuisi". Mahdollisesti ajatuksetkin pysähtyisivät, koska tahto toimii niidenkin piirissä.

Näin saamme näkyviin, kuinka syvästi olemustamme määräävät nämä kolme sieluelementtiä. Ne ovat jo suureksi osaksi "ihminen kokonaisuudessaan". Ihmisestä ymmärtää jo hyvin paljon, kun oppii hahmottamaan nämä sielunolemuksot toimivina. Ne ovat kaikki välttämättömiä edellytyksiä inhimilliselle elämälle ja juuri tässä mielessä "tasa-arvoisia". Tasapainoinen inhimillinen kasvu edellyttää niiden kaikkien kehitystä.

1.3. Ajattelun nousu

Käsitellessäni edellä ajattelua olen pyrkinyt muodostamaan ajattelusta kuvan omana olemassaolon tasonaan. Brentanosta lähtien on korostettu sielunelämän *intentionaalista* luonnetta. Tämän on nähty usein tarkoittavan sitä, että ihmisen sielunelämälle on tyyppillistä, että se *viittaa* johonkin itsensä ulkopuolella olevaan. Tietysti tämäkin on sielunelämän ja erityisesti ajattelun piirre. Mutta syvemmältä nähtynä ajattelun intentionaalisuus on sitä, että eräässä mielessä *kohde sisältyy itse ajatteluun*. Kohde on jossain mielessä käsitteessä mukana, vaikka käsite on "toiselta puolen" katsottuna lähinnä sielullisen piirissä toimiva muodoste. Tämä

on tärkeä tiedostaa, koska siltä pohjalta voi ymmärtää sekä ajattelun olemuksen että sen ulkopuolisten yhteyksien luonteen.

Käsitellessäni ajattelun "kiusauksia" kiinnitin huomiota siihen, että ajattelulla on taipumus kiinnittyä "liikaa" aineelliseen todellisuuteen. Lähestyn nyt tätä kysymystä ajattelun vapautumisen ja nousun näkökulmasta.

Mielleolemuksemme sisältö muodostuu havaintojen jättämistä "jäljistä", mielikuvista. Ajattelu on tapahtumista mielleolemuksessamme. Mielteet ovat ajattelun aines. Näin on luonnollista, että mielteiden kannalta on ajattelumme lähtöisin ulkomaailmasta. Ei ole siis ihme, että filosofit ja psykologit ovat korostaneet usein ajattelun olevan eräänlaista abstraktiota (induktiota) ulkoisista havainnoista. Tämä ei ole tietysti koko totuus, koska ajattelu on pikemminkin "voimaa", joka jäsentää ja yhdistää mielikuvia. Mutta on luonnollista, että mielleolemuksemme on perustasoltaan peräisin ulkomaailmasta ja siihen kiinnittynyt.

Ajattelu on mielleaineksen puolesta *havainnollista* luonteeltaan. Tarkoitan tällä mielleolemuksen luonnollista lähtöperustaa. Ihmisen olemuksen mukaista on, että ajattelulla on havainnollinen perusta. Havainnollisuuden myötä ajattelu *takertuu* eräässä mielessä maailman *konkreettisuuteen*. Ajattelu ei ole sisäistä aktiivisuutta siinä mielessä, että se liikkuisi vapaasti ja luovasti mielikuvien "joukossa", vaan se luonteenomaisesti sitoutuu konkreettiseen. Ajattelu on luonteeltaan usein *havainnolliskonkreettista*. Kun ajattelun olemus alkaa paljastua, voi nähdä, kuinka pitkälle ajattelu todella on reaktiota kohdattuihin tilanteisiin ja niiden värittämää. Tämä on tietysti luonnollista ja tervettä, mutta yritän tässä tuoda esiin *ajattelun uuden ulottuvuuden*.

Kun ajattelemme omaa aikaamme, näemme siinä eräitä piirteitä. Kulttuurimme tyypillinen edustaja on luultavasti materialisti. Hän käsittää kaiken koostuvan "aineesta" (mikä sitten lopulta lieneekin aineen käsitteen mielikuvasisältö!). Näin tulee suorastaan filosofisesti perusteltuna maailmankatsomuksena kaikkeen ajatteluun mukaan konkreettisuus. Kun erityisesti tieteellisessä elämässä vallitsee erittäin rajoittunut näkemys empirismistä, on ikään kuin tieteen foorumilta laillistettu ajattelun

sitoutuminen havainnollis-konkreettiseen. Ajattelun sfääri on huomattavasti rajoittunut.

Ajattelullamme on lisäksi aivan luonnostaan — psykologisemmasta perspektiivistä tarkasteltuna — taipumus jähmettyä ja takertua. Kun näkee kulttuurimme pyrkimyksen liikkumattomiin, havainnollis-konkreettisiin ajatuskuvioihin, voi suorastaan säikähtäen todeta, kuinka "sairastuttava" vaikutus sillä on ihmisen sisäiseen kokemiseen ja maailman jäsentymiseen. Ihminen tavallaan samastuu maailmaan aistimussisältöjen kautta. Ole-muksemme jäykistyy.¹³

Ajattelulla ei ole pelkästään taipumus takertua havainnollis-konkreettiseen, vaan ajattelu tahtoo jäykistyä "kielen taakse" liikkumattomaksi elementiksi. Kieli tulee meillä hallitsevaksi periaatteeksi eikä kyetä aitona elämyksenä kokemaan ajatuksen liikettä, voimaa ja jäntevyyttä. Tieteellisessä maailmassa kielen ensisijaisuus on suorastaan legitimoitu sillä, että tiede nähdään kielisysteeminä. Puhutaan mielellään "viitekehyksistä" (ja määrittelystä) tarkoittaen sillä yleensä vain "kielikehystä" kiinnittämättä huomiota ajatuksiin, jotka eivät tiedostu, mutta ovat taustalla jäykistyneinä muodostena. Tieteellinen "edistyminen" ihmistieteissä onkin ollut etupäässä *asenteiden muutoksia ja kielijärjestelmien vaihdoksia* eikä uusien ajatusten muodostamista.

Kun "hyvin koulutettu" tutkija esittelee jotain asiaa, on usein ikävä kokea, että hän esittelee yleensä vain tutkimusaiheensa "kielipeliä" eikä voi tuntea elävää, liikkuvaa ajattelua taustalla.¹⁴ Aidon ajattelun mukana seuraa elämys siitä, että *puhutaan jostain todellisesta*. Yksinkertaisuuden vuoksi kiinnitän tässä huomion lähinnä havainnollis-konkreettiseen sitoutumiseen. Voiko ajattelu sitten vapautua tästä tilanteesta etenkin, kun näemme mielleolemuksen luonnollisen lähtökohdan havainnoissa?

Vapautuminen edellyttää, että tiedostamme ajattelumme sidonnaisuuden. Tuo tiedostaminen voi olla nykyään ahdistavaa, koska ajattelun luonnollisesta jähmeydestä johtuen ihminen ei heti saa "tilalle" uutta ajattelua. Ajattelun sidonnaisuuden tiedostaminen johtaa ainakin aluksi *tyhmentymisen* tunteeseen eikä suinkaan viisastumisen elämykseen.¹⁵

Ajattelemme normaalisti *samastumisen* tilassa. Olemme "mukana" ajatuksessa kykenemättä olemaan tietoisia ajattelun laadusta. Samastumista pitää katkoa, jotta ajattelu pystyy muotoutumaan uudelleen. Vähin erin se onnistuuakin, vaikka ihminen saattaa joutua luopumaan "rakkaimmista ajatuksistaan". Ajattelu ei saa olla itseisarvo, vaan *jäntevä maailman jäsentymisen väline*. Ajattelun "suggeroiva" laatu on koettava, ja on opittava tunnus-telemaan ajattelua energiaolemuksena.

Vaikka ajattelun tarkastelu johtaakin aluksi, ja joskus pitkäksi aikaa, tyhjyyden kokemiseen ajatuselämässä, seuraa siitä onneksi vastapainona ajoittaisia luovan ajattelun kokemuksia, jolloin maailmankäsitys tuntuu muotoutuvan uudelleen. Ajattelun *täyteyden* tunne voimistuu. Tätä edistää luonnollisesti se, jos onnistuu tekemään havaintoja ajattelusta esimerkiksi siten, kuten edellä olen tehnyt ajattelua koskevassa luvussa. Näin ajattelu alkaa todella vaikuttaa *autonomisena voimana* eikä vain mieltä sitovana suggestiona.

Vähin erin ajattelu vapautuu havainnollis-konkreettises-
ta ja ikään kuin uudet "virrat" tulevat ajattelua kantavaksi. Ajattelu ei tavallaan maailmaan sidottuna liikuttele meitä, vaan ammennamme ymmärrystä ajattelusta. Ajattelu jää tietysti aina havainnolliseksi, mutta ajattelu voi käyttää havainnollista mielteisyttä aineksina, joissa konkreettisuudesta vapautunut ajattelu omaehtoisena vaikuttaa. Ajattelu ei ole enää reaktiivista ulko-maailman suhteen, vaan *koemme elämyksellisesti nousseemme ajattelun sisäiseen luovaan olemukseen*. Mielleolemus jää tietysti aina jossain määrin rajoittavaksi tekijäksi, vaikka — ja koska — se toisaalta aineksena merkitsee myös ajattelun mahdollisuutta.

Erityisesti ihmisen (mutta lopulta luultavasti myös luonnon) tarkastelu edellyttää tällaista uudentyyppistä *henkistä ajattelua*. Ihmisestä ei voi luoda kuvaa havainnollis-konkreettisin mieltein, jos halutaan käsittää ihmisen koko olemus. Erityisesti ihmisen sielullisesta olemuksesta ei voi sanoa mitään havainnollista johtuen sielunelämän sisäisyydestä. Meidän on pakko kertoa asioista kuvaannollisesti. Mutta kuva on vain silloin tosi kuva, kun se on "henkistyneen" (ei-samastuneen) ajattelun luoma. Joku

toinen voi sitten tarkistaa tuon kuvan, kun on tavoittanut tarkastelun lähtökohdan.

Sitä paitsi on tietysti aina oivallettava, että jokainen käsite on jo luonnostaan *hahmo* (ts. idea, kreikaksi *eidos*), sitä ei voida koskaan tyhjentävästi purkaa tai määritellä, ainoastaan selkeyttää (ajatellaan esim. käsitteitä putoaminen, suru, minä ja punainen). Ajattelun tulee olla näin tieteissä ainakin teoreettiselta ytimeltään tietoisestikin hahmollista. Samoin myös itse ajattelu näkyy "näköetäisyydeltä" omana hahmonaan.

1.4. Tunne ja tunnemuodostelmat

Tunne on tyypillisintä "sielullista ainesta". Tavallisesti tunteemme "leikkaavat" tietoisuutemme rungon niin, että ne eivät näy meille minään erillisenä todellisuuden tasoon. Tällöin *tunteet sitovat* omalla tavallaan meidät elämän kuvioihin. Me samastumme tunteisiimme.

Tutkiessani tunnetta kolmannessa luvussa totesin, että myös tunteita voi tiedostaa. Käsittelin silloin monia piirteitä, jotka liittyvät tunteisiin. Pyrin nyt näkemään, että tietoisuudessamme voi tapahtua myös tunteiden suhteen uusi *nousu*, joka saa meidät kokemaan, että elämme *reaalisessa sielullisessa maailmassa*. Tavallisesti tunteet menevät kuvaannollisesti puhuen meidän "lävitsemme". Me emme tällöin "näe" niitä.¹⁶

Edeltävässä tarkastelussa olen käyttänyt hiukan oudolta ja ehkä perusteettomalta kuulostavaa sanontaa "tunnemuodostelma". Voiko jokin, joka "virtaa läpi", olla muodostelma?

Normaalisti "tietoisuutemme runko" ei kykene erottamaan itseään tunteesta. Jos kuitenkin pyrin tiedostamaan omien tunteideni sisällön sekä myös "sisäisesti maistelemalla" yritän saada elämyksen "tunteesta sinänsä", niin havaitsen tunteiden vapautuvan sinänsä luonnollisesta tietoisuuden rungon "varjostamisesta". Tunteet muuttuvat "virranomaisesta" ikään kuin "pilvenomaiseksi", ja voin nähdä, kuinka tietoisena olentona elän aidosti sielullisessa maailmassa.

On olemassa "sielunavaruus", jonka jäsen olen. Tuossa avaruudessa on *tunnemuodostelmia*. Toiset ovat lähellä minua, ja

jotkut vielä liian sisällä voidakseni katsella niitä, kun taas toiset liikkuvat vapaammin "ympäriini". Näin tulen todella rikkaaseen *tuntojen maailmaan*. On varsin ymmärrettävää, että tunteiden kokeminen elävinä muodostelmina tekee elämän *rikkaaksi elämyksistä*. Näin myös alan paremmin nähdä, miksi tunteita voidaan nimittää "tiedustelijoiksi". Kun kykenen erottamaan tunteiden liikkeen omassa sielunavaruudessa, kohtaan tunteita itse asiassa kaikkialla: luonnossa, ihmisissä ja tapahtumissa. Maailma on tällöin täynnä "ilmettä". Tunteet ovat tällöin "informatiivisia". On kuitenkin muistettava, että tunteet ovat aina jossain määrin *subjektiivisia*, joten ne kuvastavat aina myös minun henkilökohtaista suhdettani asiaan. "Tunteidenkuuntelussa" tai "tunnekuuntelussa" on oltava tässä mielessä kriittinen.

Tunteiden tiedostaminen ei suinkaan hävitä tunteita. Tämänhetkiset tunteeni tosiasiasa estävät toistaiseksi "piilossa" olevien herkempien, "hienompien", laaja-alaisempien tunteiden esiintuloa. Kun oppii näkemään, että ihminen elää "tunneuo-dostelmien maailmassa", havaitsee, kuinka rajallinen tunteiden kokemisen asteikko saattaa olla. Kun "uusia tunteita" tiedostamisen kuluessa nousee esiin, on niissä usein paradoksaalisesti myös *tuttuuden tuntoa*.

"Syvemmät" tunteet eivät ole meille suinkaan vieraita, vaan omalaatuisesti tuttuja. Osittain tämä johtuu siitä, että aikuisen elämän usein tiukat elämänkuviot ovat haudanneet alleen herkempiä tunteita, ja niiden uudelleen löytäminen on palaamista tuttuun. Syvempien, hautautuneiden tunteiden tuttuus johtuu myös siitä, että syvempi inhimillinen olemuksemme ei ole meille suinkaan vieras. Näin oppii näkemään, kuinka tunneuo-dostelmia "ajelehtii" sielunavaruudessa. "Syvät" tunteet ovat herkkiä ja "teräviä".

Ajatus on tunteeseen verrattuna yleensä suppea, pelkistynyt ja yksityinen "tosiasia". Tunne on erillistyneenä muodostel-manakin *kokonaisempi*, ilmiön kokonaisuutta ilmentävä. Tunne ei näin ole "täsmällinen", vaikka se voi olla omalla tavallaan tarkka. Kun koemme tunteita, voimme yrittää ajatuksin "purkaa" tunteiden sisältöä. Ajatukset tällöin pyrkivät ilmaisemaan, mitä kaikkea tunteeseen on liittynyt, mistä se on "kasvanut kokoon".

Kun ajatus tavoittelee tunnetta, voi tunne tällöin purkautua myös kuvana. Tunteelle onkin ominaista *kuvanomaisuus*. Aivan kuin tunne tällöin heijastuisi mielleolemukseen ja nostaisi siitä esiin kuvan.¹⁷

Ilmeisesti kouluikäisellä lapsella (ennen murrosikää) tietoisuus on kuvanomainen. Ajatus ja tunne ovat vielä yhteenkietoutuneita, ja vasta murrosiässä tapahtuu sekä ajattelun että tunteen vapautuminen ja suhteellinen erillistyminen. Steinerpedagogiikassa korostetaan usein sitä, että opetuksen tulee ottaa tämä ajattelun kuvanomaisuus huomioon opetuksen suunnittelussa. On jopa luultavaa, että ns. luonnonkansat elävät tavallaan kuvanomaisessa tietoisuudessa. Tästä ovat osoituksena heidän *myyttinsä* (esim. Kalevala). Myytti voi olla valtava kuva maailman tai ihmisen synnystä.

Käsittääkseni *tietoisesti saavutetun* ajattelun kuvanomaisuus ja luonnonkansan "luonnollisen" kuvanomaisuuden välillä on ero. Luonnonkansan edustajan mielen "läpi" virtaa kuvanomaisuus luultavasti samastuneisuuden tilassa. Hän ei voi luoda siihen tietoisesti suhdetta, se on hänen tapansa kokea ja mieltää maailmaa. "Uudelleen hankittu" kuvanomainen ajattelu edellyttää sitä, että tunneainees (sielunainees) on "ulkoistettu" tietoisuuden rungosta ja se on saanut tavallaan tarkasteluvälineen aseman.

Fysiikka on "objektivoitunut" luonnontapahtumat matemaattisella ajatusrakennelmilla. Fysiikan esittämät lainalaisuudet tuntuvat tosilta suuressa määrin juuri niihin sisältyvän matematiikan takia. Käsittääkseni voidaan ajatella olemassaolevaksi myös eräänlaista "sielun matematiikkaa", vaikka tämä onkin liioitteleva sanonta.¹⁸ Voi kuitenkin edellyttää, että sielunelämän ilmiöt ovat "ulkoistettava", jotta *objektivointi* (joka tapahtuu aina "ulkoapäin") voi tapahtua. Objektivointi on sellaisen ilmiön "kohteistamista", kohteeksitekemistä, joka "luonnollisessa", "naiivissa" tilassaan on samastavaa, sokaisvasti sisäistä, eikä näin aluksi alistu tarkasteluun.

Ajattelun kuvanomaisuus tunteeseen liittyneenä on jotakin kokonaista, joten ei aina ole selvää, mitä "kuvat" tarkoittavat. Koska kuvassa on olennaista myös *tunteen* osuus, on luonnollista,

että mukaan tulee myös subjektiivista ainesta. Kuva saattaa olla helposti vain minun henkilökohtainen maailmankuvani ja elämäntilanteeni sävyttämä. Tunteiden "läheisyyden" takia oma elämänkudokseni on helposti mukana havainnoissa. Havainto on tällöin persoonallinen eikä näin välttämättä objektiivinen. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että havainto ei olisi objektiivinen tai olisi suorastaan väärä, vaikka sekin on tietysti mahdollista.

On kuitenkin niin, että kuvanomainen tiedostaminen joskus nousee "epätavallisesta syvyydestä" ja joskus olemme tästä itsekkin tietoisia. Kuva ei ole mieltymyksieni mukainen ja voi olla jopa vastenmielinen. Tällöin kuva lienee varsin "epäpersoonallinen". Tällainen tiedostaminen on harvinaista ja useimmiten spontaania eikä henkilön itsensä hallinnassa. Toisaalta voidaan tämän kanssa ristiriidassa sanoa, että se on yleisempääkin kuin luullaan, sillä ilmeisesti ihmiset kokevat eräänlaisia "syviä kuvia" useiminkin, mutta heidän tietoisuutensa ei ole riittävän voimakas niitä huomaamaan ja ylläpitämään näkyvissä riittävän kauan, jotta tiedostaminen voisi tapahtua.¹⁹

Kaikessa tiedostamisessa on ensisijaisen tärkeää *reflektiivinen ajattelu*. Tämä tarkoittaa sitä, että olen tietoinen ajatteluni laadusta ja pyrin näkemään ne sielulliset tekijät, jotka ajatteluani ja havaitsemistani ohjaavat. Ajatteluun kuuluu reflektion mahdollisuus kuten olen todennut, ts. se voi tutkia itse itseään. Tähän perustuu kaikki kriittinen asioiden tarkastelu. Mutta myös tunteeseen voidaan suhtautua reflektiivisesti. Filosofiasa on yleensä kiinnitetty huomiota vain ajatteluun, mutta huomattuaan tunneolemuksen keskeisyyden ihmisen olemuksessa käsittää, että tunteista on oltava tietoinen yhtä tarkasti kuin ajattelustakin.²⁰

Ihmisen "tiedollista" historiaa tarkasteltaessa voi nähdä, että ihminen kehityksen kuluessa alkaa suunnata uteliaisuuttaan eri alueille luonnossa ja ihmisessä. Varsinkin 1800-luvun loppupuolelta alkaen ollaan oltu kiinnostuneita myös ihmisen psyykkisestä olemuksesta ja luotu näkemyksiä psyyken rakenteesta. Kuitenkin "virallisesta" tieteestä puuttuu vielä todellinen sielunolemuksen tiedostaminen. Käsittääkseni meidän aikamme keskei-

nen kehitystehtävä on *herääminen ihmisen sielullisen olemuksen suhteen*.

1.5. Tahto ja sen kirkastuminen

Nykyinen kulttuuri on omituisesti ja yksipuolisesti keskittynyt älyllisten suoritusten tarkkailuun ja vaalimiseen. Ahdas tiedon käsite on lisäksi rajoittanut ajattelun mahdollisuuksia. Opiskeleva nuoriso ei kehitty monipuolisesti ahtaan tiedon käsitteen ja yksipuolisen ajatuselämän kehittämisen takia.²¹ Ihminen tulee tavallaan tiedosta "raskaaksi" ja hänen muut olemuspuolensa lamaanantuvat. Tästä on seurauksena itse asiassa eräänlaisena "ta-kaiskuna" myös ajattelun ontuminen. Nykyaikana filosofit puhuvat mielellään käytännöstä, "praksiksesta", ja tätä kautta moni asia nähdään laajemmissa yhteyksissä. Itse praksis on vain usein teoriaa.

Edellä olen esittänyt, kuinka vaikea on saada älyllisesti otetta tahdon ja jopa teonkin ilmiöstä. Näin ei ole ihme, että ihmiskuva on yksipuolinen. Kun oivaltaa, että ihmisen tahtoluonne on yhtä olennainen kuin muutkin olemuspuolet, ymmärtää, ettei maailma ole pelkästään ajatuksin selitettävissä, vaan se on nimenomaan *elettävä*. Meidän jokaisen on elettävä elämämme, eikä ajatus voi tuoda tähän puoleen mitään lopullista ratkaisua. Ajatus voi vain jäsentää näkemyksemme elämästä ja maailmasta. *Ajatus on opas ja tahto on teko*.

Tahto ei voi siis ilmiönä kadota ajatukseen, vaikka ehkä ajatuskulttuurimme toivoo tietämättään näin. Ajattelu voi tietysti käsitellä tahtoa, koska ajattelu "leikkaa" kaikki sielunilmiöt luonteensa mukaisesti. Samoin ajattelu on itsessäänkin tahtomista. Tahtominen ei tule kuitenkaan jäännöksettömästi selitetyksi ajatuksin. Se on viime kädessä vain toteuttavissa ja koettavissa.

Opetus ja koulutus ontuu erityisesti juuri siinä, että se ei ole löytänyt tahdon ja tekojen "valtakuntaa", ainoastaan ajattelun valtakunnan. Tämä on tietysti ymmärrettävää, koska tahto sinänsä on niin "näkyvätön" ilmiö verrattuna edellä käsiteltyihin sielunilmiöihin. Tahto näkyy kuitenkin tekoina. Kuinka tahdosta olisi sitten ajateltava opetuksen kannalta?

Tahto on *kykyä toimia tilanteissa*. Se osaanko reagoida elämäntilanteissa, ts. olenko tilanteiden tasalla, kehittyy vain *tekemällä*. Koska lapsi on enemmän toimiva kuin ajatteleva olento, on luonnollista, että opetuksessa olisi tekemisen komponentin olta-va aluksi hallitseva.²² Mikä tahansa mielivaltainen tekeminen ei ole suoranaisesti tahdon koulutusta, vaan tekemiseen tulee liittyä lisääntyvästi ajatusta lapsen kehittyessä. Niin opitaan olemaan "tilanteiden tasalla". Inhimilliselle olennolle *kädentyö* on luonnol-linen ajatuksen ja teon synteesi. *Kädet ovat katseen ja ajatuksen ohjauksessa*. En halua tässä kuitenkaan paneutua pedagogiikkaan muuta kuin esimerkinomaisesti.

Löytyykö tahdosta samanlaisen "nousun" mahdollisuus kuin ajattelusta ja tunteesta? Asian käsitteellinen hahmottaminen ja reflektio on vaikeampaa kuin jo käsiteltyjen sielunolemusten kohdalla. Parhaimmillaan ajatukset selkeytyvät tai valaistuvat, tunteet puhdistuvat ja jalostuvat. Vastaavasti voi sanoa, että tahto kirkastuu ja vahvistuu. Toisaalta jos ajatus merkitsee *juurtumista*, tunne kosketusta, niin tahdosta voi sanoa, että se merkitsee *läsnäoloa* (mukanaoloa).

Paradoksaalista on se, että tahto vaikeasti tiedostuvana elementtinä *on tietoisuus itsessään*. Tahto mahdollistaa syvimmiltään sen, että ihmistä voidaan sanoa tietoiseksi olennoksi. Persoonallisena ilmentymänä se merkitsee sitä, että *ihminen on läsnä maailmassa*.

Tahdon *kirkastuminen* merkitsee, että tahtomme saa vai-vattomasti suunnan, ja emme ole tekojen suhteen avuttomia.²³ Tahto merkitsee myös sitä, että olen mukana kohtaamissani elä-mäntilanteissa. Mitä kirkkaampi tahto on, sitä vähemmän on "poissaoloa". Tämä ei tietysti merkitse, etteikö ajatuksellinen ja mietiskelevä etäisyys olisi aika ajoin luonnollista ja välttämätön-tä.

Tahtoon kohdistuva reflektio on ikään kuin *suoraan elä-mään itseensä kohdistuvaa tarkastelua*. Kun tahto kirkastuu ja pääsee "vapaasti virtaamaan" muiden sieluelementtien keskellä, mer-kitsee se myös parhaimmillaan muiden (lähimmäisten) tahtojen kunnioittamista. Minun tahtoni sijoittuu muiden tahtojen jouk-

koon. Minun onkin sijoitettava tahtoni inhimillisen elämän yhteyteen.²⁴

Koska tahdon suora tarkastelu on vaikeaa, on meidän yritettävä saada selvää tahdosta vertaamalla sitä toisiin sielunelementteihin. Ajattelun myönteinen piirre on *äly* (älykkyys, nokkeluus). Samantasoinen ilmiö tunteissa olisi *eläytyminen* (eloisuus, vivahteikkaus). Tällöin tahdossa esiintyvä myönteinen piirre olisi *tarmo* (lujuus, pitkäjännitteisyys).

Jos tarkastelee sielunelementtejä toisesta suunnasta, voi sanoa, että ajattelun ihanne on *totuus*, tunteen ihanne on *rakkaus*, ja tahtoon liittyy *hyvyys*. Aistimiseen liittyy *kauneuden* ihanne.

Vertailtiinpa sielunelementtejä kuinka tahansa, on aina todettava, että erilaiset ilmiöt kietoutuvat monimutkaisesti toisiinsa. Tämä lienee aiheuttanut sen, että esimerkiksi edellä mainittuja arvoja ei ole useinkaan erityisen tietoisesti otettu huomioon. Kuitenkin on aina muistettava, että ne on tavoitettavissa *sielullisina vaikuttajina ja puhtaina henkisinä muodosteinä*, vaikka ne käytännössä esiintyvät monimutkaisesti toisiinsa yhdistyneinä. Näköhavaintoperäinen empirismi on kadottanut ne lähes näkyvistä.

Tahtoon liittyy tietysti monia ilmiöitä, joita en tässä yhteydessä käsittele. Otan lyhyesti esiin käsitteet *valta* ja *paha tahto*. Vallalla ymmärrän pyrkimystä vaikuttaa toisen ihmisen ajatuksiin ja tekoihin.²⁵ Tahto ylittää tällöin oman itsen rajat ja pyrkii vaikuttamaan toisessa ihmisessä, hänen mielessään. Valtaa on yhteiskunnallisessa mielessä monenlaatuista. Valta yksilopsykologisena ilmiönä on pyrkimystä "astua toisen mieleen", ja voimme nähdä siinä jotain tuomittavaa. *Rakkauden* voi nähdä tälle vastakkaisena ilmiönä, ts. pyrkimyksenä antaa toisen "astua minun mielteeni".²⁶ Paha tahto on helposti nähtävissä pyrkimyksenä aiheuttaa jokin epämiellyttävä kokemus toiselle ihmiselle, tai pyrkimyksenä saada toisen ihmisen mieli valtaansa. Tämä "kiusaus" voi tulla esimerkiksi opetuksessa.

Tunne voi *vietellä* ajatuksen *erehdykseen* tai *valheeseen* ("tietoiseen erehdykseen"), mutta todella *paha* voi olla vain tietoinen ihminen. Näin myös valhe, viha ja pahuus liittyvät omiin sielun tasoihinsa.²⁷

Olen edellä todennut, että tahtoon kietoutuu erilaisia motiiveja ja aiheita. Me voimme näin olla samastuneita tahto-olemuksellemekin.²⁸ Eryteisesti tahdon tiedostaminen vaikuttaa ihmiseen *vapauttavasti*. Kun ihminen tiedostaa motiivejansa, se ei merkitse, että hän tulee tahdottomaksi, vaan tahto pääsee "vapaaemmin virtaamaan". Tahdon alkuperäinen olemus tulee näkyviin, kun näkee sen yli, mitä siihen on liittynyt. Koemme itsemme "kirkkaasti" tahtovana olentona.

Reijo Wilenius on teoksessaan *Snellmanin linja* tuonut syvästi esiin Snellmanin tasapainoisen ajatuksen inhimillisten pyyteiden, tarpeiden ja halujen tiedostamisesta (s. 39-40). Ihmisen luonnolliseen olemukseen kuuluu tarpeita, haluja ja pyyteellisyttä. Niihin kätkeytyy omaa "järjellisyttään". Ihmisen ei kuu-lune asettua askeettisesti niitä vastaan.

Pyyteellisyys ihmisessä esiintyy kuitenkin usein varsin "järjettömässä" muodossa. Toisaalta täytynee aina nähdä, että meihin kätkeytyy runsaasti tiedottomia pyyteitä, jotka sävyttävät olemistamme. Se on inhimillistä, vaikka yhtä inhimillistä on pyrkiä suurempaan vapauteen ja "järjellisyteen", *järjelliseen tahtoon* tiedostamalla olemustaan.

Ihminen voi tuntea olevansa monissa elämäntilanteissa kykenemätön "tahtomaan muuta", ts. hän on voimaton elämän edessä.²⁹ Tällöin ihminen joutuu kamppailemaan jotain vastaan itsessään. Tällaisissa "kriiseissä" tahto kehittyi. Vaikka suureksi osaksi tuntee olevansa "kohtalon heiteltävänä" niin, että varsin pieni osa elämän sisällöistä on erityisen tietoisesti tahdottuja, niin ei pidä unohtaa sitä, että ihminen voi tehdä myös tietoisia ratkaisuja. Ihminen voi *päätää* mielessään jotakin.³⁰ On vain muistettava viisas sananlasku: "Ihminen päättää, Jumala säättää".

Toisten on helpompi päästä päätöksiin kuin toisten. "Tiedon raskauttaman" saattaa olla vaikea päättää. Itse asiassa tahto ilmeneekin mielen *kykynä päästä päätöksiin*. Uskon, että on luotavissa käytännöllistä psykologiaa siihen perustuen, mikä olemuspuoli on hallitseva, ajattelu, tunne vai tahto.³¹ Tällä on vaikutusta esimerkiksi ammatinvalintaan. Olemme yliarvostaneet ajattelua ja sen erästä ominaisuutta, älykkyyttä. Äly ei ole tietysti

pahitteeksi, mutta esimerkiksi liike-elämässä tahto on monesti merkityksellisempi.

Kansallisfilosofillamme J.V.Snellmanilla näyttää olleen erityisen läheinen suhde tahtoon sekä teoreettisesti että käytännöllisesti. Kyse ei ole vain asian teoreettisesta tarkastelusta, vaan tutuksi tulemisesta tahdon kanssa. Tahto on löydettävissä syntymäsihoiltaan, synnyssään.

1.6. Aistiminen tunto-olemuksena

Tämän tutkimuksen alussa havaittiin, että aistimisen alue on erityisen monimutkainen. Siksi tyydyn tässä vain esittämään lyhyesti eräitä teesejä.

"Tieteellinen" maailmankuva on perustettu näköaistimukseen. Toisaalta ajatuskuluttuurimme on myös syvässä mielessä materialistinen. Tämä merkitsee sitä, että useimmat tutkijat tietoisesti tai tietämättään ajattelevat jonkinlaisen "esineen sinänsä" (das Ding an sich) olevan aistimuksen pohjalla. Nimitän tällaista ajattelua "möhkälematerialismiksi". Ajattelumme on siis tavallaan "aineen vallassa".

Vaikka erilaiset materialistiset ajatussuuntaukset ovat halunneet päästä eroon mekaanisesta aineen käsityksestä ja ovat kyenneet oivaltamaan ihmisen tajunnan välttämättömyyden maailman havaitsemisessa, niin ajattelu on paljolti kiinnittynyt geometrisesti ulottuvaisen aineen mielikuviin. Vaikka fysiikka on edennyt aineen analyysissään niin pitkälle, että aine on pelkistynyt värähtelyksi ja energiaksi, ovat tosiasiaa sielläkin — mutta erityisesti arkisemmassa ajattelussa — *aistimellis-avaruudelliset mielikuvat* maailman peruslaadusta vallitsevia.

Tietoisuudessamme kummitteleva "aineen valta" on ymmärrettävää, koska se on kulttuurimme läpäisevä periaate ja edellyttää varsin ankaraa ajatustyötä, jotta voitaisi möhkälematerialistiset jäänteet mielessään. Viitataan tässä Steinerin teokseen *Vapauden filosofia*, jossa on varsin pitkälle onnistuttu ajattelun vapauttamisessa omaehtoisuuteen. Ihmisen tietoisuuden muuntumiskyky on hyvin rajallinen ja kun koululaitos — kulttuurimme aitona tuotteena — välittää positivistis-materialistista maail-

mankuvaa, meidän on vaikea voittaa tuo "kummitus" tietoisuudessa.

Kullakin ajalla on omat ennakkoluulonsa, ja meidän ajallemme on tyypillistä näköaistillisen ja matemaattis-avaruudellisen pitäminen ehdottomana todellisuutena. Uskaltaisin väittää, että se tulee osoittautumaan oman aikamme harhaksi.³² Voi jopa arvailla, että tulevaisuuden historian kirjoittajat tulevat näkemään nykyiset yliopistot ja tutkimuslaitokset eräänlaisina "aineen palvontapaikkoina" sekä opettajakunnan papistona, joka suorittaa aineen palvontaa. Vaikka tämä tuntuu nyt vaikealta käsittää, niin se ei kuitenkaan ole ristiriidassa sen kanssa, etteikö matemaattis-aistillisen maailmantarkastelun pohjalta ole saavutettu myös merkittävää tietoa.³³ Tällöin tieto on tietyksi käsiteltävä mahdolliseksi tuohon maailmankatsomukseen.

Tietoa ei tule käsittää absoluuttisena suureena, vaan se on pikemminkin ihmisen ajattelun perusteltu sisältö, ja on ehdollinen ajattelun peruslaatuun maailmankatsomuksellisessa mielessä. Tietoa on se, mikä voidaan katsoa jollakin tavalla perustelluksi. Perusteluista ja tiedon taustasta voidaan olla eri mieltä.

Kun aistimisen ongelmaan tutustuu ja tarkastelee sitä intensiivisesti, niin jopa näköaistimus vapautuu staattisesta olemuksestaan. Se muuttuu enemmän "leijuvaksi" tunto-olemuksiksi, jolla ihminen on kosketuksessa "johonkin" ja jolle tämä aistimuslaatu antaa oman laatunsa. Voi havaita, ettei näköaistimuksen värillisyyksensä ole avaruudellista (vaikka epäulottuvaista väriä on vaikea kokea mahdolliseksi), vaan avaruudellisuus tulee meidän jäsenolemuksemme kautta näköaistimuksen piiriin. Näin ei todellisuuden viimeistä olemusta etsitä yksinomaan jonkin aistimislaadun piiristä.

Empirismän käsite on saatava laajemmaksi ja huomattavasti korkeampaan hahmoon. Tämä ei ole kuitenkaan ristiriidassa sen kanssa, etteikö maailmassa selvästi ole jokin "aineellinen" taso (kun sen luonnetta ei lyödä maailmankatsomuksellisesti etukäteen lukkoon). Tämän voi huomata siitä, ettei "aistittava" kehoni voi mennä "aistittavan" seinän läpi.

Filosofisten ja tieto-opillisten tarkastelujen avulla voi pyrkiä vapautumaan möhkälematerialistisista mielteistä, mutta

on toisaalta pyrittävä elvyttämään aistimista sinänsä, jolloin maailmassa ikään kuin aukeaa piiloon jääneitä todellisuuden tasoja. Aistimus (ajatellaan nyt vaikka näköaistimusta) on selvästi *sisäistä* olemukseltaan. Me emme voi toisin sanoen kokea suoraan toisen ihmisen aistimuksia, ne ovat heidän yksityisomaisuuttaan. Jo tämä antaisi meidän aavistaa, että aistimisessa on ainakin kyse *sielullisesta* tapahtumisesta, mutta lisäksi myös nimenomaan tunteiden piiriin kuuluvasta ilmiöstä. Aistiminen kuuluu ihmisen tunto-olemukseen.

Aistimisen tuntuolenteesta tulee vakuuttuneeksi, kun systemaattisesti tunnustelee esimerkiksi erilaisten värien tunne-laatua. Näköaistimus on käsitetty (koska siihen on perustettu koko maailmankatsomuksemme) jollakin tavalla "neutraaliksi", ikään kuin se ei olisi jokin oma erityinen laadullisuutensa, vaan kertoisi maailman sellaisenaan. Jokaiseen väriin ja värisävyyn liittyy kuitenkin aina tietty tunnelaatu, vaikka emme ole niistä aina erityisen tietoisia eikä meillä ole niitä kuvaamaan kehittyntytä käsitteistöä. Tämä tunnelaatu ei ole suinkaan vain henkilökohtaisen ehdollistumishistorian seurausta (vaikka tämäkin taso on aina mukana), vaan *väri on itsessään tunnelaatu*, jolla on oma objektiivisuutensa. Se on myös "objektiivisesti" tunteenkaltaista. Se mitä muita assosiaatioita tai ehdollistumisia väreihin liittyy, on jo toisentasoinen ilmiö (mielenmaailman tai persoonan laadun seurausta).

Itse asiassa voi oivaltaa, että aistimisen kautta me olemme "tuntoyhteydessä" maailmaan. Ihminen on sisäisesti maailman kanssa tekemisissä. Hän on siihen sisäisesti kosketuksissa. Jos ihmisellä ei olisi tuntoyhteyttä aistien ja myös sisäisempien tuntemusten kautta maailmaan, hän eläisi tyhjiydessä. Tämä tuntoyhteys on tutkijan pyrittävä elävöittämään herkäksi ja teräväksi. Tästä aukeaa uusia maailmankatsomuksellisia näköaloja.

2. Henkinen

Olen edellä useaan otteeseen tuonut esiin ajatuksen ihmisestä *henkisenä* olentona. Kuitenkin on vaikea tehtävä hahmottaa hen-

kisen olemusta. Henki on toisaalta jotain, joka kätkeytyy ihmiseltä, mutta toisaalta jotain, joka ilmenee inhimillisessä toiminnassa. Henkinen ilmenee esimerkiksi tutkimisessa ja erityisesti reflektiivisessä ajattelussa. Ilman henkistä ei tätäkään tutkimusta voisi olla olemassa.

Yritän seuraavassa luonnehtia henkistä muutamain mielikuvin, jotta voisimme lähestyä sitä. Hengen voi nähdä ilmenevän todella kaikkinaisessa inhimillisessä, esimerkiksi ihmisen aineellisen olemuksessa, kehon muodossa ja ryhdissä, mutta ennen kaikkea sisäisissä ilmiöissä.

2.1. Henkisen ilmeneminen

Edellä olen luonnehtinut sielullista muun muassa siten, että se on ihminen suhdetta maailmaan. Ihminen on nimenomaan sisäisessä suhteessa maailmaan. Toisaalta olen todennut, että ihminen samastuu sielullisuuteensa. Ihminen on kuitenkin *suh-teessa sielullisuuteensa* silloin, kun hän on *ei-samastumisen* tilassa ja on tietoinen sielunsa sisällöistä. Näin saamme henkisen ensimmäiseksi "merkiksi" *ei-samastumisen*. Henkinen toimii ihmisen sisäisyydessä ja on osa sisäisyyttä, mutta *ei-samastumisessa ylittää pelkän sielullisuuden*.

Henkinen on olemukseltaan muun muassa *tietoisuutta*. Hengenfilosofit mielellään toteavat, että henki on itsetietoisuutta. Näin luultavasti on, vaikka hengen tiedostaminen suoraan lienee poikkeuksellista.³⁴ Kun sanotaan, että henki on itsetietoista, kuvaan tulee jo mukaan minätietoisuus. Henki itsessään lienee vain "tietoisuuden täyteistä", ei välttämättä siis itsetietoista. Henkinen luo sieluaineksesta tietoisin, kuvaannollisesti sanoen "pisaroi" sielullisen tietoiseksi. Näin henki vaikuttaa ihmisen sisäisyydessä tehden hänen suhteensa maailmaan erikoiseksi.

On ymmärrettävää, että henkistä ei ole kyetty erottamaan sielullisesta, vaikka ne eroavat toisistaan samoin kuin aineellinen ja sielullinen. Kun henkinen kietoutuu sisäisyydessä sielun laatuun, eivät nämä kaksi laatua helposti hahmotu erilleen. Ihmisen ymmärtämisen kannalta erottaminen on kuitenkin tärkeää. Hen-

gen vaikutuksesta ihmisen sielullisuus kohoaa *tietoiseksi sielullisuudeksi*. Henki nostaa sielullisen olennaisesti toiselle tasolle.

Vaikka ihmisen sielu on aina hengen läpäisemä ja hengen pisaroima tietoiseksi, niin sielullinen ei ole välttämättä kuitenkaan *minä-tietois*en hengen läpäisemä. Sielullinen ei ole minätietois ihmisen (tai kulttuurin) vaikutuksesta jalostunut henkevämmäksi. On siis toisaalta selvää, että sielullisuudessa vaikuttaa henkinen, mutta myös mimätietois hengen jalostava, sielun läpäisemiseen pyrkivä vaikutus, on nähtävä suhteellisesti erillisenä. Kolmas hengen piirre on sen kyky *jalostaa* sielullista tapahtumista, tuntemista, tahtomista, ajattelua ja aistimista.

Ajattelua on pidetty erityisesti ihmiselle tyypillisenä toimintana. Ajattelu on sisäistä tapahtumista ja suhdetta maailmaan, joten se voidaan nähdä sielullisena tapahtumisena. Eräässä mielessä ajattelu onkin tietynlaista ja omalaatuistaan elämysten virtaa. Ajatusta ei voi kuitenkaan pitää pelkkänä elämyksenä, vaan ajattelu *tavoittaa* todellisuutta erikoisesti; se kertoo todellisuudesta, ylittää ihmisen persoonallisuuden rajat. Näin voi nähdä, että ajattelu on syvimmiltään henkistä toimintaa, vaikka se olennaisesti on yhteydessä sielullisiin elementteihin, esimerkiksi mielikuviin.³⁵ Sielullinen on ajattelun aines, jossa henkinen suorittaa jäsentävää työtään.

Oma erityinen hengen alueensa ovat *arvot*. Esimerkiksi ajattelun alueella vaikuttaa arvo, jota kutsumme totuudeksi. Totuus ei varsinaisesti ole ajattelun tasoinen ilmiö (paitsi käsitteenä), vaan se on arvo, joka vaikuttaa erityisesti ajattelunomaisen (tosin muunkin) sielullisen piirissä. Ihminen ei voi tietää totuutta siinä mielessä, että hän tietäisi kaikki maailman tosiasiat, joita on "äärettömän ääretön" määrä, vaan hän voi tietää totuuden sielusaan elävänä voimana. Näin hän on sekä ympäristöönsä että sieluunsa nähden aivan erityisessä suhteessa. Totuuden elävöittäminen merkitsee myös ajatuksen kirkastamista ja terävöittämistä.

Arvoja on monia, enkä puutu niihin tässä tarkemmin. Aito arvojen todellisuuden kohtaaminen ei käsittääkseen anna kokemusta mistään arvojen staattisuudesta, muuttumattomuus-

desta, vaan syntyy elämys luovista voimista, jotka saavat mitä erilaisempia ilmentymiä inhimillisessä todellisuudessa.

Tunteiden alueella henkinen nostaa sielunsisällöt uuteen "tunteenomaiseen" tietoisuuteensa. Se on ehkä "hämärämpää" tietoisuutta kuin ajattelu, mutta merkitsee kuitenkin olennaista nousua pelkän tajunnallisuuden tasolta inhimillisiin tunnekokemuksiin. Kulttuuri tai tietoinen ponnistus saavat aikaan jalostumista myös tunteiden alueella. Myös tahtomisen alueella ihminen asettuu päämäärätietoisesti, ts. päämääriä oamksuen ja muodostaen, maailman järjestykseen.

Olen edellä käsitellyt "tavallisia" hengen ilmentymistä ihmisen sielussa. Onko sitten olemassa suurempaa kosketusta henkiseen todellisuuteen?

Sanan henki etymologia voi antaa jonkin viitteen. Kun kuvittelee kuumana kesäpäivänä hienonhienoa, hyväilevää tuulenvirettä, niin ymmärtää mitä "henkäys", henki kuvaannollisesti on.³⁶ Henki on hienonhienoa ja ikään kuin varkain ohimenevää. Sielun täytyy ensin *voimistaa* itsensä, jotta se voi edes hetkeksi pysäyttää tuon henkäyksen. Sielun on muututtava vastaanottavaksi, ehkä jalostuttava ainakin joiltain osin.

On syytä painottaa, että hengen kautta paljastuvissa toisiasioissa on joskus erikoinen *tuttuuden* tuntu. Syvimmiltään ihminen on ikään kuin tiennyt niiden olemassaolon. Toisaalta voi tulla esiin myös minälle vastenmielisiä asioita, joiden olemassaolon haluaisi kieltää. Sitä mukaan kun henki voimistuu ihmisessä, kasvaa myös hänen *tietoinen läsnäolonsa* maailmassa (vrt. saksalainen sana "Dasein").

Näin voi myös aavistaa, että henkinen on jotain, joka on mahdollisesti läsnä kaikkialla, vaikka ihminen ei sitä tavoita. Henkinen on "hautautunut" monen kuoren sisään. Esimerkiksi *luonnonhenkisyys* on tältä pohjalta ymmärrettävää. Luonto on syvempääkin tapahtumista täynnä kuin pelkistettyihin aistimuksiin nojaava maailmankatsomuksemme antaisi ymmärtää.

2.2. Minä olen

Ihminen on hyvin monitasoinen olento. Hän on maailmaan kiinni monella tavalla. Eri yksilöitä kuljettavat erilaiset maailman "imut". Ihminen ei suinkaan ole "itsensä herra", vaan hän on monenlaisen lainalaisuuden vanki.³⁷

Rräässä sisäisyytensä kokemuksessa ihminen kulminoituu ja kokoontuu merkillisesti: ihminen kokee itsensä *minäksi*. Minä on kuitenkin sitoutunut monin tavoin ihmisen eri olemuspuoliin. Usein minä on täydelleen "hukkunut" (esim. alkoholismi) maailman imuihin niin, että ihminen on ikään kuin "vieraiden" voimien kuljetettavana. Aina minä on enemmän tai vähemmän kietoutunut maailmaan, sielun laatuihin ja voimiin. Kuitenkin voi aavistaa, että elämän merkitys piilee *minän toteuttamisen pyrkimyksessä* — mitä kaikkea tämä mahtava ajatushahmo sitten tarkoittaneekin.

Ihminen on sidoksissa elämänyhteyksiinsä niin, että minän vapauden kokemus ei välttämättä ole kovin suuri. Toisaalta ihminen ilmi selvästi "luulee minäkseen" tai minään kuuluviksi sielunelementtejä, jotka ovat vain liimautuneet "tietoisuuden runkoon". Kuitenkin ihmisessä on suurempaa tai pienempää *itsetietoisuutta* huolimatta minän taipumuksesta pitää ominaan asioita, jotka eivät sen alkuperäiseen olemukseen kuuluisikaan. Riippumattomuus on itse asiassa äärimmäisen harvinaista.³⁸

Minän piiriin on luonnostaan imeytynyt erilaisia sielunelementtejä ja voimia, jotka minään liittyneenä muodostavat *itsen*. Kun tuottuneena sanon "minä itse", voi arvata, ettei toiminnassa ole pelkästään minä, vaan myös ja erityisesti itse. Itseen sisältyvät myös sielun tiedottomat tekijät.³⁹

Mikä sitten mahtaa olla ihmisen "alkuperäinen minuus", se johon ei ole tarttunut "matkan varrella" vieraita voimia? Erik Ahlman on nimittänyt sitä *varsinaiseksi minäksi* (Ahlman 1953), ja sisällyttänyt tähän käsitteeseen tavattoman paljon. Yksinkertaisesti voi todeta, että ihminen sanoo jossain syvällä sisimmässään: "Minä olen". Se onko minä itsetietoinen vai tuleeko minä tietoiseksi "hengen lahjana", hengen "itsetietoisuuden vaikutuksesta", on vaikea kysymys. Joka tapauksessa ihmisen sisäinen kehitys

merkitsee olemassaolon tunnon samoin kuin vapauden ja itsemääräämisen kasvua.

En tiedä, onko syytä ajatella niin laajaa varsinaista minää olemassaolevaksi kuin Ahlman tekee, mutta minä on kuitenkin *portti*, jonka kautta tahdon ponnistuksessa ihmisen olemukseen "virtaa henkeä enemmän"; "ylimäärä" siihen verrattuna, mitä ihmisen olemuksessa luonnostaan on. Toisaalta minä joutuu selvästikin "taistelemaan" monia voimia vastaan, jotka pyrkivät tukahduttamaan ja hukuttamaan minätietoisuuden "omiin tarkoitusperiinsä". Minän kehityksen myötä paljastuu tai nousee esiin yhä uusia *vastustavia voimia*, ihminen ei voi juuri pitkiä aikoja "levätä".

Steiner esittää ihmisellä olevan erityisen *minäaistin*. Tällä hän tarkoittaa sitä, että ihminen (yleensä tiedottomasti) kokee toisen ihmisen minäksi. Kohdatessamme toisen ihmisen, emme koe häntä ihmiseksi yleensä, vaan juuri minäolemuksen takia koemme ainakin jossain määrin jokaisen *erityiseksi ihmiseksi*. Ehkä ongelmia ei syntyisi, jos yksilöt voisivat kohdata *minästä minään*. Todellisuudessa kohtaavat kuitenkin "valonsa" oikealta minältä saaneet "valeminät" eli itset. Ihmisten kohtaaminen on aina jossain määrin hankalaa, koska se luonnostaan tapahtuu *itsestä itseseen*. Jos "itsen imut" ovat erilaisia, herättää se jopa vastustuksen ja vihan tuntemuksia. Meidän olisi yritettävä etsiä toisen ihmisen minää ja yritettävä katsoa itsen erikoisuuksien yli.

Ihmisellä on tyypillistä olla erilaisissa maailman imuissa. Se kuinka paljon ihminen minänä elämästään asettaa, saattaa olla hyvin vähäistä (jos ei sitten ajatella "varsinaiseen minään" kätkeytyvän jonkin syvän tai yleensä kätköön jäävän suunnitelman). Paradoksaalisesti yksilö kokee usein olonsa merkitykselliseksi ja jopa turvalliseksi maailman imuissa. Jos maailman imut tiedostamisen heikkenevät, saattaa ihminen kokea elämänsä merkityksettömäksi jopa turvattomaksi. Ihmisen elämässä tulee näin eriyistä kriisikausia. Kriisit ovat välttämättömiä "vanhojen imujen" hävittämiseksi ja uusien elämäntuntojen luomiseksi.

Ihmiselle näyttää kuitenkin olevan mahdollista muodostaa sisäiseen todellisuuteensa tietynlainen tukipiste, josta maailman ja elämän "arvostelu" käy "imuttomammin" mahdolliseksi.

Näin sisäiseen todellisuuteen muodostuu henkinen keskus. Luultavasti tätä elementtiä Rudolf Steiner on nimittänyt *henkimi-näksi* (Geistselbst). Se on kuin sielullisen piirissä oleva sisäistä ryhtiä ja riippumattomuutta luova olemus, joka on syntynyt sielulliseen kohdistuneen "työstämisen" tuloksena (ks. Steiner: *Johdatus ihmisen ja maailman henkiseen tiedostamiseen*).

Viitteet

1. Intensiivinen sisäinen aktiivisuus, erityisesti ajattelussa mutta laajemmin, nostaa tietoisuuden ikään kuin erikoiseen riippumattomuuden sfääriin, josta se voi tarkastella inhimillisen riippuvuuden luonnetta. Tätä ei ehkä ole helppo saavuttaa, ja siksi monet seuraavassa esitettävät ajatukset voivat olla vaikeita ymmärtää ja sulattaa. Toisaalta sisäisen elämän "nousuun" liittyy myös se riski, että ajattelu ajautuu samalla tai ohessa myös väärän omnipotenssin vaikutuspiiriin, mistä siitäkin on kirjoituksessani esimerkkejä. "Kohonnut" — tavallaan siis jossain määrin ekstaattinen tietoisuus — on sekin keino saada tietoa, vaikka siinä on riskinsä. Tällaista tietoisuutta esiintyy kaikissa oivalluksissa. Varsinaista ekstaattista — huumautunutta — tietoisuutta on esiintynyt mitä kirjavimmissa muodoissa ihmiskunnan historiassa. Ilmeisesti esim. Platonin tapa tietää ideoita oli ekstaattista. Siksi se on tavallaan "salatiedettä", vaikka se toisaalta on varsin rationaalista.

2. Pidän samastumisen käsitettä edelleenkin erittäin keskeisenä ja tärkeänä oivalluksena pyrittäessä ymmärtämään ihmisen sisäistä elämää. Tärkeää on toisaalta nimenomaan, että ihminen voi olla suhteellisen ei-samastunut sielunsa sisältöihin. Tapani suhtautua sielulliseen todellisuuteen, elämän todellisuuteen on kokonaan toinen kuin se monesti esineellistävä tapa tutkia asioita, joka on vallitseva akateemisessa käytännössä. Tarkastelen asioita toisaalta äärimmäisen läheltä, koettuna ja elettyinä, mutta toisaalta ei-samastuen, mikä sekään ei ole normaalitieteelle tyypillistä. Yritän tarkastella asioita siis toisaalta kipeän läheltä mutta kirpeän ei-samastuneena.

3. Vaikka on tavallaan selvää, että sisäiset tilat ovat itsessään jotain olemassaolevaa, niin sen perusteellinen kokemuksellinen tiedostaminen, prosessuaalinen lapielminen ei suinkaan ole helppoa. On hyvä oppia näkemään mahdollisimman selkeästi, että sielunelämä (esim. ajatukset) ovat jotain ulkomaailman ja minuuden välissä olevaa "ainesta", joka välittää suhdettani todellisuuteen. Välittäjä on aina omalaatuisensa ja suhteellinen.

4. Tämä on itse asiassa varsin dramaattinen mutta tosi vaite. Tietysti tähän ajatukseen voi päästä vain ei-samastumalla sielunsa sisältöihin.

5. Tähän liittyy myös moraalisia näkökohtia. Usein luulemme omaa kokemustamme siten ainutlaatuisiksi, että se kertoo aidosti sen, mitä todellisuus on. Tätä olen kutsunut tunteen alueen pyyteen narsismin yhdeksi ilmentymäksi, ks. esim. MS, s. 205-207. Meillä on todella taipumus nostaa oma kokemuksemme

todellisuuden kriteeriksi. Tämän ei sinänsä tarvitse ole virheellistä, vaan pikeminkin luonnollista, mutta kiihkeästi siihen uskoessamme, tai tätä asiantilaa lainkaan tiedostamatta, se harhauttaa meitä. On myös patologista omiin tunteisiin ja tuntoihinsa samastumista. Olemme aina tällaisessa harhassa jossain määrin.

6. Tässä kuvaan abstraktisti minuuden ja sen sielun välistä ristiriitaa. Psykodynaamisemmin olen kuvannut sitä esim. teoksissani MS, s. 214-224 ja IY, s. 117-138. Tällainen kuvaus vaatii, että tiedostava minuus kokee itsensä suhteellisen erilliseksi sielustaan. Tavallisesti toki vain "elää porskutamme" ja toteutamme sielumme ilmiöt, mitä ne kenenkin kohdalla sattuvat olemaan. Muita meillä ei ole, vaikka kehitystä voi tapahtua, mm. juuri tiedostamisen, sielustaan erottumisen kautta.

7. Myöhemmin ajattelin, että ennen oivallusta voi ajatella olevan vielä *tarkastelun* vaiheen, koska oivallus ei antaudu helpolla vaan vaatii kärsivällisyyttä, usein nimenomaan kärsimistä (vrt. sanoja kärsimys ja kärsivällisyys), kunnes samastuminen purkautuu.

8. Tämän voisi sanoa myös niin, että sielumme on elämämme ja että elämämme emme voi paeta. Olemme "saaneet" tietynlaisen sielun. Vaikka voimme siinä kehittyä, emme sitä voi koskaan kokonaan muuttaa.

9. Tässä yhteydessä korostin liikaa tietoisuuden merkitystä ihmisen kehityksessä. Ihmisessä, hänen piilotajunnassaan, tapahtuu paljon myönteisiä kehitysprosesseja, jotka eivät kohoa tietoisiksi, vaikka voivat toisaalta olla välillisesti tiedostamisprosessien seurausta. Ihminen (minä) elää prosessoituvassa ja kehittyvässä sielussaan, jolla on omaa sekä yksilöllistä että yleisinhimillistä lainalaisuuttaan.

10. Pidän tätä tärkeänä sielua kuvaavana oivalluksena. Vrt. edeltävä viite 9.

11. Perustasolla sielullinen on tavallaan vain tajuista. Vasta sen nousua osittain tietoiseksi, se tulee varsinaiseksi sielulliseksi, mutta silloin siinä täytyy jo vaikuttaa jonkin ei-sielullisen periaatteen eli henkisen.

12. Myöhemmin olen todennut, että tunteet välittävät liittymistä niin kuin ajattelu jäsentymistä. Ks. ISO, s. 50-55 tai MS, s. 139-140. Tunteiden katoaminen merkitsi siis liittymättömyyttä todellisuuden. Aistimusten, tämän osan tunto-olemusta, katoaminen tekisi elämän täysin mahdottomaksi.

13. Tämä liittyy siihen, mitä myöhemmin olen nimittänyt vallan narsismiksi ja ajatusidentiteetiksi, ks. ISO, s. 114-120.

14. Kriittikini tässä voi tuntua kohtuuttomalta, ehkä se oli tuolloin enemmän totta. Kuitenkin se pitäänee edelleenkin osapuilleen paikkansa. Ajattelu jää helposti erilaisten oppien, "ajatusvaltojen" välikappaleeksi, varsinkin jos näillä opeilla on tiettyä arvovaltaa. Ks. tästä tarkemmin MS, s. 123-129. Teoriat tai maailmankatsomukset tyydyttävät yksilön narsistisia tarpeita, ja näin ne tavallaan hallitsevat ja käyttävät yksilöä. Kullakin ajalla on omat vallitsevat, ts. vallassa olevat katsomuksensa.

15. Ajatusvalloissa, opeissa ja teorioissa, elää vangitsevaa "viisautta", narsistisia kekselyjä. Siksi on valittava "vapaaehtoisien tyhmentymisen" tie, jotta tavoitaisi ajattelunsa autonomian, henkisen riippumattomuuden — vaikka sekin on aina suhteellista, koska ajattelunsa ei voi kokonaan vaihtaa. Mutta tietoisempi siitä voi olla ja näin pakottaa siihen hajoamista (dekonstruktioita), jotta se muodostaisi uusia käsitteitä ja ajatuksia.

16. Voidaan erottaa aistimellinen näkeminen (esim. silmin näkeminen) "sielullisesta näkemisestä", ts. sisäisestä kokemisesta. Jälkimmäinen vaatii erityisesti tietoisuutta kokemuksesta, mikä on usein luonnollisempaa ja helpompaa aistimellisen näkemisen yhteydessä.

17. Tunteen ja mielikuvan välillä on luonteva yhteys, samoin kuin aistimisen ja tunteen välillä, ovathan ne osia tunto-olemuksesta. Enemmän mielikuvista ja yleisemmin kuva tajunnasta ks. IK, s. 55-62.

18. Myöhemmin olen käyttänyt mm. käsitettä emotiologinen koordinaatisto sielunavaruudesta, sen eräästä osasta. Ks. ISO, s. 74-75.

19. Tällaisia kuvia on hyvä verrata unikuviin, jotka nekin heijastavat sielun ja elämän tilannetta.

20. Ajattelu on nimittäin lähes aina tunteen vallassa, enemmän tai vähemmän. Tunteiden kieltäminen merkitsee usein juuri sitä, että tunteet vaikuttavat. Varsinkin ns. rationaalinen ajattelu on monesti nimenomaan kätköön jääneiden tunteiden ilmentymää. "Epätunteellista" suhdetta todellisuuteen ei ole lainkaan olemassa.

21. Nyt sanoisin maltillisemmin, että tietoinen ajattelun kehittäminen laiminlyödään, kun ajattelua ei nähdä tärkeänä persoonallisuusvoimana, vaan sitä pidetään pikemminkin vain tietojen varastointipaikkana.

22. Tekemällä oppimista, samoin kuin liittymällä ja jäsentämällä oppimista olen käsitellyt teoksessani IK, s. 206-219.

23. Vaikka ajatukseni tahdosta eivät olekaan suorastaan vääriä, ne ovat osaksi liian optimistisia ainakin sen suhteen, että ihmisen tahto olisi hänen halusaan. Tahto on pitkälti narsismin aiheuttamaa "viettipainetta". Viettipaineen käsitteestä ks. MS, s. 315-317. Itse asiassa tietoisuus siitä, että tahto on tiedottomasta nousevaa painetta eikä yksinomaan tietoista valintaa, ei ehkä suinkaan vain kirkasta tahtoa, vaan johtaa ajoittain lamaannuttaviin voimattomuuden kokemuksiin. Pelkästään "hyvä" ei ehkä toteudukaan tekojeni kautta.

24. Yhteiskunnasta eräänlaisena tahtoverkostona ks. tarkemmin MS, s. 178.

179.

25. Tässä vaiheessa käsitin vallan olemuksen vielä varsin epämääräisesti. Myöhemmin olen käsitellyt vallan erittäin monitahoista ilmiötä seikkaperäisemmin. Ks. esim. ISO, s. 75-83 tai MS, s. 123-135 ja 201-204. Se että liitän vallan tahtoon, kuvastaa narsististen tarpeiden tahdonomaista yleisluonnetta. Usein ne ovat meissä tiedotonta tahtoa.

26. Mielestäni on tärkeätä oivaltaa, että rakkaus on mm. sitä, että ottaa toisen ihmisen osaksi elämäänsä, ts. antaa hänelle elämän oman elämänsä piirissä. Rakkauden ilmiötä olen käsitellyt jonkin verran seikkaperäisemmin teoksissa ISO, s. 176-178, MS, s. 280-285 ja IY, s. 81-85.

27. Ihmisen paha on syvimmitään hänen narsistisessa ytimessään, ks. MS, s. 200-213. Vihan käsitettä olen selvittänyt seikkaperäisemmin teoksissa ISO, s. 90-93, MS, s. 229-234 ja IY, s. 93-96.

28. Myöhemmin olen puhunut mm. tahtoidentiteetistä tai identiteettitahdosta, ks. ISO, s. 114-120. Tahtoidentiteetti on suurelta osalta ahneuden narsismin ilmentymä, ks. mm. MS, s. 177-180, s. 207-208 ja 214-217.

29. Ihmisen tahdon voimattomuudesta suhteessa tiedottomaan tahtoon, ks. myös IY, s. 137-138.

30. Itse asiassa elämä on aina sarja tietoisia tai tiedottomia päätöksiä. Kaikkein ykinkertaisimpiin liikkeisiinkin liittyy aina päätöksiä. Päätöksen ilmiötä tahdon fenomenologisen rakenteen osana olen tarkastellut esim. teoksissa ISO, s. 66-69 ja MS, s. 51-52.

31. Olen luonostellut tällaista psykologiaa teoksessa IK, s. 96-103.

32. Tässä esittämäni väitteensaattavat tuntua yllättävän ankarilta ja oudoilta, mutta tuskin ne kuitenkaan ovat kokonaan vääriä. Ajattelulle on sinänsä aivan tavallista olla sitoutunutta, ts. se on yleensä aina opillisten ja maailmankatsomuksellisten valtojen vaikutuksessa. Itsestään tietoiselle ajattelulle on mahdollista nähdä sidonnaisuutensa, ja silloin on myös mahdollista nähdä sitoutuminen aineellis-geometrisiin mielteisiin. Nämä mielteet hallitsevat ajatteluamme laajemminkin kuin vain aineen ominaisuuksia selittäessämme. Mielikuvat aineesta ideologisoituvat (rehevoityvät) maailmankatsomukseksi, jota sovellamme — ehkä tietämättämme — todellisuuden kaikkiin osiin, esim. sielunilmiöiden selittämiseen. Ideologisoituneet päätökset voivat tulla erittäin syvässä mielessä identiteetiksi, persoonalliseksi päätökseksi. Ajattelu on persoona. Päätöksen käsitteestä ks. MS, s. 221-222. Aineellis-geometriset mielikuvat ainakin ehkäisevät rohkeaa ja uudenslaisiin perusteisiin nojaavaa ajattelua. Erityisesti ne saattavat ehkäistä sielunmaiseman avautumista. On pyrittävä dekonsturoimaan tällaisia "pakkomielteitä". Menetelmien ja teorioiden ideologisoitumisesta maailmankatsomuksiksi ks. myös IK, s. 123-125.

33. Tekniikan huima kehitys on osoitus luonnontieteellisen ajattelun osuudesta.

34. Ns. henkinen tiedostetaan kai lähinnä sen kautta, että se eri tavoin heijastuu sielulliseen.

35. Ajattelu on tietyyssä näkymättömydessään (vrt. osaa III: AJATTELU) henkistä toimintaa. Esim. käsitteet kantavat tavallaan "näkymättömästi" merkityksiään.

36. Itse asiassa en tässä tarkoittanut mitään vain kuvaannollista, vaan henki on mielestäni näin koettavissa, ehkä sen ensimmäisissä kosketuksissa.

37. Vrt. Hegelin käsitystä "herra- ja renkitietoisuudesta". Ks. esim. RS, s. 281.

38. Vrt. keskiaikaisen ajattelijan, mestari Eckhartin, ankaraa riippumattomuuden vaatimusta. Ks. Turunen 1990a.

39. Minän ja itsen erosta ks. myös ISO, s. 114-120.

Kirjallisuus

Adams George 1978: *Physical and Ethereal Spaces*. Rudolf Steiner Press, London.

Ahlman Erik 1953: Ihmisen probleemi. Johdatus filosofisen antropologian kysymyksiin. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

Ahlman Erik 1967: *Arvojen ja välineiden maailma*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo (alunperin ilmestynyt 1920).

Asmus Valentin 1978: *Platon*. Kansankulttuuri Oy, Pori (alunperin ilmestynyt 1975).

Berkeley Georg 1957: *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*. The Liberal Arts Press, Inc, Indianapolis (alunperin ilmestynyt 1710).

Brentano Franz 1955: *Psychologie vom empirischen Standpunkt I-II*. Verlag von Felix Meiner in Hamburg (alunperin ilmestynyt 1874).

Carnap Rudolf 1961: *Der logische Aufbau der Welt*. Felix Meiner, Hamburg (alunperin ilmestynyt 1928).

Chisholm Roderick 1963: *Perceiving: A Philosophical Study*. Cornell University Press, New York.

Chisholm Roderick 1966: *Theory of Knowledge*. Prentice-Hall, Inc.

Goethe Johann Wolfgang 1979: *Farbenlehre*. Verlag Freies Geistesleben (alunperin ilmestynyt 1883, 1897).

Hegel G.W.F. 1967: *Wissenschaft der Logik, Erster Teil*. Verlag von Felix Meiner in Hamburg (alunperin ilmestynyt 1812).

Hempel Carl 1966: *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. Toinen painos, The Free Press, New York.

Hintikka Jaakko 1969: *Knowledge and Belief. An Introduction to the Logic of the Two Notions*. Neljäs painos, Cornell University, Ithaca and London.

Husserl Edmund 1958: *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Husserliana Band II. Toinen painos, Martinus Nijhoff.

IK, ks. *Turunen Kari E.* 1988.

ISO, ks. *Turunen Kari E.* 1987.

IY, ks. *Turunen Kari E.* 1990.

- Juntunen Matti & Mehtonen Lauri* 1977: Ihmistieteiden filosofiset perusteet. Gummerus, Jyväskylä.
- Kant Immanuel* 1968: Kritik der reinen Vernunft. Walter de Gruyter & Co, Berlin (alunperin ilmestynyt toinen painos 1787).
- Kenny Anthony* 1963: Action, Emotion and Will. Neljäs painos, Routledge & Kegan Paul Limited, London.
- König Karl* 1978: Sinnesentwicklung und Leiberfahrung. Toinen painos, Verlag Freies Geistesleben GmbH, Stuttgart.
- Lenin Vladimir* 1971: Materialismi ja empiriokritisismi. Kustannusliike Edistys, Moskova (alunperin ilmestynyt 1908).
- MS*, ks. *Turunen Kari E.* 1989.
- Rauhala Lauri* 1976: Filosofinen orientoituminen psykosomaatiikan ongelmaan. Omakustanne. (Helsingin yliopiston monistepalvelu).
- Reenpää Yrjö* 1977: Aistifysiologian historiaa filosofian valossa. Jyväskylän yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja 8/1977.
- RS*, ks. *Turunen Kari E.* 1990.
- Sartre Jean-Paul* 1964: Inho. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki (alunperin ilmestynyt 1938).
- Schopenhauer Arthur* 1965: Pessimistin elämänviisaus. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.
- Steiner Rudolf* 1960: Von Seelenrätseln. Verlag der Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach (alunperin ilmestynyt 1917).
- Steiner Rudolf* 1965: Antroposophie, Psychosophie, Pneumatosophie. Verlag der Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach (alunperin ilmestynyt 1909).
- Steiner Rudolf* 1967: Totuus ja tiede. Suomen antroposofinen liitto, Helsinki (alunperin ilmestynyt 1892).
- Steiner Rudolf* 1968: Eurythmie als sichtbare Sprache. Verlag der Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach (alunperin ilmestynyt 1927).
- Steiner Rudolf* 1972: Johdatus ihmisen ja maailman henkiseen tiedostamiseen. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki (alunperin ilmestynyt 1904).
- Steiner Rudolf* 1978: Vapauden filosofia. Gummerus, Jyväskylä (alunperin ilmestynyt 1894).

Steiner Rudolf 1980: Zur Sinneslehre. Themen aus dem Gesmtwerk 3. Herausgegeben von Chr. Lindenger. Verlag Freies Geistesleben GmbH, Stuttgart.

Turunen Kari E. 1974: Filosofian metodisesta merkityksestä. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 2/1974

Turunen Kari E. 1981: Ihmisen hahmo. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 15/1981. (Käsillä olevan teoksen edeltävä versio.)

Turunen Kari E. 1983: Rudolf Steinerein filosofia. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 18/1983.

Turunen Kari E. 1985: Ihmisen ikävaiheet ja kasvatus. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 24/1985.

Turunen Kari E. 1987: Ihminen ja tiede. 2. painos. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Turunen Kari E. 1987: Ihmissielun olemus. Arator Oy, Helsinki. (Tekstissä lyhennetty ISO.)

Turunen Kari E. 1988: Ihmisen kasvatus. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä. (Tekstissä lyhennetty IK.)

Turunen Kari E. 1989: Mieli ja sielu. Arator Oy, Helsinki. (Tekstissä lyhennetty MS.)

Turunen Kari E. 1990: Ihmisen ymmärtäminen. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä. (Tekstissä lyhennetty IY.)

Turunen Kari E. 1990: Rudolf Steinerein kehitys ja ajattelu. Filosofis-psykologinen tutkimus. Arator Oy, Helsinki. (Tekstissä lyhennetty RS.)

Turunen Kari E. 1990a: Unohdettu filosofinen virtaus: kärsivän tietoisuuden tie. Teoksessa E. Paakkola & K. Turunen (toim.): Teko ja kulttuuri. Reijo Wilenius 60 v. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Wilenius Reijo 1978: Snellmanin linja. Gummerus, Jyväskylä.

Wilenius Reijo: Filosofia ja politiikka. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1967.

Winch Peter 1979: Yhteiskuntatieteet ja filosofia. Gummcrus, Jyväskylä.

Wittgenstein Ludwig 1975: Varmuudesta. Werner Söderström Osa-
keyhtiö, Porvoo (alunperin ilmestynyt 1969).

von Wright Georg Herik 1970: Tieteen filosofian kaksi perinnettä.
Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja 1/1970.